

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

147406

HÂCE HATÎB MAHMUD ER-RUMÎ VE
HARÎDETÜ'L 'ACAYİB VE FERÎDETÜ'L
GARAYİB
TERCÜMESİ İSİMLİ ESERİNİN EDİSYON KRİTİK
VE TAHLİLİ

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Mikâil BAYRAM

147406

HAZIRLAYAN
Sema YANIÇ

KONYA 2004

ÖZET

Osmanlılarda coğrafya alanında ortaya konan ilk çalışmalar ilmî kaygıdan çok edebi bir maksatla ele alınmış, yarı efsanevî tarzda yazılan serbest '*Acâibü'l-Mahlûkat* tercümeleridir. Ciddi bir coğrafya bilgisi vermekten ve ilmî yaklaşımdan uzak, daha çok okuyuculara hoşça vakit geçirmeyi amaçlayan bu tür kitaplar, serbest tercümelerin yanında diğer İslam coğrafyacılarının eserlerinden derlenen bilgiler ile mütercimlerin kendi zamanlarına ait bazı coğrafi malumatların ilavesiyle meydana getirilmişlerdir. Bu tür '*Acâibü'l-Mahlûkat* tercümelerinin sayısı azımsanamayacak miktardadır. Hatta aynı eser farklı kişiler tarafından defalarca tercüme edilmiştir ki, bu hususta verilecek en iyi örnek Kazvinî'nin '*Acâibü'l-Mahlûkat*'ıdır.

XVI. yüzyıl, Osmanlı fütühat hareketlerine bağlı olarak denizcilik ve coğrafya ilminin ön plana çıktığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde şarkın meşhur coğrafya eserlerinden yukarıda bahsettiğimiz türde ve özellikle pek çok kitap tercüme edilmiştir. Bunlardan birisi de Hâce Hatib Mahmud er-Rumî'nin '*Tercemetü Harîdetü'l-'Acâyib ve Ferîdetü'l-Garâyib* adlı çalışmasıdır. XIV. ve XV. yüzyıl Şam-Filistin bölgesi coğrafyacılarından Ebu Hafs Siracüddin Ömer İbnü'l-Verdî tarafından kaleme alınan '*Harîdetü'l-'Acâib ve Ferîdetü'l-Garâib*, Belhi ekolü geleneğini takip eden Zekeriya el-Kazvinî ve Şeyhu'r-rabve ed-Dımaşkî'nin eserleri tarzında hazırlanmıştır. Te'lif olup olmadığı yolundaki tartışma ve tenkitlere rağmen, bilhassa Avrupa'da rağbet gören söz konusu eser, dünya kütüphanelerinde pekçok nüshası bulunan, kısmi tercümeleri yapılmış ma'ruf bir kitaptır. Hâce Hatib, söz konusu eseri tercüme edip, kendi ilave ve düzenlemeleriyle yeniden biçimlendirerek Yavuz Sultan Selim han'ın torunu Mora sancak beyi İskender Paşa-zâde Osman Şah'a sunmuştur.

Hâce Hatib Mahmud, Osmanlı ilim hayatında müspet ilimlere ilginin azaldığı, ancak coğrafya ve kozmografyaya dair bir çok eserin meydana getirildiği XVI. asrın müellifler zincirinin bir halkasıdır. Denizcilik, coğrafya ve seyahatname türünde eserler veren bu müellifler zincirinin içinde Piri Reis, Katip Çelebi gibi orijinal eserler verenlerin yanısıra Arapça ve Farsça eserleri tercüme eden yazarlar da vardır. Hâce Hatib ise, çeviri-derleme eserler meydana getiren Osmanlı müelliflerinden biridir. Ancak burada önemle belirtilmesi gereken husus, Hâce

Hatib'in kitabının motamot bir çeviri olmaktan ziyade diğer İslami kaynaklardan elde edilen bilgilerin, gemicilerden dinlenen haberlerin, yazarın gözlem ve müşahadelerinin harmanlandığı bir eser olmasıdır. Dolayısıyla XVII. ve XVIII. Yüzyılda batılı coğrafya eserlerinden yapılan çeviri kitaplarından bu anlamda daha orijinal ve kalitelidir.

Biz bu çalışmamızda *Terçemetü Harîdeti'l-'Acâyib ve Ferîdetü'l-Garâyib* adlı eseri tanıtmanın ve Osmanlı coğrafyacılığı içindeki yerini tespit etmenin yanında bu yazar ve eseri hakkındaki önemli tenâkuzları da aydınlatmayı hedefledik. Kaynakların genelde II. Murad devrine tarihlediği Hâce Hatib'in, Kanuni devrinde yaşayan, üstelik benzer türde birkaç kitabı daha kaleme alan bir yazar olduğunu tespit ettik. Hayatı ve ona mal edilen kitaplar hakkındaki bilgileri tahlil edip, elde ettiğimiz ip uçları ile tarihi kişiliğinde kaynaklarda rastlanan boşlukları doldurmaya gayret ettik. Yaptığımız araştırmalarda bazen II. Murad bazen de Kanuni devrine tarihlenen üstelik de Mahmud Şirvanî ve Hâce Hatib Mahmud er-Rumî adlarıyla her iki dönemde de zikredilen müellifler ile ilgili bilgilerin bir kişi üzerinde de toplanabileceğini ortaya koyduk. Ayrıca yine aynı yazarın İbnü'l-Verdî'nin eseri dışında İstahrî'nin *Mesâlikü'l-Memâlik*, İbn Kesir *Tarihi* ve Karabağî'nin *Câlibü's-Sürûr* ve *'l-Ğurûr* gibi başka eserleri de Türk ilim ve siyaset çevrelerine kazandırdığını belirledik.

ABSTRACT

The first studies about the geography in Ottomans were the free translations of Acaibü'l-Mahlukat that they have been written in semi-legendary style and carried out by regarding literature instead of scientific anxiety. This type of books, being away from the scientific approach and intending the readers to pass their times pretty-well instead of giving serious geography information, have been formed by adding some geographical knowledge about the translators' period and collecting information from the books of other Islamic geographers besides the free translations. The number of this type of translations of Acaibü'l-Mahlukat cannot be supposed to be less. Furthermore the same book has been translated many times that the best example is Acaibü'l-Mahlukat of Kazvini.

Depending on the Ottoman victories, the 16th century had become a period in which the navigation and geography sciences were the most important sciences. In this period, many eastern books of geography were translated that these books' types and properties were described above. One of these was the book named Tercemetü Haride el-Acaib and Feride el-Garaib of Hatib Mahmud er-Rumi. Having been written by Ebu Hafs Siracüddin Ömer İbn al-Verdi who was the geographer of Damascus-Palestine Zone in the 14th and 15th centuries, Tercemetü Haride al-Acaib and Feride al-Garaib has been prepared in the manner of the books of Zekeriya el-Kazvini and Şeyhu'r-rabve ed-Dımaşki who was from the school of Belhi. In spite of discussions and critics about being an original work or not, this book was a well-known book whose partial translations were made. It was so popular in Europe that many copies of it took place in many libraries in the world. The mentioned book was translated and reshaped by Hacı Hatib's additions and arrangements and presented to İskender Paşazade Osman Shah who was the Beg of the Morea Sanjak and the grandchild of Yavuz Sultan Selim Khan.

Hacı Hatib Mahmud was one of the rings of the chain of the 16th century authors that in this century the interest to the exact sciences decreased and many works about geography and cosmography were produced. In this authors' chain, there were existing authors of original books like Piri Reis, Katip Çelebi and writers who had translated Arabic and Persian books. Hacı Hatib was one of the Ottoman

writers producing translation-anthology types of books. However, something should be mentioned here that the book of Hacı Hatib was not a word-to-word translation but a book in which the information taken from the other Islamic books, news listened from the navigators and the observations of the author were collated. Because of this, it was high in quality and more original than the other translation books formed from the western geographical books of the 17th and 18th centuries.

Here, in our study, we not only aimed to introduce the book named *Tercemetü Haride el-Acaib* and *Feride el-Garaib* and determine its position within the science of Ottoman geography but also clarify the important contradictions about this author and his book. We determined that Hacı Hatib who dated his references to the period of 2nd Murad, lived in the period of Kanuni Sultan Süleyman and furthermore wrote similar type of books. We tried our best to fill the blanks met in the references about the clues and his historical personality by analyzing the information about his life and his books. In our researches, we brought up that the information related with the authors dated in both of the periods of 2nd Murad and Kanuni and mentioned with the names of Mahmud Şirvani and Hacı Hatib Mahmud er-Rumi could be concentrated on one person. In addition, we determined that besides İbnü'l-Verdi's book, the same author has brought the books of İstahri named as *Mesalikü'l-Memalik* and *History of İbn Kesir* and *Karabaği* named as *Calibü's-Sürur ve'l-Ğurur* into the Turkish science and politics circles too.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖNSÖZ	VI
KISALTMALAR	XI
TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ	XII
GİRİŞ	1
I. KAYNAKLAR	3
II. HÂCE HATİB MAHMUD ER-RUMÎ	10
A. HÂCE HATİB MAHMUD ER-RUMÎ'NİN YAŞADIĞI XVI. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİNE GENEL BAKIŞ	10
B. HÂCE HATİB MAHMUD ER-RUMÎ	13
1. HAYATI VE TARİHİ ŞAHSİYETİ	14
2. ESERLERİ	19
3. OSMANLI İLİM VE KÜLTÜR HAYATINDAKİ YERİ	25
I. BÖLÜM: HARİDETÜ'L 'ACAYİB VE FERİDETÜ'L GARAYİB TERCÜMESİ	32
I. ESERİN GENEL ÖZELLİKLERİ	33
A. YAZILIŞ AMACI VE METODU	35
B. ESERİN İTHAF EDİLDİĞİ DEVLET ADAMI	36
C. MUHTEVASI	39
1. TEZİN KONUSU KAPSAMINA GİREN BÖLÜMLER	39
a. AKDENİZ VE AVRUPA SEYAHATI	42
b. AFRİKA SEYAHATI	43
c. TÜRK ÜLKELERİ SEYAHATI	46
d. YAKIN VE UZAKDOĞU SEYAHATI	49
e. YERYÜZÜNDE BULUNAN DENİZLER VE BU DENİZLERDE BULUNAN ACAYİPLİKLER	53
2. TEZİN KAPSAMI DIŞINDA KALAN BÖLÜMLER	58
D. KAYNAKLAR	60
1. MÜELLİFİN KENDİ MÜŞAHADELERİ	61

2. MÜELLİFİN DİNLEDİKLERİ	62
3. MÜELLİFİN BAŞVURDUĞU KAYNAKLAR	63
II. ESERİN NÜSHALARI	75
A. DÜNYA KÜTÜPHANELERİNDEKİ NÜSHALAR	76
B. ÜLKEMİZDEKİ NÜSHALAR	77
C. ÇALIŞMANIN DAYANDIĞI NÜSHALAR	82
III. ESERİN COĞRAFYA İLMİ VE ESERLERİ İÇİNDEKİ YERİ	86
II. BÖLÜM: HARİDETÜ'L 'ACAYİB VE FERİDETÜ'L GARAYİB TERCÜMESİ'NİN EDİSYON KRİTİĞİ	
I. EDİSYON KRİTİĞİN AMACI	92
II. EDİSYON KRİTİKTE İZLENEN METOD	93
III. ESERİN EDİSYON KRİTİKLİ METNİ	95
SONUÇ	298
BİBLİYOGRAFYA	302
EKLER	309

ÖNSÖZ

Uzun bir geçmişe ve pek az millete nasip olan geniş bir coğrafyaya sahip olan Türk tarihinde pek çok devlet ve siyasi teşekküller birbiri ardınca ve bazen bir kaç aynı dönemde varlık göstermişlerdir. Çin Seddi'nden Adriyatik Denizi'ne kadar yayılan bu tarihi coğrafyada bazı devletler grup vaktini yaşarken, bir başka bölgede ise Türk tarihi için yeni şafaklar doğmuştur. Ancak böylesine geniş bir mekanda faaliyet gösteren bu millet, ne tarihini ne de üzerinde yaşadığı coğrafyayı tam olarak kitaplara aktaramamıştır.

Müslümanlarda ilmî anlamda coğrafya, önce tercüme eserlerle başlamış, daha sonra bu konuda orijinal eserler yazılmıştır. Eski Yunan, Hint ve İran kaynaklarından yapılan tercümelerin İslam coğrafyasının gelişmesinde önemli tesirleri olmuştur. İslam kültür ve medeniyetinin oldukça ilerlediği IX ve X. yüzyıllardan XV. yüzyıla kadar geçen sürede coğrafya çalışmaları dünya genelinde Arapça ve Farsça yazılırken, Osmanlı Devleti'nin İslam dünyasının bayraktarlığını üstlenmesiyle XV. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar Türkçe, XVIII. yüzyıldan sonra da batı dillerinde kaleme alınmıştır. Başlangıç döneminde Arap ve Fars eserlerinin tesiri altında kalan Osmanlı coğrafyacılığı XV. yüzyılı bu eserleri tanımakla geçirirken, XVI. yüzyılda ise bir yandan tercüme bir yandan da seyahatnamelerle denizcilik, yollar ve bazı önemli şehirler üzerine yazılan kitaplarla gelişme göstermiştir.

Osmanlılar döneminde başta Zekariyya Kazvinî'nin '*Acaibü'l-Mahlukât*'ı olmak üzere bir çok klasik eser tercüme edilmiştir. Kendi içerisinde çeşitlilik arzeden bu tercüme faaliyetlerinden biri de Hâce Hatib Mahmud er-Rumî'nin *Tercemetü Harîdetü'l-'Acâyib ve Ferîdetü'l-Garâyib* adlı eseridir. XIV. ve XV. yüzyıl Şam-Filistin bölgesi coğrafyacılardan Sirâcüddin İbnü'l-Verdî tarafından kaleme alınan *Harîdetü'l-'Acâyib ve Ferîdetü'l-Garâyib*, Belhî ekolü geleneğini takip eden Zekariyya el-Kazvinî'nin eseri tarzında hazırlanmıştır. Kozmografik bir yaklaşımla kaleme alınan bu eser, dünya kütüphanelerinde pek çok nüshası bulunan ve ilgi gören bir

çalışma olmuştur. Kitabın büyük bir ilgi görmesinin sebebi ise diğer İslam coğrafyacılarının eserlerinde rastlanmayan Avrupa, Afrika ve Arap ülkeleri hakkında bazı ilginç bilgiler içermesi ve Osmanlıların İstanbul'u almasından önce burası hakkında İslam kaynaklarında anlatılan en geniş bilgilerin yer almasıdır. Kitapta dikkati çeken bir diğer husus da küresel haritaların bir denemesi mahiyetinde yuvarlak bir dünya haritasının bulunmasıdır.

Hâce Hatib Mahmud, İbnü'l-Verdî'nin bu eserini Osmanlı coğrafyacılığında tercüme çalışmaları geleneğinde hazırlamıştır. Ancak O, kitabı aynen tercüme etmek yerine kendi gözlemleri, çeşitli kaynaklardan derlediği bilgiler ve denizcilerden dinlediği haberlerle daha da genişletmiş, bazı bölümleri de kendi kitabından çıkarmak suretiyle orijinal eserden uzaklaşmıştır. Çağın süper gücü olan bir devletin müellifi ve olayların tanığı olarak yeni bilgilerle kitabı güncelleştirmiş, kendi gözlemlerini aktarmak sureti ile İbnü'l-Verdî'nin eserinin yazıldığı H. 822 tarihi ile H. 970 tarihi arasında ortaya çıkan değişiklikler hakkında bilgiler vermiştir.

Doktora tez konumuzu Hâce Hatib Mahmud er-Rumî ve *Tercemetü Harîdeti'l-'Acâyib ve Ferîdeti'l-Garâyib* adlı eseri olarak belirlerken öncelikli amacımız Türk tarihinin uzun ve bereketli bir dönemini teşkil eden Osmanlı Devleti döneminde yaşayan bir müellifin gözünden dünyaya bakmaktır. Tercüme-derleme bir eser olmasına rağmen, Hâce Hatib Mahmud'un kitabının, yazıldığı dönem ve metod bakımından incelenmesinin Osmanlı coğrafyacılığı ve Osmanlı Devleti'nin tarihsel coğrafyası hakkında önemli ip uçları vereceği kanaatindeyiz. Zira Osmanlı devrinde coğrafya ilmi ve bu alanda meydana getirilen eserler incelendiğinde klasik İslam eserlerinden yapılan tercümelerin sayısının hiç de azımsanamayacak ölçüde olduğu ve kendi içerisinde bilhassa metod olarak çeşitlilik gösteren bir alan haline geldiği görülecektir. Söz konusu kitabın Osmanlı tarihsel coğrafyasını yansıtması ise, Hâce Hatib'in kitabında kendi gözlem ve duyularına yer vermesinden kaynaklanmaktadır. Üstelik Hâce Hatib, bu geniş coğrafya hakkında bilgi verirken, Osmanlı Devleti'nin dünyanın süper gücü olduğu XVI. yüzyılda yaşamış, Osmanlıların Hint Okyanusu'nda Avrupalı devletler ile rekabete giriştiği senelere

tanık olmuş ve büyük Türk amirali Piri Reis'le aynı yıllarda Kızıldeniz çevresinde bulunmuş bir Osmanlı müellifi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Biz bu çalışmamızda yukarıda ifade ettiğimiz hususlar çerçevesinde *Tercemetü Harîdetü'l-'Acâyib ve Ferîdetü'l-Garâyib* adlı kitabın Osmanlı coğrafyacılığındaki yerini ve şimdiye kadar meçhul kalmış olan Hâce Hatib'in tarihi şahsiyetini ortaya koymaya gayret ettik. Bu nedenle daha önce yapılmış pek çok araştırmaya konu olan İbnü'l-Verdî'nin kitabıyla fazla alâkadar olmadık. Ancak söz konusu eserden Hâce Hatib'in tercüme metodunun belirlenmesinde ve orjinal kitaptan çıkardığı-eklediği bölümlerin tespitinde istifade ettik. Ayrıca eserin tanıtılmasında ve bilhassa edisyon kritikli metnin hazırlanmasında kavramsal çerçeve olarak beldelerin ve ülkelerin tanıtıldığı, genel coğrafi bilgilerin verildiği bölümleri belirledik. Hayvanların, bitkilerin, kuyuların, pınarların ele alındığı bölümleri ise tezin kapsamı dışında bıraktık. Tezin konusu içine dahil ettiğimiz bu bölümler kitap hakkında yeterli bir kanaat oluşumuna imkan tanıdığı gibi, edisyon kritiği yapılmayan bölümler ise, bizim hedeflediğimiz amaçtan uzak bilgileri hâvi ve İbnü'l-Verdî'nin kitabında yer alan malumatın tekrarı mahiyetindedir. Bu nedenle sözü edilen son bölümler tezde gereksiz bir kalabalıklığa yol açmaması için edisyon kritikli metne dahil edilmemiştir.

Hâce Hatib Mahmud er-Rumî ve Harîdetü'l-'Acâyib ve Ferîdetü'l-Garâyib Tercümesi İsimli Eserinin Edisyon Kritik ve Tahlili adlı çalışmamız giriş, iki ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde öncelikle konuya yaklaşımımız ve istifade ettiğimiz belli başlı kaynaklar hakkında bilgi verdik. Daha sonra ise Hâce Hatib Mahmud'un yaşadığı dönemi, tarihi şahsiyetini, eserlerini ve Osmanlı ilim hayatındaki yerini ortaya koymaya çalıştık. Bu girişin ardından yazarımızın en bilinen eseri olan *Harîdetü'l-'Acâyib ve Ferîdetü'l-Garâyib Tercümesi* etraflı olarak ele alınmıştır.

“Harîdetü'l-'Acâyib ve Ferîdetü'l-Garâyib Tercümesi” adlı birinci bölümde eserin genel özellikleri tanıtılmış, yazılış amacı ve metodu hakkında bilgi verilmiştir. Eserin muhtevasının tanıtımında ise “metin” bölümündeki ayrıntılara girilmeden

genel bir çerçeve çizilmiştir. Daha sonra söz konusu eserde kullanılan kaynaklar, müellifin kendi müşahadeleri, dinledikleri ve başvurduğu kaynaklar adı altında üç başlık halinde ele alınmıştır. Eserin dünyadaki ve ülkemizdeki nüshaları kısaca tanıtıldıktan sonra, çalışmanın dayandığı nüshalar tavsif edilmiştir. Son olarak ise kitabın coğrafya ilmi ve eserleri içindeki yeri ve önemi değerlendirilmiştir. Bu bölümde ele alınan konular daha öncede ifade ettiğimiz tezin kapsamına giren bölümler çerçevesinde tahlil edilmiştir.

İkinci bölümde söz konusu eserin edisyon kritiği yapılmıştır. Bölümün başında edisyon kritiğin amacı ve bu çalışmada izlenen metod hakkında bilgi verilmiştir. Edisyon kritikli metinde geçen özel isimler transkripsiyon işaretleri ile yazılmıştır. Eserin yalnız tezin kapsamına giren bölümlerinin tahkiki yapıldığından bölümün sonuna “Hatimetü'l-Kitab” ilave edilmiştir. Elde ettiğimiz bilgilerin değerlendirildiği sonuç bölümü ile çalışmamız tamamlanmıştır.

XVI. yüzyıl Osmanlı coğrafya eserlerinden biri olan *Tercemetü Harîdeti'l-'Acâyib ve Ferîdeti'l-Garâyib*'i tanıtmaya ve bir Osmanlı müellifi olan Hâce Hatib Mahmud er-Rumî'nin tarihi kimliğini ortaya koymaya gayret ettiğimiz bu çalışma süresince tecrübe ve birikimleriyle ışık tutan, yüksek lisans eğitiminden bu yana bende büyük emeği bulunan muhterem hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Mikail BAYRAM'a, tez boyunca fikirleri ve eleştirileri ile beni aydınlatan ve bilhassa edisyon kritik aşamasında yardımların esirgemeyen dostum Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi araştırma görevlisi Huriye MARTI'ya, tezin yazımı ve tüm bilgisayar işlerini üstlenen, büyük bir sabırla desteğini hep yanımda hissettiğim hayat arkadaşım, kıymetli eşim Rıdvan YANIÇ'e teşekkürlerimi sunarım.

Sema YANIÇ

Konya-2004

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.md.	: Adı geçen madde
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi
b.	: Bin, ibn
bk.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h.	: Hicrî
H.z.	: Hazreti
H.zl.	: Hazırlayan
İA	: İslam Ansiklopedisi
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
krş.	: Karşılaştırınız
md.	: Madde
nr.	: Numara
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
TDAV	: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
terc.	: Tercümesi veya tercüme eden
TM	: Türkiyat Mecmuası
TTK	: Türk Tarih Kurumu
ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
vr.	: Varak
yay.	: Yayınlayan

TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ

ء	'
س	<u>S</u>
ح	<u>H</u>
ح	<u>H</u>
ز	<u>Z</u>
ش	<u>Ş</u>
ظ	<u>Z</u>
ط	<u>T</u>
ظ	<u>Z</u>
ع	'
ج	<u>G</u>
ك	<u>K</u>

GİRİŞ

Tarih-coğrafya ve tarihi coğrafya insanlık tarihinden itibaren en çok önem verilen ilimlerden biri olmuştur. “Yeryüzünü anlatan yazı” manasına gelen coğrafya ve insanlığın geçmişini aydınlatan tarih çoğu zaman iç içe girmiş, bu iki ilmin hudutları birbirinden kesin hatlarla ayrılamamıştır. Neticede de birbirini tamamlayan ihtisas alanları haline gelmişlerdir. Tarih, insanlığın geçmişinden , toplum ve fert olarak bütün faaliyetlerinden bahsederken, coğrafya dünya ve alem hakkında bilgiler verip, karaları, denizleri, nehirleri, ülkeleri, memleket ve şehirleri konu edinmiştir. Bunu yaparken de tarihçilerin zaman zaman ihmal ettikleri sosyal ve iktisadî hayatla ilgili çok önemli bilgileri ihtiva etmişlerdir. Bu bağlamda söz konusu alanlarda meydana getirilen her eser, ilmi kıymeti ne olursa olsun muhakkak surette değerlendirilmesi gereken kültür mirasları olarak görülmelidir. Bu bakış açısından hareketle bizde Osmanlı dönemi coğrafya (tarihi-coğrafya) çalışmalarından biri olan *Harîdetü'l-'Acâyib ve Ferîdetü'l-'Garâyib Tercümesi* adlı eseri tezimizin konusu olarak belirledik.

Osmanlı Devleti'nin genişleyen sınırları ve artan fetih hareketleri, yeni yerlerin öğrenilmesini, sağlayacak ve özellikle denizlerdeki faaliyetlerde rehber olarak kullanılacak eserlere ihtiyaç duyulmasına yol açmıştır. Bu gereksinime binaen başta Piri Reis, Seydi Ali Reis olmak üzere Aşık Mehmed, Katip Çelebi, Evliya Çelebi gibi birçok Osmanlı müellifi kıymetli eserler vermişlerdir. Ortaçağ'da Arapça ve Farsça yazılan coğrafya eserleri XV. ve XVI. yüzyıllarda yerini gittikçe ciddiyet ve çeşitlilik kazanan Osmanlı eserlerine bırakmış ve pek kıymetli te'lif eserler yanında çeviri ve derleme eserler de hazırlanmıştır.

XVI. yüzyıl tercüme çalışmalarından biri olan *Tercümetü Harîdetü'l-'Acâib ve Ferîdetü'l-'Garâib*, Kanûnî devri müelliflerinden Hâce Hatib Mahmud tarafından kaleme alınmıştır. Eser XIV. ve XV. yüzyıl Şam-Filistin bölgesi coğrafyacılardan Ebu Hafs Siracuddin Ömer İbnü'l-Verdi'ye ait olup, te'lif olup olmadığı yolundaki tartışmalara ve tenkitlere rağmen, bilhassa Avrupa'da rağbet görmüş, kısmi tercümeleri yapılmış ma'ruf bir çalışmadır. Hâce Hatib, söz konusu eseri tercüme edip, kendi ilaveleri ve düzenlemeleriyle yeniden biçimlendirerek Yavuz Sultan Selim Han'ın torunu İskender Paşa-zâde Osman Şah'a sunmuştur.

Biz bu tez çalışmamızda Hâce Hatib'in söz konusu kitabını konu edindik ve kitabın coğrafya ilmi ile daha alakalı olan bölümlerinin tahkik ve tahlilini yapmayı uygun bulduk. Bilhassa yazarın tarihi şahsiyetindeki karışıklığı gidermeyi ve eserin Osmanlı Coğrafyacılığı içindeki yerini tespit etmeyi, kitap hakkında şimdiye kadar batı dünyasında ve bizde yapılmış olan sathi değerlendirmeleri daha etraflıca ele almayı hedefledik.

Bu amaçlar doğrultusunda başladığımız çalışmamızda istifade ettiğimiz başlıca kaynakları tanıtmamızın hem konunun önemini anlaşılmasını sağlayacağı, hem de çalışmamızın yöntem ve metodu hakkında da ipuçları vereceği kanaatindeyiz.

I. KAYNAKLAR:

Başvuru kaynakları metnin düzenine uygun bölümler halinde sınıflandırılmışlardır. Her bölümde en çok yararlanılan kitaplar, ansiklopediler, makaleler ve kataloglar da kendi içinde bir tasnife tâbi tutulmuştur. Kaynaklar genellikle tezdeki kullanım sıklıklarına göre sıralanmış ve gerektiğinde yorumlarıyla verilmiştir. Birden fazla bölümde istifade edilen kaynaklar diğer bölümde tekrar edilmemiştir.

A-Hâce Hâtib Mahmud Er-Rûmî:

Hâce Hatib Mahmud'un yaşadığı dönemi tasvir edip, tarihi şahsiyetini aydınlatmaya ve Osmanlı ilim hayatındaki yerini tespit etmeye çalıştığımız bu bölümde aşağıdaki kaynaklardan yararlanılmıştır;

1. Biyografi Kitapları:

a. **Bursalı Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri, Hzl. İsmail Özen, Meral Yayınevi, İstanbul, 1975:** Bir çok şehri ve kütüphaneyi dolaşarak Osmanlı müellifleri ve eserleri hakkında başka yerlerde bulunmayan bilgiler toplayan Bursalı Mehmet Tahir'in eseri Keşfü'z-Zünûn ve Zeyllerini tamamlar niteliktedir. Ancak sahasında uzmanlaşmış bir kişi olmadığından eserin birçok yerinde hatalar görülür. Çok sayıda eksik müellif vardır. Kitap başlıca altı fasıldan meydana gelmektedir. Birinci fasılda meşâyih ve mutasavvıflardan, ikinci fasılda ulemadan bahsedilir. Üçüncü fasıl şuaraya, dördüncü fasıl tarihçilere, beşinci fasıl tabiblere, altıncı fasıl da rizayicilere ve coğrafyacılar ayrılmıştır. Eser Ankara'da 1990'da 3 cilt halinde yayınlanmıştır.

b. **F. Babinger, Geschichteschreiber der Osmanen und Ihre Werke, Leipzig, 1927:** Osmanlılar devrindeki tarihçiler ve eserlerinden bahseden bu eser uzun bir çalışma sonucunda ortaya çıkmıştır. Osmanlı tarih müellifleri ve eserleri kronolojik bir sıra tertibi ile ele alınmıştır. Coşkun Üçok tarafından "Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri" adıyla Türkçe'ye çevrilmiş, 1982 ve 1992 yıllarında Kültür

Bakanlığı Yayınları arasından Ankara’da basılmıştır. Kitabın tercümesine Babinger’den sonraki önemli yayınlar da ilave edilmiştir.

2. Bibliyografya Kitapları:

a. **Katip Çelebi, Keşf el-Zünûn, İstanbul, 1941-1943:** Katip Çelebi’nin en ünlü eseri olan Keşf el-Zünûn, İslam dünyasındaki ilimler ve yazılan, tercüme edilen eserler hakkında ortaya konan en büyük kitaptır. Maddeler halinde alfabetik olarak tertip edilen eserde Arapça, Türkçe ve Farsça yazılan 15 000 civarında eserden bahsedilmiştir. Katip Çelebi’nin eserinden Hâce Hatib’in tercüme çalışmasının kısaca bahsinin dışında eserde bahsedilen kaynaklar mevzuunda da istifade edilmiştir.

3. Kitap ve Makaleler:

a. **A. Adnan Adıvar, Osmanlı Türklerinde İlim, İstanbul, 1970:** Osmanlı Türkiyesinde beş yüzyıl içinde (XIV. –XIX. Yüzyıl) ilimler alanında yapılan çalışmaların değerlendirildiği eserde konular kronolojik bir sıra halinde ele alınmıştır. Osmanlı tarihinde müspet ilimlerin başlangıç tarihi ve müspet ilimlere yaklaşımın analiz edildiği kitap Osmanlılarda coğrafya ilmi ve bu çerçevede Hâce Hatib’in yerini belirlememizde yardımcı olmuştur.

b. **Kemandar Şerifov, “Mahmud Şirvanî”, Tarih, Filologiya ve İlahiyyat Meseleleri Dergisi, Bakü, 1999:** Dr. Elnur Nesirov’un büyük katkılarıyla ulaştığımız bu makale Azerbeycan İlimler Akademisi, Yazma Eserler Enstitüsü, Arapça Yazmalar Şubesi’nin müdürü Prof. Dr. Kemandar Şerifov tarafından kaleme alınmıştır. Mahmud Şirvanî hakkında en geniş malumatı içermektedir.

B. Harîdetü’l ‘Acâyib Ve Ferîdetü’l-Garâyib Tercümesi:

Tezimizin I. Bölümünü meydana getiren bu kısımda *Harîdetü’l-‘Acâyib ve Ferîdetü’l-Garâyib* adlı eserin yazılış amacı, metodu ve muhtevası hakkında bilgi verilmiş, nüshaları tanıtılmıştır. Bu bölümde kullanılan kaynaklar ise şunlardır;

1. Katologlar:

Arnavutluk Devlet Arşivleri, *Osmanlı Yazmalar Kataloğu*, Hzl. Gıyaseddin Aytaş, Hacı Yılmaz, THK, Basımevi, Ankara, 2001.

Atatürk Kitaplığı, *Muallim Cevdet Yazmaları Alfabetik Kataloğu*, Hzl. Nail Bayraktar, İstanbul 1998.

Atatürk Kitaplığı, *Osman Ergin Yazmaları Alfabetik Kataloğu*, I-II, Hzl. Nail Bayraktar, İstanbul 1993.

Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Yazma Kitaplar Kataloğu (1309-1907), Ali Berberoğlu, Konya, 1972.

Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi El Yazması Eserler Kataloğu

İzmir Milli Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu, Hzl. Ali Yardım, İzmir, 1992.

İSAM Kütüphanesi Genel Kataloğu, İstanbul, 1993.

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Arapça Basmalar Alfabetik Kataloğu, F. Ethem, İstanbul Üni. Yay. 1953.

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, *Arapça Yazmalar Kataloğu*, F. Ethem Karatay, İÜ Yayınları, 1953.

Karaman Yazmaları Kataloğu, Ali Berberoğlu, 1989.

Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesindeki Basmalar Kataloğu, Türkçe- Arapça- Farsça, A. Rıza Karabulut – İ. H. Mercan, Kayseri, 1993.

Koyunoğlu Müze ve Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu, Mehmet Eminoglu, Kültür Müd. Yay. 1997.

Kültür Bakanlığı Kütüphaneleri Genel Müd., *Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu*, Kültür Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1979.

Maarif Vekilliği, *İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Yazmaları Kataloğu*, fas. I, II, İstanbul, 1943-1962.

Manisa Kitaplığı Tarih-Coğrafya Yazmaları Kataloğu, Türkçe Tarihler, İ İsmet Parmaksızoglu, İstanbul, 1952

Milli Kütüphane Yazmalar Kataloğu, I-II, Hzl. Müjgan Cunbur vd., Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 1987-1988.

Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Genel Kataloğu, Konya, 1997.

Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, Hzl. Ahmet Eryüksel, İstanbul, 1991.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, *Arapça Yazmalar Kataloğu*, F. Ethem Karatay, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969.

Türkiye Basmaları Toplu Kataloğu, Arap harfli Türkçe Eserler, I-II, Hzl. M. Cunbur-Dursun Kaya, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Yayınları.

Türkiye Kütüphaneleri İslami Tıp Yazmaları Kataloğu (Arapça-Türkçe-Farsça), Ramazan Şeşen- Cemil Akpınar- Cevad İzgi, İRCİCA Yayınları, İstanbul, 1984.

Türkiye Yazmalar Kataloğu, Proje yürütücüsü İsmet Parmaksızoğlu, TTK, Ankara, 1981-1994.

Yusuf Ağa Kütüphanesi Tarihçe, Teşkilat ve Kataloğu, M. Lütfi İkiz.

2. Ansiklopediler:

a. Ekmeleddin İhsanoğlu-Ramazan Şeşen, *Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi*, İRCİCA, İstanbul, 2000: Tez konumuzu belirlediğimiz zaman müracaat ettiğimiz ilk kaynak olup, araştırma konumuzu teşkil eden eser ve nüshaları hakkında en geniş bilgileri hâvi ansiklopedik bir çalışmadır. Birinci cildinde Mahmud bin Ahmed el-Hatib el-Rûmî'nin tarihi kişiliğindeki karışıklığa kısaca temas ettikten sonra, eserin muhtevası ve nüshaları hakkında bilgi verir.

b. *İslam Ansiklopedisi*, MEB, ilgili maddeler.

c. Yayınlanmakta olan *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nin ilgili maddeleri.

d. *Türk Ansiklopedisi*'nin ilgili maddeleri.

e. *Osmanlı*, Editör; Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, VIII, Ankara, 1999.

3. Biyografi Kitapları:

a. Hayreddin Zirikli, *el-A 'lam*, Beyrut, 1980.

b. Şemseddin Sami, *Kâmusu 'l-a 'lam*, Kaşgar Neşriyat, VII, Ankara, 1996.

4. Bibliyografya Kitapları:

a. C. Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, Leyden-Brill, 1937-1949: Başlangıçtan 1930'lu yıllara kadar yazılan Arapça eserlerden, müelliflerden, eserlerin nüshalarından ve bu üç konu üzerinde yapılan çalışmalardan bahseden önemli ve meşhur bir müracaat kitabıdır. Bu eserin tarihçilere ayrılan bölümlerinde ve diğer yerlerinde tarih sırasına göre Arapça yazan tarihçilerden ve eserlerinden bahsedilir.

b. Cevdet Türkay, *Osmanlılar Devrine Ait Türkçe, Arapça, Farsça, Yazma ve Basma Coğrafya Eserleri Bibliyografyası*, İstanbul, 1958: *Harîdetü'l-'Acâyib*'in İstanbul kütüphanelerinde bulunan bazı nüshaları verilmiştir.

5. Kaynak Kitaplar:

a. Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul, 1998: İslam tarih ve coğrafyacılığı hakkında hazırlanmış derli toplu bir müracaat kitabı niteliğindedir. Söz konusu kitap hem İslam coğrafyacılığı hakkında genel bir bilgi edinmemizi sağlamış, hem de *Harîdetü'l-'Acâyib* de referans gösterilen kaynaklar hakkındaki bilgilere kolayca ulaşmamızda yardımcı olmuştur.

b. Murat Ağarı, *İslam Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar*, İstanbul, 2002: İslam coğrafyacılığının doğuşu ve gelişiminin anlatıldığı, temsilcilerinin tanıtıldığı bu çalışmadan müellifin başvurduğu kaynaklar bölümünde faydalanılmıştır.

c. Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, TTK, Ankara, 2001: İslam kaynaklarında Türkler hakkında verilen bilgileri okuyucuların istifadesine sunan bu eser, hem müellifin başvurduğu kaynaklar bölümünde, hem de tahkik çalışmasının yapıldığı bölümde kullanılmıştır.

d. Donald Edgar Pitcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, Çev. Baha Tırnakçı, İstanbul, 1999: Ortaçağ Kronikleri, seyahatnameler ve elçilik raporlarından elde edilen bilgileri sınıflandırarak çözümleyen Pitcher'in eseri, modern tarih araştırmalarına sağlam bir zemin hazırlamıştır. Bu çalışmadan kaynak tesbiti yanısıra haritalardan istifade edilmiştir.

e. Şemseddin Günaltay, *İslamda Tarih ve Müverrihler*, Evkaf-ı İslamiye Matbası, İstanbul, 1342: İslam tarihçileri ve kitapları hakkında ilk yazılan eserlerdendir. Tarih ilminin başlangıcı hakkındaki bir girişten sonra 68 önemli tarihçiden ve eserlerinden, bunların baskılarından bahseder. Kitabın sonunda Selçuknamelere ve coğrafya kitaplarına iki bahs ayırır. İçinde bahsedilen kitapların dikkatle incelendiği anlaşılan eserde Arapça yazan müellifler yanında Farsça yazan müelliflere de aynı derecede önem verilmiştir..

f. Nuri Akbayer, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, İstanbul, 2001: Okunuşunda tereddüt ettiğimiz yer adlarının tespitinde yardımcı olmuştur.

g. Cevdet Türkay, *Osmanlı Türklerinde Coğrafya*, Maarif Basımevi, İstanbul, 1957, s. 27.

6. Makaleler:

a. Çağatay Uluçay, “Kanuni Sultan Süleyman ve Ailesi ile İlgili Bazı Notlar ve Vesikalar”, *Kanuni Armağanı*, T.T.K., Ankara, 1970: Bu makale eserin sunulduğu İskender Paşa-zâde Osman Şah’ın tarihi şahsiyetinin aydınlatılmasında faydalı olmuştur.

b. İ. Hakkı Uzunçarşılı, “Kanuni Sultan Süleyman’ın Vezir-i Âzamı Makbul ve Maktul İbrahim Paşa Padişah Damadı Değildi” *Belleten*, c. XXIX, Ankara, 1965: Osman Şah’ın kimliği hususunda istifade edilmiştir.

c. Mikail Bayram, “Bir Osmanlı Seyyahı Hâce Hatib Mahmud ve Seyhatü’l-Kübra ve Müfredâtü’l-Etıbbâ Adlı Eseri”, *Uluslararası Kuruluşununun 700. yıldönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi Bildirileri*, Konya, 2000, s. 251-255: Kıymetli hocamın bu makalesi Hâce Hatib Mahmud ve bu eseri hususunda yapılan ilk çalışma olup, bize her konuda ışık tutmuştur.

d. Salahuddin el-Müneccid, “Arapça Yazmaların Neşir Kaideleri”, Çev. Mehmet Hatipoğlu, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, c. XIV, 1966: Edisyon kritik çalışmasına esas olacak kriterlerin belirlenmesinde ve nüsha seçiminde bu makale dikkate alınmıştır.

e. Franz Taeschner, “Osmanlılarda Coğrafya”, *T.M.*, İstanbul, 1928, cilt II, s. 271-314: Bu makale Osmanlı Türklerinin coğrafya ilmine yaklaşımı ve bu

alandanda meydana getirdikleri eserleri tanımamızda, dolayısıyla Hâce Hatib'in Osmanlı coğrafyacılığındaki yerini tespit etmemizde yardımcı olmuştur.

C. Harîdetü'l-'Acâyib Ve Ferîdetü'l-Garâyib Tercümesinin Edisyon Kritiği:

Tezimizin II. Bölümünde *Harîdetü'l-'Acâyib ve Ferîdetü'l-Garâyib* adlı eserin edisyon kritiği yapılmıştır. Bu bölümde bilhassa el yazması nüshalarda okumakta güçlük çektiğimiz özel isimlerin tashihi, eserin İslam coğrafyacılığındaki yeri ve belli başlı coğrafya kitapları ile kıyaslanmasında şu eserlerden istifade edilmiştir;

a. Mahmud Fahuri, *Harîdetü'l-'Acâyib ve Ferîdetü'l-Garâyib*, Beyrut-Lübnan, 1991: İbnü'l-Verdî'nin söz konusu eserinin tahkiki olan bu çalışma muhakkikin ifadelerinden anlaşıldığına göre araştırılmadan seçilmiş iki matbu nüshaya dayanmaktadır. Ancak el yazması eserlerde karşılaştığımız okuma güçlüklerini gidermesi açısından bize kolaylık sağlamıştır.

b. *Hudûd el-Âlem*, Terc. V. Minorsky, London, 1937.

c. Yakub el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, Beyrut.

d. İbnü'l Esir, İzzeddin Ali bin Muhammed, *el-Lübâb fî Tehzîb el-Ensâb*, Beyrut, 1980.

e. Mes'udî, *Murûc el-Zeheb*, nşr. Barbier de Meynard, Paris, 1861-1874.

f. Ya'kubi, *Ülkeler Kitabı*, Çev. Murat Ağar, İstanbul, 2002.

g. Ebu Hâmid el-Endülüsî el-Gırnatî, *le Tuhfatü'l-Albâb*, Hzl. Gabriel Ferrand, Septtembre 1925.

ğ. Şehsuvaroğlu Bedî, "Kanuni Devrinde Yazılmış ve Şimdiye Kadar Bilinmeyen Bir Coğrafya Kitabı", *Kanuni Armağanı*, Ankara, 1970.

II. HÂCE HATİB MAHMUD ER-RÛMÎ:

Hâce Hatib Mahmud er-Rumî'nin tarihi şahsiyetinin ele alınacağı bu bölümde öncelikle yaşadığı dönemin panoraması çizilmeye gayret edilecektir. Zira tarih ilminin en temel şartı kişileri ve olayları ait oldukları devir içinde değerlendirmektir. Hâce Hatib'in yaşadığı devir hususunda kaynaklarda farklı ifadelere rastlanmasına rağmen yaptığımız araştırmalar kesin olarak göstermiştir ki, O, XVI. asırda yaşamış bir Osmanlı müellifidir. Bu nedenle önce XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin genel görünüşü hakkında bilgi verilecek, ardından Hâce Hatib Mahmud'un hayatı ve eserleri hakkında kaynaklarda yer alan bilgiler tahlil edilip, Osmanlı ilim hayatındaki yeri tespit edilmeye çalışılacaktır.

A- Hâce Hatib Mahmud Er-Rûmî'nin Yaşadığı XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'ne Genel Bakış

Hâce Hatib Mahmud er-Rûmî'nin yaşadığı XVI. asırda Osmanlı Devleti askeri ve siyasi kuvveti en yüksek dereceye ulaşmış, kanun ve nizamları tamamlanmış, müessese ve teşkilatı kemale ermiş dinamik bir devlet hüviyeti taşımaktaydı. Anadolu ve Balkanlarda önemli bir bölgesel güç olmaktan çıkıp, üç kıtaya yayılmış, dünya çapında bir imparatorluk haline gelmişti. Osmanlılar bir yandan İslam dünyası içinde beliren Şii Safevi Devlet'ne karşı Sünni İslam toplumunun önderliğini üstlenirken, bir yandan da Hint Okyanusu'ndan başlayarak Basra Körfezi ve Kızıldeniz'de bütün dünya tarihini etkileyen yeni atılımlara girmek üzereydiler. Kısacası Türk ve dolayısıyla da Osmanlı cihan sulhü davasının en yüksek ve kudretli devri yaşanıyordu.¹

XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti tarihte eşine kolay rastlanmayacak bir kuvvete sahip bulunuyordu. Yavuz Sultan Selim'in doğu ve güneye doğru iki büyük taarruzu Osmanlı Devleti'nin şeklini temelden değiştirmiş ve topraklarını iki misli yapmıştı. Şiiliğin Anadolu'daki gücü yokedilmiş, İran Safevi Devleti'ne ağır bir darbe vurulmuştu. Böylece bir yandan Kuzey Irak'a hakim olunurken, bir yandan da

¹ M. Tayyib Gökbilgin, "Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış" *İÜ. Edeb. Fak. Yay.*, No: 2272, İstanbul, 1977, s. 95.

Bağdad, Basra Körfezi ve Umman Denizi Türk akışına açılmıştı. Heybetli Memlûk İmparatorluğunun varlığına son verilmiş, başta mukaddes yerler olmak üzere tüm toprakları Osmanlı hakimiyetine girmişti. Afrikaya geniş ölçüde el atılmış, Barbaros kardeşlerin faaliyetleri Osmanlıları Batı Akdeniz'in en büyük kuvveti haline getirmişti. Türk nüfuzu güneyde Mozambik'e kadar uzanıyordu, Fas ve Tunus ise Türk hakimiyetine açıldı.² Batıda ise Almanya İspanya arasında sallantıda bulunan Macaristan'a düzenlenen akınlarla Avrupa'da Hristiyan alemi en dar sınırlarına itilmişti.³

Osmanlı siyasi ve askeri kuvvetini berrde ve bahrde tüm cihana gösterirken sosyal, hukuki ve kültürel tüm müesseseleri ile de olgunluk çağını yaşıyordu. İki okyanus ve Moskova ile Orta Afrika arasında uzanan böylesi bir imparatorluğun her bölgesi ayrı kanun ve nizamlarla idare ediliyor ve hiçbir zaman bu kanunlar devlet anayasası ile çelişmiyordu⁴. Türkiye'nin hukuk devleti olduğunu Avrupa'da idrask ediyor ve İngiltere Kralı XIII. Henry bir heyet göndermek suretiyle Türk adli müesseselerini tetkik ettiriyordu. Pîrî Mehmed Paşa, Makbul İbrahim Paşa, Sokullu Mehmed Paşa gibi büyük devlet adamları, Zembilli Ali Cemâlî Efendi, Ebussûud Efendi gibi hukukçular, KemâlPaşa-zâde, Matrakçı Nasuh, Hoca Sâdeddin Efendi, Gelibolulu Mustafa Âli gibi tarihçiler, Piri Reis ve Seydî Ali Reis gibi coğrafyacilar, Taşköprülüzâde, Damat Lutfî Paşa gibi ilim ve fikir adamları, Fuzûlî, Bakî, Ruhî gibi edebiyatçılar, üstad Mimar Sinan ve büyük denizciler Barbaros kardeşler ve daha niceleri de bu ihtişamın yapı taşlarını teşkil ediyorlardı.⁵ Özetle Roma İmparatorluğu için I. asır, İngiltere için XIX. asır, ABD için XX. asır ne ise, Türk Cihan İmparatorluğu içinde XVI. asır o idi.⁶

Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'i Türk gölü haline getirip, dünyanın en kudretli siyasi birliğini meydana getirdiği sırada dünyanın umumi görünüşü şöyleydi:

Doğuda Türkiye'den sonra en büyük kuvvet Türkmen Şii Safavi Devleti idi. Elinde İran'dan başka Güney Kafrkasya, Gürcistan, Türkmenistan, Afganistan, Irak

² Ahmet Asrar, *Kanuni Devrinde Osmanlıların Dini Siyaseti ve İslâm Âlemi*, Büyük Kitaplık, İstanbul, 1972, s. 60.

³ Kanuni devri siyasi olayları için bkz. Yaşar Yücel-Ali Sevim, *Türkiye Tarihi*, TTK, II, Ankara, 1991. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, Ankara, 1947.

⁴ Yılmaz Öztuna, "Kanuni'nin Türk ve Dünya Tarihindeki Yeri", *Kanuni Armağanı*, TTK., VII. Seri, sayı 55, Ankara, 1970, s.45.

⁵ Sultan Süleyman ve Ekibi hakkında bkz., Yılmaz Öztuna, *Kanuni Sultan Süleyman*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1049, Ankara, 1989, s. 160-163.

⁶ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, III, İstanbul, 1977,s. 329.

ve ayrıca Erzurum-Van bölgesi bulunuyordu. Doğunun üçüncü büyük gücü ise Ming sülalesinin iş başında bulunduğu Çin idi. Mançurya, Kore, Birmanya, Siyam ve Kamboçya ülkeleri hakimiyeti altındaydı. Orta Asya'nın mühim kısımlarını ise Türkistan ile beraber, Safaviler'e düşman olan Şeybani Türkleri elinde tutuyordu. Hindistan'da Delhi Sultanlığı hayli zayıflamıştı ve Hindistan'ın doğu ve güney bölgelerinde çeşitli devletçikler bulunuyordu. Kısa bir süre sonra bu topraklar Babür Türk-Moğol İmparatorluğu'nun doğusuna sahne olacaktı. Afrika'da Memlük İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra tek zikre şayan devlet Fas Sultanlığı idi. Uzak doğuda hüküm süren Japon İmparatorluğu'nun dışında, kuzeyde Altınorda Hanlığı'nın yıkılmasından sonra ortaya çıkan Türk hanlıkları ise Rusya'nın tehdidi altındaydı⁷.

XVI. yüzyılda Şarlken İmparatorluğu Avrupa'da güçlü bir siyasi birlik olmasına karşın, hanedan kavgaları ve mezhep savaşları Hristiyan alemi parçalamış ve Almanya ile İspanya'nın ayrılmasına sebep olmuştu. Bu asrın önemli Avrupa Devletleri Avusturya-Almanya İmparatorluğu, Fransa Krallığı, İngiltere Krallığı, Napoli ve Venedik Cumhuriyetleri, Papalık, İsveç Krallığı, İspanya Krallığı ve Portekiz Krallığı idi. Rus Çarlığı ise genişleyerek Asya topraklarına sarmaya başlamış ve Türk Hanlıklarını istilaya girişmişti.⁸

Osmanlılar dört asırdan beri müslümanların elinden çıkan Akdeniz hakimiyetini Hristiyanların elinden alırken Avrupalılar da okyanuslara açılıp, büyük deniz keşifleri yapıyorlardı. Aynı yüzyıldaki keşif ve icatlar da özellikle İspanya, Portekiz ve İngiltere'nin açık denizlerde güçlenip zenginleşmesini sağlamıştır. Osmanlı Devleti İpek ve Baharat Yollarını ele geçirip, aldığı siyasi, askeri ve hukuki tedbirlerle Akdeniz ticaretini canlandırmaya çalışmışsa da 1492'de Ümit Burnu'nun keşfi ve Avrupa'dan Hindistan'a doğrudan doğruya deniz yolunun bulunması ticaret yolunun ve tacirlerin değişmesine neden oldu. Portekizliler Hindistan sahillerine yerleşip deniz ticaretini ellerine geçirdikten sonra güç ve nüfuzlarını daha da artırmak gayesi ile Arap Yarımadası sahillerine saldırılar düzenlemişler, Hürmüz

⁷ Ahmet Asrar, a.g.e., s.60-68.

⁸ Seydi Ali Reis, *Mir'atü'l-Memâlik*, Hzl. Mehmet Kiremit, Ankara, 1999, s. 6.

Boğazı'nı ele geçirerek Hint-Akdeniz ticaret yolunu Müslüman tacirlerin gemilerine tamamen kapatmışlardır.⁹

Doğu-batı ticareti ellerinden alınan Doğu Afrika, Arabistan ve Hindistan'daki Müslüman Devletler hac kabilelerine saldırmaya başlayan Portekizlilerle başa çıkamayacaklarını anlayınca kuvvetli bir koruyucu arayışına girdiler ve dönemin en güçlü İslam devleti olan Osmanlı İmparatorluğundan yardım talebi Gücerat Devleti hükümdarı Bahadır Şah'tan geldi. Kanuni Sultan Süleyman Osmanlı Devleti'nin buradaki menfaatlerini de düşünerek Müslümanların hâmisî sıfatı ile yardım isteğini kabul etti ve bu siyaset doğrultusunda Hadım Süleyman Paşa, Piri Reis, Murat Reis ve Seydi Ali Reis tarafından bölgeye 4 deniz seferi düzenlendi. Ancak askeri, siyasi ve ekonomik sonuçlarının tam olarak kavranılamaması ve gereken önemin verilmemesi, Osmanlıların bölgede beklediği desteği bulamaması ve Osmanlı gemilerinin okyanuslara dayanıksızlığı gibi bir kısım nedenlerle bu seferlerden tam bir netice alınamamıştır.¹⁰

İşte Hâce Hatib Mahmud XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin en ihtişamlı devrinde yaşamış, Avrupalı devletlerin Hint Okyanusu'nda, Kızıldeniz'de faaliyet gösterdiği yıllarda bu bölgeleri gezmiş, iki medeniyetin çatıştığı devrin önemli hadiseleriyle ve denizcileriyle çağdaş bir Osmanlı müellifi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kısaca tasvir ettiğimiz bu dönem Avrupa medeniyetinin yükselişe geçtiği buna karşılık Osmanlı bünyesinde İslam dünyasının ise zirveden inhitata dönmeye başladığı bir dönem olup, Hâce Hatib de bu döneme tanıklık etmiştir.

B. Hâce Hatib Mahmud er-Rumî

Hâce Hatib Mammud'un yaşadığı dönemin genel bir değerlendirmesini yaptıktan sonra sıra "Hâce Hatib Mahmud kimdir?" sorusuna cevap aramaya gelmektedir. Hayatı ve faaliyetleri ile ilgili kaynaklarda neredeyse hiçbir bilgiye rastlanmayan Hâce Hatib'in tarihi şahsiyeti hususunda da çok önemli tezatlarla karşı karşıya kalınmaktadır. Ancak adı geçen çeviri üzerinde yapılan dikkatli araştırmalar

⁹ Daha geniş bilgi için Bkz. Robert Mantran, "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu ve Asya Ticareti", Çev. Zeki Arıkan, *Bellekten*, sayı: 201, Aralık, 1987, TTK., Ankara, 1988, s. 1433-1443.

¹⁰ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Salih Özbaran, "Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu", *Tarih Dergisi*, sayı: XXXI, Mart, 1977, İstanbul, 1978, s. 67-145.

mütercimnin hayatı ve faaliyetleri hakkında önemli ipuçları vermektedir. Bu bilgiler bilhassa çevirinin giriş ve sonuç kısımları ile mütercimnin esere yaptığı ilavelere ve hikayelere yansımaktadır. Biz tespit ettiğimiz bu ipuçları yardımıyla onun tarihi kişiliğini aydınlatmaya çalışacak, bunu yaparken de O'nun hakkında kaynaklarda rastlanan tenakuzları ortaya koyacağız.

1. Hayatı ve Tarihi Şahsiyeti: İbnü'l-Verdî'nin "Harîdetü'l-'Acâib ve Ferîdetü'l-Garâib" adlı eserini Türkçe'ye çeviren mütercimnin adı Bedrû'd-Din el-Hâce Mahmud bin Ahmed el-Hatib el-Rûmi'dir. Eserinde kendisinden "Hâdimü'l-'ulemâ Mahmûd el-fakîr"¹¹ olarak bahsetmektedir. Ayrıca yine kendi yazılarından künyesinin Bedrû'd-din el-Hatîb olduğu da anlaşılmaktadır.¹² Ramazan Şeşen ve Ekmeleddin İhsanoğlu¹³ ile İsmet Parmaksızoğlu¹⁴ da mütercimnin ismini bu şekilde tespit etmişlerdir. Ancak Bursalı Mehmet Tahir başta olmak üzere Babinger, F. Teachner ve mütercim hakkında en geniş bilgileri veren Kemandar Şerifov, söz konusu eseri Mahmud bin Muhammed bin Dilşad-ı Şirvani'ye nispet etmişlerdir.¹⁵ Kaynaklardaki bu karışıklık nüshalara da yansımış ve eserin nüshalarının bir kısmı Mahmud bin Muhammed bin Dilşad'a ait olarak gösterilmiştir.

İsim konusundaki bu karışıklık akıllara iki farklı mütercimnin birbirine karıştırıldığı ihtimalini getirmektedir ki, mütercimlerin yaşadığı dönem hakkındaki bilgilerde bu ihtimali destekler mahiyettedir. Örneğin Bursalı Mehmet Tahir Mahmud bin Muhammed bin Dilşad-ı Şirvânî'yi II. Murad devrinde yaşamış "erbâb-ı faziletten tarih-şinas bir zat" olarak tanıtmakta ve Harîdetü'l-'Acayib'i de Hicri 870 senesinde tercüme ettiğini bildirmektedir.¹⁶ Ancak Bursalı Mehmet Tahir kitabının coğrafya bölümünde bu eserin Osmanlı maarifçilerinden Mahmut adında bir zat tarafından Hicri 970 tarihinde Osmanlıca'ya tercüme olduğunu ve

¹¹ Bkz. s. 275

¹² Bkz. Kamandar Şerifov, "Mahmud Şirvanî", *Tarih, Filoloji ve İlahiyat Meseleleri Dergisi*, Bakü, 1999 (Yılda bir defa çıkan bir dergidir.)

¹³ *Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi*, Hzl. E. İhsanoğlu, R. Şeşen ve Komisyon, I, İstanbul, 2000, s. 38.

¹⁴ İsmet Parmaksızoğlu, *Manisa Kitaplığı Tarih-Coğrafya Yazmaları Kataloğu, Türkçe Tarihler*, İstanbul, 1952, s. 44-45.

¹⁵ Bkz. Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, 1933-1942, c. III, s. 139-140.

F. Babinger, *Osmanlı Tarih Yazmaları ve Eserleri*, Çev. Coşkun Üçok, Ankara, 1992, s. 17.

F. Taeschner, "Osmanlılarda Coğrafya", *TM*, II, s. 278.

¹⁶ Bursalı Mehmet Tahir, a.g.e., III., s. 139-140.

nüshalarından birinin kendi kütüphanesinde bulunduğunu ifade ederek¹⁷ kendi eserindeki çelişkiyi de ortaya koymaktadır. Franz Babinger, Şirvanlı Mahmud bin Mehmed bin Dilşad'ın II. Murad tarafından mütercim olarak vazifelendirildiğini¹⁸, Franz Teachner ise Mahmud bin Muhammed Şirvanî'nin söz konusu eserini Hicri 870'de tercüme ettiğini yazarak¹⁹ Bursalı Mehmet Tahir'in etkisinde bilgiler vermektedir.

Tüm bu bilgilere karşın Hâce Hatib, çeviriye eklediği manzum mukaddime ve sonlukta İbnü'l-Verdi'nin eserinin tercümesini Hicri 970 (M. 1563) senesinin Zilhicce ayında tamamladığını belirtmektedir.

Nitekim Mukaddime de;

“Tarih şadem ki verdi el bu emre fırsat
Tokuz yüz yetmiş ermişti hicret.”

Sonlukta ise;

“Nesâyihla kitâb çûn oldu âhir
Nefâyisle derûni oldu fâhir

Mah-ı zilhiccede çûn âhir oldu” diyerek bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

Ayrıca mütercim kitabını İskenderpaşazâde Osman Şâh'a sunduğuna göre II. Murad devrinde yaşaması mümkün değildir. Zira İskender Paşa-zâde Osman Şâh ileriki bölümlerde ayrıntılı olarak üzerinde durulacağı gibi Kanûnî devri Mora sancak beyidir. Dolayısıyla kaynaklarda geçen tarihler arasında da yüz senelik bir fark bulunmaktadır.

Bu durumda iki ayrı mütercimin olduğu varsayımı Mahmud bin Muhammed bin Dilşad'ın II. Murad devrinde yaşadığı ve Hâce Hatib Mahmud'un da Kanûnî devrinde yaşadığı varsayımına yol açmaktadır. Fakat Mahmud Şirvanî hakkında bir makale kaleme alan Kemandar Şerifov söz konusu metnin içeriğinde yaptığı araştırmalarla mütercim hakkında son derece doğru tespitlerde bulunmakla beraber mütercimin ismini Mahmud bin Muhammed bin Dilşad-ı Şirvanî olarak kaydetmekte ve iki mütercim varsayımını ortadan kaldırmaktadır.²⁰

¹⁷ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri III*, Meral Yayınları, İstanbul, 1975, s. 312.

¹⁸ F. Babinger, a.g.e., s. 17.

¹⁹ F. Teachner, a.g.m., s. 278.

²⁰ Kemandar Şerifov, “Mahmud Şirvanî”, *Tarih, Filoloji ve İlahiyat Meseleleri Dergisi*, Bakü, 1999 (Yılda bir defa çıkan bir dergidir.)

Hâce Hatib Mahmud'un tarihi şahsiyeti hakkında ortaya koyduğumuz bu tenakuzları bir yana bırakacak olursak kesin olarak söyleyebileceğimiz *Harîdetü'l-'Acâyib*" tercümesinin Mahmud Hatib adındaki bir mütercim tarafından H. 970 tarihinde yapıldığıdır. Hâce Hatib Mahmud Kanûnî devrinde yaşamış ve tercüme ettiği kitabı Mora Sancak Beyi İskender Paşa-zâde Osman Şah'a sunmuştur.

Kaynaklar Hâce Hatib'in ismi, eserleri ve yaşadığı dönem hakkında verdikleri tutarsız bilgilerin dışında O'nun hayatı hakkında herhangi bir malumata yer vermemektedir. Ancak daha öncede ifade ettiğimiz gibi kitabın mukaddime, sonluk ve mütercimin ilâve ettiği bölümlerde hayatı hakkında bazı bilgilere ulaşmak mümkündür. Örneğin mütercimin "Hatimetü'l-Kitâb" bölümünde verdiği bilgilerden onun doğum tarihi tespit edilebilmektedir. Şöyleki;

"Ki heştâd olmışidi sinnim âhir

Behâr-ı ömrün irmişdi şitâsı"²¹ dizelerinden anlaşıldığına göre mütercim eserini tamamladığı 1563 senesinde 80 yaşındadır. Nuruosmaniye nüshasında ise "heftâd" yani 70 yaşında görünmektedir. Bu durumda mütercimin 1483 ya da 1493 yılında doğduğu söylenebilir.

Mütercimin nerede doğduğu sorusu ise, yine tarihi şahsiyeti hususundaki bir karışıklığı ortaya çıkarmaktadır. Zira Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi'nde²² Mahmûd bin Ahmed el-Hatib el-Rûmî olarak kaydedilmesine rağmen Bursalı Mehmet Tahir ve Kemandar Şerifov Mahmud Şirvânî olarak zikretmektedir.²³ İkinci görüş kabul gördüğü takdirde mütercimin Şirvanlı olduğu kolaylıkla söylenebilir. Kemandar Şerifov'a göre Mahmud Şirvânî 1483 senesinde Şirvan'da doğmuş, eğitimini burada tamamlamıştır. Bilimsel faaliyetlerine burada başlayan ve ünlenen Mahmud Şirvânî kötü huylu ve kötü amelli bir şahıs yüzünden (mütercimin ifadelerine göre bu kişi akrabasıdır) öz memleketini terkederek Anadolu'ya gitmiştir. Yakınlarının baskılarına dayanamayarak hicret eden Mahmud Şirvânî daha sonra Şirvan'a geri dönmüştür.²⁴ Kemandar Şerifov'un verdiği bu bilgileri tercümeyle Hâce Hatib tarafından ilâve edilmiş şiirler de doğrulamaktadır. Nitekim;

"Gice gündüz geçirdim rûzigârı

²¹ Bkz. s. 296

²² R. Şeşen- E. İhsanoğlu, a.g.e., s. 38.

²³ K. Şerifov, a.g.m., s. 1

²⁴ K. Şerifov, a.g.m., s. 2.

İdüb Ya'kub u Ken'an gibi zârı
Küşâde olmadı kalbim ebed hiç
Te'essüf kıldı tab'ım pîç der pîç
Bu gözüm yaşını silmedi kimse
Derunum yaresin silmedi kimse
Tazarrucla geçürdüm rüzgârım
Umarım hâsıl ola intizârım
Karib oldu ki, sinnim ola minkad

Bu müddet içre bir gün olmadım şâd"²⁵ ifadelerinden mütercimim vatanını ileri yaşlarda terkettiği ve gurbet hayatının ona bir hayli zor geldiği anlaşılmaktadır.

Bedrüddin el-Hatib'in tetkik ettiğimiz yapıtı kendisi hakkında verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre O, şarkın çeşitli memleket ve şehirlerine seyahat gerçekleştirmiştir. H. 938 senesinde (M. 1531-32) Hicaz'a hac ziyaretine gittiği ve bu hac ziyareti esnasında Şirvan'ın faziletli alimlerinden Muhammed Gazi'nin ona refakat ettiği kendi ifadelerinden anlaşılmaktadır.²⁶ Yine müellifin aktardığı bilgilerden onun Suriye'ye seyahat ettiğini anlıyoruz. Şam Denizi'nde (Akdeniz) bulunan balıklardan bahsederken uçan bir balık türünden (muhtemelen yunus balığı) söz etmekte ve bu balığı kendisinin de Şam Denizi'nde gördüğünü kaydetmektedir.²⁷ Hâce Hatib Mahmud'un Anadolu ve çevre beldelere seyahatler yapmasının bir sebebi de ticaretle işgal etmesi olabilir. Zira, "hâce" kelimesi daha çok tâcirler için kullanılmıştır. Bu nedenle O'nun ticaret maksadıyla seyahatlere çıktığı ihtimali de düşünülebilir.

Hâce Hatib Mahmud'un ölüm tarihi ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamakla beraber, bu çeviri eserini tamamladığında 70 veya 80 yaşında olduğu dikkate alınacak olursa O'nun XVI. Yüzyılın 60-70'li yıllarında vefat ettiğini tahmin edebiliriz.

Hâce Hatib Mahmud hakkında yaptığımız araştırmalar sonunda biz de uyanan kanaat şudur ki, kaynakların ifadelerinden iki ayrı müellifin olduğu ve bunların birbirine karıştırıldığını söylemek ne kadar mümkünse, bu verileri bir kişi üzerinde birleştirmek de o kadar imkan dahilindedir. Şöyle ki;

²⁵ Bkz. s. 117

²⁶ Bkz. s. 275

²⁷ Bkz. s. 291

a. Hâce Hatib Mahmud er-Rumî ve Mahmud Şirvânî isimlerinden, birinin Anadolu diğeri ise Şirvanlı olduğı anlaşılmaqla beraber, mütercim in Şirvan'dan Anadolu'ya göç ettikten sonra Rumî olarak anıldığı da düşünölebilir. Zira Mevlana Celâleddin Rumî de Belh doğumlu olmasına rağmen Rumî olarak tanınmıştır. Yine aynı husus Kanûnî dönemi ilim adamlarından Mehmed Birgivi ve bir diğeri Osmanlı müellifi Muhyiddin Muhammed el-Karabağî er-Rumî için de söz konusudur. Hâce Hatib'in Şirvan'dan kırğın ayrıldığı ve eserlerinin en önemlilerini Anadolu'da verdiğı düşünölrse bu varsayım gayrı mümkün görünmemektedir.

b. *Harîdetü'l-'Acâyib ve Ferîdetü'l-Garâyib* adlı tercüme yi Hâce Hatib Mahmud er-Rumî'nin yaptığı kabul edilmekle beraber, şiirlerde gurbet temasının işlenmesi, vatanından ayrı yaşamanın verdiğı elem in anlatılması mütercim in vatanından ayrı kaldığı izlenimini vermektedir. Hâce Hatib eserini Mora Sancak Beyi İskender Paşa-zâde Osman Şâh'a sunduğuna göre O'nu tanıma imkanı bulacağı yakın bir yerde kitabını hazırlamış olmalıdır. Dizelere yansıyan derin gurbet acısı herhalde Anadolu'nun herhangi bir kentine duyulan bir özlem değil, daha uzak ve kültürel olarak daha farklı bir memlekete olabilir ki, bu yer de muhtemelen Şirvan'dır.

c. Hâce Hatib'in tercüme eserinde gördüğü yerler hakkında ilaveler yapmasına ve kendi müşahadelerini aktarmasına rağmen Anadolu hakkında hiç bilgi vermemiş olması da dikkati çeken bir husustur. Buna karşın söz konusu kitabın tezin kapsamı dışında kalan bölümlerinde Hâce Hatib'in İbnü'l-Verdî'den farklı olarak "Fasl fi 'Acâyibi'l-'Uyun ve'l-Âbâr minha 'aynü Azarbaycân" bahsini ele alması anlamlı olmalıdır. Ayrıca H. 938'de yaptığı bir seyahatden bahsederken "Vilâyet-i Şirvan'dan müstecâbü'd-da've ve evliya-i kiramdan Muhammed Gazi nâm alim, fazıl ve mürşid-i kâmil" bir kişinin de yanında olduğunu ve onun duaları sayesinde büyük bir tehlikeden kurtulduklarını anlatmaktadır.²⁸ Buradaki ifadelerinden de Hâce Hatib'in Hac yolculuğı sırasında karşılaştığı ve yardım ettiğı Şirvanlı alim Muhammed Gazi'yi daha önceden de tanıdığı düşünölebilir.

d. Hâce Hatib gurbet hayatının kendisine verdiğı kederi anlattığı şiirinde;

"Beni şâd eyledi dilşâd ola ol
Cihanda iyilükile yâd ola ol

²⁸ Bkz. s. 275

Ziyâd ola dahi her dem nasîbi

Ki dilşâd eyledi gamkin Hatib'i" mısralarında geçen dilşâd kelimelerinde kendisine de işaret ediyor olabilir.

e. Hâce Hatib'in kaleme aldığı eserler incelendiğinde de görülecektir ki, Bursalı Mehmet Tahir bu hususta da hatalı bilgiler vermektedir. Osmanlı Müellifleri adlı kitabında II. Murad dönemine tarihlediği Mahmud bin Muhammed bin Dilşâd-ı Şirvânî'nin Muhammed el Karabâğî'nin *Câlib el-Surûr ve-Sâlib el-Gurûr* adlı eserini tercüme ettiğini söylemektedir.²⁹ Mahmud Şirvânî'nin XV. yüzyılda, Mahmud er-Rumî'nin de XVI. Yüzyılda yaşamış iki ayrı müellif olduğu varsayımı doğru kabul edilecek olursa Mahmud Şirvânî'nin söz konusu tercümeyi yapması mümkün değildir. Zira Karabâğî H. 942 (M. 1535) yılında İznik'te ölmüştür.

Tüm bu hususlar dikkate alındığında sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, isim ve ilmi faaliyetler açısından bu kadar ortak özellikleri olan iki ayrı müellifin olması, yukarıda ifade ettiğimiz hususlar da dikkate alındığında pek mümkün görünmemektedir. Müellifin hayatı ve kişiliği hakkında verilen çelişkili bilgiler bulmacanın parçalarının tam olarak yerine oturmasına engel olmakla birlikte yaptığımız araştırmalar sonunda Kanunî Sultan Süleyman devrinde yaşayan Hâce Hatib Mamud er-Rumî'nin Mahmud Şirvanî ile aynı kişi olduğu kanaatine ulaştığımızı belirtmeliyiz.

2. Eserleri: Hâce Hatib Mahmud'un eserleri mevzu'u da tarihi şahsiyetindeki tenakuzlara bağlı olarak hayli karışıktır. Ancak biz burada hem Mahmud Şirvânî hem de Hâce Hatib Mahmud ismine ait gösterilen eserleri herhangi bir ayrıma tâbi tutmadan tenkitli olarak ele almayı uygun bulduk.

a. Tercemetü Harîdeti'l-'Acâyib ve Ferîdeti'l-Garâyib: Tezimizin konusunu oluşturan bu eser çeşitli nüshalarında her iki isme de nispet edilmiştir. Kâtip Çelebi, İbnü'l-Verdî'nin söz konusu eseri hakkında ağır tenkitlerde bulunduktan sonra İskender Paşa'nın oğlu Osman Şah'ın talebi üzerine Rumlu (Anadolulu) birisinin bu

²⁹ Bkz. Bursalı Mehmet Tahir, a.g.e., III, s. 140.

kitabı Türkçeye tercüme ettiğini belirtmektedir.³⁰ Eser hakkındaki ayrıntılı bilgiler diğer bölümlerde verilecektir.

b. Mesâlikü'l-Memâlik Tercümesi: İsmet Parmaksızoğlu tarafından tespit edilen bu eserden³¹ Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi'nde *Harîdetü'l-'Acâyib*'in bir diğer nüshası olarak bahsedilmektedir.³² Ancak yazılış metodu ve giriş kısımlarındaki benzerliklere rağmen muhteva olarak incelendiğinde farklı kitaplar oldukları anlaşılmaktadır. Meşhur müellif İstahri'nin *Mesâlikü'l-Memâlik* adındaki eserinin tercüme ve bazı ilavelerle yeniden yazılmış bir kopyası olan bu eser, umumi coğrafya ve kısmen tarihi bahisleri ihtive eder. Mütercim yaptığı ilave ve eklerde *'Acâyibü'l-Mahlûkat, Tarih-i Taberi, Kitâbü'l-Magârib* gibi eserlerden istifade ettiğini kaydetmektedir. Eser 15 fasıldan müteşekkildir;

1. Daire-i Arz
2. Yıldızlar
3. Yıldızların Ahkâmı
4. İnsan
5. At ve sair hayvanlar
6. Madenler
7. Denizler
8. Irmaklar
9. İklimler
10. Yeri taşıyan öküz ve balık
11. Arş-ı Azim
12. Ahvâl-i mülûk
13. Emeviler ve Abbasiler
14. Cengiz sülâleleri
15. Âl-i Osman Kıssası³³

³⁰ Katip Çelebi, a.g.e., c. I, s. 701.

³¹ İ. Parmaksızoğlu, *Manisa Kitaplığı Tarih-Coğrafya Yazmaları Kataloğu Türkçe Tarihler*, İstanbul, 1952, s. 44-45.

³² E. İhsanoğlu, R. Şeşen, a.g.e., s. 38-39.

³³ İ. Parmaksızoğlu, a.g.e., s. 44-45.

“Çün Süleyman-ı zaman gitti Zigetvar üstüne” kaydı ile mütercimim (Mahmud bin Ahmed) Kanûnî Sultan Süleyman zamanında yaşadığı ve tercümesini Zigetvar seferi sırasında yani 1566 yılında tamamladığı anlaşılmaktadır.

Bursalı Mehmet Tahir de Manisa Kütüphanesi'nde “coğrafya ve tarih-i İslâmdan bahs eden *Mesâlikü'l-Mealik* isiminde Türkîce bir eseri” gördüğünden söz etmektedir. Ancak o pek tabii olarak bu eseri de II. Murad devrine tarihlemektedir.³⁴ İsmet Parmaksızoğlu da Bursalı Mehmet Tahir'in çelişkili ifadelerine dikkati çekerek H. 870'de Harîde'yi tercüme eden Mahmud Şîrvânî'nin H. 974 Zigetvar Seferi sırasında tamamlanan bu eseri yazamayacağını belirtmektedir.³⁵

Mahmud Şîrvânî ve Hâce Hatib Mahmud karışıklığı bir yana bırakılacak olursa sonuç olarak *Harîdetü'l-'Acâyib* ve *Mesâlikü'l-Memâlik* tercümesinin aynı kişi tarafından yapıldığını söyleyebiliriz. İstifade edilen kaynakların ve hazırlanış metodunun benzerliği bir yana, her ikisinin de aynı dönemde tercüme edilmesi bizi bu kesin kanaate götürmektedir. Anlaşıyor ki, H. 970 tarihinde *Harîdetü'l-'Acâyib*'i tercüme eden şahıs dört sene sonra da *Mesâlikü'l-Memâlik*'i aynı yöntemlerle tercüme etmiştir.

c. İbret-nümâ: Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi'nde Mahmud bin Ahmed el-Hatib el-Rumî'nin *İbret-nüma* adıyla 6 yapraklık bir risalesinden söz edilmektedir.³⁶ *Risale-i Şerhu'l-Mavâkıf*, Molla-Zâde, *'Acâibü'l-Mahlukat*, *Tarih-i Taberi ve Mağâribü'z-Zaman*'dan seçme tercümelerle meydana getirilmiştir.

Nüshası:

* Hacı Mahmud, nr. 4944: Talikle 6 yaprak, 13.3×20 (9.5×18) cm., 30 st., sonu eksik. İstinsahı XII. asırda.

d. Câlîbü's-Sürûr ve Sâlibü'l-Gurûr Tercümesi: Bursalı Mehmet Tahir II. Murad dönemine tarihlediği Mahmud Şîrvânî'nin Muhammed el-Karabağî'nin söz konusu eserini tercüme ettiğini belirtmektedir.³⁷ Ancak II. Murad döneminde yaşayan bir müellifin bu eser üzerinde çalışması mümkün değildir. Zira Karabağî H.

³⁴ Bursalı Mehmet Tahir, a.g.e., III, s. 140.

³⁵ İ. Parmaksızoğlu, a.g.e., s. 44-45.

³⁶ R. Şeşen- E. İhsanoğlu, a.g.e., s. 41.

³⁷ Bursalı Mehmet Tahir, a.g.e., III, s. 139-140.

942 (M. 1535) yılında İznik'te ölmüştür. Dolayısıyla iki mütercim karışıklığı söz konusu olsa bile bu tercümeyle ancak Kanûnî döneminde yaşayan ve *Harîdetü'l-Acâyib* ile *Mesâlikü'l-Memâlik*'i tercüme eden şahıs yapmış olabilir. Kâtip Çelebi de eserinde Muhyiddin Muhammed el-Karabağî'nin *Câlibü's-Sürûr ve Sâlibü'l-Gurûr* adlı eseri Mahmud İbn Muhammed'in ihtisar ettiğini ve ismini *Letâifü'l-İşârât* koyduğunu, kitabın asıl tertibine uygun olduğunu belirtmektedir.³⁸

Söz konusu eserin sahibi olan Muhyiddin Muhammed el-Karabağî er-Rumî, Arab dili ve edebiyatı, tefsir, fıkıh, hadis, kelam ve felsefe gibi ilimlerde geniş bilgiye sahip bir Osmanlı alimidir. Kısaca *Muhâdarât ve Câlibü's-Sürûr ve Sâlibü'l-Gurûr* adıyla da anılan eseri ansiklopedik mahiyette bir çalışma olup, yirmiüç bölümden oluşmaktadır. İlahiyyat, fıkıh, ahlak, siyaset, âdâb-ı muaşeret, mizah, hastalıklar, dua, tövbe ve pişmanlık gibi konulara dair bilgiler içermektedir.³⁹ Mütercimimizin genelde tarih-coğrafya ve tıp alanında çalışmalar yaptığı dikkate alınacak olursa *Letâifü'l-İşârât* kitabı farklı bir tarz olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle gurbet acısı çeken Mahmud Şirvanî'nin *Câlibü's-Sürûr*'u tercüme etmesinde Muhammed Karabağî'nin Azerbeycan bölgesinden gelmesinin etkili olduğu düşünülebilir.

e. El-Bidâye ve en-Nihâye Tercümesi: Ünlü hadisçi ve tarihçi İbn Kesir'in en önemli eseri olan el-Bidâye ve'n-Nihâye adlı büyük İslam tarihi Mahmud Şirvânî tarafından tercüme edilmiştir. Kâtip Çelebi⁴⁰ ve Bursalı Mehmet Tahir de eserlerinde bu tercümeden bahsetmişlerdir. Bursalı Mehmet Tahir bu tercümenin II. Murad devrinde yapıldığını belirterek bir nüshasının Şehzadebaşı'nda İbrahim Paşa Kütüphanesi'nde olduğunu yazar.⁴¹ Kitabın Isparta Hamid Paşa Kütüphanesi 2061 numarada⁴² kayıtlı bulunan bir nüshası ise, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'ne taşınmıştır ve 3693 numarada kayıtlıdır. Bu nüsha üzerinde yaptığımız araştırmalarda herhangi bir istinsah kaydına rastlanmamıştır. Ancak yazım özellikleri, dil-üslub ve şiirler *Tercemetü Harîdeti'l-'Acâyib ve Ferîdeti'l-Garâyib*'e büyük benzerlik göstermektedir.

³⁸ Kâtip Çelebi, a.g.e., I, s. 533

³⁹ Ömer Mahir Alper, "Karabağî", *DİA*, XXIV, s. 369

⁴⁰ Kâtip Çelebi, a.g.e., c. I, s. 228.

⁴¹ Bursalı Mehmet Tahir, a.g.e., III, s. 139-140.

⁴² *Kültür Bakanlığı Türkiye Yazmaları Toplu Katologu*, Ankara, 2000, s. 820-821.

f. Muhtasar-ı Tıb: Bursalı Mehmet Tahir H. VIII. asır fazıla ve etıbbasından Mahmud bin Muhammed Dilşad Şirvânî'nin ondört bab üzere müretteb bir tıb kitabından söz etmekte ve Manisa'da Muradiye Kütüphanesi'nde nüshalarını gördüğünü ifade etmektedir.⁴³

g. Kemal-nâme: Bursalı Mehmet Tahir, üç kitap üzere müretteb *Kemal-nâme* ismindeki tıp alanında yazılmış bu eserin 841'de meydana getirildiğini belirtmektedir.⁴⁴ *Türkiye Kütüphaneleri İslami Tıp Yazmaları Katoloğu*'nda ise, Eski Eserler Müzesi 28/728 numarada bir nüshasının bulunduğu ifade edilmektedir.502b-509a'da bulunan eserin başı;

الحمد لله شكر و سباس اول ذات بي زواله... اما بعد بلكل كم اي عزيز بوقدر فاندھلری...پورسده
تریدار شیخ کمال الدین حضرتتربله ملاکات اولندی...

Kemâliye adıyla da kaydedilen bu eserin Türkçe bir tıp kitabı olduğu yazılarak Osmanlı Müellifleri referans gösterilmektedir.⁴⁵

ğ. Tuhfe-i Murâdi fi Esnâfi'l-Cevâhir, Bursalı Mehmet Tahir bu kitabın Müze-i Hûmayun Kütüphanesi'nde Sadresbek (Cevad Paşa) merhum tarafından ihda olunan kitaplar arasında bulunduğunu ve II. Murad namına yazıldığını ifade etmektedir.⁴⁶

h. Ravzatü'l-'İtır fi't-Tıp; Bursalı Mehmet Tahir'in bahsetmediği bu eserin, Hacı Beşir Ağa 506 numarada kayıtlı bulunan bir nüshası, nesih hatıyla 237 varak olup, 27x19.1 (20.8x11.8) cm ebatlarındadır. Şehit Ali Paşa 8/2083 numaradaki nüshada ise, ölçü ve tartılar bilgisinin anlatıldığı onuncu fasıl 149-153. varaklarda yer almaktadır. Sayfa ölçüleri 21.4x15 cm'dir.⁴⁷ Başı;

⁴³ Bursalı Mehmet Tahir, a.g.e.,III, s. 235.

⁴⁴ Bursalı Mehmet Tahir, a.g.e.,III, s. 235.

⁴⁵ *Türkiye Kütüphaneleri İslami Tıp Yazmaları Katoloğu (Arapça-Türkçe-Farsça)*, Hzl. Ramazan Şeşen-Cemil Akpınar-Cevad İzgi, İRCİCA, İstanbul, 1984, s. 234.

⁴⁶ Bursalı Mehmet Tahir, a.g.e., III,s. 235

⁴⁷ *İslami Tıp Yazmaları Katoloğu*, s. 260.

Mahmud Şirvanî eserinde, koku ve içecekler ilmi olarak bilinen eczacılığın tıp ilminin bir parçası olduğunu ve tıbbın, bu ilmin bilinmesine bağlı olduğunu ifade etmektedir. Bu sanatı öğrenmeye niyet ettiğinde söz konusu kitabı kendisi için derlediğini söylemektedir. Eserini yazarken birçok kitaptan faydalandığını ve bu bilgilere güvenilir ilim adamlarından duyduklarını, kendi tecrübe ettikleri ile fayda gördüklerini de ilave ettiğini belirtmektedir. Şirvanî, milletlere dinlere zaman ve mekana göre farklılık göstermeyen bir ilim dalı olarak nitelediği eczacılık alanındaki eserinde bazı kitaplar için remz kullanmış, diğerlerini ise isimleriyle belirtmiştir. Remz kullandığı kaynaklar şunlardır;

ق : Kanun (İbn Sina)

ذ : Zahir (Zeynü'ddin İsmail İbn Hüseyin el Cürcânî)

م : Minhacü'd-dükkan

ر : Makaletü'r-Razı

ح : Hâvi (Necmeddîn es-Semerhandi)

ه : Minhac (İbn Cezle)

Bir mukaddime ve 44 babdan oluşan bu kitap Veliyyüddin'e hediye edilmiştir.⁴⁸

Sonuç olarak bizde uyanan kanaat şudur ki, Hâce Hatib Mahmud'un kaleme aldığı eserler bölümünde tanıttığımız bu sekiz eser içinde ilk dört eserin (*Harîdetü'l-Acâyib Tercümesi*, *Mesâlikü'l-Memâlik Tercümesi*, *İbretnüma ve Câlîb el-Sürûr ve Sâlib el-Gurûr Tercümesi*) çalışmamızın konusunu teşkil eden şahsa ait olduğu kesindir. Bu eserlerde kullanılan kaynakların aynı olması ve motamot bir tercüme yerine ilavelerle yeniden yazılmış bir kopya özelliği taşımaları, ayrıca hepsinin aynı dönemde meydana getirilmesi bizi bu sonuca ulaştırmaktadır. Ancak beşinci eser olan *İbn Kesir Tarihi Tercümesi*'ne, yazılış metodu olarak ortak özellikler

⁴⁸ Bkz. Katip Çelebi, a.g.e., I, s. 928.

Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, Leyden-Brill, 1937-1949, II, s. 233, Zeyl 2/327.

göstermesine rağmen dönem olarak kesin bir tarih tespit edilemediğinden şüpheyle yaklaşılabilir. Müellifimizin farklı bir alanda ortaya koyduğu tıp alanındaki eserleri ise, ilim çevrelerinin pek dikkatini celbetmeyen kitaplar olmasına karşın, yazılış metodu ve uslûbu bakımından diğer eserlerle benzerliği bir tesadüf olmasa gerekir. Kemandar Şerifov'un da Mahmud Şirvanî'nin tıp alanındaki eserlerinden bahsetmesi, tüm bu kitapların aynı şahsa ait olduğu yolundaki görüşlerimizi kuvvetlendirmektedir.

3. Osmanlı İlim ve Kültür Hayatındaki Yeri:

Hâce Hatib Mahmud'un Osmanlı ilim ve kültür hayatındaki yerini belirlemek için öncelikle Osmanlılar'da ilim faaliyetlerine göz atmak faydalı olacaktır. Ancak "Osmanlılar'da ilim" bahsi çok geniş bir mevzu' olduğundan bilhassa coğrafya ilmi çerçevesi içinde değerlendirme yapmanın daha somut sonuçlar vereceği kanaatindeyiz.

Osmanlı tarihinde müsbet ilimlerin başlangıcı için kronolojik bir tarih vermek gerekirse bu, Osmanlı ülkesinde açılan ilk medrese olan İznik Medresesi'nin Orhan Bey döneminde kuruluş tarihi 1332 (?)- 1330 olabilir. Bu medrese gerek bina gerekse öğretim bakımından Selçuklular devri medreselerinin devamı niteliğindedir. Bu medresenin ilk baş müderrisi olan Davud b. Mahmud er-Rumî el-Kayserî (ö. 1350), Mısır'da tahsil görmüş, nakli ve akli ilimlerde mütehassıs bir bilgidir. İznik medresesi ile başlayan Osmanlı ilim hayatı Bursa medresesi ve bu medresenin müderrisi Molla Fenari, ardından ünlü astronom ve matematikçi Kadızâde Rûmî, tanınmış hekim-yazar Celâleddin Hızır Ahmedî ile devam etmiştir. I. Mehmet zamanında ansiklopedik eserlere rağbet başlamış ve meselâ Zekeriyya el-Kazvinî'nin '*Acâibü'l-Mahlukât*'i ilk kez Türkçe'ye tercüme edilmiştir.⁴⁹

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Fatih Sultan Mehmed dönemine kadar geçen bir buçuk asırlık sürede müsbet ilimler Osmanlı Türklerinde özel bir mevkie sahip olamamış, kelâm, mantık ve fıkıh medreselerde okutulmaya devam edilmiştir. Kadızâde Rumî ve Hacı Paşa müsbet ilimlerde anılmaya değer mühim eserler bırakırken Fatih'in tahta çıkmasıyla beraber felsefi ve ilmî düşünüş de gelişmeye

⁴⁹ Daha geniş bilgi için bkz. A. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul, 1970, s. 11-24.

başlamıştır. Bu dönemde matematik ve astronomi alanında Ali Kuşçu ve Yusuf Sinan Paşa, tıp alanında Akşemsettin ve Sabuncuzâde Şerafeddin damgalarını vurmuşlardır. Molla Lütü ve Osmanlı Türkiye'sinin en ileri gelen astronom ve matematikçilerinden Mirim Çelebi, Sadreddin ve Muzafferüddin Şirazî, hekim Ahi Çelebi Osmanlı ilim faaliyetlerinin II. Beyazıd ve I. Selim dönemlerinin isimleri olmuşlardır.⁵⁰

XVI. yüzyılın başından XVII. yüzyılın ilk senelerine yani III. Mehmet'in vefatına kadar geçen zamanda Türkiye'de müspet ilimlere karşı önceki devirlerde görülen eğilimin biraz daha duraksadığı hiss olunur. Devrin siyasi olayları, gelen padişahların karakter ve eğilimleri bunda etkili olsa gerektir. Osmanlı ülkesinde I. Selim döneminden itibaren edebi faaliyetler, Kanûnî döneminde ise deniz coğrafyacılığı ön plana çıkmıştır. XVI. yüzyıl, devrin siyasi olaylarına bağlantılı olarak bilhassa coğrafya alanında ilmî faaliyetlerin hız kazandığı bir dönemdir ki, Hâce Hatib de bu devrin müelliflerinden biridir.

Osmanlıların coğrafya ile münasebetleri Orta Çağ'ın diğer bütün ilimleri gibi herşeyden evvel edebi ve nakli bir mahiyettedir. Arzın etrafında ve üzerinde olanları tetkik etmek yerine, daha ziyade edebi bir eser diye yazılmış eski coğrafya kitaplarında olduğu gibi hal-i hazırda tevafuk edip etmemesi dikkate alınmadan, eskilerden yazılan nakillere ilaveler yapılır ve asıl madde ile ikinci dereceden uğraşılır. Arasına hiçbir bağlantı gözetilmeksizin bunların yanına pek yeni haberlerde ilave edilir. Bu sebeple ki Osmanlı devrinin en mütekamil zamanlarında bile, bütün coğrafi eserlerin arkasında Batlamyus'un *Coğrafya'sı* en klasik bir numune olarak yer almıştır. Osmanlı eserlerinin bir başka özelliği de umumi tasvir ve tavsiflere fazla kıymet verilmesi, kainatın genel şekline tarif ve tavsif eden kozmografyaya kainatın yaratılmasından başlanması, asıl coğrafi ma'lumata felekiyât, beşeriyât, hayvanât, nebât, mağdeniyât ve her çeşit hurâfelerin yanında küçük bir mevki' verilmesidir.⁵¹

Osmanlıların coğrafi eserlerini bazen bir diğerinin hududuna giren kitaplar olmakla beraber konu itibariyle üç kısma ayırmak mümkündür;

1. İlmi coğrafyaya aid eserler: Osmanlı eserleri arasında pek nadir tesadüf edilen riyazi eserler, hey'et ve felekiyât kitapları ve ilmi ihtiyaçlar için kaleme alınmış tavsifi eserler bu zümreden sayılır.

⁵⁰ A. Adivar, a.g.e., s. 24-62.

⁵¹ F. Taeschner, "Osmanlılarda Coğrafya", *T.M.*, II, 1928, s. 272-274.

2. İlmî ihtiyaçlara yarayan eserler

3. Seyahatnameler⁵²

Osmanlılarda coğrafya önceleri medreselerde yetişen kişiler tarafından ilmî kaygıdan çok edebi bir maksatla ele alınmış, yarı efsanevî tarzda yazılan serbest '*Acâibü'l-Mahlûkat* tercümeleriyle başlamıştır. Ciddi ilmî coğrafya bilgisi vermekten daha çok okuyuculara hoşça vakit geçirmeyi amaçlayan bu tür kitaplar, serbest tercümelere diğer İslam coğrafyacılarının eserlerinden bazı bilgiler ve mütercimlerin kendi zamanlarına ait bazı coğrafi malumatın ilavesiyle meydana getirilmişlerdir. Bu tür '*Acâibü'l-Mahlûkat* tercümelerinin sayısı 12'den fazladır.⁵³

Osmanlı coğrafyasının ilk kitabı sayılabilecek en eski eser, Edirne'nin fethinden hemen sonra yazılan Ali bin Abdurrahman'ın '*Acâibü'l-Mahlûkât*'ıdır. Ali bin Abdurrahman bu eseri kendi gözlemlerine ve daha önceki müelliflerin özellikle Kazvinî'nin yazdıklarına dayanarak hazırlamıştır. Coğrafya ilmine ilgileri, Arap ve Fars coğrafyacılarının eserlerini incelemek ve yoğun bir tercüme ve şerh faaliyetlerine girmek suretiyle başlayan Osmanlı alimlerinin ilk önce Zekeriyya el-Kazvinî'nin '*Acâibü'l-Mahlûkât*'ı dikkatlerini çekmiştir. Ali bin Abdurrahman'ın da faydalandığı bu eser, bazı araştırmacılara göre meçhul bir müellif, bazılarına göre de Rükneddin Ahmed tarafından Türkçe'ye aynen tercüme edilerek Çelebi Mehmet'e sunulmuştur. Daha sonra Ahmed Bican da eseri 1453'te özet halinde tercüme etmiş, ayrıca aynı tarzda daha orijinal ve mufassal tarzda '*Dürr-i Mekkûn*' adlı bir kitap kaleme almıştır. En önemli '*Acâibü'l-Mahlûkât* tercümesi, Kanûnî'nin oğlu Şehzade Mustafa'nın hocası Muslihuddin Mustafa Sürûri Efendi (Ö. 1562) tarafından yapılmış, ancak şehzadenin öldürülmesine üzülmeye nedeniyle yarım bıraktığı eserini Rodosizâde Mehmed bin Mehmed (Ö. 1701) tamamlayarak IV. Mehmet'e sunmuştur.⁵⁴

Hâce Hatib'in yaşadığı XVI. asırda Osmanlı ülkesinde deniz coğrafyacılığı büyük bir hamle gerçekleştirmiştir. Osmanlı donanması ve Türk-Osmanlı korsanları bir yandan Atlas Okyanusuna öte yandan Hint sularına kadar uzanmışlardı. Bu dönemde Türkiye'de coğrafya ve kozmografyaya dair bir çok eser meydana

⁵² F. Taeschner, a.g.m., s. 275.

⁵³ Ramazan Şeşen, "Osmanlılarda Coğrafya", Osmanlı, Editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, VIII, s. 321

⁵⁴ Mahmut Ak, "Coğrafya-Osmanlılar Dönemi", *DİA*, c. VIII, s. 62.

geterilmiştir. Bunların çoğu çeviri ve toplama eserlerden ibarettir. Mesela Sultan Selim Camii muvakkiti Mustafa bin Aliyü'l-Muvakkit'in *Tuhfetü'z-Zaman ve Harîdetü'l-Evân* adıyla yazdığı mufassal eser, Çağmîni ve Kadızâde'nin astronomi kitaplarıyla, *Hayâtü'l-Hayvan* ve *Acâibü'l-Mahlukât* gibi o zaman pek moda olan Arapça eserlerden çevirme ve toplamadan ibarettir.⁵⁵

XVI. yüzyıl, Osmanlı coğrafyacılığı açısından hem Doğu eserlerinin tercüme edildiği, hem de günün ihtiyaçlarına cevap verecek malzemenin toplandığı ve bir takım monografilerin kaleme alındığı verimli bir devir olmuştur. 1506-1508 yılları arasında gerçekleştirdiği seyahati sırasında Çin'e kadar giden Ali Ekber-i Hıtaî 1516'da Farsça olarak yazdığı ve kısaca *Hıta'iname* olarak bilinen *Kanunname-i Hıta' vü Hoten ü Çin ü Maçin*'i önce Yavuz Sultan Selim'e, onun ölümünden sonra da Kanûnî Sultan Süleyman'a takdim etmiştir. Uzakdoğu'ya dair verdiği bilgiler sebebiyle ilgi gören ve III. Murad zamanında adı bilinmeyen bir mütercim tarafından Türkçe'ye çevrilen eser, yerli ve yabancı araştırmacılara konu olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun büyümesi, hem denizden, hem karadan bir çok devletler ve milletler ile teması ve iktisadi menfaatler ile diplomasi münasebetlerinin çoğalması dolayısıyla Osmanlılarda ameli ve intifai coğrafya deniz coğrafyacılığı şeklinde inkişafa başlamıştır. Bu devirde Türk Osmanlı korsanları bir taraftan Atlas Okyanusuna diğer taraftan Hind sularına kadar uzanmışlardı. İşte bu seyahatlerin neticesi olarak iki Türk amirali Piri Reis ve Seydi Ali Reis deniz coğrafyası hakkında mühim eserler meydana getirdiler.⁵⁶

Gelibolu'da denizcilerle dolu bir çevrede dünya'ya gelen Piri Reis, denizcilere bir rehber olması için hazırladığı ve Sadrazam Makbul İbrahim Paşa aracılığıyla Kanûnî'ye takdim ettiği eserinde, sahil şehirlerini haritalarla göstermiş, körfezleri, gemilerin yanaşabileceği limanları, sığ yerleri ve buralardaki insanlar hakkında bilgiler vermiş, Portekizlelerin faaliyetlerinden ve keşiflerinden bahsederek padişahı üstü kapalı bir biçimde uyarmıştır. Kristof Colomb'un haritasından da faydalanarak çizdiği iki dünya haritası ile Amerika'nın keşfinden Osmanlıları haberdar etmiştir.⁵⁷

⁵⁵ A. A. Adivar, a.g.e., s. 65-83.

⁵⁶ İ. Hakkı Akyol, "Coğrafya", İ.A., MEB, III, s. 216.

⁵⁷ Daha geniş bilgi için bkz. Afet İnan, *Piri Reis'in Hayatı ve Eserleri*, Ankara, 1974

Süveyş kaptanlığı sırasında Hint Okyanusu'nu her türlü zorluklarıyla iyice öğrenen Seydi Ali Reis ise meslektaşlarına kılavuz almadan bu zorlu yolu katedebilmeleri için *Kitâbu'l-Muhit fi İlmi'l-Eflâk ve'l-Ebhur* adlı kitabını telif etmiştir. Tam bir deniz rehberi hüviyeti taşıyan bu önemli eserinde Amerika'ya da ayrı bir fasıl ayıran Seydi Ali Reis, ayrıca Hindistan'dan dönüşünde başından geçenleri kaleme almış ve *Mir'atü'l-Memâlik* adını verdiği seyahatnamesini ortaya koymuştur.⁵⁸

XVI. Yüzyıl Osmanlı coğrafyacılığının kaynak eserleri arasında yollar ve güzergahlar hakkında bilgi veren menâzîlnâmelerle, askeri hareketler sırasında günlük olarak tutulan rûznâmeleri de saymak gerekir. Yollar hakkında yazılan eserlerin en önemlisi Nasûh-i Matrakî'nin *Beyan-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn* adıyla bilinen Kanunî'nin İran seferi sırasında İstanbul'dan Tebriz'e ve Bağdat'a kadar olan güzergahtaki şehir, kale, nehir, geçit, otlak ve tepeleri minyatürlerle gösteren kitabıdır. XVI. Yüzyıl sona ererken Aşık Mehmed ise, eski İslam coğrafya bilginlerinin topluca gözden geçirilip biraraya getirilmesi ihtiyacına cevap vermiş ve *Menâzirü'l-Avâlim* adını verdiği eserini kaleme almıştır.⁵⁹

XVI. Yüzyılın hazırladığı uygun ortamdan sonra XVII. yüzyıl Katip Çelebi, Ebu Bekir b. Behrâm ve Evliya Çelebi'nin eserleri sayesinde Osmanlı coğrafyacılığının zirveye çıktığı dönem olmuştur. Hacı Halife adıyla da tanınan Katip Çelebi'nin en önemli coğrafya eseri olan *Cihannüma*'da doğunun klasik coğrafi eserleri ile Avrupa'nın coğrafi düşüncesi kaynaşmıştır.⁶⁰ Bu eser, iki te'lifinin de noksan olmasına rağmen, bir Osmanlı müellifinin kaleminden çıkmış Osmanlı ülkelerinin ilk ve tek sistematik coğrafya kitabı olması nedeniyle büyük ilgi görmüştür.⁶¹ Kırk yıldan fazla süren seyahati sırasında yalnız Osmanlı topraklarını değil Doğu ve Batı'nın pek çok ülkesini gezen Evliya Çelebi ise, on ciltlik ünlü seyahatnamesiyle XVII. yüzyılın en meşhur ismi olmuş, yerli ve yabancı pek çok

⁵⁸ Daha geniş bilgi için bkz. Thomas Goodrich, "Osmanlı-Amerika Araştırmaları: XVI. yüzyıla Ait Tarih-i Hind-i Garbi Adlı Eserin Kaynakları ile İlgili Bir Araştırma", Terc. Hüseyin G. Yurdaydın, *Bellefen*, TTK, XLIX/195, 1986, s. 667-691.

Remzi Demir, "Tarih-i Hind-i Garbi'de Hint Okyanusu, Kızıldeniz ve Süveyş Kanalı ile ilgili Düşünceler", *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara, 1999, VIII, s. 355-371.

⁵⁹ Mahmut Ak, a.g.m., s. 64.

⁶⁰ Ramazan Özey, "Osmanlı Devletinde Coğrafya ve Öğretimi" *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, VIII, s. 327.

⁶¹ Bkz. Orhan Şaik Gökyay, "Katip Çelebi; Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri", *Katip Çelebi*, Ankara, 1985, s. 3-90.

çalışmaya konu edilmiştir.⁶² XVII. yüzyılın diğer bir coğrafyacısı olan Ebu Bekir bin Behram çeşitli eserlerinin yanısıra *Atlas Mayor* adıyla bilinen onbir ciltlik Latince eserin mütercimi olarak tanınmıştır.

XVIII. yüzyılda eski İslam coğrafya eserlerinin tercüme faaliyeti devam etmekle beraber Osmanlı coğrafyacılığı bir durgunluk dönemine girdikten sonra hemen artık hiç orijinal eser verememiş ve kendini XIX. yüzyılda da bu durgunluktan kurtaramamıştır.

Hâce Hatib Mahmud, Osmanlı ilim hayatında müspet ilimlere ilginin azaldığı, ancak coğrafya ve kozmografyaya dair bir çok eserin meydana getirildiği bir dönem olan XVI. yüzyılın müellifidir. Bu dönemde daha önce de belirttiğimiz üzere Osmanlı siyaseti ve fütuhata bağlı olarak deniz coğrafya eserleri yoğunluk kazanmıştır ki bunların çoğu çeviri, derleme eserlerdir. Hâce Hatib hiç kuşkusuz, denizcilik-coğrafya ve seyahatname türünde eserler veren müellifler zincirinin bir halkasıdır. Bu zincirin halkaları içinde Piri Reis, Seydi Ali Reis, Katip Çelebi, Evliya Çelebi gibi telif eserler meydana getiren müellifler olduğu gibi meşhur Arapça ve Farsça eserleri tercüme eden yazarlar da vardır ki, sayıları hiç de azımsanamayacak ölçüdedir. Hâce Hatib tıp sahasındaki eserleri bir yana bırakılacak olursa kaleme aldığı kitaplar incelendiğinde bu ikinci kısma dahil olan yazarlardandır.

Osmanlı coğrafyasının, zaman zaman orijinal ve kaliteli eserler meydana getirmesine rağmen, temelde hep şark ve garp coğrafya eserlerinin tercümesini yapmak suretiyle varolduğunu söylemek mümkündür. Osmanlılarda I. Murad döneminde Ali bin Abdurrahman ile başlayan İslam coğrafya eserlerinin tercüme edilmesi geleneği XV. yüzyıla kadar devam etmiş ve bu çerçevede pek çok eser hem de değişik şahıslar tarafından defalarca Türkçe'ye tercüme edilmiştir. 1600'lü yıllardan sonra ise Katip Çelebi ile başlayan yeni gelişme döneminde batılı coğrafya eserlerinin tercümelerine ağırlık verilmiştir. Ancak bu dönemde yapılan tercüme klasik dönemde olduğu gibi araştırma ve gözlemlerle desteklenmediği için orjinallik ve kalite yönünden zayıflamıştır.⁶³ Hâce Hatib, İbnü'l-Verdî'nin Harîdetü'l-Acâyib'i ve İstahrî'nin Mesâlikü'l-Memâlik'i başta olmak üzere ma'ruf İslâmi eserleri

⁶² Evliya Çelebi, *Seyahat-name*, sadeleştiren T. Temelkuran, N. Aktaş, c. I-X, İstanbul, 1986

Yücel Dağlı, "Evliya Çelebi, Hayatı ve Seyahatnamesi", *Osmanlı, Yeni Türkiye Yay.*, Ankara, 1999, VIII, s. 344-354.

⁶³ Osman Gümüşçü, "Osmanlılar'da Coğrafya Biliminin Doğuşu ve Gelişimi", *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara, 1999, VIII, s. 340.

tercüme ederek Türk ilim ve siyaset çevrelerinin istifadesine sunmuştur. Üstelik de bu tercümeleri kendi araştırma ve gözlemleri ile zenginleştirerek daha orijinal ve ileri eserler ortaya koymuştur. Onun bu tercüme faaliyetleri ile Osmanlı ilim hayatında edindiği yer, tıp sahasında verdiği eserler de dikkate alınacak olursa hiç kuşkusuz daha belirginleşecek ve önem kazanacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

HARİDETÜ'L-'ACÂYİB VE FERİDETÜ'L-GARÂYİB TERCÜMESİ

I. ESERİN GENEL ÖZELLİKLERİ:

Tezimizin konusunu oluşturan *Tercemetü Harîdeti'l-'Acâyib ve Ferîdeti'l-Garâyib* adlı eser Mahmud bin Ahmed el-Hatib el-Rûmî tarafından H. 970/ M. 1563'de kaleme alınmıştır. Kanuni Sultan Süleyman devrinde yaşayan Bedrüddin el-Hâce Mahmud bin Ahmed, İbnü'l-Verdî'nin *Harîdetü'l-'Acâib ve Ferîdetü'l-Garâib* adlı eserini tercüme etmek suretiyle bu eserini hazırlamış ve İskender Paşazade Osman Şah'a sunmuştur. Ebu Hafs Sirâcuddin Ömer İbnü'l-Verdî, XIV. ve XV. yüzyıl Şam – Filistin bölgesi coğrafyacılardan olup, İslam aleminde ve Avrupa'da söz konusu eseriyle ma'ruftur. Ancak bazı kaynaklar Sirâcuddin İbnü'l-Verdî'yi kendisinden 100 yıl önce yaşamış olan Ebu Hafs Zeynüddin Ömer bin Muzaffer İbnü'l-Verdî ile karıştırmışlar ve eseri ona mâl etmişlerdir.⁶⁴ Nitekim İstanbul kütüphanelerinde bulunan bir çok nüshada da aynı hataya düşülmüştür.

Hâce Hatib eserinin çeşitli bölümlerinde kendisinden “bu kitabı tercüme eden” kişi olarak bahsetmektedir. Ancak burada önemle üzerinde durulması gereken nokta şudur; bu eser orijinal telif bir eser olmadığı gibi, tam bir tercüme de değildir. Eserin genel düzeni, fasılları İbnü'l-Verdî'nin eseri ile hemen hemen aynıdır. Ancak iki kitap arasında tam bir kıyaslama yapıldığında Hâce Hatib'in İbnü'l-Verdî'nin dışında başka eserlerden de faydalandığı, tercüme yaptığı, gemicilerden dinlediği bilgileri ve kendi müşahadelerini de eklemek suretiyle derleme bir eser meydana getirdiği görülmektedir. Hâce Hatib kitabın özellikle başlarında İbnü'l-Verdî'ye bağlı kalmakla beraber daha sonra genel sıralanışı terk etmeden kendisinin malumatı olduğu konularda İbnü'l-Verdî'nin kullanmadığı kaynaklardan nakillere veya kendi gözlem ve duyularına yer vermektedir. Örneğin İbnü'l-Verdî “el-Vâkü'l-Vâk” bölümünde oldukça kısa malumat vermesine rağmen Hâce Hatib'de bu kısım oldukça uzundur ve farklı nakillerde bulunmaktadır. İbnü'l-Verdî kullanmadığı halde Hâce Hatib Ebu'l-Ferec Mu'afa bin Zekeriyya ve iki ayrı eserinden bahsetmektedir. Yine Hicaz bölgesinin ve hac güzergahı olan bölgelerin anlatıldığı bölümlerde kendi gözlemlerine ağırlık vermekte, İbnü'l-Verdî'nin hayatta olmadığı Yavuz Sultan Selim Han döneminde yapılan imar faaliyetlerinden bahsetmektedir.

⁶⁴ Bkz. Mahmud Fahuri, *Harîdetü'l-'Acâib ve Ferîdetü'l-Garâib*, Beyrut-Lübnan, 1991. Mustafa Bilge, “İbnü'l-Verdî”, *DİA.*, c. XX., s. 219.

İbnü'l-Verdî'nin eseri ile Hâce Hatib'in eseri arasındaki farklardan biri de kitabın son bölümündeki sekiz faslın Hâce Hatib tarafından tercüme edilmeyip kitabın kapsamına alınmamış olmasıdır. Hâce Hatib'in kitaptan çıkardığı bölümler şunlardır;

Abdulah İbn Selem'in Peygamberimiz Muhammed aleyhisselatü ve's-selama soruları faslı.

Mahlukatın yaratılmasından önce geçen süre hakkındaki fasıl.

Dünyanın ömrü ve bu konuda insanların farklı görüşleri hakkındaki fasıl.

Hız. Adem'den önce yaratılanların vasfının zikri faslı.

Kıyamet alametleri hakkında gelen rivayetlerin zikri faslı.

Ahir zamanda gerçekleşecek olayların ve fitnelerin zikri faslı.

Kıyamet gününün haşır ve neşir yeryüzünün başka bir yeryüzü ile değişmesi, gökyüzünün dürülmesi ve bu günde yaşanacak hallerin zikri faslı.

Kıyamet gününün isimlerinin zikri faslı.

Kıyamet gününün hallerinden yukarıda geçenlerin çoğunu içeren kaside.

Görülüyor ki, Hâce Hatib, İbnü'l-Verdî'nin eserinin tam bir tercümesini yapmak yerine bazı bölümlere eklemeler yapmak, bazı bölümleri çıkarmak suretiyle kitabını kaleme almıştır. Dolayısıyla bu kitaba orijinal bir telif eser demek ne kadar yanlış olacaksa İbnü'l-Verdî'nin *Harîdetü'l-'Acâib ve Ferîdetü'l-Garâib* adlı eserinin tercümesi demek de o derece yanlış olacaktır.

Hâce Hatib, kitabını son derece açık, sade ve güzel bir Türkçe ile kaleme almıştır. Yaşadığı dönem, Divan Edebiyatı'nın en parlak olduğu, Baki ve Fuzuli gibi büyük temsilcilerinin yetiştiği bir dönem olmakla beraber Hâce Hatib yalın bir ifade tarzı ile kitabını yazmayı tercih etmiştir. Kitabında konuların arasına nazımla eklediği birtakım rivayet ve hikayeler de O'nun edebi yönüne dikkat çekmektedir. Şiir dili revan ve sade olup, halkın kullandığı Türkçe'ye yakındır. Şiir usulü O'nun halk destanı ve sözlü halk edebiyatından ilham aldığını göstermektedir.

Kitabın genel özellikleri konusunda söylenebilecek bir diğer husus da istinsah hatalarının dışında özellikle yer adlarında bir çok hatayı ihtiva etmesidir. Hâce Hatib İbnü'-Verdî'nin eserinde okuyamadığı yer adlarını diğer bir nüsha veya diğer İslam

coğrafyacılarının eserleri ile karşılaştırma yoluna gitmeden okuyabildiği şekilde kaydetmiştir. Bu yanlışlıklardan en bariz olanı İbnü'l-Verdî'nin kitabında okuduğu Hazar ve Harez bölgelerini daima Harez şeklinde yazması ve iki bölgeyi birbirinden ayırt edememesidir. Benzer yanlışlıklar metin kısmında dipnotlarda gösterilmiştir.

Eser, tertip ve düzen olarak incelendiğinde ise oldukça kötü bir tablo ortaya çıkmaktadır. Aynı konudan eserin çeşitli yerlerinde defalarca bahsedilmektedir. Örneğin Kaf Dağı ve Ye'cüc-Me'cüc ülkesi ile ilgili aynı bilgiler birkaç defa tekrar edilmiştir. Yazar konuların ele alınışında da düzgün bir sıra takip etmemekte, bölgeleri karışık bir şekilde tanıtmaktadır. Örneğin Afrika ve Akdeniz bölgesi iç içe girmekte, yönlere göre bir sıra takip edileceği ifade edilmesine rağmen bu konuda başarılı olunamamaktadır.

Eser, tarih – coğrafya, dil ve edebiyat alanında faydalı bilgiler barındırmakla beraber, asılsız haberlerden, vuku'u mümkün olmayan hikayelerden de uzak değildir. Hakikat ile hayal, tarih ile efsane birbirine karışmış, kıssacıların muhayyilesinden doğan tarif edilemeyen bazı mekanlar muallakta kalmıştır. Katip Çelebi tarafından son derece ağır ithamlarla eleştirilen İbnü'l-Verdî ve eseri, Hâce Hatib tarafından yadırganmamış olmalı ki, Hâce Hatib de bu hurafe ve olağanüstü hikayelere ilaveler yapmış ve zenginleştirmiştir.

A- Yazılış Amacı Ve Metodu:

Hâce Hatib Mahmud er-Rumî, *Tercemetü Harîdeti'l- 'Acâyib ve Ferîdeti'l- Garâyib* isimli eserini hazırlayış amacı hakkında bilgi verirken onun, eserinin giriş kısmında okuyuculara bu hususta yaptığı izahatı dikkate almak gereklidir. Yazarımız kitabını hazırlayış gayesini giriş bölümünde şu sözlerle ifade etmektedir;

“...Sedd-i Zülkarneyn'den iki denizin kavuştuğu yere, Ye'cüc ve Me'cüc seddine kadar hayvanların uzuvlarının özellikleri, çeşitli bitkilerin faydaları, eski âlimlerin ve onların haleflerinin acâyib ve garâyiblikleri ve serüvenlerinin beyanı Arabî lâfızlarla ifade edildiğinde herkes andan faydalanmadığı sebepten bazı arkadaşların Türkî lâfızlarla tercüme talep ettikleri bâisden hâtır-ı fütur ve kalb-i meksur buna karar virdik ...”

Hâce Hatib'in bu ifadelerinden anlaşıldığına göre söz konusu kitabını kaleme alış gayesi, bu türde daha önce hazırlanmış olan eserlerin Arapça olmasından ötürü halkın bu bilgilerden istifade edememesi ve böyle bir tercüme çalışması yönünde çevresindeki kişilerden talep gelmesidir. Hâce Hatib bu talep doğrultusunda Siracü'd-din İbnü'l-Verdî'nin *Harîdetü'l-'Acâib ve Ferîdetü'l-'Garâib* isimli eserini tercüme ettiğini söylemektedir.

Hâce Hatib, coğrafyaya dair yazılmış olan, kendisinin de vâkif olduğu, ancak sadece ilim çevrelerinin yararlanabildiği bilgileri halkın istifadesine sunmak için başta İbnü'l- Verdî'nin *Harîdetü'l-'Acâib ve Ferîdetü'l-'Garâib* isimli eseri olmak üzere çeşitli eserlerden yaptığı tercümelere, gemicilerden dinleyerek edindiği bilgileri, az da olsa kendi müşahadelerini eklemek suretiyle tezminin konusunu teşkil eden bu eseri meydana getirmiştir. Bu kitap hiç kuşkusuz orijinal bir telif eser değildir. Ancak motomot bir tercüme de sayılamaz. Zira Hâce Hatib kendisinden daima "bu kitabı tercüme eden" kişi olarak bahsetmekle beraber zaman zaman tercümeyle bırakarak kendi gözlem ve duyularına yer vermekte, İbnü'l- Verdî'nin kaynaklarının dışında kaynakları kullanmaktadır ki, bu hususta eserin genel özellikleri bölümünde bilgi verildiği gibi, ileride kaynaklar bölümünde de ayrıntılı değinilecektir.

Tekrara düşmeden Hâce Hatib'in kitabındaki metodu hususunda şunu söylemek mümkündür ki, Hâce Hatib Belhî ekolü geleneğini takip eden Zekerîya el-Kazvî'nin eseri tarzında hazırlanmış bir kitap olan *Harîdetü'l-'Acâyib ve Ferîdetü'l-'Garâib* adlı eseri tercüme etmek, bu tercümeyle kendi ilaveleri ve düzenlemeleriyle de birleştirmek sureti ile kitabını hazırlamıştır.

Hâce Hatib'in eserini kaleme alış gayesi ve metodu hakkında verilen bu izahattan sonra kitabını sunduğu kişinin tarihi şahsiyetinin aydınlatılması gereklidir.

B- Eserin İthaf Edildiği Devlet Adamı:

Hâce Hatib yukarıda zikrettiğimiz amaçlar doğrultusunda hazırladığı kitabını yine giriş bölümünde belirttiği üzere "Melikü'l- ekber, emir-i kebir Osman Şah İbn İskender Paşa'ya sunmaktadır.⁶⁵ Nitekim Kâtip Çelebi de Hâce Hatib'in bu

⁶⁵ Bkz. Metin bölümü s. 97

tercümeyi İskender İbn Osman Şah'ın talebi üzerine yaptığını belirtmek sureti ile eserin Osman Şah'a sunulduğunu ifade etmektedir.⁶⁶ Eserin sunulduğu Osman Şah Mora sancak beyi olup, İ.Hakkı Uzunçarşılı'ya göre, Yavuz Sultan Selim Hân'ın kızı ve İskender Paşa'nın zevcesi olan Hanım Sultan diye mağruf Hatice Sultan'ın oğludur.⁶⁷ Çağatay Uluçay'a göre ise Osman Şah, Yavuz Sultan Selim Han'ın diğer kızı Hafsa Sultan ile İskender Paşa'nın oğlu Mustafa Paşa'nın oğullarıdır.⁶⁸ Anne ve babasının kimliği tartışmalı olmakla beraber her halukârda Osman Şah'ın Yavuz Sultan Selim'in torunu olduğu kesindir. Nitekim Hâce Hatib de "Osman Şah min sülâleti sultan ibn sultan Selim Hân" diyerek bu hususu teyit etmektedir. Yine Hâce Hatib'in ifadelerinden Osman Şah'ın Yavuz Sultan Selim'in kızı ile İskender Paşa'nın oğulları olduğu ihtimali güçlenmektedir.

Hâce Hatib'in neden eserini Osman Şah'a sunduğu sorusuna kesin bir cevap vermek mümkün olmamakla beraber bu konuda kaynaklarda ipucu niteliğinde bilgilere rastlanmaktadır. Zira Hürrem Sultan'ın vefatı ile Kanûnî'nin şehzadeleri Beyazıd ve Selim arasındaki mücadele saltanat hırsı ile alevlenince Selim Manisa'dan Konya'ya, Beyazıd da Kütahya'dan Amasya'ya naklolanmıştı. Ve iki şehzade arasında bir çarpışma olmaması için Selim'e vezir Sokulu Mehmet Paşa, Beyazıd'a vezir Pertev Paşa gönderilerek her ikisine de nasihat edilmişti. Hatta padişah geçimsizlikte ısrar ederlerse saltanatı kız kardeşinin oğlu olan Mora sancak beyi Osman Şah'a vereceğini tehdit makamında oğullarına bildirmişti.⁶⁹ Bu bilgilerden Osmanlı veraset geleneğine göre tahta uzak bir namzed olmakla beraber, Osman Şah'ın şehzadeler vak'ası nedeniyle o günlerde yıldızının parladığı anlaşılıyor. Dolayısı ile Hâce Hatib'in Osman Şah'ı tercih etmesinin nedenlerinden biri de bu husus olabilir. Yine Nuru Osmaniye nüshası gibi kitabın yazılmasından birkaç sene sonra istinsah edilen nüshalarda Osman Şah'ın isminin hiçbir yerde zikredilmemesi de bu şehzadeler meselesinin çözülmesi ve Osman Şah'ın geri planda kalması ile alâkalı olabilir.

⁶⁶ Kâtip Çelebi, Keşfü'z-Zünûn, I., s. 701

⁶⁷ İ.Hakkı Uzunçarşılı, "Kanuni Sultan Süleyman'ın Vezir-i Âzamı Makbul ve Maktul İbrahim Paşa Padişah Damadı Değildi", *Belleten*, 29, 355-361, Ankara, 1965.

⁶⁸ Çağatay Uluçay, "Kanuni Sultan Süleyman ve Ailesi ile İlgili Bazı Notlar ve Vesikalar", *Kanuni Armağanı* TTK., Ankara, 1970, s.227-237.

⁶⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s.

Ayrıca Hâce Hatib'in eserini Osman Şah'a sunmasında, Mora sancak beyi olan Osman Şah'ın Ege Denizi sahillerinde görev yapması nedeniyle denizciliğe ve coğrafi eserlere ilgi duymasının da etkili olduğu düşünülebilir.

Bundan sonraki bölümde ise eserin muhtevası hakkında bilgi verilecek, her fasıl ve her başlık ayrı ayrı tanıtılmaya çalışılacaktır.

C. Muhtevası:

Tezimizin konusunu teşkil eden *Tercemetü Harîdeti'l-'Acâyib ve Ferîdeti'l-Garâyib* kitabının muhtevasını inceleyeceğimiz bu bölümde ilk olarak müellifin eserin hazırlanış gayesini ortaya koyduğu satırları dikkate alırsak kitabın muhtevasının da genel bir çerçevesi yapılmış olacaktır. Müellifimiz giriş kısmında kitabının konuları ve kaleme alış gayesi hakkında okuyuculara şöyle izahat vermektedir;

“Bu bir güzel risale ve şerefli mecmuadır ki alimlerin başı, takva sahipleri ve kamillerin kutbu, müelliflerin iftihar ettiği, ariflerin en mühim, Siracü'd-din Ömer İbnü'l Verdi Rahmetullah'ın yazdığı eserlerinden “Harîdetü'l-'Acâyib ve Ferîdetü'l-Garâyib” isimli kitabın evvelinde bulunan dayireyi açıklayıp, yeryüzünde olan dağlar, denizler, adalar, nehirler, beldelerin mesafeleri, ırklar, beldelerin sıfatları, enlem ve boylamları, iklimler ve toprak örtüsü, iklim kuşaklarındaki yeri, çöllerin ve karaların acayıplıkları, iklimlerin garayıplıkları, buralarda sakin olan çeşitli milletler ve birbiriyle karışmış cinsler ile, hayat suyunun alemin ne tarafında bulunduğunu bildirir. Sedd-i Zülkarneyn'den, iki denizin kavuşturduğu yere, Ye'cüc ve Me'cüc seddine kadar hayvanların uzuvlarının özellikleri, çeşitli bitkilerin faydaları, eski alimlerin ve onların haleflerinin acâyib ve garâyiblikleri, serüvenlerini beyan eder.”

Müellif yine dua metninin sonunda kitabının muhtevası hakkında tekrar şu ifadelerle yer verir;

“... Yüce ve üstün olan Allah hata ve eksikten uzaktır. Ve söz sahibine amelinde yardımcı olandır. Allahü Te'ala'dan yardım dileyerek bu dayireyi yeryüzünün şekli biçiminde hazırladım. Bu dayirede yeryüzünün uzunluk ve genişliğini, iklimlerini, yönlerini, beldelerini, özelliklerini, vadilerini, yer şekillerini,

kıtalarını, memleketlerini, mağaralarını, çöllerini, imar edilmiş bölgelerini, dağlarını, ovalarını, kumsallarını, acâyibliklerini ve garâyibliklerini, her iklimin bölgesini ihtiva etmektedir. Ayrıca bunların arasındaki ortak noktalar ve birleştirici özelliklerini, değişik bölge ve kıtalarda yaşayan insanların kısımları ve Zülkarneyn'in Ye'cüc ve Me'cüc'e karşı yaptığı set de Kur'an'da geçtiği gibi bu dayirede zikr edilmiştir. Ancak eşsiz ve yüce Allah'a sınıksız tutumudur ve başarı yalnız Allah'tandır. Bu dayirede yeryüzünün şekli ve onda bulunan şehirler, dağlar, karalar, çöller, denizler, nehirler, hayret edilecek şeyler ve insanı şaşırtacak işler yer almaktadır.”

Müellifimiz yukarıda aynen verdiğimiz bu cümlelerle kitabının muhtevasını özetledikten sonra bu konuları sırasıyla tek tek başlıklar halinde ele alır. Ancak eserin tamamı tezimizin konusunu teşkil etmediğinden eserin muhtevasını tanıttığımız bu bölümü biz “Tezin Konusu Kapsamına Giren Bölümler” ve “Tezin Kapsamı Dışında Kalan Bölümler” olarak iki ana başlık altında incelemeyi uygun bulduk.

1. Tezin Konusu Kapsamına Giren Bölümler:

Eserde öncelikle Kaf Dağı ele alınıyor. Mücahid, Zahhak ile Ebu Salih İbn Abbas'dan yapılan rivayetler ışığında Kaf Dağı hakkında bilgiler veriliyor. Ardından “Feemman zikrül-bihar” başlığı altında yeryüzündeki okyanuslar ve denizler bahsine geçiliyor. Bahr-i Muhit (Büyük Okyanus), Bahr-i Muzlim (Atlas Okyanusu), Kulzüm Denizi ⁷⁰(Kızıldeniz), Rum Deryası (Akdeniz)'nin yerleri tespit edilerek, aralarındaki mesafeler karadan ve denizden kat' etmek üzere ayrı ayrı bildiriliyor.

“Fasl fi'l-Mesâfât” bölümünde ise Bahr-i Muhit'den Ye'cüc-Me'cüc ülkesine, Mısır'dan Noba'ya, Deylem, Taberistan, Cürcan, Memleket-i Sin, Memleket-i Rus, Bulgar ve İtil'e kadar bir çok memleket arasındaki mesafe hakkında bilgi veriliyor. Ayrıca Memleket-i Sin, Memleket-i Deylem, Memleket-i Hırhir, Tegargur, Arz-ı Bulgar, Vilayet-i Rus, Tibet, Memleket-i İslâm hakkında daha sonra

⁷⁰ A. Adnan Adıvar Kulzüm Denizi'nin Kızıldeniz olmadığını, Kulzüm adının bazen Hazer Denizine bazen de Karadeniz'e verildiğini belirtmektedir. O, bu görüşünü Piri Reis'in eserini dikkate alarak ileri sürmektedir. Ancak bizim incelediğimiz bu eserde Kulzüm adıyla Kızıldeniz'in kastedildiği açıktır. Bkz. A. Adnan Adıvar, a.g.e.,s.72

“Fasl-i fi zikri'l-Büldân” bölümünde de tekrar edilecek bilgiler özet halinde aktarılıyor.

“Fasl fi Sıfatı'l-Arzı ve Taksimiha” bölümünde arzın şekil ve görünüşü, katmanları ele alınmakta, ulemanın görüşleri yanında Kur'an'dan deliller getirilmektedir. Burada verilen bilgilerden dünyanın yuvarlaklığının dönemin alimlerince bilindiği anlaşılmaktadır. Ve yeryüzünün katmanlardan oluştuğu, her birinin ayrı isminin olduğu belirtilmektedir. Dünyanın çevresinin uzunluğu, meyli, karaların ve denizlerin dağılımı hakkında görüş bildirilmektedir. Arzın çapı yirmi dört bin mil olarak tahmin edilmektedir. Bu bahiste verilen bilgilerde kullanılan ölçü birimleri ve değerleri de müellif tarafından okuyuculara açıklanmaktadır⁷¹

Daha sonra denizler, sular ve ırmaklar bahsine gelinmektedir. Bu bölümde önce denizlerin suyunun acılığına rağmen ırmak, kuyu ve çeşme sularının tatlı sular olduğuna dikkat çekilmekte ve daha sonra hikmeti açıklanmaktadır. Cennetten çıktıklarına inanılan Fırat, Nil, Ceyhun ve Seyhun nehirleri kısaca ele alındıktan sonra rüzgârın hareketi ve Ay'ın yeryüzünde ki suların azalıp çoğalmasına etkileri anlatılmaktadır. (Gel-git olayı)

Denizler, sular ve ırmaklar bahsinden sonra dağların ahvalinden haber verilmektedir. Burada Kaf Dağı yeniden ele alınırken yerin katmanları bahsine de geri dönülmektedir. Özellikle bu bahiste verilen bilgilerin daha önceki bilgilerin aksine ilmî olmaktan çok uzak hurâfelerle yüklü olduğu dikkati çekmektedir. Ardından kitabın kaleme alınma gayesi tekrar hatırlatılarak kitabın esas konularına geçileceği belirtilmekte ve eserin fasılları bir bir zikredilmektedir. Bunlar;

Fasl fi zikri'l-büldân ve'l-bihâr

Fasl fi halacâni ve'l-bihâr

Fasl fi'l-cezâyir ve'l-âsâr

Fasl fi'l-'acâyibi'l-enhâr

Fasl fi meşâhiri'l-enhâr

Fasl fi'l-'uyun ve'l âbâr

Fasl fi'l cibâli's-şevâhiri'l-kibâr

Fasl fi havâsi'l-ahcâr

Fasl fi'l-ma'adin ve'l-cevâhir ve havâssihâ

⁷¹Bkz. s. 109

Fasl fi'l hubub ve havâssihâ

Fasl fi'l bukul ve havâssihâ

Fasl fi'l haşâyîşi'l-muhtelif ve havâssihâ

Fasl fi'l buzur ve havâssihâ

Fasl fi'l hayvânat ve't-tayyûr ve havâssihâ

Birinci bölümü oluşturan “**Fasl fi Zikri'l-Büldân ve'l-Aktâr ve'l-Afâk**”ın giriş kısmında müellif özellikle Mağrib ile Maşrık arasındaki şehir ve memleketleri ele alacağını ve muhtelif milletleri, birbiriyle kaynaşmış cinsleri anlatacağını belirtiyor. Bununla birlikte özellikle ma'ruf olan şehirleri ve zikrinde faide ile beyanında i'tibarlı olanları izah edeceğinin ve gayrilerinden feragat ettiğinin altını çiziyor. Metot olarak önce mağrib ile maşrık arasındaki beldelerin anlatılacağını, daha sonra cenüba dönülerek Sudan'dan Bilâd-ı Rum'a, Frenk ve Rus canibine kadarki bölgede olan muhtelif cinslerin zikrinin beyan olunacağını dile getiriyor. Ancak müellif her ne kadar doğu-batı, kuzey-güney doğrultusunda beldeleri ele alacağını söylese de, o dönemde coğrafi bilgiler bugünkü kadar net ve sarîh olmadığı için bu metoda bağlı kalamamaktadır. Bu nedenle de eserin tertibi iyi değildir, aynı konudan eserin çeşitli yerlerinde bahsedilmiş ve düzenli bir sıra izlenmemiştir. Eserin genel düzeninin iyi olmaması nedeniyle eserin muhtevasının daha iyi anlaşılabilmesi ve tezimizin amacına daha uygun olacağı düşüncesi ile bu bölümde kitabın tertibini terk ederek ayrı bir tasnif yapmayı uygun bulduk. Bu amaç doğrultusunda şu başlıklar halinde seyahatleri tertitledik;

a- Akdeniz ve Avrupa Seyahati

b- Afrika Seyahati

c- Türk Ülkeleri Seyahati

d- Yakın ve Uzakdoğu Seyahati

Yukarıda vermiş olduğumuz başlıklarla yapacağımız bir tasnifin şüphesiz birbiriyle kesişen noktaları olacaktır. Ancak eserin karışık muhtevasının bir nebze olsun tertibinin sağlanacağı düşüncesiyle böyle bir metodu takip ettik.

a-Akdeniz ve Avrupa Seyahati:

Mü'ellif Akdeniz seyahatine Endülüs diye tesmiye olan İspanya'dan başlamaktadır. İspanya kelimesinin aynen kullanılmasının yanı sıra⁷² İşbune olarak da zikredilmekte ve artık Frenk ülkesi olduğu belirtilmektedir. İşbiliyye, Kurtuba, Malaka, Seyyarât, Gırnata şehirleri hakkında bilgi verilmektedir⁷³. Bahr-i Muzlim'in (Atlas Okyanusu) sahilindeki bu beldenin mamur şehirleri anlatılırken Atlas Okyanusu hakkında da kısa ve genel bir bilgi sunulmaktadır. Ayrıca İspanya'nın Tarık bin Ziyad tarafından fethi konusunda rivayetlerle karışık tarihi bilgiler verilmektedir. İspanyol gemicilerin deniz seyahatleri ve bu seyahatin İspanya kralı tarafından desteklenmesi ile ilgili nakilleri dikkati celbetmektedir. Benzer rivayetler Ebu Hamid el- Endülisi'nin *Tuhfetü'l-Albâb* isimli eserinde de geçmektedir⁷⁴. *Tuhfetü'l-Albâb* müellifimizin sıkça başvurduğu kaynaklardan birisidir.

Ardından tekrar İspanya'daki şehirlere dönüşte Şatibe, Kantaratü's-Seyf ve Tuleytula yerleşim birimleri zikredilmektedir. Bunlardan Tuleytula'nın aynı isimle anılan Tuleytula (yani Toledo) nehrinin çevresinde kurulan şehir olduğu anlaşılmaktadır. İspanya'dan sonra müellif Akdeniz'in güney sahillerine inmekte önce kuzey Afrika ülkelerini ardından doğu Akdeniz ülkelerini ele almaktadır ki, biz bu beldeleri "Afrika ve Doğu Seyahati" bölümlerinde zikretmeyi uygun bulduk.

Akdeniz ve batı seyahatinde İspanya'dan sonra ikinci olarak ele alınan belde Arzü'l-Frenc'dir. Frenk ülkesi, Endülüs'ün ekserini ve Akdeniz'de (Bahr-i Rum) pek çok adayı elinde tutan büyük bir millet olarak tavsif edilmektedir. Şehirlerinden Sakaliyye, Belzem, Müstenhi, Tarmir, Masri Kavsa, Tavablus, Kıbrıs Adası, İfrense, Arzü'l-Celâlika (Bask bölgesi) hakkında ayrı başlıklar halinde bilgi verilmektedir.

Daha sonra Arzu'r-Rum bahsine geçilmekte ve öncelikle Kostantiniyye şehri hakkında bilgi verilmektedir. Müellifin bu bahiste daha ayrıntılı bilgi vermesi gerekirken bazı bölümlerin aksine tercümeyle sadık kalıp son derece sathi bilgilerle yetindiği görülmektedir. İstanbul bahsinden sonra Anadolu'ya kısa bir giriş

⁷² Hâce Hatib ile çağdaş bir Osmanlı müellifi olan Tunuslu Hacı Ahmed, Hispanya olarak kaydetmiştir. Hacı Ahmed'in bölge hakkında verdiği bilgiler Hâce Hatib'in bilgileriyle benzerlik göstermekle beraber daha günceldir. Bkz. Bedi N. Şehsuvaroğlu, "Kanuni Devrinde Yazılmış Bir Coğrafya Kitabı" *Kanuni Armağanı*, Ankara, 1970, s. 218.

⁷³ Bölgedeki şehirler ve ulaşım ağı için bkz. Maurice Lombart, *İslamın Altın Çağı*, Türkçesi; Nezih Uzel, İstanbul, 2002, s.105-110.

⁷⁴ Bkz. Ebu Hamid el-Endülisi, *le Tuhfetü'l-Albâb*, Hzl. Gabriel Ferrand, Septembre, 1925, s. 105.

yapılmakta ve tekrar batıya dönülmektedir. Arzû's-Sekalibe ve Ceneve'nin tanıtımından sonra Arzû'l-Benadika – Bendekiyye – Venedik isimleriyle İtalya'nın kuzey doğusu anlatılmaktadır. Ve bu mamur memleketin mesafesi, coğrafi mekanı tanıtılmaktadır. Müellif bundan sonra kuzeye yönelmekte İdil Nehri boyunca Rus memleketlerine ve Türk illerine yönelmektedir.

B-Afrika Seyahati:

Müellifin “Fasl fi Zikrû'l-Büldan ” bölümünün en başında yer verdiği es-Susû'l-Aksâ hakkında verilen bilgiler biz de bu memleketin Afrika topraklarında olabileceği kanaati uyandırdığından “Afrika Seyahati” bölümünü bu belden başlatmayı uygun bulduk. Müellifin verdiği bilgilerden bu azim memleketde bol miktarda kaliteli şeker kamışı yetiştirildiği, kumaş dokumacılığı yapıldığı, bolluk içerisinde ucuz bir belde olduğu anlaşılmaktadır. Bu bölgenin Tarurent adında meşhur bir şehirden bahsedilmektedir. Ardından Agmat ve Erike adında aynı isimle anılan iki dağın eteğinde kurulan ve yetmişten ziyâde kaleye sahip yöre ele alınmaktadır. Selcemasa ise doğu tarafından gelen bir nehrin kenarında kurulan büyük bir şehir olarak tavsif edilmektedir. Pınarları ve nehirleri bol, hurması meşhur, imaretleri, bostanları çok olan bu beldenin insanların ise kirpi yediklerinden görme yetenekleri zayıf bir halk olduğu anlaşılmaktadır.

Faris hakkında önce bir nehir tarafından ikiye bölünmüş ulu bir şehir olarak genel bir bilgi verilmiş, daha sonra ki bölümlerde ise Tanca'nın meşhur şehirlerinden biri olarak bahsedilmiştir. El-Mehdiye de , Mehdiyi Fatimi tarafından bina edilmiş gökçek ve muhkem bir şehir olarak anlatılmaktadır ki günümüzde Fas sınırları içerisinde yer almaktadır.

Müellif Faris ve El-Mehdiye'den sonra Sebte'yi küffar canibinde üç taraftan bir ırmakla kuşatılmış, dağlık, derya kenarında, Cezire-i Hazarâ'ya mukâbil bir bölge olarak anlatıyor ve burada mercan işlenerek şeker kamışı yetiştiriciliği yapıldığını belirtiyor.

Tanca düşman canibinde, derya kenarında bir memleket olarak anlatılırken; Afrikiyye, Tahrat, Heran, Cezâyir, Makal ve Kayrevân (Tunus)⁷⁵ gibi şehirler için de hûb ve ma'mur sıfatları kullanılmaktadır. Müellif daha sonra Afrika'nın kuzeyine yönelmekte ve İspanya hakkında ayrıntılı bilgiler verdikten sonra yine Afrika topraklarından Tunus bölgesine inerek bu defa kadim bir şehir olan Kartaca'yı ele almaktadır. Kartaca'nın vilayeti Faydon olarak zikredilmektedir. Burada dünyanın acâyib ve garâyibinden bir çok eser yanında ilm-i hendese ile yapılmış muhkem binalar bulunduğu dile getirilmektedir. Nimetleri, mal ve rızkı bol, mezre'aları çok bu beldede ekin ekildiği haber verilmektedir. Kartaca'dan sonra letâfeti ve ulemâsının belâgati ile meşhur Şatibe, ardından da yine kadim şehirlerden Kantaratü's-Seyf beldeleri sıralanmaktadır. Kantaratü's-Seyf'de bulunan muhkem sarb bir kal'a ve acâyib-i dehrden azim bir köprü'nün varlığına dikkat çekilmektedir. Daha sonra ise el-Vâhât denilen Sûdan'a ulaşılmaktadır. Bu belde halkına "Berber" denildiğini ve Arap asıllı olduklarını dile getiren müellif, bölgede yetiştirilen tarım ürünlerini ve bu bölgeye has hayvanları kısaca anlatmaktadır. Sûdan bahsinin ardından yine Arap ve Berber kavminin meskun olduğu İskenderiye ortasında Setriyye şehrinin vafına geçilmekte ve demir madeni yataklarına sahip bu büyük şehirle ilgili Emeviler dönemine ait hikayeler nakledilmektedir. Berka ise, eski zamanlarda ma'mur ve büyük bir şehir iken harab olub, halkı azalmış bir şehir olarak anlatılmaktadır.

Müellif tarafından Mağrib şehirlerinin aheri olarak nitelendirilen İskenderiyye Şam Denizinin kenarında, meyveleri, yemiş ağaçları, acâyib eserleri ve garib sanayi ile bolluk ve ucuzluk bir belde olarak tanıtılmaktadır. İskenderiyye feneri hakkında bilgiler çeşitli rivayetler ve efsanelerle karışık olarak aktarılmaktadır. İskenderiyye'den sonra Arz-ı Mısır bahsine geçilmektedir. Seksen beş nahiyeden oluşan Mısır'ın Nil Nehri tarafından ikiye bölündüğü ve şehrin bir tarafında kurulduğu anlatılırken bu topraklarda pek çok hazine olduğu söylentilerine de yer verilmektedir. Mısır'ın meşhur ve büyük şehirlerinden Fustat'ın fethi, kuruluşu ve etrafındaki yerleşim yerleri, köşkleri, evleri, bostanları anlatıldıktan sonra yine Mısır'ın meşhur şehirlerinden Kahire hakkında bilgi verilmektedir. Kahire isminin nereden geldiği hususunda rivayetler aktarılmakta ve Kahire kısaca tanıtılmaktadır.

⁷⁵ Nuri Akbayar, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001, s. 95.

Daha sonra Kahire'nin kuzeyindeki Aynü'-ş-Şems ele alınmaktadır. Bağları, bostanları ve Hz. İsa'nın gusül ettiğine inanılan bir kuyunun varlığına işaret ettikten sonra Kalyub şehrinin bahçeleri, teferrücgâhları ve firavunlar döneminden kalan havuzundan bahsedilmektedir. Ardından "Firavun Dağı" diye nitelediği ve dünyanın acâyibinden biri olarak zikrettiği piramitler hakkında bilgi verilmekte ve bu anıt mezarlar hakkında nakiller yapılmaktadır.

Piramitlerden sonra Afrika topraklarında sırasıyla; Hz. Yusuf'un bina ettiği El-Kayyum, tıslımlı bir taşta sahip olan Selleha, kadim şehirler olan Esnaf-ı Vala Şumunin ve Ebu Seyr, Üsyut, Ahmım, Derende, ziba ve dilküşa bir şehir olan Zihamir, Esvan ve ona muttasıl olan el-Vâhât anlatılmaktadır. El-Vâhât'da tuz ve natrun madeninin varlığına işaret edilmektedir. Buradan Doğu Akdeniz toprakları üzerinden Filistin, Suriye ve Irak bölgelerine uzanılmakta ve bu bölgeler hakkında bilgi verilmektedir. Ardından cenübdе ki beldelerin zikrine dönmekte ve Nil Nehri haddınca Arz-ı Magrah, Vesli, Tekrur şehirleri hakkında kısa izahatlar verilmektedir. Altın madenlerine sahip, sof ve boncuk işlenen Tekrur'un ardından yine altın madenlerine rağmen etrafı arz-ı haliye olan Lemlem, vasi' bir memleket olan Arz-ı Venfara ve onun meşhur şehirlerinden Noksara ile hazineleri anlatılmaktadır.

Kitabın Afrika seyahatinin en ilginç ve dikkat çekici bilgileri hiç kuşkusuz Afrika'nın göçebe kavimlerinin anlatıldığı bölümlerde yer almaktadır. Müellif Semkara şehrinin kuzeyinde Begame denilen bir kavmden bahsetmektedir. Bir yerde mukim olmayan, göçer evli bu ta'ifenin develerini ve tavarlarını otladıklarını, et, süt ve balıkla beslendiklerini anlatmaktadır. Nil suyu kenarındaki Gaymara halkı ise son derece bahadır ve seçi' ta'ife olarak tanıtılmakta ve Lemlem şehrine akın edip halkını esir aldıklarını anlatmaktadır. Daha sonra bir çok vilayeti müştamil Arzû'l-Gerger ve buradaki ticari faaliyetler hakkında bilgi verilmektedir. Arzu'd-Dehram şehri Akdeniz kenarında ulu bir memleket olup, halkı dilaver ve askeri binihayedir. Kalelerinin tepesindeki bir kadın suretine tapan bu ta'ife dinlerinde muhmel olup cümlesi üryandır ve aralarında yamyamlık vardır. Arz-ı Gana ise Sudan bilâdının ekseridir. Nil kenarında iki şehir olup padişahları müslimdir. Bölgeye Selcemesa'dan gelen tüccarlardan altın karşılığı meta, tuz, incir, bakır ve boncuk alırlar. Arz-ı Fûnudiye, Arz-ı Magrâre'nin şimalisinde Bahr-i Muhit'e muttasıl büyük yılanların olduğu bir memlekettir. Arzu'l-Ganim Nil kenarında büyük bir şehir olup, halkı

ekser Mâliki mezhebi üzerine ehl-i İslamdır. Arzû'n-Noba ise, halkı Nasrânî olan büyük bir beldedir. Burada Veylûle, Dinekala, Nevaniye gibi meşhur şehirler bulunmaktadır. Buranın halkı Sudan'ın ahseni ve vücut yönünden ekmele olduğundan özellikle cariyeleri ile şöhret bulmuştur.

Nil suyu kenarında yer alan Zari ve Veylak şehirlerinin ardından Hicaz'a mukabil Habeşe hakkında bilgi veriliyor. Bu geniş memleketin ekserisinin Nasâra olduğu ve Ka'beri'nin Necaşi'nin memleketi olduğu belirtiliyor. Daha sonra Habeşe'nin mücaviri Arzû'z-Zeyla⁷⁶ ile Noba ve Habeşe arasındaki Arzû'n-Necid anlatılıyor. Necid halkının putperest olub, üryan gezdikleri ve memleketlerinde altun madenine malik oldukları dile getiriliyor. Latif ve ziba bir şehir olan 'Aydan için ticaret ehli bir ta'ife olub, Mısır'dan gönderilen valilerce yönetildiği bilgileri aktarılıyor. Arz-ı Berber, Noba'ya muttasıl ve Yemen'e mukabil ma'mur köylerden müteşekkil bir beldedir. Halkı gayet siyah ve putperest olub, haşarâtı, maymunu ve kurbağayı yiyen şeci' bir ta'ifedir. El-Vakü'l-Vak yerleri vasi', köyleri ma'mur memleketdir. Sudan'ın ekser şehirlerinden olduğu gibi sıcak ve kurak bir beldedir. Müellif bölge halkının Hz. İsa'ya iman etmesi ile ilgili rivayetler yanında beldenin isminin kaynağı hakkında da bilgiler vermektedir. Arzû'd-Demadem Nil suyu üzerinde Zenc vilayetine mütekaribdir. Sekaletü'z-Zeheb ise maşrık tarafında vasi' memleketdir. Demir madenleri ve kılıç işlemeciliği ile şöhret bulmuştur. Müellif Sekaletü'z-Zeheb'den sonra Arap Yarımadasına geçerek bu bölgedeki şehirleri tanıtmaktadır ki, biz bu beldeleri "Doğu Seyahati" bölümünün konuları içine aldığımızdan burada zikretmeyeceğiz.

C-Türk Ülkeleri Seyahati:

Müellif Türk illerinin anlatımına Arzu'l-Cibal ya'ni iklim-i Horasan'dan başlamaktadır. Horasan'ın meşhur şehirlerini Hemedan, Sus, Şuşter, Zenc, Serahs ve Gazne, Belh, Merv, Talikan, Fârâb, Bedahşan, Kum, Kaşan, Horasan, İsbehan, Cürcan, Beyledan, Merâga, Erdebil ve Tus olarak zikretmektedir. Ardından Arz-ı Taberistan, Rey ve Deylem'den kısaca bahsedilmektedir. Harezmi topraklarının

⁷⁶ Yavuz Sultan Selim döneminde feth edilmiş olan Habeş vilayetinin içinde yer alan şehirlerdendir. Bölgenin haritası ve yer isimleri için bkz. Donald Edgar Pitcher, *Osmanlı İmparatorluğunun Tarihsel Coğrafyası*, İstanbul, 1999, s. 203.

sınırları hakkında bilgi verdikten sonra Harezmin doğu topraklarına “Aş”, batı topraklarına ise “Cürcaniyye” demektedir. Ayrıca Buhire-i Harezmi’e (Aral Gölü) dökülen nehirler ve bu denizin adası olan Cezire-i Harezmi hakkında da okuyucuları aydınlatmaktadır. Daha sonra Maveraünnehir bölgesine geçmekte “azim ve kadim şehirler ve letafetde mümasil beldeler” olarak gördüğü Semerkand ve Buhâra’yı tanıtmaktadır. Buradan Arz-ı Huzistan’a ve onun şehri Ahvaz’a ilerleyerek, suları çok ve havası mu’tedil olan bu bölgedeki insanları tavsif ederek, dokumacılık faaliyetlerini anlatmaktadır. Huzistan’dan sonra sırasıyla Toharistan, Soğd, Esruse, Arzu’t-Teyyim, Arz-ı Fergana ve Kaşgar bölgeleri ele alınarak kısaca coğrafi konumları belirtilerek çok genel bilgilerle geçiştirilmektedir. Müellifin bu bölümlerde verdiği bilgiler son derece sathi bilgiler olup, okuyucularda burada ki bilgilerin diğer İslam coğrafyacılarından alınmış bilgiler olduğu izlenimi vermektedir.⁷⁷

Müellif daha sonra kuzeybatı yönüne dönerek Arzu’l Kerc, Başkırd, Arz-ı Rum’da Konstantiniyye’den bahsetmekte ve daha önce de belirttiğimiz üzere bu bölümlerde İbnü’-Verdi’nin tercümesine sadık kalarak söz konusu bölgelerin İslam’dan önceki dönemlerini tavsif etmektedir. Ardından Tatar memleketinin arsası olan Kırım ma’mur bir vilayet olarak anlatılmakta ve burada yaşanan büyük veba salgınından ve Tatar saldırılarından bahsedilmektedir. Kırım’dan sonra Arzu’t-Tergiş ele alınmaktadır ki, burada verilen bilgilerden bu memleketin sınırlarının oldukça geniş olduğunu Ye’cüc-Me’cüc seddine kadar dayandığını ve kürk, misk ticareti yaptıklarını öğrenmekteyiz. Daha sonra Arzu’l-Harez’e tekrar dönülmektedir. Geniş ve ma’mur bir memlekete ve kalabalık bir nüfusa Semender gibi azim şehirlere malik olan Arzu’l-Harez’in Rus istilasından harab olduğu beyan edilmektedir. Arzu’l-Harez başlığı altında müellifin Semender ve Etil’den bahsetmesi bizi okuyuşumuzda bir hata olabileceği endişesine düşürmüştü de elimizde ki nüshaları da tek tek incelediğimizde müellifin açıkça harekeleyerek Harez yazdığını gördük. İbnü’l-Verdi de rastlanmayan Hazar-Harez karışıklığı mütercim ya da müstensih hatasından kaynaklanmış olabilir. Kitapta Etil şehri halkı göçebe bir halk olarak tavsif edilmekte ve Bahr-i Yentaş’a (Karadeniz) dökülen nehirler hakkında bilgi verilmektedir. Bu nehirlerden biri olan ve Tegargur vilayetinden gelen Betras

⁷⁷ Bkz. Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara, 1988

ırmağının sahilinde kurulmuş olan Betras memleketinin de kürk yolu üzerinde bulunduğu ve halkının kürk ticareti yapan göçebe bir kabile olduğu anlaşılmaktadır. Bu bahiste Mes'udi'den rivayetlere yer verilmektedir. Müellif daha sonra Arzu'l-Bulgar'a yönelmekte ve İtil Bulgarlarından bahsetmektedir. Burada verdiği bilgilere kaynak olarak İbn Cevâliki'yi göstermektedir ki, bu bilgiler İbn Fadlan'ın bölgeyle ilgili rivayetleriyle de büyük benzerlik göstermektedir.⁷⁸

Kuzeybatı yönündeki Türk illerinden sonra müellifimiz Türk illerinin anlatımını doğruya doğru ilerleyerek sürdürmektedir. Bunlardan ilki Arzü'l-Garne'dir. Buradaki bilgilerden Arzü'l-Edkes'in batısında yer alan bu ülkenin dağlık bir coğrafya olduğu, kıymetli taş yataklarına malik bulunduğu ve tilki kürklerinin ticaretinin yapıldığı anlaşılmaktadır. Onun doğusunda ise Arzü'l-Edkes yer almaktadır. Buranın halkının Türkten bir sınıf olduğu belirtilmekte ve fiziksel özellikleri tavsif edilmektedir. Bu memleketin güneyinde bulunan Tihame denizi hakkında bilgi verildikten sonra burada çıkan bir tür balığın faydaları anlatılmaktadır. Ayrıca bu memleketin oldukça ucuz olduğundan ve nimetlerinin bolluğundan bahsedilmektedir. Ve bu bölgedeki kuyularda, dağlarda görülen acayıplikler aktarılmaktadır. Arzü'l-Edkes hakkında son derece ayrıntılı bilgiler verildikten sonra Arz-ı Sahrat bahsi kısaca geçilmekte ve Arz-ı Hırhir'e sıra gelmektedir. Arz-ı Hırhir Tegargur'a muttasıl, Çin deryası yanından şarktan şimale ittisali olan bir memleket olarak tanıtılmaktadır. Bu bölgenin insanlarından ölülerini yakan bir taife olarak bahsedilmektedir. Ayrıca yöredeki değirmenler, yılanlar ve balıklar hakkında da bilgiler verilmektedir.

Arz-ı Hırhir'den sonra Arzu'l-Kimyakine bahsine geçilmektedir. Arz-ı Tegargur'un şimalisindeki bu ülke, ma'mur köylere ve latif şehirlere, geniş topraklara sahip bir memlekettir. Arzu'l Tahlihiyye ise Bilâd-ı Tibet'in şimalisinde ve Bilâd-ı Tegargur'un garbisindedir. Hakan adında ulu şehirleri ve demirden on iki kapısı olan muhkem kal'ası vardır.

Arzü'l Tahlihiyye'den sonra Arzü'l-Müntine hakkında notlar yer almaktadır. Ancak bu memleketin Türk ülkesi olduğuna dair bir bilgiye rastlanmadığından

⁷⁸ Kitapta başvurulan kaynak eserlerden biri de İbn Fadlan'ın *Seyahat-name*'sidir. Tezimizin kapsamı dışında kalan bölümlerde İbn Fadlan'dan yapılan nakiller incelendiğinde söz konusu eserin bugün elimize ulaşan nüshasından farklı bir nüsha kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bkz. İbn Fazlan, *Seyahatname*, Nşr. Ramazan Şeşen, İstanbul, 1995.

“Doğu Seyahati” bölümünde ele alınacaktır. Türklerle ilgili memleketlerin coğrafi konumlarının tavsifinde sık sık ismi geçen Arzû't-Tegargur'un bahsine ise çok az yer verilmiştir. Bu ülkenin Çin ile Tibet arasında bulunduğu çinicilik ve demircilikle uğraşıldığı anlaşılmaktadır. Meşhur şehirlerinden biri olan Bi'l-Cevaz'ın ulu bir şehir olduğu ve bir nehrin kenarında kurulduğu zikredilmektedir. Burada şunu belirtmekte fayda vardır ki, müellifin ısrarla Tegargur olarak yazdığı ve harekelediği bu beldenin ismi başta İbnü'l- Verdi olmak üzere tüm İslam kaynaklarında Tuguzguz (Dokuz Oğuzlar) olarak geçmektedir ve doğrusu da budur.

Türk ülkelerinin seyahatlerini bir araya getirdiğimiz bu bölümde ele aldığımız bölgeler ya Türklükleri ma'lum olduğu yada bizzat müellif tarafından Türklerle meskun bir belde olduğu belirtildiği için seçilmiştir. Bu ikisinin dışında bazı bölgeler ise İslam coğrafyacılarının eserlerinde Türk ülkeleri olarak vasıflandırıldığından bu bölüme alınmıştır.

D -Yakın Ve Uzakdoğu Seyahati:

Tercemetü Harîdeti'l-'Acâyib ve Ferîdeti'l-Garâyib isimli kitabımızın seyahatname bölümünde doğu illeri ile ilgili malumatlara baktığımızda bilhassa İslam beldeleri dışında kalan Uzakdoğu toprakları ile ilgili haberlerin efsane ve rivayetlerle örülmüş bilgiler olduğu okuyucuların dikkatini çekmektedir. Kızıldeniz'den başlayan doğu seyahatinde bölgeden uzaklaştıkça rivayet ve hikayelerin de arttığı görülecektir. Müellifimiz önce Kızıldeniz'in coğrafi konumu ve bu denizde yaşayan canavarlar hakkında bilgi vermekte ve okuyuculara İsrailoğulları'nın hikayesini hatırlatmaktadır. Arzû'l-Kulzüm'ün meşhur şehirlerinden Akabe, yüce bir dağın tepesinde kurulmuş hacıların yolu üzerinde bulunan bir belde olarak tanıtılmaktadır. Hacı Hatib'in eserdeki ifadelerinden Akabe ve çevresini gördüğü anlaşılıyor. Zira yazar Akabe'de dağ yolunun iki insanın yan yana yürüyemeyeceği kadar dar olduğunu, insanların birbiri ardınca yürüdüklerini ancak padişah-ı alempenah hazretlerinin bu yolu genişletip, kolaylaştırdığını ifade etmektedir. Akabe'den sonra yine hac güzergahı üzerinde ki el-Havra, ardından peygamber şehri Medyen ve Şam ile Hicaz arasındaki Arzu'l-Bâdiye hakkında bilgiler veriyor. Hac yolu üzerindeki bu beldeler hakkında kısa bilgiler aktarıldıktan

sonra Arzû'ş-Şam bahsinde ayrıntılı bilgiler aktarılmaktadır. İklim-i Şam otuz kaleye müştemil, berekâtı ve hayrâtı bol azim bir belde olarak tavsif edilmektedir. Bölgenin meşhur şehir ve kaleleri olarak Küre-i Filistin, 'Amdamına, Kaysariyye, Trablıs, Sayta, Askalan, Hahtın, Şebek, Erden, Samiriyye, Gana, Nasira, Sura, Dımışk, Gavta, Buka', Be'albek, Lübnan, Beyrut, Sayda, Neteñiyye, Cul, Cevlan, Zahir, Havra ve Sürat sayılmaktadır.

Şam vilayetinin adının Dımaşk'ü'l-Mahruse olduğunu ancak şehrinin adının Dımaşk olduğunu belirten müellif benzer bir durumun Bosna vilayeti ve Saray şehri içinde söz konusu olduğunu ifade eder. Şam beldesinin büyüklük, imaret ve heva yönünden ahseni olan Dımaşk'taki eserler de başta Emeviler döneminden kalma Cami'-i Beni Ümeyye olmak üzere tanıtılır. Dımaşk'ın batı kapısındaki vadisi ve buradaki nehirler anlatıldıktan sonra Şam'ın beş bölümü tanıtılır. Bunlardan birincisi olan Ve'ş-Şamü'l-Evvel; Gazze, Revile, Askalan, Filistin ve Beytü'l-Makdis'tir. İkincisi olan Ve'ş-Şamü's-Sani; el-Ürdün, Taberiyye, Gur, Yermük ve Peysan'dır. Ve'ş-Şamü's-Salis; Gavta, Dımaşk ve Sahi'dir. Ve'ş-Şamü'r-Rabia; Hums, Hama, Kefertab, Kinesrin ve Haleb'dir. Ve'ş-Şamü'l-Hamis ise Antakiyye, Avâsım, Masis ve Tarsus'dur. Müellif bu çerçeve içinde Filistin, Nablus, Askalan ve Beytü'l-Mukaddes, Beyti Lahm, Taberiyye, Hıms, Be'albek ve Hama hakkında da ayrıntılı bilgiler vermektedir. Belirtilen şehirlerin coğrafi konumları, kaleleri, imaretleri ve özellikle tarihi ve kutsal mekanları ayrıntılı olarak tek tek tanıtılmaktadır.

Şam vilayetinin ardından "Amma Bilâdü'l-Ermen" başlığıyla daha kuzeydeki toprakların bahsine geçilmektedir. Azim bir iklim olan Bilâdü'l-Ermen üç yüz altmış kalesi olan, dağlık ancak bolluk içerisinde olan bir memleket olarak tavsif edilmektedir. Beldenin meşhur şehri Ermeniyye'dir. Buradaki Nehrü'r-Res (Aras Nehri) ve Nehrü'l-Küre ile zehirli demir yatakları hakkında bilgi verilmektedir. Daha sonra Bilâd-ı Ermen kava'idinden gökçek bir şehir olan Ahlat, halkı daima refahiyyet içinde olan ve dokuma ürünleri ile şöhret bulmuş Malatiyye, Ermeniyye ve Cezire hududundaki Sefarikin (Meyyafarikin), ziba ve dilküşa bir şehir olan Nısbın (Nusaybin) anlatılmaktadır. Arzû'l-Cezire, "Dicle ve Fırat canibi cezire demekle ma'ruf şimdiki Diyar-ı Bekr" dir diyerek tanımlanmıştır. Ulu şehirleri, ma'mur köyleri, latif mezra'aları olan beldenin halkı ekser Nasâra ve Havâric'dir. Bölgenin meşhur şehirlerinden Musul hakkında da bilgi verildikten sonra yine halkı

çoğunlukla Nasâra olan ve topraklarında Hristiyanlar için kutsal mabedler bulunan Er-Raha okuyuculara tanıtılır. Hissin (Hısnıkeyfa) şehri ise, bir dönemin azim şehri iken daha sonra harab olmuş bir şehir olarak tavsif edilir ve bu tılsımlı şehrin Şabur (Sasani kralı) tarafından hile ile ele geçirilişi ayrıntılı olarak anlatılır.

Irâku'l-Arab; hoş, ma'mur ve letafeti meşhur bir memleket olarak tanıtılır. Bölgenin meşhur şehirlerinden Bağdâd'ın Halife Mansur tarafından yaptırılması, imarı, köprüleri, hamamları ve Abbasiler dönemindeki canlılığına işaret ediliyor. Medâyin için ise, ulu ve kadim bir şehir olduğu, defalarca harab olmuşken yine ma'mur edildiği anlatılır ve Halife Mansur'un bu şehirle ilgili kıssasına yer verilir. Kadim şehirlerden bir diğeri olan ve Musul şehrinin mukabelesinde bulunan Nineva hakkında da Yunus Peygamber kıssası hatırlatılır. Daha sonra sırasıyla Bağdâd ile Küfe arasında bulunan Nil şehri, hurması ve Abbasiler döneminde yapılan azim kubbesi ile meşhur bir Alevi şehri olan Küfe, Hazreti Ömer zamanında kurulan ma'mur bir şehir olan Basra, Basra ile Küfe ortasında bulunan ve Dicle tarafından ikiye bölünen ve güzel bir şehir olarak tavsif edilen Vasıt ile Dicle'nin denize döküldüğü yerde kurulan ma'mur bir şehir olan Abadan hakkında bilgi verilir.

"Bilâd-ı Faris'dir ki ol Acem" dir şeklinde tanıtılan Arzu'l-Furs iklimi çok, azim ve kadim bir memleketdir. Burası Ceyhun'un ardı Kazvan denilen Türk topraklarıdır. Faris'le Merkat arasında bulunan Arz-ı Kirman'ın meşhur şehirleri ise Bem ve Hürmüz'dür. Doğuya doğru sırasıyla anlatılan Arzu'l-Cibal yani Horasan, Arz-ı Taberistan, Arzu'r-Rey, Arz-ı Harezmi, Buhara, Semerkand, Cezire-i Harezmi, Arz-ı Huzistan, Arz-ı Toharistan, Arz-ı Soğd, Esruse, Arzu't-Teyyim, Fergana ve Kaşgar bölgeleri ise "Türk Ülkeleri" bölümünde konu edilmiştir.

Türk ülkelerinden sonra Bilâd-ı Çin ile mülâsik geniş bir iklim olan Arzu't-Tibet ele alınmaktadır. Tibet halkı misk, kaplan derileri, gümüş, demir ve kıymetli taşların ticaretini yapan, bedenen nazik letafeten ahsen bir topluluk olarak tanıtılmaktadır. Ardından bir dağın tepesinde kurulan Tesbiç şehrinin acâyib nesnelere, bitkileri, hayvanları, binaları ve miskin elde edilişi hakkında bilgi verilir. Ucuzluğu ve bol meta'ı ile meşhur Berde'a ile dünyanın en latif teferrücgahlarından biri olan Endervan bahsinden sonra Çin ile Tibet arasında bulunan ve Türk illeri bahsinde ismi sık sık geçen Arzu't-Tegargur (Tuguzguz yani Dokuz Oğuzlar) ile Arzu's-Sin tavsif edilir. Buna göre Arzu's-Sin Çin Denizinden Hint Deryasının

güneyi ile kuzeyde Ye'cüc Me'cüc ülkesine kadar uzanan, üç yüz pare şehre sahip büyük bir memleketdir. Sin halkının fiziksel yapısı, toplumsal yaşayışları, gıdaları, dini inançları, Sin isminin kaynağı ve sanata düşkün olmaları hikaye edildikten sonra Çin'in meşhur şehirleri ele alınır. Bunlar Elsel, büyük bir nehrin kenarında kurulan, başta badem, şeker kamışı, muz ve narcil olmak üzere yetiştirilen bitkilerin ve bu bölgede yaşayan hayvanların tanıtıldığı Hanku, meyvesi ve yemişleri ile ma'ruf azim bir şehir olan Bar, Cemdan nehrinin kenarında kurulan Cemendan, latif ve miski ile meşhur Hay'un, balıkları tanıtılan Esfirba, ipekten kumaşlar işlenen Tuha, çini çanaklar imal edilen Susa'dır.

Müellif Çin şehirlerinin ardından doğu seyahatine ara vererek Afrika kıtasına yönelmekte ve özellikle Nil nehri boyunca kurulan şehirleri anlatmaktadır. Daha sonra ise Arab Yarımadasına geçerek Arzu'l-Hicaz bahsini ele alır. Ka'be'nin Müslümanlar nezdindeki önemi izah edildikten sonra Ka'be'nin bina edilmesiyle ilgili rivayetlere ve Kur'an'dan delillere yer verilir. Hazreti İbrahim'in kıssası ve Ka'be-i Mükerrerme'nin krokisinin ardından Yesrib yani Medine şehrine geçilir. Mekke'den sonra Müslümanlar için ikinci kutsal şehir olan Medine'nin başta Peygamber Efendimizin mezar-ı şerifi olmak üzere kutsal ve tarihi yapıları, imar özellikleri ve hurma yetiştiriciliği anlatılır. Daha sonra Hicaz ile Yemen arasındaki Necid, Kızıldeniz sahilinde Arz-ı Berber ile Zenc'e mukabil Yemen ve Yemen'in şehirleri olan San'a, iki deryanın iskelesi olan Aden, dağlık bir arazi olan Tihame ve onun şehirlerinden Hazramut hakkında ayrıntılı bilgiler verilir. Hazramut'un meşhur şehirlerinden Seba ile Arz-ı Ma'rib diye tesmiye olan Umman'ın iklimi, imaretleri, bostanları ve müellifin deyimiyle diğer beldelerde bulunmayan iyilikleri ayrı ayrı izah edilir. Memleket-i Seba için Belkıs ile Hazreti Süleyman'ın kıssası da hatırlatıldıktan sonra Hazramut ile Umman arasında kumdan bir şehir olan el-Ahkaf anlatılır. Ayrıca bu topraklarda bulunduğu inanılan kıymetli mücevherlerle bina edilmiş bir şehre ait kıssaya uzun uzun yer verilmektedir. Umman kuzey tarafından Ahkaf'a ulaşan, meyvesi bol, insan bedenine giren kurtları ve maymunları, kıymetli taşları ile maruf bir beldedir. Yemame bahsinde ise Tasm ile Cedis beldesi ve kabilelerinin kıssası ile meşhur bir memleket olduğu belirtilerek söz konusu kıssa tüm ayrıntılarıyla aktarılır.

Müellif daha sonra Arap yarımadası ve burada verdiği uzun kıssaları terk ederek güneye yönelmekte ve kısa bilgilerle yetinmektedir. Önce Hind'in garbisinde ulu bir iklim olan Es-Sind ve onun meşhur şehri Mensura ve Hind'in mücaviri el-Müliyan hakkında bilgi verilir. Ardından ulu bir memleket olan Hind'in coğrafi konumu ve adetleri, Memleketü'l-Kunuc'un dini yapısı, filleri ve Hind topraklarında ki Memleketü Kımar anlatılır. Memleketü Kımar'dan sonra bu defa da batıya yönelerek Akdeniz ve Avrupa Seyahatinde bahsettiğimiz Sekaliyye, Belzem, Müstenhi, Masrikavsa, Tavablus, Kıbrıs, İfrense, Arzü Celâlîka, Arzü'r-Rum, Kostantiniyye, Sekalibe ve Benadîka beldelerini kaleme almaktadır. Burada Fars bölgesinin şimal tarafında bulunan el-Babü'-Ebvâb ve yine şimalde olduğu anlaşılan Arz-ı Bercan hakkında bilgi verilir. Arzu'r-Rus ise imaretleri birbirinden munfasıl ve şehirleri birbirinden uzak, dağlık ve kalabalık bir memleket olarak tanıtılır. Zengin altın madenlerine sahip olan beldenin insanların saldırgan olduğu belirtilerek misafirlere dahi müsamaha göstermeyip katlettikleri belirtilir. Rus memleketinden sonra Türk illerine girilmekte ve Arzü't-Tergiş, Harez, Betraş, Bulgar, Garne, Edkes, Sahrat, Arz-ı Hırhîr, Kimyakine ve Tahlihiyye anlatılmaktadır. Müellif doğu bahsine Arzu'l-Müntine ve Arz-ı Ye'cüc-Me'cüc ile son vermektedir. Buradan Arzü'l-Müntine'nin arz-ı harabenin batısında, Ye'cüc-Me'cüc ülkesine komşu ve halkı vahşi bir belde olduğu anlaşılmaktadır. Arz-ı Ye'cüc-Me'cüc bahsinde ise daha uzun durulmakta ve bu kavmin yaşayışı ve kimliği hakkında bir çok rivayete ve efsanevi bilgilere yer verilmektedir.

E- Yeryüzünde Bulunan Denizler Ve Bu Denizlerde Bulunan Acâyiblikler:

Ye'cüc-Me'cüc memleketiyle ilgili rivayetlerle birlikte eserimizin ilk faslı olan "Faslûn fi Zikrû'l-Büldan ve'l Aktar ve'l Afak" bölümü de sona erer. Eserin ikinci bölümünde ise "Fasl-ı fi'l-Muhit ve Acâyibihi" başlığı altında yeryüzünde bulunan okyanuslar, denizler ve haliçler konu edilir.

Öncelikle Bahr-i Muhit ve Bahr-i A'zam şeklinde zikrettiği Büyük Okyanus hakkında efsanevi rivayetler verilir. Ardından Büyük Okyanus'un sahilindeki ülkeler, okyanusun parçası olan denizler ve haliçler anlatılır. Müellife göre Bahr-i

Muhit tüm denizlerin maddesi ya'ni aslıdır. Gerek muttasıl gerekse munfasıl olsun yeryüzündeki denizler Bahr-i Muhit'den alınmıştır. İşte müellif bu çerçeve içerisinde yeryüzündeki denizleri şu bölümler ve başlıklar halinde ele alır ve inceler.

Amma el-Bahru'l Evvel: Çin, Hind, Tibet ve Sind beldelerinin sahili ve Yemen'in güneyidir. Bin dört yüz mil uzunluğunda olduğu belirtilen bu denizden maksat Büyük Okyanus'un doğu kıyıları, Hint Okyanus'u ile Kızıldeniz ve İran Körfezi'dir.

Amma Bahrü's-Sani: Bahr-i Muhit'in garbisinden alınan bu deniz Bahr-i Muzlim olarak isimlendirilmektedir. Arap, Şam ve Rum beldelerinin denizi olan Bahr-i Muzlim'in sınırları Afrika, İskenderiyye, Filistin, Kostantiniyye, Venedik ve Endülüs'ün güneyine ulaştığına göre bu denizden maksat Atlas Okyanusu'dur. Şam Denizi ve Karadeniz'e (Bahr-i Yentaş) kadar ulaşan deryanın uzunluğu bin yüz mildir.

El-Halicü'l-Ahmer: Şam Denizi'nden başlayan İstanbul ve boğazlar vasıtasıyla Karadeniz ile birleşen ve Kırım sahiline kadar ulaşan bin üç yüz millik bu denizin isminden Kızıldeniz anlaşılıyorsa da Karadeniz, Ege Denizi, Akdeniz, Süveyş Kanalı ve Kızıldeniz hattı kastedilmektedir.

Bahr-i Cürcan Ve'd- Deylem: Müellif burada açık bir şekilde Bahr-i Harez olarak yazmakla ve harekelemekle birlikte kastettiği Hazar Denizi'dir. Beldeler bölümünde de kastettiğimiz gibi müellif Hazar Gölü ve Aral Gölünü karıştırarak her ikisine de Bahr-i Hazer diye isimlendirmektedir. Müellif "*kendi yerinde bir deniz*" olan altı yüz elli millik Hazar Denizi'nin büyük denizlerle ittisali olmadığını ancak bir çok nehrin ona döküldüğünü belirtir. Bu nedenle onun içine bırakılan bir taşın Bahr-i Muhit'e ve yeraltından Karadeniz'e ulaşacağı ile ilgili Cavlaki'den nakiller yapar.

Yukarıda verdiğimiz tasnif ve bilgilerden anlaşıldığına göre müellif yeryüzünde bulunan denizleri Bahrü'l-Evvel ve Bahrü's-Sani olarak ikiye ayırmakta ve tüm deryaların aslı olan Bahr-i Muhit çerçevesinde Büyük Okyanus, Hint Okyanusu ve Atlas Okyanusu'nun sınırlarını çizmektedir. Ayrıca Kızıldeniz ile tüm denizlerden ayrı olan Hazar Denizi'ni de bu tasnifin dışında zikretmektedir. Müellif bundan sonra yeni bir tasnif yaparak bu okyanuslardaki adaları, girdapları, acâyiblikleri konu edinmektedir. Buna göre;

***Fasl-i fi Bahri'l-Zulme ve Hüve'l Bahri'l-Muhitü'l-Garbi;** Bu bölümde isminden de anlaşılacağı gibi Hint Okyanusu ve Büyük Okyanus'un batı kıyıları konu edilir. Bu deryada hesapsız ma'mur ve harap adalar olduğu ve bunlardan ancak yirmi yedisine tüccar ta'ifesinin ulaştığı belirtilerek bu adalar hakkında bilgi verilir. Söz konusu adalardan Ceziretü'l-Furs, Ceziretü's-Se'ali, Ceziretü'n-Nisvan, Ceziretü'l-Hasarat, Ceziretü'l-Gavr, Ceziretü'l-Müsteskin, Ceziretü'l-İhvanü's-Sahirin, Ceziretü't-Tuyur, Ceziretü's-Sasilil, Cezire-i Lane ve Cezire-i Turiyye adlarıyla on bir ada ele alınarak malumat verilir.

***Bahri's-Sin ve Cezayire Vema Biha Mine'l-'Acâyib ve'l Garâyib;** Müellif bu bölümde doğunun en büyük denizi olarak nitelendirdiği Çin Denizini ele alır ve öncelikle denizin kullanılan isimlerini zikreder. Bölgeyle ilgili abartılı bir kısım rivayetlerin ardından bu denizdeki adalar konu edilir. Müellife göre Çin Denizi'nde on iki bin ma'mur cezireden gayri ulu beğlerin bulunduğu üç yüz ada daha vardır. Bunlardan ilki Cezire-i Zanc'dır. Çin vilayetinin aherinde ve Hind'in aksasında olan bu ma'mur cezirenin uzunluğu, genişliği, beğleri, adetleri, adada yaşayan hayvanlar, yetişen bitkiler ve ada halkı hakkında kaynakların ismi verilerek bilgiler aktarılır. Cezire-i Zanc'dan sonra yine büyük ve ma'mur bir cezire olan Cezire-i Esva'nın yüz ölçümü, halkı, hayvanları ve sanayisi hakkında etraflı malumat verilir. Ardından ismini azim bir kuştan alan Ceziretü'r-Ruh ve hikayesi; altın madenleri, acayip bitkileri ve halkı ile konu edilen Ceziretü'l Vak el Vak; bir kadın hükümdar tarafından yönetilen Ceziretü'l-Butan ve acayıplıkları; halkı vahşi ve yamyam olan Cezire-i Çalus; halkı Çin ehline benzeyen Ceziretü'l-Müvecce; ulu bir cezire olan Ceziretü's-Sahhab; imareti ve yemişleri ile meşhur Cezire-i Helati; ağaçları, narcili ve şeker kamışının bolluğuyla tanınan Ceziretü'l-Kamer; çirkin ve hırçın bir halkı olan Ceziretü's-Sealat; halkı yarı insan yarı hayvan şeklinde tasvir edilen Ceziretü't-Timsah ve Cezire-i Etvaran; hiç erkek yaşamayan Ceziretü'n-Nisa; Adem peygamberin nüzül ettiği dağın bulunduğu Cezire-i Serendir hakkında pek çok acayıplıklar anlatılır. Müellifin bu bölümde tanıttığı iki adanın ismi elimizdeki tüm nüshalarda boş bırakılmıştır. Adalardan sonra Çin Denizi'nde girdab görüldüğü ifade edilerek bu denizde seyahat eden ve girdaba düşen tüccarların macerası hikaye edilir.

***Dahi Bahri Hind;** Bu bölümde Hint Okyanusu tanıtılır. Bu okyanusun iki büyük halici olduğu belirtilir. Bunlar Bahr-i Faris (İran Körfezi) ve Bahr-i Kulzüm

(Kızıldeniz)'dür. Bu deryada yirmi binden ziyade ada bulunduğu ifade edilerek bu adalardan bir kısmı tanıtılır. Bunlardan Melik bin Hüsanetü'l-Hîndî'nin yaşadığı Cezire-i Kelle; garip halkı, adetleri ve ürünleri tanıtılan Cezire-i Cabe ve bu adaya bağlı diğer adalar olan Cezire-i Hezlic, Cezire-i Sehalıt, Cezire-i Mayet; Cezayir-i Zenc'den bir karye olan Cezire-i Bertail; halkı ve esrarengiz hikayesi ile tanınan Ceziretü'l-Kasr; gülleri ile meşhur Ceziretü'l-Verd; üç ada bir arada bulunan Cezayirü's-Selase; azim bir kasra malik olan Cezire-i Saydune's-Sahir'dir. Müellif herhangi bir bölgede sınırlama yapmadan tanıttığı bu adaların ardından adaların bulunduğu deryadaki acayip canlılar ve balıklar konu edilir. Müellif Hind Okyanusu ve adaları hakkında böyle genel bir giriş yaptıktan sonra Hint Okyanusunu ve adalarını dört bölümde inceler.

1. Fasl fi Bahr-i Faris vema fihi Mine'l-Cezayir ve'l-Acâyib: Bu bölümde İran Körfezi'nde bulunan adalar ve acayıplikler ele alınır. Hint Okyanusu'dan bir şube olan Bahr-i Faris'in Bahr-i Hazar olarak da ifade edildiğini belirtir. Müellif burada ya Bahr-i Harez – Hazar Denizi karışıklığının bir devamını ortaya koymakta ya da İran Körfezi'nin bilmediğimiz bir ismine işaret etmektedir. İran Körfezi bölgede yaşayan halk, adetleri, denizden çıkarılan inciler ve bölgenin sahip olduğu madenler tanıtıldıktan sonra yine adalar bahsine dönülür. Bedenleri insan, başları yırtıcı bir canavar gibi olan halkı, yemişleri ve garib ağacı anlatılan Cezire-i Tûberan, İskender ile ilgili hikayesiyle, halkı, adetleri ve yaşayışları anlatılan Ceziretü'l-Hükema'i ve yine üç nüshada da ismi verilmeyen bir ada hakkında bilgi verildikten sonra yine adet olduğu üzere bu deryada bulunan acayıplikler ele alınır. Bu bahiste bölgede yaşayan garib kuşlar, balıklar ve girdab konu edilir.

2. Fasl fi Bahr-i Umman ve Cezayirihî ve Acâyibihi: Faris Deryası'nın bir şubesi olan Umman Denizi'nden inci çıkarıldığı ve denizde pek çok ma'mur adanın bulunduğu ifade edilmektedir. Bunlar; asıl incinin çıkarıldığı yer olan Cezire-i Harik; halkının yüzücülüğü ve dilaverliğiyle tanınan Cezire-i Hasek; mü'min cinler tarafından meskun olduğu söylenen Cezire-i Salta; halkı yamyam olup, deve kuşuna benzer bir kuşa binen Cezire-i Hesdelan; varlığı bilindiği halde hiç kimsenin ulaşamadığı bir ada olan Ceziretü's-Sarif; yeşil mermerden işlenmiş bir put ve bu put hakkındaki rivayetleri ile tanınan Cezire-i Fendec; altın madenlerinin çokluğu nedeniyle tüm eşyaları altından üretilen büyük ve ma'mur bir ada olan Cezire-i

Serendüse ve bu ada civarında yaşayan değişik balıklar ve acâyib kuşlar hakkında bilgi verilir ve hikayeler anlatılır.

3. Fasl fi Bahri'l-Kulzüm ve Cezayirihî Vema Bihi Mine'l Acâyib: Bu kısımda Hint Okyanusu'nun ikinci bölümünü oluşturan Kızıldeniz konu edilir. Önce Kızıldeniz'in coğrafi konumu ve civarındaki beldeler hakkında bilgi verilir ve firavunun gark edildiği derya olduğu hatırlatılır. Haşin ve muzlim bir deniz olarak tanıtılan Kızıldeniz'de bulunan adaların da ekserinin harab olduğu belirtilir. Bu adalardan ilki Cezire-i Tezat'dır. Eyle şehrine yakın bulunan bu adanın halkına Benü Ecdab dendiği, tam bir mahrumiyet içerisinde yaşadıkları, içme sularının olmadığı ve me'aşlarının balık olduğu, adaya uğrayan gemilerden ekmek dilendikleri anlatılır. Müellifimiz Hace Hatib Mahmud da 938 yılında bu bölgeye gittiğini ifade ederek seyahati ile ilgili hatırasını aktarır. Ardından Ceziretü'l-Cessase bahsine geçilir. Bu ada hakkında gözleme dayanan herhangi bir bilgi verilmez. Yalnızca Temimüd'dari isimli sahabinin bu ada ile ilgili meşhur hikayesi konu edilir. Cessase adası ile ilgili nakillerden sonra ise müellif Kızıldeniz'de bulunan balık türleri hakkında bilgi verir.

4. Fasl fi'l Bahri Zenc: Bilâd-ı Zenc'in güney tarafı olup Hind Denizi'dir. Büyük Okyanus ile bitişiktir. Bu deryanın meşhur adalarından biri el-Ceziretü'l-Muntarika'dır. Gayet uzak olmasından dolayı az kimsenin gördüğü bu ada hakkında tüccarlardan işitilen bilgiler aktarılır. Buna göre her otuz yılda bir adaya kimsenin bilmediği bir felaketin ulaştığı ve halkın bu dönemde adayı terk ettiği, döndüklerinde her şeyi yanmış buldukları anlatılır. Bundan başka, beyaz taştan yapılmış gayrı meskun bir şehrin bulunduğu Ceziretü'z-Zavza; bir çok adadan meydana gelen ve insanlara saldıran büyük kuşların bulunduğu Ceziretü'l-Ur ve halkı yamyam ve kayış ayaklı olan Cezire-i Seksan hakkında bilgi verilir. Ardından bu deryada bulunan balıklar bahsine gelindiğinde balinalar tasvir edilir ve balinaların işek denilen balıklarca öldürülmesinden sonra insanların balinaları parçalamaları ve bir kısmını yediklerini bir kısmını da tüccarlara sattıkları anlatılır.

***Fasl fi Bahri's-Şam ve yüsemma Bahri'l-Garb ve Bahrü'l Kostantiniyye;** Bu bölümde Akdeniz'in oluşumu anlatılır ve konumu belirtilerek, sınırları çizilir. Ayrıca Akdeniz'in bir sahilinde Müslümanların diğer sahilinde ise Nasaraların olması dolayısıyla bir hat vazifesi görmesi ve Bahr-i Rumla Bahr-i Magrib'in kavuştuğu yer olması hasebiyle "Mecma'al-Bahreyn" olarak

nitelendirilmesine dikkat çeker. Karadeniz, Marmara Denizi ve Akdeniz arasındaki su akıntısı anlatıldıktan sonra Akdeniz'in adaları bahsine geçilir. Akdeniz adalarından ilki Cezire-i Endülüs'dür. İkincisi ise Cezire-i Bahreyn'dir. Bu adada bulunan muhkem bir minareden başka malumat verilmezken Endülüs ile Sicilya arasında zikr edilmesi bu adanın batı Akdeniz'de olacağı ihtimalini akla getirmektedir. Ardından Cezire-i Sekalibe olarak adlandırılan Sicilya; altın madenleri bulunan Cezire-i Akritas; Cezire-i Turak; rüzgarın yönüne göre hareket ettiği söylenen Ceziretü's-Seyyâre; Cezire-i Kays; Ceziretü'n-Nevm; sadece koyunların yaşadığı Cezire-i Halita; yılda bir kez ortaya çıkan Ceziretü'd-Devr ve Ceziretü'l Kenise hakkında bilgi verilir. Ancak bu bölümde yer alan malumattan müellifin bu adaları görmediği, verdiği bilgileri daha çok denizcilerden dinlediği ve kaynaklardan derlediği anlaşılmaktadır. Adaların coğrafi özellikleri yerine acayıplıkları ve balıkları ile ilgili hikayelere ağırlık verilmesinin nedeni de bu olmalıdır.

**Fasl fi Bahri'l-Harez ve hüve Bahrü'l-Etrak; Müellifin "Kuzeydedir ve doğusunda Cürcan ve Taberistan, kuzeyi Harez memleketi ve güneyi Deylem'dir."* diye tarif ettiği Bahrü'l-Etrak Hazar Gölü olmalıdır. Hiçbir deniz ile bağlantısının olmaması ve İdil Nehri'nin bu denize döküldüğü bilgileri de Hazar Gölü tahminimizi doğrulamaktadır. İbnü'l Verdî'nin eserinde herhangi bir yanlışlık bulunmamasına rağmen yazılış şekillerinden de anlaşıldığı üzere müstensihlerin tereddüt ettiği Hazar – Harez (Aral Gölü) karışıklığı burada biraz netleşmekteyse de müellifin başlığa rağmen ayrıca Bahr-i Harez'den yani Aral Gölü'nden bahsetmemesi dikkat çekmektedir. Müellif Akdeniz'de olduğu gibi bu bölümde de coğrafi ve seyahat bilgileri iletmekten ziyade rivayet ve efsanelere ağırlık vermektedir.

2. Tezin Kapsamı Dışında Kalan Bölümler:

Tezimizin konusunu mezkur eserin seyahat bölümleri oluşturmaktadır. Ancak kitabın genel muhtevasını ortaya koymak amacıyla diğer bölümleri de fasıl başlıkları halinde belirtmeyi uygun bulduk. Tezin kapsamı dışında kalan fasıllar şunlardır:

a. Fasl fi zikri'l-meşâhiri mine'l-enhâr ve'l-'acâyib: Bu bölümde önce hidrolojik döngü (su döngüsü) ve yeryüzünde bulunan yedi iklim kuşağı hakkında bilgi verilir. Ardından bu iklimlerdeki nehirlerin, dağların adedi bildirilir, İdil,

Ceyhun ve Nil başta olmak üzere yeryüzündeki nehirlerin hangi iklim kuşağında bulunduğu, geçtiği bölgeler, kolları, döküldüğü denizler ve bu nehirlerdeki acayıplıklar anlatılır.

b. Fasl fi acâyibi'l-'uyun ve'l-âbâr minha 'aynü Azarbaycan: Bu fasılda başta Azerbaycan'da olmak üzere yeryüzünde bulunan kuyular, su kaynakları, pınarlar ve bunların gariplikleri anlatılır.

c. Fasl-ı 'acâyibi'l-âbâr: Bir önceki fasılın devamı niteliğinde olan bu bölümde özellikleri ile dikkat çeken kuyular hakkında bilgi verilir.

d. Fasl fi zikri'l-cibal vema biha mine'l-asar: Eserin en başında olduğu gibi bu bölümün girişinde de Kaf Dağı ile ilgili rivayetler yer alır. Daha sonra yeryüzünde bulunan dağlar ve eserler tek tek ele alınır.

e. Fasl fi zikri'l eşcar ve havâssiha ve ma'rifeti menafi'ıha: Ağaçlar, özel cinsleri ve faydalarının anlatıldığı bu bölümde ağaç cinslerinin buldukları yerler, renkleri ve genel görünüşleri izah edilir.

f. Ve'l-ahcârı's-salabe zevâtü'l-cevâhiri'l-müsemmine: Bu bölümde önce yakut, züberced ve zümrüd başta olmak üzere cevher sahibi sert, kıymetli taşlar, renkleri, çeşitleri, sertlik dereceleri ve kullanıldığı yerler hakkında bilgi verilir. Daha sonra ise madenler anlatılır.

g. Fasl fi'n-nebati ve'l-fevâkihe ve havâssiha: Bu fasılda ceviz, fıstık, badem ve gül başta olmak üzere bitkilerin ve meyvelerin çeşitleri, lezzetleri, özellikleri, faydaları ve yetiştirildiği bölgeler anlatılır.

h. Fasl fi bukuli's-sıgar: Hindeba, yüzerlik ve sinameki gibi küçük baklagiller ele alınır.

ı. Fasl fi'l-büzur bezerkatuna: Çekirdekli tohumlar ve daneler faslında bu tohumların hangi maddeler ile karıştırıldığında hangi hastalığa iyi geldiği hakkında bilgi verilir.

i. Fasl fi havâssi'l-hayevanât: Bu bölümde hayvanların çeşitleri, özellikleri, faydaları ve cinsleri anlatılır. Hikayeler ve peygamberimiz döneminden nakillerle genişletilerek, hayvanlar dünyasındaki acayıplıklar hakkında bilgi verilir.

j. Fasl fi hayevânâti'n-ni'am: Bir önceki bölümün devamı niteliğindeki bu fasılda önce nimetlerinden faydalanılan deve, koyun ve benzeri evcil hayvanlar, daha sonra ise aslan gibi pençeli vahşi hayvanlar kaleme alınır.

k. Fasl fi't-tuyûr: Kuşlara ayrılan bu bölümde kuşların çeşitleri, özellikleri ve faydaları hikayelerle genişletilerek anlatılır. Müellif her hayvan için özel cinsleri yan başlıklar altında vermektedir.

l. Fi haşerâtü'l-arz: Akrep başta olmak üzere yeryüzünde bulunan haşereler ve çeşitleri anlatılır.

m. Fasl fi evsa'l-büdâni: Bu fasılda Şam, Mısır, Yemen, Taberistan ve Bilâd-ı Hind gibi beldelerin önce fetihleri hakkında bilgi verilir. Ardından genel özellikleri, meyveleri, hayvanları, sanatları ve iklimleri tanıtılır.

Bu son fasıldan sonra “Nübzetün min ahhâri mülûki'z-zemâni's-sâlife” başlığı altında geçmiş zaman devletlerine dair bilgiler aktarılır. Bizans, Sasani, Çin ve Tibet sarayları, kasırları ve giyimleri şiirlerle süslenerek anlatılır.

Müellif eseri “Hâtimetü'l-kitab” bölümü ile sona erdirmektedir.

D-Kaynakları:

Eserin hazırlanışında kullanılan kaynakları izah etmeden önce burada altı çizilmesi gereken önemli iki husus vardır. Birincisi seyahatname türünde hazırlanmış eserlerin birçoğunda karşılaşılan müellifin gördükleri ile duyduklarını ve başka kaynaklardan derlediği bilgileri birbirinden ayırt etme güçlüğüdür. Hacı Hatib Mahmud'un bu eseri için de geçerli olmasıdır. Her ne kadar müellif “Deryada gezenler hikayet eyledi”, “Bu fakir hakir eydür” ve “Kitab-ı ‘Acâyib sahibi hikayet eder ki” gibi ifadelerle bu karışıklığı engellemeye çalışmışsa da müellifin tam olarak hangi bölgeleri kendi müşahadelerine dayanarak anlattığı, nereleri görmediği halde duydukları ve okuduğu kaynaklardan elde ettiği bilgilerle izah ettiği tam olarak anlaşılamamaktadır. Eserin kaynaklarının aydınlatılması konusunda karşılaşılan ikinci güçlük ise *Tercemetü Harîdetü'l-'Acâyib ve Ferîdetü'l-Garâyib* isimli kitabımızın metod özelliğinden kaynaklanmaktadır. Tezimizin “Eserin Genel Özellikleri” bölümünde de ifade edildiği üzere bu kitap baştan sona orijinal bir eser olmadığı gibi yazarın önsözde ifade ettiğinin tersine tam bir tercüme de değildir. Eser bu türde hazırlanmış çeşitli kitapların tercümesi ile müellifin müşahadeleri ve gemicilerden edindiği bilgilerden oluşan bir çalışma niteliği taşımaktadır. Bu nedenle de okuyucuları sık sık başta İbnü'l-Verdi olmak üzere tercümesini kullandığı

kitapların müellifleri ile Hâce Hatib Mahmud'un ifade karışıklığına itmektedir. Örneğin "Bu fakir hakir eydür" veya "Bahriler haber verdi" gibi ifadelerin İbnü'l-Verdi'ye mi yoksa Hâce Hatib'e mi ait olduğu belirsizdir. Bununla birlikte zaman zaman olaylar, tarihler ya da ayrıntılar bu karışıklığı aydınlatmaktadır ki, kaynakların incelendiği aşağıdaki bahiste bu hususta misaller verilecektir.

Dikkat çekmek istediğimiz bu önemli iki husus ve güçlüğü ifade ettikten sonra eserin meydana getirilişinde istifade edilen kaynaklar bahsine dönecek olursak müellifin kullandığı kaynakları üç ana başlık altında toplamanın doğru olacağı kanaatindeyiz.

1. Müellifin Kendi Müşahadeleri:

Hâce Hatib Mahmud'un eseri dikkatli olarak incelendiğinde müellifin genel olarak Akdeniz çevresindeki ülkeler hakkındaki anlatımlarının kendi gözlem ve müşahadelerine dayandığı fark edilmektedir. Hâce Hatib'in eserini Mora valisi Osman Şah'a sunduğu ve Osmanlı Devleti'nin en azametli devrinde yaşamış bir Osmanlı müellifi olduğu göz önüne alındığında bu durum tabî karşılanmalıdır. Ancak eserde dikkati çeken bir nokta da müellifin kendi gözlemlerine daha çok yer vermesi gereken İstanbul ve çevresi ile Anadolu şehirlerinin anlatımında müellifin İbnü'l-Verdi'nin kitabına bağlı kalması ve bu bölümlerin tercümeden ibaret olmasıdır. Örneğin eserde İstanbul "Arzu'r-Rum"un bir şehri olarak tavsif edilmekte ve Anadolu illerinde ise yalnız Ashab-ı Kehf'in bulunduğu Kışmir, Ahlat ve Malatya'dan ibaret küçük bir yöre hakkında kısa izahat verilmektedir. İbnü'l-Verdi'nin *Harîdetü'l-'Acâib ve Ferîdetü'l-Garâib* isimli eserinin 1419'da yani İstanbul'un fethinden önce tamamlandığı göz önüne alınacak olursa müellifin İstanbul ve çevresinin tavsifinde tam bir Rum şehri portresi çizmesinin sebebi anlaşılmaktadır. Nitekim Franz Taechner'e göre İbnü'l-Verdi'nin söz konusu kitabının dünyada büyük ilgi görmesinin sebeplerinden birisi de Osmanlıların İstanbul'u almasından önce burası hakkında İslam kaynaklarında anlatılan en geniş bilgileri ihtiva etmesidir. Oysa müellif Kostantiniyye ve çevresinin anlatımında İbnü'l-Verdi'nin kitabının ilgili sayfalarını tercüme ile yetinirken Mısır, Hicaz ve hac yolu üzerindeki beldelerin anlatımında tercümeyi terk ederek kendi izlenimlerine ve

hatıralarına sık sık yer vermektedir. Bu durumu iki şekilde izah etmek mümkündür. Birinci izah tarzı müellifin eseri önce bir tercüme niteliğinde kaleme alırken bir takım sebeplerle daha sonra bundan feragat etmiş olabileceği yada eserin genel tertipsizliği, belli bir düzen ve metodunun olmayışıdır. Akla gelebilecek ikinci açıklama ise müellifin İstanbul ve çevresi ile Anadolu ve Balkanları görmemiş olabileceğidir. Ancak İstanbul'un Osmanlı Devleti'nin payitahtı olduğu ve kitabın sunulduğu Osman Şah'ın Mora sancak beyi bulunduğu ve dolayısıyla Mora'nın İstanbul'a çok uzak olmayışı gibi nedenlerle müellifin yukarıda bahsedilen tutumunu birinci izah tarzı ile açıklamak mantığa daha uygun düşmektedir. Kaldı ki müellif Hersek'teki bir hasefe hakkında bilgi verirken Mostar kadısı Mevlana Hasan Efendi'den bahsetmektedir, bu da müellifin Balkanlar'ı gördüğüne bir delil teşekkül etse gerektir. Hâce Hatib Mahmud eserinin Kulzüm Denizi ve adaları hakkında bilgi verdiği bölümünde 938 yılında Mısır'da Tur İskelesi'nden Cidde'ye giderken başından geçen olayları hikaye etmekte ve "İş bu kitabı tercüme iden Hâdimü'l-ulema Mahmud el-fakir, kesirü't-taksir eydür" sözleri ile bu bölgeyi gördüğüne işaret etmektedir. Ayrıca müellifin Mısır, Hicaz ve Hac yolu üzerindeki beldelerin anlatıldığı bölümlerde son derece tafsilatlı bilgiler vermesi de bu bölümlerdeki bilgilerin müellifin kendi müşahadelerine dayandığını göstermektedir. Yine Yesrib yani Medine hisarının Hicri 944 tarihinde Kanuni Sultan Süleyman Han tarafından tamir ettirilip anda âli bir imaret bina ettirildiği haberleri de müellifin İbnü'l-Verdi'nin eserinin tercümesini terk ederek kendi bilgilerini aktardığını ortaya koymaktadır.

Harîdetü'l-'Acâyib' de son derece geniş malumat verilen ve hatta müellifin en ayrıntılı bilgilere yer verdiği bölüm İspanya ve şehirlerinin anlatıldığı kısımdır. İspanya ve şehirleri tanıtılırken müellif buralardaki tarihi yapıları ve tabiat harikalarından kendi gözlem ve müşahadeleri olarak söz etmektedir. Ancak bu ifade tarzının İbnü'l-Verdi'ye mi yoksa Hâce Hatib Mahmud'a mı ait olduğu konusunda en ufak bir ipucuna rastlanmadığından bu hususta bir şey söylemek mümkün değildir.

2. Müellifin Dinledikleri:

Müellifin eserini kaleme alırken kullandığı ifade tarzı ile dolaylı olarak yada doğrudan söylemek sureti ile kaynakları hakkında bilgiler verdiğini daha önce de belirtmiştik. Bu ifadelerden yazarın 938 yılında Mısır'da bulunduğu ve Nil havzası ile Kızıldeniz dolaylarını gördüğü anlaşılıyor ki bu hususta bir önceki bölümde bilgi verildi. Ancak müellif Kuzey Afrika ülke ve şehirlerinin dışında Sudan, Nijerya, Gana ve Madagaskar başta olmak üzere doğu, batı ve güney Afrika hakkında da malumat vermektedir. Müellifin bu coğrafyayı anlatırken kullandığı “Bana bildirildiğine göre”, “Bana nakl edildi ki” gibi ifadelerden müellifin burada verdiği bilgilerin kaynağının duydukları olduğu anlaşılmaktadır. Yazarın Güney Afrika'dan Madagaskar'a ve Hint Denizi'ne geçildiğinden haberdar olduğu da göz önüne alınacak olursa bu bilgileri Portekiz, İspanyol ve Mağribli Müslüman gemiciler ile tacirlerden dinlemiş olabileceği akla gelmektedir. Nitekim Atlas Okyanusu ve İspanya ile ilgili bilgiler verdiği bölümlerde “İspanya halkından Ebna-i Amme oğlanlarından kimse ittifak ider ki” ifadesini kullanması da müellifin İspanyol gemicileri dinlediğine işaret etmektedir. Yazarın İspanya'yı anlatırken okuyuculara kendi müşahadelerine dayanarak anlattığı hissi uyandırdığını ifade etmiştik. Ancak İspanya hakkında verdiği bilgilerin bir kısmını da İspanyol gemicilerden dinlediği yukarıdaki ifadeden anlaşılmaktadır.

Yine müellifin Akdeniz ve çevresindeki ülkelerin anlatımını kendi müşahadelerine dayandırdığını daha önce ifade etmekle beraber İspanya'da olduğu gibi burada da dinlediklerini ve gördüklerini bir arada kullandığının altını çizmekte fayda vardır. Zira Akdeniz adalarının anlatıldığı bölümde “Deryada gezenler hikayet eyledi”, “Bahriler haber verdi” diyerek kendisi de bu hususa dikkat çekmektedir.

3. Müellifin Başvurduğu Kaynaklar:

Müellif, kendisinin görmediği ülke ve beldeler hakkındaki anlatımlarını, duyularının dışında başka eserlerden nakillere de dayandırmaktadır. Faydalandığı, nakiller yaptığı kaynakları ise bazen ya eserin adını vererek veya yazarını anarak, bazen de hem yazar hem de kitabının ismini vererek belirtmektedir. Eserin geneli

incelendiğinde okuyucuların karşısına pek çok kaynak çıkmaktadır. Biz müellifin kullandığı bu kaynakların kısaca tanıtılmasının eserin önemini ortaya koyması bakımından yararlı olacağı kanaati ile söz konusu kaynakların genel bir değerlendirmesini yapmayı uygun bulduk. Bu tanıtımı yaparken de tezimizin III. bölümünü meydana getiren “Metin” kısmında müellifin usulüne bağlı kalarak koyu harflerle belirginleştirdiğimiz kaynakları metin içerisindeki sırasıyla ele aldık. Bu esas doğrultusunda tezimizin kapsamı dahilinde kullanılan kaynaklar şunlardır;

a. El- Cevâlîki, Ebu Mansûr Mevhûb b. Ahmed b. Muhammed; Hicri 465 veya 466 yılında Bağdat'ta doğmuş ve dedelerinden biri çuval yapımı veya satımı ile meşgul olduğundan Cevâlîki nisbesini almıştır. Ancak bazı kaynaklarda İbnü'l-Cevâlîki diye anılması Cevâlik vilayeti ile ilişkilendirilmiştir. Çok genç yaştan itibaren ilim meclislerine devam ederek Arap dili ve edebiyatı ile dini ilimleri öğrenmiş ve geniş bir kültüre sahip olmuştur. Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî gibi meşhur simalar ona talebelik etmiştir. Ahlâkî faziletleri ve ilmi sayesinde Abbasi halifelerinin ve özellikle Muktefi-Liemrillah'ın (1136-1160) yakın ilgi ve iltifatına mahzar olan ve onun imamlığını yapan Cevâlîki 15 Muharrem 540 (8 Temmuz 1145) tarihinde Bağdat'ta vefat etti.

İbnü'l Cevzî'nin çok araştırmacı bir alim olarak tanıttığı İbnü'l-Cevâlîki'nin başta el-Muharrem olmak üzere Arap dili ve edebiyatı üzerine eserleri vardır. *Harîdetü'l-'Acâyib* sahibinin bu eserlerden hangisini kullandığı tespit edilememekle beraber İbnü'l-Cevâlîki'nin Arap efsanelerini derlediği *Hiyelü'l-Arap ve Fursânüha* adlı eserini kullanmış olması muhtemeldir.⁷⁹

b. Batlamyus; Miladi 108 yılı civarında doğduğu tahmin edilmektedir. Greko-Romen literatüründe Cladius Ptolemaios, klasik İslam kaynaklarında ise Batlamyus el-Kâluzî olarak anılan bu ünlü astronom ve coğrafya bilgininin hayatı hakkında gerek doğu gerekse batı kaynaklarında yeterli bilgi yoktur. Değişik konularda çok sayıda eseri bulunan Batlamyus'un coğrafyaya dair eserlerinden bahsetmek daha uygun olacaktır. *Kitâbü'l-Coğrafya fi'l-Ma'mûre mine'l-Arz* adıyla anılan dünyaca ünlü bu eser yedi veya sekiz bölümden müteşekkildir. Kitabın en

⁷⁹ Daha geniş bilgi için Bkz. Hayreddin Zirikli, *El-A'lam*, Beyrut, 1980, c. VII, s. 335. Muharrem Çelebi, “Cevâlîki Mevhub bin Ahmed”, *DİA*, c. VII, s. 438.

önemli özelliği coğrafyayı ilmiş bir tarzda ele alması ve matematik coğrafya kavramına yer vermesidir. Batlamyus o gün için bilinen dünyanın önemli merkezlerinin harita üzerinde yerlerini göstermiş ve bunların enlem ve boylamlarını belirtmiştir. Ayrıca konuyu coğrafya ve topoğrafya başlığı altında iki ayrı bölüm halinde ele alması da coğrafya ilmi açısından önemli bir gelişme sayılmaktadır.⁸⁰

c. İbn el-Adim, Kemâleddin Ömer b. Ahmed; Hicri 588 (M. 1193) yılında Halep'te, Benû Cerâde adıyla anılan ve ilimle meşgul olan bir ailede doğdu. Çocukluk yıllarını Halep'te geçirdikten sonra Dimaşk, Kudüs, Irak ve Hicaz'a gitti. Elçilik vazifesiyle Anadolu Selçuklu Devletine ve Eyyübiler Devleti'ne gönderildi. Moğolların Halep'i ele geçirmesi üzerine Kahire'ye kaçtı. Hülagü'nün baş kadı tayin etme isteği ile yaptığı daveti kabul etmedi. H. 660 (M. 1262) yılında Kahire'de vefat etti. İbn el-Adim fıkıh, hadis, tarih ve bürokrasi sahalarında zamanının ileri gelen kişilerindendi. Biri yemekler konusunda olmak üzere yedi eseri vardır. *Harîdetü'l-Acâyib*'de *Tarih-i Haleb* ismiyle kaynak gösterilen *Bugyet et-Taleb fî Tarihî Haleb* adlı büyük eserinin on ciltten fazlası zamanımıza gelmiştir. Kitabın baş kısmında Halep tarihine ve topoğrafyasına dair bilgiler verdikten sonra İslam tarihi boyunca Halep'te yaşayan ve Halep'e uğrayan önemli kişilerin biyografileri verilir. Biyografiler alfabetik tertip edilmiş olup, siyasi tarihe ve kültür tarihine dair önemli bilgiler içerir. Müellif bu esere başka kaynaklardan ilaveler yaparak *Zübdetü'l-Haleb fî Tarihî Haleb* adında başka bir eser daha yazmıştır.⁸¹

d. Taberî, Câfer Muhammed b. Cerir b. Yezid b. Kesir b. Gâlib; Hicri III. yüzyılın en seçkin simalarından olan Taberî H. 224 yılının sonunda veya 225 yılının başında Taberistan'ın Amul şehrinde doğmuştur. Tahsilinin ilk dönemini doğduğu şehirde tamamladıktan sonra oldukça varlıklı olan babasının yardımıyla ilim dünyasının merkezlerini dolaşmıştır. Daha sonra tekrar Bağdat'a dönen Taberî burada vaktini Kur'an okumaya, ibadete ve ilmî çalışmalara tahsis etmiştir. H. 310

⁸⁰ Bkz. Murat Ağarı, *İslam Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar*, İstanbul 2002, sayfa 34-35. Cengiz Aydın – Gülseren Aydın, "Batlamyus", *DİA.*, c.V, s. 196.

⁸¹ Bkz. Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İsar Yayınları, İstanbul, 1998, s. 146-147.

(M. 923) yılında vefatına kadar hayatı bu şekilde geçmiş, ünlü tarih ve tefsirini burada yazmıştır.

İslamî ilimler alanında çok sayıda eser telif eden Taberî'nin en meşhur eseri Tarih'idir. *Tarihü'l-Ümem ve'l-Mülük*, Taberî'nin en çok eleştirilen ama eleştirildiği derecede önemsenen eseridir. En önemli tarih klasiklerinden sayılır. Eser iki bölümde incelenebilir. Birinci bölümde yaradılıştan Hz. Peygamber'e kadar yaşamış olan peygamberlerin, kralların tarihi anlatılırken, ikinci bölümde İslamî dönemin H. 302 (M. 904) yılına kadar olan zamanını izah eder.⁸²

e. El- Kazvîni, Zekeriyya b. Muhammed; Müslümanların Plinus'u denilen Zekeriya el-Kazvinî H. 600 (M. 1203) yılında Kazvin'de doğdu. M. 1283 yılında Vasıt'da öldü. Fıkıh, tarih ve coğrafya sahalarında alimdi. Kazvinî'nin eserlerinden ikisi zamanımıza gelmiş, çok erken zamanlardan itibaren doğuda ve batıda şöhret bulmuştur. Bunlardan birincisi olan kozmografyaya dair *Acâibü'l-Mahlûkât* adlı eserinde gerçek ile efsane birbirine karışmıştır. Uzun bir mukaddimeden sonra ay, güneş, yıldızlar, göğün sakinleri, takvimler, yer, ateş, hava, su, toprak, hayvanlar, bitkiler, madenler ve insanlardan bahsedilmektedir.

Kazvinî'nin ikinci eseri ise *Acâibü'l-Büldân veya Âsâr el-Bilâd ve Ahbâr el-İbâd* adlarıyla tanınan coğrafyaya dair eseridir. Kitapta bir dibaceden sonra üç mukaddime yer alır. Birincide şehirlerin ve köylerin kurulmasının sebepleri, ikincisinde ülkelerin özellikleri, taksimi, iklimlerin insanlar, madenler, hayvanlar ve bitkiler üzerindeki tesirleri, üçüncü mukaddimede ise yedi iklim anlatılır. Zekeriyya Kazvinî *Harîdetü'l-'Acâyib*'te çok sık referans gösterilen bir kaynak olarak dikkat çekmektedir.⁸³

f. El- Zemahşeri, Ebu'l- Kâsım Câr Allah Mahmud b. Ömer b. Ahmed; tefsir, hadis kelâm âlimi, edib ve şairdir. 27 Receb 467 (M. 19 Mart 1075)'de Harezm'e bağlı Zemahşer'de doğdu. Harezm, Horasan, Irak ve Hicaz'da bilhassa dil ve tefsir sahalarında verdiği dersler büyük alâka görmesine rağmen Mutezile ekolüne

⁸² Murat Ağan, a.g.e., s. 192-193. Daha geniş bilgi için bkz. Şemseddin Günaltay, *İslamda Tarih ve Müverrihler*, İstanbul, 1342, s. 23-40.

⁸³ Ramazan Şeşen, a.g.e., s. 168.

mensub olması dolayısıyla dönemin sultanı Melikşah ve Nizamülmülk'ten beklediği ilgiyi göremedi.

Zemahşerî tefsir, hadis, fıkıh, kélâm, nahiv, lugat, edebiyat, arûz, hâl-tercümesi vs. gibi çeşitli mevzularda bir çok eser yazmıştır. Sonradan öğrendiği Arapça'dan başka Türkçe, Farsça ve Harezmce'yi çok iyi bildiği halde eserlerini Arapça olarak kaleme almıştır. *Harîdetü'l-'Acâyib*'de "Sahibü'l-Keşşâf" olarak işaret edilen Zemahşerî'nin *Rebi'ü'l-Ebrâr*, muhâdarat konusunda bir eser olup, tarihi, edebi ve ilmi eserlerden seçilmiş parçalardan ibarettir.⁸⁴

g. Mes'ûdi, Ebu Hasan Ali b. Hüseyin; Bağdat'ta doğmuştur. Ünlü sahabi Abdullah bin Mesud'un torunlarından. H. 345 tarihinde Fustat'ta vefat etmiştir. Mesûdî'nin eserlerinin sayısı hakkında ihtilafı olmakla beraber 17 ila 34 arasında değişen rakamlar verilmektedir. Esreleri tarih, coğrafya ve arkeoloji bakımından önemlidir. Bizim burada zikretmemiz gereken kaynak eseri *Mürûcu'z-Zeheb*'dir. Bu eser hem coğrafi hem de tarihi malumat içermektedir. Coğrafyaya dair malumat eserin birinci cildinde ve ikinci cildin ilk sayfalarında mevcuttur. Kitapta zamanın bilgelerinden, dünyanın yapısından, şehirlerinden, harikalarından, denizlerden, derinliklerden, dağlardan, nehirlerden, değerli madenlerden, su kaynaklarından, ormanlardan, adalardan, göllerden, kainatın oluşumundan, halklardan, geçmiş ümmetlerden ve şimdiki hallerinden, uzak toplumlardan, krallardan ve Hz. Peygamber'den bahsedilmiştir. Mesûdî'nin eserlerinde bulunan Türk ülkeleri ile ilgili bilgiler Ramazan Şeşen'in *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri* kitabında toplanmıştır.⁸⁵

ğ. El- Se'âlebi, Hüseyin b. Mansur el- Mergâni; X. yüzyılın ikinci yarısı ile XI. yüzyılın ilk çeyreğinde Gazneliler Devleti'nde yaşamıştır. H. 412 (M. 1021) tarihinde *el-Gurâr fî Siyer el-Mülük ve Ahbâriha* adlı eserini tamalamıştır. Eser dört ciltten meydana gelir. Müellif kitabı Gazneli Mahmud'un kardeşi Ebu'l-Muzaffer Nasr'ın isteği üzerine yazmıştır. Kitabın sadece birinci ve ikinci ciltleri zamanımıza gelmiştir. Birinci cildinde İslam Tarihinden ikinci cildinde ise Benî İsrâil hikayelerinden, firavunlardan, İslam'dan önceki Yemen, Hire, Gassan Arapları

⁸⁴ Nuri Yüce, "Zemahşerî" mad., *İ.A.*, MEB, c. XIII, s. 514.

⁸⁵ R. Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, T.T.K., Ankara, 2001.

tarihinden, İskender'den, Yunanlılar'dan bahseder. Sonra Hindliler'in, Çinliler'in ve Türkler'in dinlerinden ve adetlerinden söz edilir. Bu cild Peygamber ve Ebu Bekr devirlerinin anlatımı, bazı Yunan ve İslâm hükümdarlarının hayatlarının mukayesesi ile bitirilir.⁸⁶

h. El- Beyrûnî, Ebu'l- Reyhan Muhammed b. Ahmed Harezmi; H. 362 (M. 973)'de Harezmi'nin baş şehri Kât'da doğdu. M.1048'de Gazne'de öldü. Ortaçağ İslâm dünyasının yetiştirdiği en büyük alimlerin başında gelir. Astronomi, matematik, tıp, fizik ve tarih sahalarında eserler vermiştir. Bizi burada ilgilendiren eserleri *el-Âsârü'l-Bakiye an el-Kurûn el-Hâliye* ile *Kitâbu Fakhkik mâli'l-Hind* adlı kitaplarıdır. Birinci eserde çeşitli milletlerin kullandığı takvimler, bu milletlerin hükümdarları, dinler tarihi, bayramları, coğrafya, arkeoloji ve jeoloji gibi konularda bilgi verir. *Kitâbu Fakhkiku mâ li'l-Hind* ise Hint kültürü üzerindeki araştırmalardan bahseden bir eserdir. Hind felsefesi, ilmi, dinleri, tarihi ve coğrafyası bakımından son derece önemli bir eserdir. Bizzat el-Bîrûnî'nin araştırmalarına dayanır. Eserin İslâm tarihinde ikinci bir örneği yoktur.⁸⁷

ı. İbn el- Fakih, Ahmed b. Muhammed el- Hemedânî; IX. asrın ikinci yarısı ile X. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşadı. Kitâbü'l-Büldân adlı coğrafyaya dair eserini H. 289-290 (M. 902-903) yıllarında tamamladı. Samânîlerin veziri Ceyhânî'nin eserinden yararlandı. Kitâbü'l-Büldân bir coğrafya kitabı olduğu gibi bol miktarda edebî bilgileri de ihtiva eder. H. III. (M. IX.) asrın ikinci yarısındaki kültür tarihi açısından çok önemli olan bu kitap bilmediğimiz coğrafi ve tarihi bilgiler içerir. Yazarların dikkatini İslâm dünyasının sahip olduğu kültüre çeker. Hişam bin Kelbî ve Câhız'la başlayan *Kitâbü'l-Büldân* tarzı coğrafya İbn Fakih'in bu eseriyle zirveye ulaşır.⁸⁸

i. İbn el- Sayrafî, Ali b. Davud b. El- Hatib el- Cevherî; H. 819 (M. 1416) tarihinde Kahire'de doğdu. Mısır'da çeşitli âlimlerden ve tarihçilerden dersler aldı. Bununla beraber Arapçası iyi değildi. Bu nedenle küçümsenmiş el-Sehavî ve İbn

⁸⁶ R. Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 70.

⁸⁷ Bkz. R. Şeşen, a.g.e., s. 88-105.

⁸⁸ Bkz. R. Şeşen, a.g.e., s. 99.

İlyas tarafından yazılan kısa biyografisinde sert tenkitlere uğramıştır. Gelişi güzel tarih yazmak, herhangi bir kaynak vermemek ve çok hata yapmakla eleştirilmiştir. İbn el-Sayrafi'nin en önemli eseri *Nüzhetü'n-Nüfus ve'l-Ebdân fi Tevârihi'z-Zamân*'dır. Bu eser büyük bir İslâm tarihi olup ikinci cildi *el-Cevheriyye fi Sireti'r-Rasûl* adını taşır.

İbn Sayrafi'nin ikinci eseri hocası İbn Hacer'ın *İnbâ el-Gumr*'u tarzında kaleme aldığı *İnbâ el-Hesr fi Ebnâ el-Asr*'dir. Eser H. 783-877 yıllarındaki olaylardan bahseder.⁸⁹

j. İbnü'l-Cevzî, Ebu'l- Ferec Cemâlüddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el- Bağdâdî; İslâmî ilimlerin hemen her dalındaki çalışmalarıyla tanınan Hanbelî âlimi H. 510 (M. 1116) yılı civarında Bağdat'ta doğdu. Tarih, coğrafya, biyografi, hadis, tafsir ve akaid alanlarında eseri telif edip, çok sayıda öğrenci yetiştirdi. Hayatının büyük bir kısmı kitap istinsah etmek ve eser yazmakla geçti. Kitaplarının sayısı 300'den fazladır. Tarih ve biyografi sahasındaki kitaplarının en önemlisi *el-Muntazam fi Tarihi'l-Ümem* adlı İslâm tarihidir. Yıllara göre tertiplenen bu eser Selçuklular zamanında ki Irak-Bağdat tarihi bakımından önemlidir. Kitap H. 573 (M. 1177) yılına kadar gelir. İkinci önemli eseri Ebu Nuaym el-İsfehânî'nin *Hilyet el-Evliya* adlı kitabının tenkitli ve ilaveli muhtasarı *Sıfat el-Safve* adlı kitabıdır. Bir zâhitler-sufiler tarihi olan bu eser dört cilttir.⁹⁰

k. Kadı İyaz, el- Hâfız Ebi'l- Fazl iyaz b. Musa; Mâlikî kadısı, hadis, fıkıh ve dil alimi olup H. 476 (M. 1083) yılında Sebte'de dünyaya geldi. Doğduğu yerden dolayı Sebtî, vefat ettiği yere nisbetle de Merrakûşi diye anılır. *Harîdetü'l-'Acâyib*'te kaynak olarak belirtilen eseri *Kitâb-ı Şifa* dört bölümden meydana gelir. Hz. Peygamberin yüce kişiliği ve sahip bulunduğu özelliklerle, ona karşı saygısız davrananlara uygulanacak ceza konuları ele alınmıştır. Bu esere bir çok şerh, haşiye, ihtisar ve ta'lik çalışması yapılmıştır.⁹¹

⁸⁹ Bkz. R. Şeşen, a.g.e., s. 222-223.

⁹⁰ Bkz. Yusuf Şevki Yavuz – Casim Avcı, "İbnü'l-Cevzî", *DİA.*, c. XX, s. 543-549.

⁹¹ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zûnun*, M.E.B., İstanbul, 1943, c. II, s. 1052-1054.

M. Yaşar Kandemir, "Kadı İlyas", *DİA.*, c. XXIV, s. 116-118.

l. Alemşah Abdurrahman İbn Saçlı; *Harîdetü'l Acâyib*'de *Tuhfetü'l-Garâyib* adlı eserin sahibi olarak zikredilen müellif M. 987 yılında vefat etmiştir. *Tuhfetü'l-Garâyib* adlı eserde eşyanın havassı ve remil ilminin çeşitleri anlatılır. 35 babdan müteşekkildir.⁹²

m. Aristotalis; M.Ö. 384-322 yılları arasında yaşayan İslâm felsefesi üzerinde önemli etkileri olan İlkçağ Yunan filozofudur. Eflatun'un en seçkin talebesi, daha sonra da onun felsefi sistemini eleştiren başarılı bir rakibi olmuştur. Eskiçağ Yunan ilmi ve felsefesi ulaşabileceği en yüksek noktaya Aristotalis ile ulaşmıştır. Mantık külliyatı, tabiat ilimleri alanında irili ufaklı yirmiye yakın eseri, metafizik, ahlâk ve siyaset konularında ki eserleri ile İslâm dünyasında ki etkileri bakımından üzerinde en çok durulan filozof olmuştur.⁹³

n. Abdüllatif el- Bağdâdî, Muvaffakuddin Ebu Muhammed Abdüllatif b. Yusuf b. el- Lebbâd; H. 557 (M. 1162)'de Bağdat'ta doğdu. Çocukluğunda Ebu'l-Necib el-Suhreverdî'nin terbiyesinde büyüdü. M. 1192'de Kudüs'te Selahaddin Eyyubi'yi ziyaret etti. Selahaddin ve oğulları ona yüz dinara yakın maaş bağlayıp Emeviye Camii'nde ders vermekle görevlendirdiler. 1195'te el-Melikü'l-Aziz Dımaşk'a gelince onunla Kahire'ye gitti. Bu sırada Mısır'ı yakından inceledi. Gördüklerini ve diğer intibalarını *Ahbârü Mısır el-Kebir, Kitab el-Faide ve'l-İtibar* adlı eserinde anlattı. Tıbbâ dair dersler verdi ve kitaplar yazdı. 1231 yılında Hacca gitmek için yola çıktı. Ancak Bağdat'a vardığı sırada öldü. *Harîdetü'l-'Acâyib*'te günümüze ulaşamayan eseri '*Acâyibü'l-Ahbâr* referans gösterilmiş ve Abdüllatif el-Bağdadî'den de '*Acâyibü'l-Ahbâr* adlı eserin sahibi olarak bahsedilmiştir.⁹⁴

o. El- Ya'kübî, Ahmed b. İshak b. Vazih; H. III. (M. IX.) yüzyılda yaşayan büyük tarihçi ve coğrafyacılarıdır. Abbasî divanlarında çalışan bir katipler ailesinden gelir. IX. yüzyıl başlarında doğan Ya'kübî Doğu Anadolu'da ve Horasan'da Tahiriler'in hizmetinde katip olarak çalıştı. Şii temayülleri olduğu

⁹² Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zünun*, Hzl. R. Bilge, Ş. Yaltkaya, Maarif Yay., İstanbul, 1941, c. I, s. 370-371.

⁹³ Mahmut Kaya, "Aristo", *DİA.*, c. III, s. 375-378.

⁹⁴ R. Şeşen, a.g.e., s. 136-137.

söylenen Ya'kubî Tahiriler'in yıkılmasından sonra Mısır'a gitti ve burada H. 292 (M. 905) tarihinde öldü.

Coğrafyaya yeni bir çehre kazandıran *Kitab el-Büldân* adlı eseri sahasında en eski ve değerli kitaplardan biridir. Uzun süren araştırmalardan ve seyahatlerden sonra topladığı malzemeye dayanarak kaleme alınmış 278/891 tarihinde tamamlanmıştır. Kitap Bağdat ve Samarra'nın geniş bir anlatımı ile başlar, İran, Turan, Kuzey Afganistan, Basra, Hindistan, Çin, Bizans, Şam, Mısır, Nûbe ve Kuzey Afrika anlatılır. Halife Mansur'un ölümüne kadar ki Sicistan valileri, Tahirilerin sonuna kadar ki Horasan hakkında verilen bilgilerle sona erer.⁹⁵

ö. Ebu Hamid el- Gırnatî; XI. yüzyılda yaşayan Endülüslü coğrafyacı ve seyyahlardandır. İlim öğrenmek için İslâm dünyasının bir çok yerini dolaşmıştır. 1080 yılında Gırnata'da doğmuş, 1169 yılında doksan yaşında iken Dımaşk'ta ölmüştür. Ebu Hamid gezip gördüğü yerler hakkında iki eser kaleme almıştır. Birincisi *el-Mu'rib an Ba'zı 'Acâibi'l-Magrib'* dir. *Nuhbetü'l-Ezhan fi 'Acâibi'l-Büldân* ve *'Acâibü'l-Mahlukât* adlarıyla da bilinen bu eser Endülüs'ün ilginç ve yazara göre üstün yanları hakkında açıklamaları, astronomi, astroloji ve tarihle ilgili bazı görüşleri, ayrıca Orta Asya, Doğu Avrupa ve öteki bazı ülkelerin ilgi çekici yerleri, insanları ve hayvanları hakkında şahsi müşahadeleri ve bazı efsanevi bilgileri ihtiva eder. *Tuhfetü'l-Elbâb* ve *Nuhbetü'l-A'cab* adlı eserinde ise müellif sade bir üslupla seyahatlerini masal gibi anlatmayı tercih etmiştir. Bu eser *Harîdetü'l-'Acâyib*'de ismi en çok zikredilen kaynaklardan biridir.⁹⁶

Yukarıda kısaca tanıttığımız bu müellif ve eserlerin dışında, yine metin içerisinde tespit ettiğimiz *Tevârih-i Beni Ümeyye* ve *Kıyas-ı Enbiya* adlı eserler müelliflerinin zikredilmemiş olmasından dolayı bu bölümde tanıtılamamıştır. Tanıtımı yapılamayan bir diğer kaynak ise "Ebu'l- Ferec Hâfız" veya "Ebu'l- Ferec Muâ'fa b. Zekeriya" isimleriyle zikredilen müellife ait *Kitâb-ı Behcetü't- Tevârih* ve *Enisü'l- Celis ve'l- Enis* adlı eserlerdir. Başta Katib Çelebi, C. Brockelmann ve H. Zirikli olmak üzere biyografik eserler ve literatür kitaplarında yaptığımız araştırmalarımızda söz konusu eserlerin sahibi olan bu müellife rastlayamadık. Her iki eser de İbnü'l-Verdî'nin *Harîde*'sinde yer almamakta, yani tercüme sırasında

⁹⁵ Bkz. Ya'kubî, *Ülkeler Kitabı*, çeviren Murat Ağar, İstanbul, 2002.

⁹⁶ Mehmet Ezdemir, "Ebu Hamid el-Gırnatî", *DİA*, c. X, s. 129.

Hâce Hatib Mahmud tarafından ilave edilen bölümlerde kaynak olarak gösterilmektedir. Tespit edemediğimiz bir diğer kaynak da İbnü'l-Verdi'nin Cehânî, Hâce Hatib'in Cebhânî şeklinde açık bir şekilde kaydettikleri müelliftir. Muhtelif kaynaklarda yaptığımız araştırmalarda her iki isimde de bir müellife rastlayamadık. Muhtemelen burada kastedilen müellif, X. yüzyılda İran'da yaşamış olan coğrafya bilgini Ebu Abdullah Muhammed Ceyhânî olmalıdır. Ancak şu an için bu husus bir tahminden öteye geçememektedir. Ayrıca yine *Harîdetü'l-'Acâyib*'de "Semerkandî", "İmam Cezerî'nin oğlu" gibi ifadelerle muallakta bırakılan müellifler yanında, Nevrec b. İshak, Abdurrahman b. Harun el- Mağribî, Ebu Abdullah Sinî, Abdurrahman Sinî gibi bir müellif olup olmadığı belli olmayan isimler de zikredilmektedir.

Bu kaynakların dışında İbnü'l- Verdi dua metninde kitabını hazırlayıp gayesini anlatırken istifade ettiği müellif ve eserleri şöyle ifade etmektedir;

"... Nihayet yüce Allah lütfunun bereketinden en güzel yolları açtı. Bu zor ve büyük işi yardımıyla kolaylaştırdı. Desteği ile akla hesaba gelmeyecek şeyler müjdeledi. Ben de hemen işe koyulub, bu nimet ve cömertliğe şükrederek önce önde gelen bilge kişilerin kitaplarını mütâlâa ettim. Ve Hâce Nâsır et- Tûsî'nin Şerhu't- Tezkirası, Cafer'in Batlamyus şerhi, Belhî'nin Takvîmü'l- Bilâd'ı, Mesûdî'nin Mürucu'z- Zehebi, İbnü'l- Esir el- Cezerî'nin Acâibü'l- Mahlukât'ı, Merakeşî'nin el- Mesâlik ve'l- Memâlik'i ve Kitâbu'l- İbtidâ gibi meşhur heyet alimlerinin eserlerini inceledim. Aynı zamanda insanlar arasında kabul gören diğer belli başlı bazı kitapları da araştırdım..."

İbnü'l- Verdî'nin eserini kaleme almadan önce mütâlâa ettiğini belirttiği bu kaynakların da kısaca bir değerlendirmesini yapmak gereklidir.

a. Hâce Nasîruddin-i Ebu Cafer Muhammed b. Hasan et-Tûsî; (M. 1201-1275) İranlı filozof, astronom ve Şii kelâm bilginidir. Kum şehrine bağlı Gehrud kasabasında dünyaya gelmiştir. Tus şehrinde yetiştiği ve öğrenimini burada tamamladığı için Tusî olarak şöhret yapmıştır. Zamanın ünlü bilginlerinden ders aldı, zekası ve bilgisi ile kendisini tanıttı. Ancak İsmaililere karşı olmakla onların takibine uğradı ve yakalanarak Alamut kalesine hapsedildi. 1256 yılında Hülagu'nun bu kaleyi alması ile kurtuldu ve Moğolların teveccühünü kazandı. Hülagu Merâğa'da

onun adına bir rasathane yaptırarak Muhyiddin el-Mağribi ve Çin'den getirttiği astronomları emrine verdi. *Tecridü'l-Akâid*, *Ziyc-i İlhâni*, *Tahrir-i Mecestu*, *Tahrirü'l-Oklides*, *Mi'yarü'l-Eş'ar*, *Ahlak-ı Nâsirî*, *Şerh-i İşârât*, *Evsâfî'l-Eşrâf*, *Tezkire-i Hayat* ve *Esâsü'l-İktibas* gibi günümüze kadar gelen kitaplarını kaleme aldı. Felsefi kanaatleri, matematik ve astronomideki buluşları, kitaplarının gerek doğu ve gerekse batıda uzun süre okutulmasını sağladı.⁹⁷

b. El- Harezmi, Ebu Cafer Muhammed b. Musa; H. 184-232 (M. 800-847) yılları civarında yaşadı. Matematik ve astronomi sahalarında eserler verdi. İslâm dünyasında cebir ilmi konusunda yazılan ilk eser *el-Muhtasar fi Hisâb el-Cebr ve'l-Mukâbele* olup, bu ilme Cebir adını Harezmi vermiştir. Harezmi'nin bizi barada ilgilendiren kitabı *Siretü'l-Arz* adlı coğrafyaya dair eseridir. Bu eser İslâm dünyasında coğrafya alanında yazılan ilk orijinal kitap sayılabilir. Yeryüzünde ki şehirler, dağlar, göller, denizler ve ırmaklar üç kısım halinde gösterilmektedir. Kitap Batlamyus Coğrafyası'nın tashih edilmiş ve tamamlanmış, kısmende değiştirilmiş şeklidir. Nalino'ya göre bu eser hiçbir Avrupa milletinin ilmi faaliyetlerinin ilk devrinde benzerini meydana getiremediği kadar mükemmel bir eserdir. Eser Halife Me'mun için yapılan dünya haritasına göre yazılmış, başlıca şehirlerin isimleri verilmiştir. Kitabın cetvelleri yedi iklim sistemine göre tertiplenmiştir. Kitaptaki yer isimleri genellikle Batlamyus'un eserindeki yer isimleriyle benzerlik gösterir.⁹⁸

c. Belhî, Ebu Zeyd Ahmed b. Sehl; İslâm dünyasının yetiştirdiği en büyük zekalardan birisi olan Ebu Zeyd el-Belhî H. 236 (M. 850) yılında Belh'in Şâmistiyan köyünde doğdu. H. 322 (M. 934) yılında Belh'te vefat etti. Ünlü İslâm filozofu Kindî'nin öğrencisi olan Belhî gençliğinde ateşli bir İmamiye mensubu olmasına rağmen daha sonra Sünni bakış açısını benimsedi. Filozof, ahlakçı, tabip ve coğrafyacı olarak nitelendirilen Belhî'nin coğrafya alanında yaptığı ve Kindî ekolünün tipik eğilimini yansıtan çalışmaları ünlü İslâm coğrafyacıları İstahri ve İbn Havkal'ın eserlerine kaynaklık etmiş, uzun süre yalnızca büyük bir coğrafyacı olarak tanınmasına yol açmıştır. Kendisine ait 43 eser nisbet edilen Belhî'nin İbnü'l-Verdî'ye kaynak olan eseri *Takvimü'l-Büldân*'dır. Bu esere ait tek yazma nüshanın

⁹⁷ İsmet Parmaksızoğlu, "Nâsiruddin Tûsi", *Türk Ans.*, MEB., c. XXV, Ankara, 1917

⁹⁸ Bkz. R. Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 96-97.

Necef'te bulunduğu tespit edilmiştir. Kitabın adı Belhî'ye ait eserler listesinde geçmemektedir. Ancak bu eserin Belhî'ye aidiyeti hususunda şüphe yoktur.⁹⁹

d. Mes'ûdi ve eseri *Mürucu'z-Zeheb* hakkında daha önceki bölümde bilgi verilmiştir.¹⁰⁰

e. İbnü'l- Esir el- Cezerî; İbnü'l Verdî, İbnü'l- Esir'in *Acâibü'l- Mahlûkât* adlı bir eserinden bahsetmektedir. Ancak Bu eser herkesçe malum olduğu üzere Kazvinî'ye ait olup, İbnü'l Esir el- Cezerî adıyla literatüre geçmiş üç müellife ait eserler içinde de böyle bir esere rastlanmamıştır. Bu eser muhtemelen İbnü'l- Esir İzzeddin el- Cezerî 'ye ait *Tuhfetü'l- 'Acâib Tarafetü'l- Garâib* olmalıdır. Katip Çelebi bu eserin pek çok kitaptan meydana geldiğini ve dört makale halinde tertip edildiğini belirtmektedir.¹⁰¹

f. İbnü'l -Verdî faydalandığı kaynaklar içerisinde Merakeşi'ye ait *el- Mesalikü ve'l- Memâlik* adlı eserden de bahsetmektedir. Büyük yolların geçtiği geçtiği yerlerden ve diğer coğrafi konulardan bahseden kitaplara verilen genel bir isim olan *el- Mesalik ve'l- Memalik* adında pekçok eser değişik müellifler tarafından meydana getirilmiştir. Ancak bu müellifler içerisinde Merakeşi ismine rastlayamadık. Katip Çelebi de İbnü'l- Verdî'nin bu eseri andığını belirtmekten başka herhangi bir bilgi vermemektedir.¹⁰²

g. İbnü'l- Verdî'nin belirttiği son kaynak olan *Kitabü'l- İbtidâ* da tespit edemediğimizden dolayı bizim için meçhul kalmıştır. Ancak Makdisî'nin *el-Bed'u ve't-Tarih* isimli eserinden bahsediyor olması da muhtemeldir.

Tanıttığımız bu kaynaklar haricinde tezimizin kapsamı dışında kalan bölümlerde İstahrî, Câhız, Ahmed b. Fazlan, İbn Sina başta olmak üzere daha pek çok müellif ve eser ismi zikredilmektedir. Ancak sayıları bir hayli fazla olan bu kaynakların tanıtımından konuyu fazla uzatmamak için kaçındık.

⁹⁹ İlhan Kutluer, "Belhî, Ebu Zeyd", *DİA*, c. IV, s. 412.

¹⁰⁰ Bkz. s.

¹⁰¹ Katip Çelebi, a.g.e., c.I, s. 369.

¹⁰² Katip Çelebi, a.g.e., c.II, s.1665

II. ESERİN NÜSHALARI:

Tezimizin konusunu oluşturan eserin nüshalarını tanıtmadan önce birkaç noktayı açıklamakta fayda olacağı kanaatindeyiz. Çalışmaya başladığımız ilk dönemde karşılaştığımız sıkıntılara nüshalardaki müellif karışıklığı sebep olmuştu. Zira nüshaların bir kısmı Ebu Hafs Siracüddin Ömer İbnü'l-Verdi'ye nispet edilirken, bir kısmı ise yanlışlıkla yüz yıl önce yaşamış olan Ebu Hafs Zeynüddin Ömer bin Muzaffer İbnü'l-Verdi'ye veya eseri tercüme eden Hâce Hatib Mahmud'a nispet edilmişti. Oysa dünya kütüphanelerinde pek çok nüshası bulunan ve gerçekte Ebu Hafs Siracüddin Ömer İbnü'l-Verdi'ye ait olan *Harîdetü'l-'Acâib* isimli eser bizim tez konumuzun dışında kalıyordu. Bizim ulaşmamız gereken *Tercemetü Harîdeti'l-'Acâyib ve Ferîdeti'l-Garâyib* ismiyle Hâce Hatib Mahmud tarafından kaleme alınan ve daha sonra bir nevi derleme eser olduğunu gördüğümüz çalışmaydı. Bu nedenle İstanbul'da ulaştığımız çok sayıdaki nüshaları bu kıstasla eledik. Ayrıca yaptığımız tetkiklerde aynı eserin *Fevâyidü'l-'Acâyib*, *Ferâyidü'l-Garâyib*, *Nevaridü'l-Garâib ve Mevaridü'l-'Acâib*, *Harîdetü'l-'Acâyib ve Ceridetü'l-Garâyib Tercümesi*, *Mesâlikü'l Memâlik'in Tercümesi*¹⁰³, *Seyahatü'l-Kübra ve Müfredatü'l-Etibba*¹⁰⁴, *et-Tercümetü'd-Daire fi Evveli Harîdetü'l-'Acâyib ve Ferîdeti'l-Garâyib* gibi farklı isimlerle de kayıtlı olduğunu gördük.

Sonuç olarak, yukarıda verdiğimiz değişik isimlerle kayıtlı olmak üzere tezimizin konusunu teşkil eden eserin dünya ve ülkemiz kütüphanelerinde toplam otuz beş nüshasını tespit ettik. Nüshaların tespitinde faydalandığımız ilk kaynak Ekmeleddin İhsanoğlu ve Ramazan Şeşen ile Komisyon tarafında hazırlanmış olan "Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi"¹⁰⁵ oldu. İSAM Kütüphanesi'nin genel kayıt dökümleri ile İstanbul Kütüphanelerinde yaptığımız araştırmalarda da yeni nüshalara rastladık. Ayrıca bazı bibliyografya kitapları ve 'kütüphane kataloglarının

¹⁰³ Manisa Kütüphanesi Yazmaları Kataloğu nr.:1381-1, Bkz. İsmet Parmaksızoğlu, *Manisa Kitaplığı, Tarih-Coğrafya, Türkçe Tarihler*, İstanbul, 1952.

¹⁰⁴ İzzet Koyunoğlu Müzesi nr.:12110, Bkz. Mikail Bayram, a.g.m., s. 251-255.

¹⁰⁵ E. İhsanoğlu, R. Şeşen, *Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi*, c. I, editör e. İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul, 2000, s. 38-41.

taranmasından da birkaç nüshaya ulaşmak mümkün oldu.¹⁰⁶ Tespit ettiğimiz bu nüshaları üç ana başlık altında tanıtmayı uygun bulduk.

- A. Dünya Kütüphanelerindeki Nüshalar
- B. Ülkemizdeki Nüshalar
- C. Çalışmanın Dayandığı Nüshalar

A. Dünya Kütüphanelerindeki Nüshalar:

Hâce Hatib Mahmud tarafından kaleme alınan *Tercematü Harîdeti'l-'Acâyib ve Ferîdeti'l-Garâyib* isimli eserin dünya kütüphanelerinde bulunan nüshalarını tespit için Berkeley California Üniveristesi kütüphaneler sitesi olan "Berkeley Digital Library Sunsite"den internet taramasına başvurulmuştur. Bu tarama sonrasında dünya kütüphanelerinde söz konusu eserin sekiz nüshası tespit edilmiştir. Bu nüshalardan ikisi Almanya'da (Marburg), ikisi Slovakya'da (Bratislava), ikisi Fransa'da (Bibliothèque Nationale, Bodleion) ve biri İngiltere'de (British Museum) ve bir diğeri de Azerbaycan'da (Azerbaycan İlimler Akademisi Yazma Eserler Enstitüsü Kütüphanesi) bulunmaktadır. Bunlardan Londra'da 429 numarada kayıtlı olan H. 970 tarihli nüsha eski nüshalar olmaları dolayısı ile dikkat çekmektedir. Ancak elimizde aynı döneme ait, düzgün ve oldukça iyi korunmuş nüshalar bulunması nedeniyle ve daha kolay ulaşabileceğimiz için çalışmanın dayanacağı nüshaları ülkemiz nüshalarından seçmeyi tercih ettik.

Dünya Kütüphanelerinde bulunan bu nüshaların kısaca tanıtımları şöyledir;

1. Bibliothèque Nationale, TY. Nr. 151, Paris:

254 yaprak, 23.5×21 cm, istinsahı H. XI. asrın başı. Cat. De Blochet, 1, 63.

2. Bodleian, nr. 2080:

¹⁰⁶ Kültür Bakanlığı, Kütüphaneler Genel Müd., *Türkiye Yazmaları Toplu Katoloğu*, Kültür-Turizm Bakanlığı, Ankara, 1979

İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Yazmaları Katologları, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, 1962.

Cevdet Türkay, *İstanbul Kütüphanelerinde Osmanlılar Devrine Ait Türkçe-Arapça-Farsça Yazma ve Basm Coğrafya Eserleri Bibliyografyası*, Ankara, 1958, s. 14

Koyunoğlu Müze ve Kütüphanesi Yazma Eserler Katoloğu, Mehmet Eminoglu, Kültür Müd. Yay. 1997.

Nesihle 270 yaprak, 11.7×cm., 25 satır, Sachau and Ethe', Cat. Of the Persian, Turkish Mss. In the Bodleian , s. 1179.

3. British Museum, Add. 7893, Londra, İngiltere:

Nesihle 287 yaprak, 115 satır, istinsahı H. X. asırda.Rieu, Cat. Turkish Mss., sayfa 109.

4. Bratislava, nr. 429:

Nesihle 403 yaprak, 21×30 (13×29) cm., 13 str., istinsahı H. 970 yılında, Cat. Bratislava, sayfa 309-310.

5. Bratislava, nr. 430:

8+412+6 yaprak, 16×19.5 (9×15)cm., 19 str., istinsahı H. 1095'te, Cat. Bratislava, sayfa 310.

6. Marburg, nr. Hs. Oct. 999:

Nestalikle 167 yaprak, 21.5×15.5 cm., 27 str., istinsahı Mustafa bin Mehmed tarafından H. 1143'te. B. Flemming, 1, 257-258.

7. Marburg, Ms. Or. Oct. 3338:

Nestalikle 176 yaprak, 20.5×13.5 (16×8.5) cm., 18 str. B Flemming, 1, 1340.

8. Azerbeycan İlimler Akademisi Yazma Eserler Enstitüsü Kütüphanesi, No: Fs-386:

Harîdetü 'l-Acâyib ve Ferîdetü 'l-Garâyib Tercümesi, çev. Mahmud Şirvâni.

B. Ülkemizdeki Nüshalar:

Hâce Hatib Mahmud'un genelde Tercemetü Harîdeti'l-'Acâyib ve Ferîdeti'l-'Garâyib" ismi kaydedilen eseri hakkında yaptığımız çalışmalarda ülkemizde yirmi yedi nüshasını tespit ettik. Bu nüshaların iki tanesi Konya'da, iki tanesi İzmir'de, geriye kalan yirmi üç nüsha ise İstanbul'daki kütüphanelerde bulunmaktadır.

Çalışmalarımızda İstanbul ve Konya'da bulunan nüshaları görmeye gayret ettik. Ancak İstanbul'daki bazı kütüphanelerde yapılan çalışmalar nedeniyle birkaç nüshayı görmemiz mümkün olmadı.¹⁰⁷ Bu bölümde çalışmamızın dayandığı nüshalarda dahil olmak üzere yirmi yedi nüshanın genel olarak kısaca tanımlarını vermeyi uygun bulduk. Çalışmanın dayandığı dört nüsha ise bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak tanıtılacaktır.

1. Ali Emiri, Tarih, nr. 000899, Millet:

Terceme-i Harîdeti'l-'Acâibden Bir Kısım, Ömer bin Muzaffer Ömer el-Verdi el-Halebi, Yazma, 970 nesihle, 73 vr., eksik, 14.3×20.2 (10.5×18)cm., 22 satır, istinsahı H. XIII. asırda.

2. Ali Emiri, Tarih, nr. 900:

Talikle 130 yaprak, 14×24.4 (7.8×15.5) cm., 22 satır, sonu eksik. İstinsahı H. XII. asırda.

3. Ali Emiri, Coğrafya, nr. 4:

Baştan 11 yaprak kadar eksik, harekeli nesihle 294 yaprak, 15×23 (9.5×14.5) cm., 1254 tarihinde Ömer bin Ahmed tarafından istinsah edilmiştir.

4. Arkeoloji Müzesi, nr. 530:

Talikle 208 yaprak, 16.2×27 (9.5×18.2) cm., 23 str, Muhammed bin Abdürrezzak tarafından Cemaziyelevvel'in 5'inde 1015 tarihinde Mısır'da istinsah edilmiştir.

5. Arkeoloji Müzesi, nr. 531:

Nesihle 478 yaprak, 15×24.5 (10.3×19.3) cm., 27. str., istinsahı Muhammed bin Abdürrezzak tarafında H. 1015 yılında.

¹⁰⁷ Yazma nüshalardan birkaçına ulaşmamız mümkün olmadığı gibi, Mustafa Bilge'nin DİA'daki İbnü'l-Verdi maddesinde bahsettiği Hâce Hatib'in yaptığı tercümenin 1303 tarihli basımını da tüm araştırmalarımıza rağmen görmedik. Gerek katalog ve kütüphanelerde yaptığımız araştırmalarda, gerekse Mustafa Bilge ile kurmuş olduğumuz temasta bu bilginin kaynağına ya da kitaba ulaşamadık.

6. Arkeoloji Müzesi, nr. 532:

Divani ile 167 yaprak, 19×30.5 (12.5×21.7) cm., 23 satır, istinsahı H. 1048 yılında.

7. Bağdat Köşkü, nr. 179:

Nesihle 260 yaprak, 16.5×26.5 cm., 23 str., Hatib İbrahim bin Muhammed bin Abdullah tarafından H. 1092 yılında. F. Karatay, T. Y. 1, nr. 1340.

8. Esad Efendi, nr. 2040:

Talikle 218 yaprak, 16×29 (10.8×21.5) cm., 23 str., istinsahı H. 1037 yılında.

9. Esad Efendi, nr. 2051:

Nesihle 188 yaprak, 18×28.5 (11×18.5) cm., 23 str., istinsahı H. X. asır sonları, yazma H. 970 (M. 1562).

10. Hamidiye, nr. 001041: Süleymaniye

Harîdetü'l-'Acâib ve Ferîdetü'l-Garâib Tercümesinden Parça, yazma (t. y.) 59-69 vr.

11. Hamidiye, nr. 937: Süleymaniye

Harîdetü'l-'Acâyib ve Ferîdetü'l-Garâyib Tercümesi, nesihle 295 varak, 18.8×29.5 (11.1×21) cm., 19 satır, istinsahı H. XI. asırda.

12. Hekimoğlu, nr. 721:

Nesihle 222 yaprak, 14.3×23.1 (9.5×16.1) cm., 21 satır, istinsahı H. XI. asırda.

13. İzzet Koyunoğlu Kütüphanesi, nr. 12110:

Başı ve sonu eksik, 14.7×23.4 (9.4×18.7) cm., 23 satır, istinsahı H. XII. asırda.

14. İzzet Koyunoğlu Kütüphanesi, nr. 10756/1:

Rika ile 17×5×13 cm., Koyunoğlu Katoloğu, sayfa 13.

15. Kemankeş, nr. 000389: H. Selim Ağa

Tercemetü Harîdetü'l-Acâib ve Ferîdetü'l-Garâib / Ebu Hafs Zeynüddin Ömer bin Muzaffer İbnü'l-Verdi, çev. İbn Dilşad-Mahmud eş-Şîrvânî, yazma, 49 vr.

16. Murad Molla, nr. 1423:

Nevâdirü'l-Garâib ve Nevâdirü'l-'Acâib / Nesihle 245 yaprak, 15×20.5 (9.5×14.5) cm., 21 satır, Hüseyin bin Üveys, 1080 yılının Rebi'ulevvel ayının sonlarında istinsah edilmiştir.

17. Necip Paşa Vakfi, nr. 000625: Tire

Harîdetü'l-Acâib Tercümesi / Zeynüddin Ömer bin Muzaffer el-Maarri İbnü'l-Verdi, çev. Mahmud bin Muhammed Şîrvânî, yazma, H. 1004, 243 vr.

18. Necip Paşa Vakfi, nr. 000626: Tire

Harîdetü'l-Acâib Tercümesi / Zeynüddin Ömer bin Muzaffer el-Maarri İbnü'l-Verdi, çev. Mahmud bin Muhammed Şîrvânî, yazma, H. 1087, 294 vr.

19. Nuruosmaniye, nr. 2988:

et-Tercemetü't-Daire fi Evveli Harîdetü'l-Acâyib ve Ferîdeti'l-Garâyib, nesihle 400 yaprak, 19×28.7 (13.5×22) cm., 23 str., 126 şekil ve resim ihtiva eder. İstinsahı H. XII. asırda.

20. Nuruosmaniye, nr. 2999:

Fevâyidü'l-Acâyib, Ferâyidü'l-Garâyib; Nesihle 244 yaprak, 15.5×24.9 (10.3×17.5) cm., 19 str., istinsahı H. 972

21. Nuruosmaniye, nr. 2988:

et-Tercemetü't-Daire fi Evveli Harîdetü'l-Acâyib ve Ferîdeti'l-Garâyib, nesihle 286 yaprak, 15.5×24.5 (8.4×15.7) cm., 19 str., istinsahı H. XII. asırda.

22. Pertevniyal, nr. 758: Süleymaniye

Nevadirü'l-Garâib ve Mevaridü'l - 'Acâib / Zeynüddin Ömer bin Muzaffer el-Maarri İbnü'l-Verdi, çev. Mahmud bin Muhammed eş-Şirvânî, yazma, H. 1047, 288 vr.

23. Reşid Efendi, nr. 654: Süleymaniye

Nesihle 380 yaprak, 12×19 (7×14) cm., 15 str., H. 1132 yılından önce yazılmış.

24. Sadberk Hanım, nr. yaz. 478:

Nesihle 308 yaprak, 15×26.5 (9×17) cm., 19 str., istinsahı H. 989 (M. 1581)'da. Konya'da Mustafa bin Murad tarafından. Sadberk Hanım Müzesi Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu, nr. 245.

25. Sadberk Hanım, nr. yaz. 481/1:

Nesihle, yap. 1 – 48 , 17.5×12 (11.5×7) cm., 15 str., Sadberk Hanım Müzesi Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu, nr. 586.

26. Sadberk Hanım, nr. yaz. 482:

Yazı karışık, 183 yaprak, 30×14 cm., satır sayısı muhtelif, istinsahı H. 1047 (M. 1608)'de. Sadberk Hanım Müzesi Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu, nr. 246.

27. Türk Dili ve Edebiyatı Semineri, nr. 3774:

Nesihle 412 yaprak, 14×20.5 (10×15) cm., 21 satır. Ditrûçe Kasabası'nda Âbârdî Zaviyesinde Hüsâm b. Abdullah el- Ganî tarafından 986 yılında istinsah edilmiştir.

Bunların dışında Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi'nde, Manisa, 1385/1 numarada kayıtlı bulunan *Mesâlikü'l-Memâlik Tercümesi* adlı eser de söz konusu eserin nüshaları arasında gösterilmektedir.¹⁰⁸ Müellifleri aynı olmakla birlikte, bu eserin ferağ kaydı (974) ve muhtevası incelendiğinde tezimizin konusunu teşkil eden

¹⁰⁸ R. Şeşen-E.İhsanoğlu, a.g.e. ,s.40

Harîdetü'l-'Acâyib'den farklı bir kitap olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁹ Dolayısıyla bu eserin nüshaları arasında zikretmek hatalı olacaktır.

C. Çalışmanın Dayandığı Nüshalar:

Hâce Hatib Mahmud ve *Harîdetü'l-'Acâyib ve Ferîdetü'l-Garâyib Tercümesi* adlı eserinin edisyon kritiği ve tahlili konulu bu çalışmayı yapmaya karar verdiğimiz zaman ilk olarak eserin dünya ve ülkemiz kütüphanelerinde bulunabilecek olan nüshalarının tespit ve tanınmasına gayret ettik. Edisyon kritik çalışması bu nüshaların içinden seçilecek en doğru üç dört nüsha esas alınarak yapılacağından seçilecek bu nüshaların kolay ulaşabilmesi sebebiyle ülkemiz nüshalarından olmasını tercih ettik. Ardından yazma eserlerin neşir kaideleri hakkında yaptığımız araştırmalar ve incelemeler neticesinde ortaya çıkan kriterler¹¹⁰ çerçevesinde üç nüsha belirledik. İncelediğimiz nüshalar içinde müellif nüshasına veya musannifin imla ettirdiği bir nüshaya ulaşamadığımız gibi, müellif nüshasından istinsah edilmiş yada o nüsha ile mukabele edilmiş bir nüshaya ve âlimlerin önünde işitildiğine dair icazetleri ihtiva eden herhangi bir nüshaya rastlayamadık. Bu nedenle müellif devrinde, eserin te'lif tarihinden iki yıl sonra istinsah edilen Nuruosmaniye 2999 numaralı nüsha ile istinsah tarihi kesin olarak belli olmamakla birlikte H. X. yüzyılın sonlarına tarihlenen ve hamişlerinde nüsha karşılaştırmaları yapılan Esad Efendi 2051 numaralı nüsha ve bu iki nüshaya göre daha muahhar (H. 1047) olmakla beraber özellikle yer adlarında karşılaşılan okuma güçlüklerine karşılık çok düzgün hazırlanmış olması nedeniyle tercih edilen Pertevniyal 758 numaralı nüshalar çalışmanın dayanacağı nüshalar olarak seçilmiştir. Ayrıca edisyon kritikte bulunan notlarda yer almamakla beraber Konya'da bulunması sebebiyle Koyunoğlu Kütüphanesi 12110 numaralı nüsha da yardımcı nüsha olarak belirlenmiştir. Çalışmamızın dayandığı üç nüsha içerisinde Esad Efendi nüshası tashih görmesi nedeniyle ana nüsha olarak belirlenmiş ve tahkik çalışmaları bu metnin üzerinden yapılmıştır.

¹⁰⁹ Daha geniş bilgi için bkz. *İsmet Parmaksızoğlu, Manisa Kitaplığı Tarih-Coğrafya Yazmaları Kataloğu: Türkçe Tarihler*, İstanbul, 1952, s. 44-45.

¹¹⁰ Bkz. Salahuddin el-Müneccid, "Arapça Yazmaların Neşir Kaideleri", Çev. Mehmet Hatipoğlu, *AÜİFD*, XIV, 1966.

Çalışmamızın dayandığı üç nüsha ile bir yardımcı nüshanın tavsif ve genel durumu şöyledir;

1. Esad Efendi, nr. 2051 Süleymaniye:

Tashih görmüş bir nüsha olup, büyük boy, şemseli, şirâzeli, koyu kahverengi meşin cilt içinde, 188 yaprak, 18×28.5 cm. dış ve 11×18.5 cm. iç ebadında olup, her sayfada 23 satır nesih yazı bulunmaktadır. Söz başları ve başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmış olup çerçeve kullanılmamıştır. Sayfalar ıslanmış olduğundan bir çok sayfanın yıprandıktan sonra tamir gördüğü anlaşılmaktadır. Kütüphane kayıtlarında H. 970 yılına tarihlenmekle beraber eserin herhangi bir yerinde istinsah kaydı bulunmamaktadır. Ancak H. X. asrın sonlarına tarihlenmektedir.

Nüshanın ilk sayfasında Kur'an-ı Kerim'den secde ayeti okunduğunda secdede yapılacak dua ile Hz. Ali rivayetiyle Peygamberimizden nakledilen yatağa girince okunacak duayla ilgili hadis yer almaktadır. İkinci sayfasında ise Allahu Teala'ya münacat formunda yazılmış 8 beyitten oluşan bir dua bulunmaktadır. H. 1059 yılının Safer ayının 15'inde vakfedilen nüshanın hamişlerinde ki notların ise H. 1076 yılında Muhammed Fezali tarafından yazıldığı eserin sonuna düşülen notlardan anlaşılmaktadır.

Başı:

الحمد لله غافر الذنب * قابل التوب * شديد العقاب * عالم الغيب * راحم الشيب * منزل الكتاب... واشهد
ان محمدا عبده و رسوله*... اما بعد قد اشار الى العبد لفقير الحامل الحقير من اشارته الكريمة...

Sonu:

بني هر كيم دعايله ايده ياد / دو عالمده آنوك روحي اولاشاد

2. Nuruosmaniye, nr. 2999:

Fevâyidü'l-'Acâyib, Ferâyidü'l-Garâyib isimli bu nüsha, ebrulu kılıf içinde, şemseli, miklebli, altun çerçeveli, şirâzeli meşin ciltle, 244 yaprak, 15.5×24.9 cm. dış ve 10.3×17.5 cm. iç ebadında olup, her sayfada 19 satır hattat nesihî ile yazı bulunmaktadır. Kağıdı sert, ince, rengi samanî, aharlı ve filigranlıdır. İlk sayfası altun çerçeveli ve tezhipli olup, diğer sayfaları lacivert çerçvelidir. Söz başları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Başında vakıf kaydı ve 2 mühür bulunan nüshanın sonunda belirtildiği üzere Mustafa bin Hüseyin tarafından H. 972'de Cemaziyelahir sonlarında Yenipazar'da istinsah edilmiştir.

Baş: Esad Efendi nüshası ile aynıdır.

Sonu: Hâtimetü'l-Kitâb da Esad Efendi nüshası ile aynıdır.

İstinsahı:

تم وکمل بحمد الله ومنه وعفو وغفرانه ... في اواخر جمادى الآخر سنة اثني وسبعين وتسعمائة بمحروسة
يكي باذار صاها الله عن الاخطار آمين.

3. Pertevniyal, nr. 758, Süleymaniye:

Nevadirü'l-Garâyib ve Mevâridü'l-'Acâyib isimli bu nüsha şirazeli ve miklebli meşin cilt içinde olup yeşil bez kapla muhafaza edilmiştir. Serlevha, tezhipli olup, ilk varaklar altun çerçeveli, diğer sayfalar ise kırmızı çerçvelidir. Söz başları ve başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. H. 1047 tarihli bir harita ihtiva eden nüsha 20.2×13 cm. dış ve 16×8.8 cm. iç ebadında 288 varaktan ibaret olup, her varakta 19 satır nesihle yazı bulunmaktadır. Nüshanın sonundaki nottan anlaşıldığına göre H. 1047'de Cemaziyelahirin sonlarında istinsah edilmiş olup, müstensihî belli değildir.

Baş: Esad Efendi Nüshası ile aynıdır.

Sonu: Hâtimetü'l-Kitâb'da Esad Efendi Nüshası ile aynıdır.

İstinsah:

قد وقع الفراغ من تسوية هذه النسخة العجيبة المسمى بنوادير الغرائب وموارد العجايب حامد الله مصليا ومسلما

في اواخر جمادى الآخر 1047

4. İzzet Koyunoğlu Kütüphanesi, nr. 12110:

Orta şemseli, kenarbendli, şirazeli, kahverengi meşin cilt içinde 153 yaprak, 240×140 mm. Dış ve 193×94 mm. iç ebadında olup, her sayfada 23 satır talik yazı bulunmaktadır. Söz başları kırmızı yazılı, kağıdı ince, sert ve filigranlıdır. Çok rutubet almış olduğundan yazılar yer yer okunamayacak durumdadır. Sayfa numaralarından eserin baştan 20 yaprak eksik olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca eserin sonu da istinsah sırasında tamamlanmamış görünümündedir. Zira eserin sonunda 15 yaprak boştur ve konu sona ermemiştir.

Başı:

بربر بادشاهلرينه خمر ويريجك بادشاه كوكوب ترجمانه امر ايتدى كه بونلره ايت كه....

Sonu:

دجال آندن ظهور ايدر يردر ديرلر و سحستانه....

Edisyon kritik ve tahlil çalışmasında esas alınan nüshalar böylece tanıtıldıktan sonra, ikinci bölüme geçmeden önce *Tercemetü Harîdeti'l-'Acâyib ve Ferîdeti'l-Garâyib* adlı eserin coğrafya ilmi ve bu alanda ortaya konan eserler içerisindeki yeri tespit edilmeye çalışılacaktır.

III. ESERİN COĞRAFYA İLMİ VE ESERLERİ İÇİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ:

Grekçede “yeryüzünü anlatan yazı” manasına gelen **geographia**, literatüre ilk olarak Tırlı Marinos ve Batlamyus’un eserlerinin ismi olarak geçmiştir. Kelime daha sonraları cuğrâfiyâ şeklinde Arapçalaştırılarak Arap coğrafyacıları tarafından da kullanılmıştır. Daha önce ise Hârizmî (ö. 232/ 847’den sonra) eserine coğrafyanın Arapça karşılığı olarak düşündüğü *Sûretü’l-Arz* adını verirken, Mes’ûdî de (ö. 345/956) kelimeyi kat’u’l-*arz* şeklinde mânalandırmıştır. Ortaçağ coğrafyacıları bu ilmi iyi tanımlanmış, sınırları belli bir ilim dalı olarak tanımıyorlardı. Bu nedenle coğrafyanın çeşitli dallarıyla ilgili hususlar, astronomi, kozmografya, felsefe, matematikî coğrafya, tasvîri coğrafya gibi çeşitli konular içinde seyahatnâmelerde dağınık şekilde bulunurdu.¹¹¹

Müslümanlarda ilmi anlamda coğrafya önce tercüme ile başlamış, daha sonra bu konuda orijinal eserler yazılmıştır. Mes’ûdî’nin bildirdiğine göre bu konuda ilk tercüme edilen eser, Kuteybe bin Müslim tarafından Horasan’da bulunup Haccac’a gönderilen İran coğrafyasına dair bir eserdir. Bu eseri Haccac (ö. 714) Dîvanü’l-Mâl başkanı Zâdenferruh bin Perî Arapça’ya çevirmiştir. Bundan sonra İran ve Hind eserlerinden coğrafi konularda daha çok bilgi edinilmiştir.¹¹² Bilhassa VIII. yüzyılda Abbasi Devleti’nin kurulmasından sonra Yunan, İran ve Hint astronomi-coğrafya çalışmalarının İslam dünyası tarafından tanınmasıyla coğrafya bir ilim dalı olarak ortaya çıktı. Bu süreç bir Hintli bilim heyetinin Abbasi sarayına bazı Sanskritçe astronomi eserlerinin getirmesiyle (771 veya 773) başladı. Bu çalışmalarla Müslüman bilginler Hintlilerin yeryüzünün şekli, dönmesi, bilinen son sınırları, üzerini örten kubbe, enlem ve boylamlar gibi coğrafya ve astronomi bilgilerinden haberdar oldular. İran tarihi üzerine yazılmış bir çok Pehlevîce kitap ve Sâsânî dönemine ait çeşitli haritalar ve arazi ölçüm kayıtları İslam coğrafyacılığına hazır kaynak teşkil etti. Astronomi ve coğrafya konusunda eski Yunan kaynaklarının da İslam coğrafyasının gelişmesinde derin tesirleri oldu.¹¹³

¹¹¹ S. Maqbul Ahmad, “Coğrafya” *DIA*, c. VIII, s. 50.

¹¹² Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İSAR, İstanbul, 1998, s. 95.

¹¹³ S. Maqbul Ahmad, a.g.m., s. 50-51.

İslam coğrafyasının temellerinin atıldığı Abbasiler döneminde, IX. yüzyılın ortalarında Irak'ta tasvirî coğrafya okulu, X. yüzyılda da Orta Asya'da Belh coğrafya okulu ortaya çıktı. Özellikle Grek coğrafyasının etkisinde kalan bu okullara mensup coğrafyacılar konu üzerinde rehberlik edebilecek düzeyde klasik eserler meydana getirdiler. Astronomi bilginleri, matematikçiler, filozoflar, elçiler, denizciler, sefaret heyetleri ve seyyahlar bu ilim dalında birçok eser te'lif ettiler. Müelliflerin yaklaşımları ve ilmi alanları ise geniş anlamda coğrafya ilmi çatısı altında olmak üzere birçok türde eserin ortaya çıkmasına yol açtı. Bunlar şu başlıklar altında toplanabilir;

- 1- Felsefe, astronomi, jeomorfoloji ve matematikî coğrafya
- 2- Genel coğrafya ve kozmografya
- 3- Bölgesel coğrafya ve topografya
- 4- Etnoloji ve iktisadî coğrafya
- 5- Seyahatnameler ve sefaret heyetleri
- 6- Ziyârât ve fezâil kitapları
- 7- Coğrafya sözlükleri
- 8- Ansiklopediler ve tarih kitapları

Coğrafya kitapları yazılış amaç ve metotlarına göre çeşitlilik arz etmesine karşın genel olarak coğrafya kitaplarında dünya ve alem hakkında bir giriş yer alıyor, bundan sonra karalardan, denizlerden, dağlardan, nehirlerden söz eden fiziki coğrafya kısmı geliyordu. Bu kısmı ülkelerden bahseden siyasi, sosyal ve ekonomik coğrafya bölümü takip ediyordu. Bu arada büyük şehirlerden, ülkelerdeki halklardan, sosyal hayattan, üretimden, ziraattan ve ticaretten söz ediliyordu. Yalnız fiziki coğrafya konusunda verilen bilgiler daima sınırlı tutuluyor ve sosyal-iktisadi coğrafyaya göre zayıf kalıyordu. Birçok coğrafyacı ise aynı zamanda seyahatlere çıkarak incelemeler yapıyor, gözlemlerine dayanan bilgiler veriyorlardı.¹¹⁴

İslam coğrafyası her ne kadar XII. yüzyılda da hem coğrafi düşüncenin gelişimi, hem de eserlerin yüksek edebi bir değer kazanmasıyla en yüksek seviyesine çıkmışsa da coğrafyacılar bu ilim dalının çeşitli branşlarını özellikle tasvirî ve

¹¹⁴ Ramazan Şeşen, a.g.e., s. 96.

bölgesel coğrafyayı geliştirmeye devam etmişlerdir. Astronomi bilginleri, coğrafyacılar, seyyahlar ve gemiciler bu ilme önemli katkılarda bulunmuşlardır.¹¹⁵

Verdiğimiz bu kısa ve genel bilgilerden sonra İslam coğrafyacılığının gelişimi ve bu süreçte ortaya konan eserler içerisinde *Harîdetü'l-'Acâib ve Ferîdetü'l-'Garâib*'in yeri nedir? Sorusuna cevap vermek gereklidir.

VIV. ve XV. yüzyıl Şam-Filistin Bölgesi coğrafyacılarından Sirâceddin İbnü'l-Verdi tarafından kaleme alınan *Harîdetü'l-'Acâib ve Ferîdetü'l-'Garâib*, Belhî ekolü geleneğini takip eden Zekerriyya el-Kazvinî ve Şeyhur-rabve ed-Dımaşkî'nin eserleri tarzında hazırlanmış bir kitaptır. Bu kitabın orijinal bir telif eser olduğunu söyleyenler yanında İbn Şebîb el-Harranî'ye nisbet edilen *Cami'u'l-fünûn ve selvetü'l-mahzûn*'dan alıntı olduğunu söyleyenler de vardır. Kozmografik bir yaklaşımla kaleme alınan eserde gerçekle hayaller, tarihi olaylarla efsaneler iç içe anlatılmaktadır. Katip Çelebi'nin ağır tenkitlerde bulunduğu *Harîdetü'l-'Acâib ve Ferîdetü'l-'Garâib* dünya kütüphanelerinde pek çok nüshası bulunan ve ilgi gören bir eserdir. Kitabın büyük ilgi görmesinin sebebi diğer İslam coğrafyacılarının eserlerinde rastlanmayan Avrupa, Afrika ve Arap ülkeleri hakkında bazı ilginç bilgiler içermesidir. Örneğin müellif Ali bin Hüseyin el-Mes'ûdî'den aldığı Rusya ve Doğu Avrupa'ya dair bilgiler yanında Trapani'yi Sicilya'ya bağlayan bir köprünün varlığından söz etmektedir. Michele Amari bu köprü rivayetini ilk ortaya atanın İbnü'l-Verdî olduğunu söylemektedir. Franz Taeschner'e göre de Osmanlıların İstanbul'u almasından önce burası hakkında İslam kaynaklarında anlatılan en geniş bilgi İbnü'l-Verdî'de yer almaktadır. Yine kitabın girişinde yer alan yuvarlak dünya haritası da Katip Çelebi tarafından beğenilmemekle beraber küresel haritaların bir denemesi mahiyetinde olduğundan önem taşımaktadır.¹¹⁶ Avrupa'da çeşitli tercüme ve kısmi neşirleri yapılan Farsça ve Türkçe'ye çevrilen bu eser tenkit edilecek yönlerine rağmen tarih-coğrafya alanında göz ardı edilemeyecek bir kaynaktır.

Harîdetü'l-'Acâib'in Hâce Hatib Mahmud er-Rumî tarafından yapılan tercümesine gelince bu eseri XV. ve XVI. yüzyılda Osmanlılar dönemindeki coğrafya çalışmaları içinde değerlendirmek gereklidir. XV. yüzyıla kadar dünya genelinde daha çok Arapça ve Farsça yazılan coğrafya kitapları XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Batı dillerinde yazılmaya başlanmış, bu iki devir arasındaki

¹¹⁵ S. Maqbul Ahmad, a.g.m., s. 50-60.

¹¹⁶ Mustafa L. Bilge, "İbnü'l-Verdi, Siraceddin", *DİA.*, c. XXI, s. 238-239.

boşluk ise gittikçe ciddiyet ve çeşitlilik kazanan Osmanlı eserleriyle doldurulmuştur. Ancak Osmanlı coğrafya eserleri bu ilmin tabii ve riyazi taraflarından çok mevzii ve topografik yönleriyle ilgilenmişlerdir. Osmanlı coğrafya eserleri de konu yönünden kesin hatlarla birbirinden ayrılmamakla birlikte ilmi, amelî ve seyahatname türü olmak üzere üç grupta mütalaa edilmişlerdir.¹¹⁷

Başlangıç dönemi Arap ve Fars eserlerinin tesiri altında kalan Osmanlı coğrafyacılığı XV. yüzyılı bu eserleri tanımakla geçirirken XVI. yüzyılda ise bir yandan tercüme, bir yandan da seyahatnamelerle, denizcilik, yollar ve bazı önemli şehirler üzerine yazılan kitaplarla gelişme göstermiştir. Osmanlılar döneminde başta Zekeriyya Kazvinî'nin '*Acâibü'l-Mahlûkât*'i olmak üzere bir çok klasik eser tercüme edilmiştir. Bu tercüme faaliyetleri incelendiğinde ise kendi içerisinde çeşitlilik arz ettiği görülmektedir. Örneğin Rükneddin Ahmed adında bir kişi '*Acâibü'l-Mahlûkât*'i aynen tercüme ederek Çelebi Sultan Mehmet'e sunarken, Ahmed Bican eseri özet halinde tercüme etmiş, Kanunî'nin oğlu Şehzade Mustafa'nın hocası Muslihüddin Mustafa Sürûfî Efendi (ö. 1562) ise '*Kitâb-i 'Acâibi'l-Mahlûkât ve Garâibi'l-Mevcûdât*' adıyla daha mufassal bir tercüme ortaya koymuştur. Görülüyor ki, Hâce Hatib Mahmud da eserini Osmanlı coğrafyacılığında tercüme çalışmaları geleneğinde hazırlamıştır. Yalnız Hâce Hatib tercümesini kendi gözlemleri, çeşitli kaynaklardan derlediği bilgiler ve denizcilerden dinlediği haberlerle daha da genişletmiş, bazı bölümleri de çıkarmak suretiyle orijinal eserden bir hayli uzaklaşmıştır. Bu durumun metot olarak tenkidi bir yana, muhtevâ olarak eleştirilen hususları orijinal eserle alâkalıdır.

Hâce Hatib çağın süper gücü olan bir devletin müellif ve olayların tanığı olarak yeni bilgilerle kitabı güncelleştirmiş, kendi gözlemlerini aktarmak sureti ile İbnü'l-Verdi'nin eserinin yazıldığı H. 822 (M. 1419) tarihi ile H. 970 (M. 1563) tarihi arasında ortaya çıkan değişiklikler hakkında ipuçları vermiştir. Bununla birlikte Hâce Hatib'in eseri genelde ilmî kıymeti olmayan bir eser olarak tenkit edilmiş¹¹⁸ ve adeta bir kenara itilmiştir. Buna bağlı olarak yazarı da meçhul kalmıştır. Kitabın tenkit edilmesinin sebebi coğrafi malumat ve seyahat bilgilerinin içinde efsanevi

¹¹⁷ Osm devrinde coğrafyacılık hakkında daha geniş bilgi için bkz. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul, 1982.

¹¹⁸ Bkz. Adnan Adıvar, a.g.e., s. 78.

Cevdet Türkay, *Osmanlı Türklerinde Coğrafya*, Maarif Basımevi, İstanbul, 1959, s. 27.

haberler ve hurafelerin yoğun bir şekilde yer almasıdır. Oysa hurafeler ve efsanevi bilgiler bu türde yazılan kitapların hepsinde az veya çok görülen olumsuz özelliklerdir. İbnü'l-Verdi de bu tür bilgilere fazlasıyla yer vermiş, Hâce Hatib ise az da olsa ilaveler yapmıştır. Ancak bu husus, eserin tarih-coğrafya ve dönemin sosyal iktisadi hayatı hakkında önemli bilgiler verdiği gerçeğini de değiştirmemektedir.

Tezimizin bu bölümünde *Harîdetü'l-'Acâyib ve Ferîdetü'l-Garâyib Tercümesi* adlı eser, genel özellikleri, yazılış amacı, metodu, kaynakları, nüshaları ve coğrafya eserleri içerisindeki yeri bakımından incelenip değerlendirilmiştir. İkinci bölümde ise eserin edisyon kritikli metni verilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

HARİDETÜ'L-ACÂYİB VE FERİDETÜ'L-GARÂYİB TERCÜMESİ'NİN EDİSYON KRİTİĞİ

I. EDİSYON KRİTİĞİN AMACI:

Edisyon kritik yani metin tahkîki, bir asırdan fazla bir zamandır gerek şarkiyatçılar gerekse Doğulu ilim adamlarının meşgul olduğu bir sahadır. Eski metinlerin neşrine hususi bir önemin atfedilmesi bu mirasın neşrinde yeni bir ilmi alanın ortaya çıkmasında zemin hazırlamıştır. Müsteşrikler doğu kültürüne ait nadir yazmalara dikkat çekmişler ve bu yazmaların neşrinde, Garpta eski Grek ve Lâtin metinlerinin neşri için konulmuş kaideleri tatbik etmişlerdir. Bunlar metinde sıhhati temin eden ve mümkün olduğu kadar müellif nüshasına yakın bir metne imkan veren sabit kaidelerdir. Ancak metinlerin tahkiki hususunda ilim ve metod sahibi olanların yanısıra, bu ilmî metodları tanımamazlıktan gelen, methodsuzluk taassubuyla hareket eden pek çok nâşir de görülmüştür. Dolayısıyla metin neşrinde müştereken kabul edilmiş bir usulün yokluğu pek çok tahkîk ve neşir usûlünün doğmasına yol açmıştır. Bu usulleri birleştirme yolunda yapılan çalışmalar¹¹⁹ bir yana bizim burada altını çizmemiz gereken nokta tahkîkin amacı olmalıdır. Zira belirlenecek doğru ve ortak bir hedef bu çalışmaların ana eksenini ortaya çıkaracaktır.

Metin tahkîkinin gayesi, müellifin telif ettiği şekilde, şerhsiz olarak sahih bir metin takdim etmektir. Nâşirlerin çoğu bu prensibe dikkat etmeden sahifelerin altlarını şerh ve ilavelerle doldurmaktadır. Kelimelerin izahı, müelliflerin hayatları, basılmış metinlerden nakiller, müellifin görüşü üzerine izahlar o derece uzamaktadır ki, okuyucunun dikkati asıl metinden uzaklaşmaktadır. Bu nedenle tahkîk, müellifin telif ettiği orijinal esere en yakın metne ulaşma hedefine yönelmeli ve esas almalıdır.¹²⁰

¹¹⁹ Salahuddin Al-Müneccid, "Arapça Yazmaların Neşir Kaideleri", çev. Mehmed Hatiboğlu, *Ankara Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*, c. XIV, 1966. s. 245-261.

¹²⁰ Salahuddin al-Müneccid, a.g.m., s. 251

II. EDİSYON KRİTİKTE İZLENEN METOD:

Hâce Hatib Mahmud er-Rumî'nin *Tercemetü Harîdeti'l-'Acâyib ve Ferîdeti'l-Garâyib* adlı kitabının edisyon kritiğini yapmaya karar verdiğimiz zaman ilk iş olarak eserin dünya ve ülkemizdeki nüshalarını tespit ettik. Ardından bu nüshaları tanımaya çalıştık ki, bu hususta ülkemiz kütüphanelerinde bulunan nüshaların çoğunu yakından görme ve inceleme fırsatı bulduk. Nüshaların tespit ve tanınmasından sonra nüshaların tertibini yapmaya sıra geldiğinde elimizdeki nüshalar içinde müellif nüshası veya musannifin imla ettirdiği nüsha yada bunlarla mukabele edildiğine veya alimlerin önünde işitildiğine dair bir icazet taşıyan nüsha bulunmadığını gördük. Bu nedenle müellif devrinde istinsah edilen nüshalara yöneldik. Bunlar içerisinde kitabın telif tarihinden iki yıl sonra istansah edilen ve oldukça iyi korunmuş bir nüsha olan Nuruosmaniye nüshasını tahkik çalışması için seçtik. Daha sonra istinsah tarihi kesin belli olmamakla beraber H. X. asra tarihlenen ve dolayısıyla da müellifimize yakın bir tarihte istinsah edilen Esad Efendi nüshasını ve daha geç bir devirde H. 1047'de istinsah edilen ancak güzel ve açık bir nesihle kaleme alındığından ve bilhassa yer adlarının okunmasında yardımcı olacağı kanaatiyle Pertevniyal nüshasını belirledik. Bu üç nüshadan Esad Efendi nüshasını ise tashih görmesi nedeniyle ana yazma (el-umm) olarak ayırdık ve onun metnini tespit etmeye gayret ettik

Nüsha farklarını sayfelerin altına koymayı metod olarak benimsedik ve dipnotlarımızda kullandığımız nüshalara buldukları kütüphanenin isminin baş harfleri ile işaret ettik.

Nuruosmaniye Nüshası: N.

Pertevniyal Nüshası: P.

Esad Efendi Nüshası: E.

Nüsha farklarının dışındaki notları ise yine dipnotlarda belirttik. Temel olarak aldığımız Esad Efendi nüshasına başka nüshalardan yaptığımız ilaveleri iki dik çizgi [...] arasında gösterdik ve bu hususa dipnotta işaret ettik. Ana metinde bulunan nakil ve delil diye gösterilmiş metinler genel usul üzere köşeli parantez arasında belirtilmesi gerekirken çalıştığımız eserde kitabın neredeyse tamamının nakillerden meydana gelmesi nedeniyle bu usulü terk ettik. Yine Kûr'an'dan yapılan nakillerin

çiçekli parantez *...* arasına alınması gerekirken bu uygulamayı da kullanmadık. Zira nüsha farklılıklarının tespitinde uzun paragraflara veya cümlelere işaret edilirken çiçekli parantez kullanıldığından herhangi bir karışıklığa neden olacağı endişesi hâsıl oldu. Bu nedenle Kur'an'dan yapılan nakillerde Arapça metin ve meallerini yazmakla yetindik.

Orijinal metinde paragraf ve imla işaretleri olmadığından oluşturulan metinde yer alan bu tür işaretler tarafımızdan konulmuştur. Fasıllarda ve diğer başlıklarda ise metne bağlı kalınmış, herhangi bir düzenleme yapılmamış, yalnız paragraf yapılmakla yetinilmiştir. Kitapta kırmızı mürekkeble yazılmış olan şehir, bölge, kaynak eser ve müellif isimlerini ise koyu harflerle belirttik. Ancak metinde zaman zaman bu konuda yapılan ihmalleri de belli bir metodu takip etmek gayesi ile düzeltme yoluna gittik. Nüshalarda birden fazla yazılmış olan bazı kelimeleri ise dipnotta parantez içinde mükerrer lafzıyla belirttik.

Ayrıca eserin Arap alfabesi ile yazılmış Osmanlıca metnini muhtevası gereksiz bir kabarıklığa iteceği düşüncesi ile tez çalışmamıza koymayıp, nüshalardan birer sayfa örnek koymakla yetineceğimizden edisyon kritikli metinde geçen özel isimler bilhassa yer adlarını transkripsiyon işaretleri ile vermeyi uygun bulduk. Metni transkripsiyon işlemine tâbi tutarken de ana metne bağlı kaldık. Söz konusu eserin yalnız tezimizin kapsamı dahilindeki bölümlerine tahkîk ve transkripsiyon yapılmış olduğundan bu bölümlerin bitiminin ardından kitabın sonunda yer alan "Hâtimetü'l-Kitâb" ile çalışma tamamlanmıştır.

III. ESERİN EDİSYON KRİTİKLİ METNİ

الحمد لله غافر الذنب، قابل التوب، شديد العقاب، عالم الغيب، راحم الشيب، منزل الكتاب، ساتر العيب، كاشف الريب، مذل الصعاب، مغيث الملهوف، دافع الضروف، رب الأرباب، خالق الخلق، باسط الرزق، مسبب الأسباب، مالك الملك، مجري الفلك، مسير السحاب، ساطع الغرآء على متن المياه مسكة بحكمته عن الاضطراب منها خلقناكم وفيها نعيدكم ومنها نخرجكم يوم الحشر والمآب، احمده وهو الحمد كل لسان ناطق، واشكره وهو المشكور في المغرب والمشرق، واشهد ان لا اله الا الله وحده لا شريك له شهادة ولذ الايمان اركانها وشد الايمان بنيانها والد البرحان ادماؤها واشهد ان محمدا عبده ورسوله المستولي على شاز لسانه ونبيه المفضل بمعاني علومه وبدايع بيانه والصادق الصادع بدليله وبرحانه، القائل زويت لي مشارق الارض ومغارها كشفا واطلاعا بسره وعيانه، صلى الله عليه وسلم وعلى آله واصحابه وازواجه صلوة تبلغ من آمن به غاية امته وامانه وتكن روعة في الدارين بعفو الله وغفرانه، أما بعد قد اشار الى العبد الفقير الحامل الحقير من اشارته الكريمة محمولة على الطاعة على الرؤس وسيرته المستقيمة، امره بان يجعل له دائرة مشتملة على دائرة الارض صغيرة يوضح ما شتمت عليه من طولها والارض والرفع والحفض. ففتح الله سبحانه من فيضان لطفه احسن مآب، وسهل امتنان عطفه ذلك الصعب المهاب، وبشر من افيته ما لم يحظر في بال وحساب، فنهضت مبادرا الى المشحود فشاكر الذي الانعام والجود فاقبلت على مطالعة كتب حكماء الانام وتصانيف علماء الهيئة الاعلام كشرح التذكرة للخواجه نصير الطوسي وجعفر بباطلميوس وتقويم البلاد للبلخي ومروج الذهب للمسعودي وعجائب المخلوقات لابن الاثير الجزري والمسلك والمهالك للمراكشي وكتاب الابتداء وغيرها من الكتب المعينة على تحصيل المطلوب الموضوعة بين الناس وفي هذا الغرض لم يخل من الخلل والقياس. فان ذلك امر موهوم لكنه وهم حسن وكما قال بين اليقين والوهم كما بين اليقظة والوسن. والله سبحانه وتعالى هو المجاوز عن الخطأ والخلل والموفق لصاحب القول العمل. وقد وضعت هذه الدائرة مستعينا بالله تعالى على صورة شكل الارض وفي الطول والارض باقاليمها وجهاتها وبلداتها وصفاتها

وعروضها وهيأتها واقطارها وممالكها ومغاورها ومهاالكها وعامرها وجبالها وسهلها ورمالها وعجايها وغرايبها

وموضع كل اقليم وذكر ما بينهما من المآلف والمعاطف وذكر الامم المنقسمة في الجهات والاقطار وسد ذي

القرنين على يأجوج ومأجوج كما جاء في نص الكتاب وبالله سبحانه وتعالى الاعتصام وبالله التوفيق.

هذه الدائرة فيها صورة الارض وما فيها من المدن والجبال والبرار والقفار والبحار والانهار ومافيه

من الاعاجيب الغريبة والاعمال العجيبة¹²¹

¹²¹ Günahı bağışlayan, tevbe kabul eden, cezalandırması şiddetli olan, gaybı bilen, güçsüze karşı merhamet sahibi, Kitab'ı indiren, kabahati gizleyen, şüpheyi gideren, zorluğu kolaylaştıran, dertlinin imdadına koşan, zararı engelleyen, rablerin Rabbi, mahlûkatı yaratan, rızkı veren, sebepleri var eden, mülkün sahibi, gemileri yürüten, bulutları hareket ettiren, suların ortasına hikmeti ile sarsıntıdan koruduğu ve "Sizi ondan yarattık, ona döndüreceğiz ve toplanış günü olan kıyamet günü de ondan yeniden çıkaracağız" buyurduğu toprağı seren Allah'a hamd olsun. O konuşan her dille övülmüş olduğu için ona yeniden hamd ediyorum. O, batılarda ve doğularda kendisine şükredilen olduğu için ona şükrediyorum. İmanın, temellerini pekiştirdiği, kesin bilginin, binasını kurduğu ve delillerin zevkle devamını sağladığı bir şahitlikle şهادet ediyorum ki Allah'tan başka ilâh yoktur, bir tektir. Onun ortağı yoktur. Yine şهادet ederim ki Muhammed onun kulu ve dili her türlü hatadan uzak, lisanına son derece hâkim olan resûlü, Arap dilinin manaları ve benzersiz anlatım sanatları ile üstün kılınmış peygamberidir. O gerçeği ve doğruyu delilleri ile apaçık dile getirendir. "Yerin doğuları ve batıları benim için toplanmıştır" diyerek yeryüzünün gizlisine ve âşikârına muttalî olduğunu belirten de odur. Allah'ın esenliği ve selâmı onun, ailesinin, ashâbının ve eşlerinin üzerine olsun. Yine ona inananı güvenin ve emniyetin son noktasına ulaştıran ve Allah'ın affı ve bağışlaması ile iki cihanda memnun eden bir salât da onun üzerine olsun. Bundan sonra (derim ki), bu fakir ve zavallı kula değerli ve itaat edilmeye lâyük işaretlerinden ve dosdoğru hayat tarzından bir parça olmak üzere bir kimse işarette bulundu (yol gösterdi). Ona, kendisi için, yeryüzü dairesini küçük ama kapsamlı bir biçimde ihtiva eden, yeryüzünün uzunluğunu ve genişliğini, yüksek ve alçak yerlerini gösteren bir daire çizmesini emretti. Nihayet Yüce Allah lûtfunun bereketinden en güzel yolları açtı. Yardımıyla bu zor ve ürkütücü işi kolaylaştırdı. Desteği ile akla hesaba gelmeyecek şeyler müjdeledi. Ben de bu nimet ve cömertliğe şükrederek hemen işe koyulup öncelikle önde gelen bilge kişilerin kitaplarını mütalâa ettim. Hoca Nasîr et-Tûsî'nin *Şerhu't-Tezkira'sı*, Cafer'in *Batlamyus Şerhi*, Belhî'nin *Takvîmü'l-Bilâd*'ı, Mes'ûdî'nin *Mürûcü'z-Zeheb*'i, İbnü'l-Esîr el-Cezerî'nin *'Acâyibü'l-Mahlûkât*'ı, Merâkeşî'nin *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*'i ve *Kitâbü'l-İbtidâ* gibi meşhur hey'et âlimlerinin eserlerini inceledim. Aynı zamanda insanlar arasında tanınan ve kabul gören diğer belli başlı bazı kitapları da araştırdım. Ortaya koyduğum bu eserde elbette bazı eksiklikler mevcuttur. Bu kuruntuya dayalı bir söz ama buradaki güzel bir kuruntudur. Nitekim uyanıklık ile şekerleme hali arasında olduğu gibi, kesin bilgi ile vehim arasında da bir alâka vardır denmiştir. Ancak Yüce ve Üstün olan Allah hata ve eksikten uzaktır ve bu sözün sahibine işinde yardımcı olandır. Allah Teâlâ'dan yardım dileyerek bu daireyi yeryüzünün şekli biçiminde hazırladım. Bu daire yeryüzünün uzunluk ve genişliğini, iklimlerini ve yönlerini, beldelerini, vasıflarını, vadilerini, yerçekillerini, kıtalarını, memleketlerini, mağaralarını, çöllerini, imar edilmiş bölgelerini, dağlarını, ovalarını, kumsallarını, acayipliklerini ve garipliklerini ve her iklimin bulunduğu bölgeyi ihtiva etmektedir. Ayrıca bunların arasındaki ortak noktalar ve birleştirici özellikler, değişik bölge ve kıtalarda yaşayan insan grupları ve Zülkarneyn'in Ye'cüc ve Me'cüc'e karşı yaptığı set de -Kur'an'da geçtiği gibi- bu dairede zikredilmiştir. Ancak Eşsiz ve Yüce Allah'a sınıksız bağlanılır ve başarı ancak Allah'tandır.

Bu dairede yeryüzünün şekli ve onda bulunan şhirler, dağlar, karalar, çöller, denizler, nehirler, hayret edilecek şeyler ve insanı şaşkırtacak işler yer almaktadır.

Bilgil ki¹²² bu bir¹²³ risâle-i latîfe ve mecmu'a-i şerîfedür. Sadru'l-'ulemâ ve kutbü'l-asfiyâ fahrü'l-mü'ellifin ve zübdetü'l-'ârifin Sirâcü'd-dîn Ömer İbnü'l-Verdî'nin rahimehullâh |'aleyh |¹²⁴ mü'ellefâtından Harîdetü'l-'Acâyib ve Ferîdetü'l-Ġarâyib nâm kitâbının evvelinde vâki' olan dâyireyi şerh idüb yeryüzünde eğer cibâl ve bihâr ve cezâyir ve enhâr ve mesâfât-ı bilâdı ve esnâf-ı 'ibâdı ve sıfât-ı bilâdun tûl ve 'arzı ve semâvât ve arzı ve mevâzi'-i ekâlîmi ve mefâviz-i ramâmîmi ve berriyenün 'acâyibini ve ekâlîmin garâyibini ve bunların içinde sâkin olan ümem-i muhtelif ve ecnâs-ı mü'telif ve mahall-i âb-ı hayât kutr-i 'alemin ne cânibinde ve ne semtindedür. Tâ Sedd-i Zülkarneyn ve Mecma'u'l-Bahreyn ve Sedd-i Ye'cûc ve Me'cûc ve havâss-ı eczâ-i hayvânât ve menâfi'-i-envâ'-ı nebâtât selef-i 'ulemâ ve halef-i hükemâ 'acâyib ve garâyibinden ve mesâlik ve nevâ'ibden beyân idüb 'Arabî elfâzla tahrîr etmeğin herkes ândan behremend olmadugi ecilden ba'zı yârân-ı ihvân¹²⁵ bu 'abd-i kalîlü'l-bizâ'a ve 'adîmü'l-istitâ'adan Türkî elfâzile tercümesin iltimâs itdükleri bâ'isden felâbüdde hâtır-i fütûr ve kalb-i meksûr buna karârın itdü ki el-me'mûru ma'zûrun fehvâsınca 'amel idüb¹²⁶ dergâh-ı 'izzet-penâha ilticâ ve ihvân-ı safâdan¹²⁷ himmet irticâ oluna ki suhûr-ı hatâyile ve naks-ı hayâlile bi-kaderi'l-vus' ve'l-îmkân tahrîre mübâşeret ve tastîre mübâderet olunub muhibbü'l-'ulemâi's-sulehâ ve muhsinü'z-zu'afâ' ve'l-fukarâ' menbe'u'l-cûd ve'l-in'âm mu'în-i erâmil ve'l-eytâm 'uzûbü'l-İsân melîhu'l-beyân el-muhtez bi-'inâyetillâhi'l-meliki'l-ekber Emîr-i kebîr 'Osmân Şâh İbn İskender Pâşâ yesserallâhu mâ yeşâ' lâ zâle mükrimen beynel ümerâ bi'l-'adli ve'l-ihsân ve hüve bi-menzileti'l-'ayni fi'l-însân zâafallâhu te'âlâ celâlehü ve medde 'ale'l-muhlisîne ed-dâ'îne zilâlehü kitâb-ı mezkûr 'an huzûri mevfüri'l-hubûr sa'âdet nümâlarında ümîd-i kabûl niyetine tastîr olunub cerîde-i cedîde nazar-i lütfî melhûz olicak me'mûldür ki rakam-ı kabûl çekilmesi dirig buyurulmaya fi ta'rîfi meliki'l-mukarrebîn ve 'umdetü'l-mülûki's-selâtin a'nâ 'Osmân Şâh min sülâlet-i Sultân İbn¹²⁸ Sultân Selîm Hân.

¹²² P. kim

¹²³ N. ve P. "bir" yok.

¹²⁴ P.

¹²⁵ P. yârân u ihvân

¹²⁶ P. idüb

¹²⁷ P. safât

¹²⁸ P. bin

يا رب أنصر بجندك القوي لواؤه
من حيث أن مقصدك¹²⁹ كل غزاؤه
وجه العقول صار حصنا بذهنك
كالليل يستتير بيدر لقاؤه
(4-a) دآم الهلال ضربك اياه حلقة
في بابك الرفيع بمنه المنقاؤه
جدواك بالبشاشة واللفظ والنشاط
والفيض للسحاب قرين بكاؤه
من منه النقامة من نكبة الزمان
ترحم له ورحمك هذا شفاؤه
لايتتهي العقول الى حد مدحك
لايقطعن بعدو بيان فضاؤه
الناس في القيام والأفلاك في الركوع
والارض في السجود فكل عطاؤه
يا رب أحسن أمره في دار الوجود
وارزقه فيهما ابدأ مايشاؤه*¹³⁰

¹²⁹ مقصد. P.

¹³⁰ *...* N. nüshasında yok.

Yâ Rabbi onun sancağına yardım et güçlü ordunla,
Senin amacın da onun bütün gazâları zira.
Akılların çehresi senin zihninin ile sapasağlam oldu,
Tıpkı gecenin aydınlanması gibi karşılaşınca dolunayla.
Ayın gökte daimî duruşu onu boğazından vurman demek,
Ki acizliği ile senden şefkat dilemekte yüce kapında.
İhsanda bulunman güler yüz, lûtufta ve gönül hoşluğuyla
Ve feyiz ile, dost olan bulut için ağlamaya.
Ona zamanın musibetlerinden kurtulmayı kim edebilir ihsan?

Pây-i melehî pîş-i Süleymân burden. 'Aybet velâkin hezâr hüner¹³¹ azmurdi mercûdur ki¹³² ol cenâb-ı deryâ-nevâlden¹³³ bir tuhfe-i hakîr makbûl olub Hak Te'âlâ Sultânının peyvendin ilâ kıyâmi's-sâ'a cemî'-i nikebât-ı dehrden mahfûz ve havâdis-i rüzgârdan mesûn idüb zât-ı melik sıfâtların cümle âlâm-ı rûhânîden ve eskâm-ı¹³⁴ cismânîden müberrâ idivere âmin. Yâ rabbe'l-'âlemîn.

Târih şodem kim¹³⁵ verdi el bu emre fursat tokuz yüz yetmiş ermişti hicret.¹³⁶ Evvelâ Kâf tagınun zikrine şurû' idelüm. Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Kur'ân-ı 'Azîminde ve Furkân-ı mecîdinde buyurmuşdur.¹³⁷ İmdi Cebel-i Kâf'ın tefsirinde 'ulemâ-i müfessirîn birkaç vech üzerine yazmışlardır. Ebu Sâlih İbn 'Abbâs'dan razıyallâhu 'anhümâ rivâyet ider ki, Hak Te'âlâ bir tağ yarattı ki, anâ Kâf dinülür. 'Âlem-i süflîyi ihâta eylemişdir. Ve 'urukî ol sahrâ-i 'azîmeye muttasıldır ki, bu yeryüzü ol sahrânın üzerindedir. Her kaçan kim Hak Te'âlâ bir şehre yâhûd¹³⁸ bir köye zelzele emr itse ol tağa müvekkel olan meleğe emr ider ki ol yerin tamarlarını deprede. Pes ol yer ol sâ'atde harekete gelür. Mücâhid eytdi, Cebel-i Kâf yeryüzüne ve cemî'-i deryâya muhîtdür. Zâhhâk rivâyet eyledi, Cebel-i Kâf yeşil zümrüdüdür. Ve âsumânın kenefleri kurulmuş çadır gibi üzerine sarkmışdur. (4-b) Ve gökyüzü yeşil görüldüğü ândandır. *Cebel-i Kâf şol tağdır ki yeryüzünü cümle ihâta eylemişdir. Hak Te'âlâ ânı yeşil zümrüdden halk eylemişdir. Ve ânun 'arzı beş yüz yoluk yoldur. Ve dünya gökleri ânun üzerine binâ olunmuşdur. Ve ânun yeşil görüldüğü ândandır. Bu Cebel-i Kâf'ın mâverâsı Bahr-ı Muhtî'dir ki Cebel-i Kâf ihâta eylemişdir. İsmi Bentaş'dır ki ve bu Cebel-i Kâf'ın mâverâsında bahr-i âhar

Rahmet et ki ancak bu merhametin şifadır ona.
Övgünün son sınırına akıllar ulaşamaz asla,
Bitmesin onun sonsuzluğu sözün bittiği noktada.
İnsanlar kıyama kalkmış, felekler rükûya eğilmiş
Yeryüzü ise secdede, hepsi ondan atâ.
Yâ Rabbi işini güzelleştir onun varlıklar dünyasında,
İstediği şekilde rızıklandır onu iki dünyada da.

¹³¹ N. hünerât

¹³² P. ve N. mercû ol cenâhu

¹³³ P. ve N. oldur ki

¹³⁴ P. aksam

¹³⁵ N. kim

¹³⁶ N. velenişri' fi zikri cebel-i Kâf

¹³⁷ Tüm nüshalarda bir miktar boşluk bırakılmıştır.

¹³⁸ P. ya

vardır ki ismine Kubeys dirler. Ve¹³⁹ bunun mâverâsında bahr-i âhar vardır ki ismine Muzlim dirler. Ve yine bunun mâverâsında bahr-i âhar vardır ki adına Mermâs dirler. Ve bunun mâverâsında dahî bir deryâ vardır ki ismine Bagi dirler. Ve bu bihâr-ı seb'anın âharıdır. Ve bu deryâların her birisi makeddemen zikr olunan bihârı ihâta eylemiştir. Ve her deryânın arasında olan taglara dünya' gökleri kubbe olmuştur. Ya'nî bu yer ve gökler her birisi mukâbelesinde vâki' olan taga mülâsık¹⁴⁰ olub kubbelemiştir. Ve bu tagların her birisinin mâbeyni mahlûkâtla memlûdür. Bunların 'adedin ve cinsin ve sıfatın Allâh'dan gayrı kimse bilmez.*¹⁴¹

FEEMMÂ ZİKRU'L-BİHÂR¹⁴²

Yeryüzünde olan deryâların gâyet a'zamı Bahr-ı Muhîf'dir ki 'âlemin çevresin ihâta eylemiştir ki ânun karaları ve sâhili yokdur. İllâ arz cihetinden var.¹⁴³ Ve sâhili Bahr-i Muzlim tarafının ardındadır ki ol Bahr-ı Muhîf'le muhîftir. Bahr-ı Muhîf yeryüzün ihâta eylediği gibi. Ve ânun zulmünü ânun ardından güneş matla'ından magribe varıncadır. *Ka'b'ül-Ahbâr'dan rivâyet olundu ki eydür, Cebel-i Kâf'ın çevresini Rasûlullah'dan -sallallâhü 'aleyhi's-selâm- su'âl itdim. Eytdi ki,¹⁴⁴ ânun ardında yetmiş bin yer vardır altundan ve ânun ardında yetmiş bin arz vardır miskden ve yine ânun ardında yetmiş bin yer vardır gümüşden ve ânun ardında yetmiş bin yer vardır demürden ve ânun ardında yetmiş bin yer vardır nûrdan ve ânun ardında yetmiş bin yer vardır ki anda ferîştehler sâkindir. Ânda ne issi var¹⁴⁵ ve ne sovak.¹⁴⁶ Ve bu yerlerin her birisi bin yıllık yoldur. Ve ânun ardı zulmetden bir deryâdır.(5-a) Ve ânun ardında yelden bir hicâb vardır. Ve bunun ardında bir ak yılan vardır ki cemî' dünyayı ihâta eylemiştir. Hak Te'âlâ 'azze şânühû hazretine tesbîh ider.*¹⁴⁷ Ve deryânın suyu tuzlu oldugunun hikmeti tekâdüm-i zamanla ve dünya halk olalıdan beri minnetin ve müteğabbir olmadığı ve ziyâde ve noksan olmadığın sebebi oldur ki Hak sübhânehû ve Te'âlâ'nın kudret-i 'azîmesidir. Eğer bu

¹³⁹ P. "ve" yok.

¹⁴⁰ P. mülâhık

¹⁴¹ *... * N. nüshasında yok.

¹⁴² N. Ammâ Zikrû'l-Bihâr

¹⁴³ P. vardır

¹⁴⁴ P. "ki" yok.

¹⁴⁵ P. "var" yok.

¹⁴⁶ P. vardır

¹⁴⁷ *... * N. nüshasında yok.

deryâların suları¹⁴⁸ tatlu olsa kokardı. Yeryüzünün halkı ânun râyiha-i kerfhesinden helâk olurdu. Pes ânı tuzlu yarattığı hikmet-i ilâhiye üzerinedir. Görmez misin ki eflâka ve eşyâya nazar itdiği halkın¹⁴⁹ gözü ki şahmdır ânı gözyaşı içinde mağmûr ve mağmûs kıldı. Ve şahm hıfz olunmuş illâ milh ile göz yaşısını¹⁵⁰ bu sebebden tuzludur. Ve mahall-i âb-ı hayât ki, Hızır Nebi 'aleyhi's-selâm ânı bulub içdi. Magrib ile cenûbun arasındadır. Maşrika akrebdir. Yeryüzünün rub'-ı harâbesi mukâbelesinden ammâ ol deniz ki Bahr-ı Muhît'den me'hûzdur, evcdır. A'zamî ve gâyet düşvârî Bahr-i Fâris'dir. Maşrik tarafından Çin vilâyeti haddından. Kulzüm halîcine geçilince¹⁵¹. Hak Te'âlâ Fir'avn'ı ol Kulzüm Denizi'nde gark eyledi ki, Mısır kurbundadır. Ve Rum Deryâsı Bahr-ı Muhît'in garbîsinden alınmışdır. Vilâyet-i Endülüs haddından ki Cezîre-i Hâzrâ denilür. Mağrûse-i Kōstantiniyye'ye kavuşunca. Feemmâ eğer¹⁵² Kulzüm zeylinden Çin vilâyetine varınca hadd-ı müstakîm üzerine kat'* olursa iki yüz merhale olur. Ve yine Kulzüm'den Mağrib deryâsının nihâyetine varınca hadd-ı müstakim üzerine kat'*¹⁵³ olunmalu olsa yüz seksen merhale olur. Ve kezâlik Kulzüm'den hadd-ı 'Irâk'a vârinca karadan hadd-ı müstakîm üzre kat' itsen bir aylık merhaledir. Ve 'Irâk'dan hadd-ı İslâm'ın nihâyetine Nehr-i Belh'e ve hadd-ı Fergâna'ya varınca yigirmi merhaleden ziyâdedir. Yine bu mekândan Çin a'mâlinden Bahr-ı Muḥîṭ'e dek¹⁵⁴ kara tarafından iki aylık yoldur. Feemmâ bu mesafe Bahr-i Kulzüm'den Çin deryâsına varınca denizden kat' itmeli olsan mesafe-i ba'ide ve meşakkat-i şedîde hâsıl olur. Zîrâ Te'ab cihetinden yolların igvicâcından ve muhâlif rüzgârın vukû'undan ki bu deryâdadır, gayri yerde bu yokdur.

Ammâ Bahr-i Rûm muhîtin garbîsinden mukaddemen zikr olunduğu üzere Endülüs ile (5-b) Tanca mâbeyninden bilâd-ı sâhil-i Şam hattına varınca dört aylık yoldur. Ve bu deryâ istikâmeti cihetinden Fâris deryâsından ahsendir. Zîrâ kaçan sene bu halîcin ağzından ya'nî Bahr-ı Muhît'in ibtidâsından bir rüzgâr ile gitsen seni

¹⁴⁸ P. suyu

¹⁴⁹ P. mahlûkâtın

¹⁵⁰ P. göz yaşısı pes

¹⁵¹ N. gelince

¹⁵² P. bahr-i

¹⁵³ *...* P. nüshasında yok.

¹⁵⁴ P. muhîtin

denizin ekserine götürür. Ve şol Kılzüm ki Bahr-i Fâris'in halîci zeylidir. 'Azîmeti semt istikâmet üzerinedir. Dört günlük yoldur.

FASL FÎ'L-MESÂFÂT

Bu dahî mesâfâtı bildürür. Mışır'dan Akşâ-yı Mağrib'e varınca yüz otuz merhaledir. Akşâ-yı Mağrib'in ortası maşrık nihâyetine dek dört yüz merhaledir. Ve ammâ 'arzı hatt-ı şimâl aksâsına varıncadır. Be-dürüstî Bahr-ı Muḥîṭ sâhilinden Ye'cûc ve Me'cûc nihâyetine ândan Saḳâlîbe ortasından geçsen dâhil-i vilâyet-i Bulğâr'ı kat' idüb Bilâd-ı Rûm'a ve Bilâd-ı Şâm'a dek gitsen ve Arz-ı Mışır'dan Noba'ya dahî bilâd-ı Zencile Sudan şehirlerinin ortasından toğru gitsen Bahr-ı Muḥîṭ'e dek nihâyet bulur. Pes bu hatt-ı şimâl ile cenûb arasındır. Pes bu yerin mesafesi ve bu hatt-i Ye'cûc ve Me'cûc nâhiyesi Bulğâr vilâyetine ve Arz-ı Saḳâlîbe'den kıyâsen kırk merhaledir.¹⁵⁵ Ve Şâm'dan Mışır'a dek otuz merhaledir. Ve yine Mışır'dan Vilâyet-i Noba'nın aksâsına varınca iki yüz merhaledir. Hattâ bu bir yere dek nihâyet bulur. Ol takdirce iki yüz merhaledir. Bunların küllîsi¹⁵⁶ 'arz-ı ma'mûredir. Ve Ye'cûc ve Me'cûc mâbeyni ve taraf-ı şimâlde Bahr-ı Muḥîṭ'in ortası ve Bahr-ı Muḥîṭ'le Vilâyet-i Sûdân'ın ortası ve Bahr-ı Muḥîṭ'in şimâlî tarafı 'arz-ı kafardır. Ya'nî harâbdır ma'mûr değildir. Hayvân ve nebâtân ve adem-i zâd olmaz. Şöyle ıssız memleketdir. Ve bu mesafenin mâbeyni Bahr-ı Muḥîṭ'e dek ne mikdâr idüğü¹⁵⁷ ma'lûm değildir, varılması gayr-ı mümkündür. İfrâtla soğuk ve ziyâde karlu ve kışlar olduğün ki imâretten ve zindegânîden ve anda nesne sâkin olmakdan hâlîdir. Niteki taraf-ı cenûbda gâyet hârre olduğu ma'mûraya mâni'dir. Ve mağrible Çin vilâyetinin mâbeyni külliyen ma'mûredir. Bahr-ı Muḥîṭ ânu tavk gibi ihâta itmişdür. Ve Bahr-i Rûm dahî bu muhîtden me'hûz dur. Ve yine ânda dökülür. Ammâ (6-a) *Bahr-i Fâris muhîtden munkasım olur. Lâkin âna dökülmez.*¹⁵⁸ Ammâ Bahr-ı Harez muhîtden me'hûz dur. Pınar¹⁵⁹ gibi ka'rı muhîte muttasıldır. Ya'nî dibi hiç yoktur. Ve gayri deryâdan alınmış değildir. Belki mekânında şöyle maddesiz halk olunmuşdur. Ve yer altından Hak Te'âlâ kudretiyle yolu vardır gelüb Bahr-ı

¹⁵⁵ N. Yine arz-ı Saḳâlîbe'den Rûm Vilâyeti içinden diyâr-ı Şâm'a dek altmış merhaledir.

¹⁵⁶ N. bunlar küllî

¹⁵⁷ P. oldığı

¹⁵⁸ *...* N. nüshasında yok.

¹⁵⁹ N. ya'nî

Yentaş¹⁶⁰ ya'nî Karadeniz'e varub kavuşur. Ândan Halic-i Kostantiniyye vâsıtasıyla Bahr-i Mağrib'e ândan muhîte mensub olur. **Cavlâkî** rivâyet ider eydür,¹⁶¹ eğer Halic-i Kostantiniyye'ye saman çöpünü bıraksalar şöyle ki deryâ yüzünde rüzgâr olsa ol saman çöpü mürûr-ı¹⁶² eyyâm ile gide gide varub tâ Magrib Deryâsı'ndan geçüb Bahr-ı Muhît'e ulaşır.¹⁶³ Ve Bahr-ı Harez hâyildir. Ya'nî gâyet hatarnâkdir. Eğer [halk]¹⁶⁴ ânun kenarıyla gider olsa Hâzrec'den ve Arz-ı Deylem ve Taberistân ve Cürçân ve Siyah Köye¹⁶⁵ dedikleri berriyyeden dönüb yine mekânına gelmek mümkündür. Mürûr-ı 'ubûruna nesne mâni' olmaz. İllâ meğer akarsular mâni' olur ola. Ammâ Bahr-i Harez dahî Bahr-ı Muhît'e insiyâbı yokdur. Pes bu dört ulu denizler ki yeryüzündedir, meşhûrlardır. Ve Zenc vilâyetinde ve şehirlerinde iki halic dahî vardır. Ve denizleri vardır. Velâkin bu deryâlardan giçerek olduğu sebebden zikr olunmadı. Ve Bahr-ı Muhît'den bir halic dahî gelür. Arz-ı Sekâlibe nihâyetinden iki aylık yoldur. Ammâ Arz-ı Rûm-ı Sekâlibe ki Rûs vilâyetinin nihâyetidir. Bu Bahr-ı Muhît'den Arz-ı Celâlika üzerinden Frenk ve Rûmiyye ve İspanya vilâyetlerinden İstânbûl'a dek yüz yetmiş merhaledir. Ammâ Vilâyet-i Rûm hadd-i Rûmiyye'den¹⁶⁶ Sekâlibe haddına gelince ve ânâ munazzam olan Rûm şehirleri Efrenc'den ve Celâlika ve gayrilerden bu tâifenin dilleri muhtelifdir. Ammâ millet-i vâhîde üzerinedir. Velâkin yerleri birdir. Nitekim memâlik-i İslâm şehirlerinin dillerine muğâyir ve muhâlifdir. Velâkin pâdşâhları birdir.

Memleketü's-Sîn, Ammâ ehl-i Sîn saruye mâyil beyaz âdemlerdir. Ve yassı burunlulardır.¹⁶⁷ Zinâyı mübâh görürler. Ve bu münkerâtı inkâr itmezler. Ve dişilerine erkekden dahî ziyâde mîrâs verirler. Ve nevrûzda bayram idüb yedi gün yiyüb içerler. Ve iklimleri gâyet vâsi'dir. Üç yüz pâre ma'mûr şehirleri var. Ve ol şehirlerde 'acâyib çokdur. Ve ol Vilâyet-i Sîn didüklerinin aslı budur ki 'Amûr Bin Yâfes oğlanlarından bir kavm ol vilâyete (6-b) düşüb geldiklerinde kendü oğulları şehirler binâ idüb ânda sanâyi'den 'acâyib nesnelere işledürler. Ve 'Amûr üç yüz yıl

¹⁶⁰ N. ve P. nüshalarında Yentaş ismi daima Neytaş şeklinde zikredilmektedir.

¹⁶¹ P. idüb eydür

¹⁶² P. "mürûr" yok.

¹⁶³ P. ulaşub

¹⁶⁴ N. halk

¹⁶⁵ P. Sîpah Köye

¹⁶⁶ P. Rûmiyyesin

¹⁶⁷ P. burunları olur

pâdşâhlık eyledi. Ândan sonra oğlu Şâyin dahî iki yüz yıl pâdşâhlık eyledi. Ândan ötürü ol vilâyete Sîn didiler. Pes bu Şâyin atası 'Amûr şeklinde bir put itdürüb altun kürsî üzerinde nasb idüb âna tabdı. Ve ol tarafta olan beğlere dahî böyle itdürüb putperest oldılar. Ve anlar Şâyin milleti üzerinedir. Ve Şîn'in mâverâsı bir kavmdir ki 'üryân yürürler. Ve bedenleri kılludur. Yine ânınla örtünürler. Ve bir tâ'ife dahî vardır ki bedenleri kıllu değildir. Velâkin yüzleri kızıl ve kılları gâyet sarudur. Ve bir tâ'ife dahî vardır ki güneş togduktan sonra kaçub güneş guruba varınca magaralarda sığınub gizlenürler. Ve ânların gıdaları ekser balık¹⁶⁸ ve mantara benzer bir ot var ânı yerler. Ve Şîn vilâyetinün tûli dört aylık¹⁶⁹ ve 'arzı üç aylık yoldur. Ve ânda olan halîcin ağızından tutub Diyâr-ı İslâm'ın nihâyetine varınca vilâyet-i Mâverâünnehr'den gayrı üç aylık yoldur. Ve yine maşrik haddinden mağrib haddine varınca kat' itsen Arz-ı Tegârgar ve Hîrhîr ve Kîmâk¹⁷⁰ ortasından deryâya varınca dört aylık mesafedir. Ammâ memleket-i Çîn pâdşâhları mukîm olduğu Kunûc memleketine mensûbdur. Ve Etrâk şehirlerinin ayrı ayrı pâdşâhları vardır.

Ammâ Memleket-i Deylem, Cürcân ortası Fârâba ve Eshâbe ve Diyâr-ı Kimâkiye¹⁷¹ varıncadır. Ammâ Ye'cûc ve Me'cûc ki şîmâl tarafında olurlar Kimakiye ile Sekâlibe ortasıdır. Ânların çoklugın Allâh Te'âlâ'dan gayrı kimesne¹⁷² bilmez. Ve bunların olduğu yerler gâyet yüce tağlar ve ziyâde sarb ve düşvâr yerlerdir. Şöyle kim âdem ve hayvân çıkmaga kâdir değildir. İllâ¹⁷³ bir câliyye dirler bir cins tavâr olurmuş ol yere mahsûs bir nev' hayvândır. Ânun arkasına binüb çıkulurmuş. Bundan kimse haber virmedi Ebî İshâk Horâsânî'den gayrı. Be-dürüstî ol şöyle haber virir kim, ânların tâcirleri bir câliyye üzerine binüb ve bundan gayrı büyük tekeleri olurmuş çok vakt olur ki ânların arkalarına binüb maksadlarına varırlarımış ve ol sarb tağların¹⁷⁴ (7-a) su'ûdetde ve nuzûletde bir hafta ya on gün eğlenmek vâki' olurmuş. Şöyle hikayet iderler. Fesübhânallâhü'l-kâdirü'l-hallâk.

¹⁶⁸ P. balıktır

¹⁶⁹ P. aylıktır

¹⁷⁰ P. Kîmyâk

¹⁷¹ P. Kîmyâkiye

¹⁷² P. kimse

¹⁷³ P. ammâ

¹⁷⁴ N. Bu yüce ve sarb tağların

Ammâ Memleket-i Hîrhîr, be-dürüstî bunlar Tegargar ve Kimâk¹⁷⁵ mâbeynidir. Ve Bahr-ı Muhîr ve arz-ı Harlıhiyye ve ğarbedekdir.

Ammâ Tegargar, Vilâyet-i Tibet etrâfindan Harlıhiyye ve Hîrhîr ve Çîn yerleridir. Ammâ Çîn Bahr-ı Muhîrle vilâyet-i Tegargar ve Tibet ve Halîc-i Fâris ortasıdır.

Arz-ı Şekâlibe, ğâyet uzun¹⁷⁶ ve ‘arzı çok memlekettir ve vâsi’ iklimdir. Temâm iki aylık mesafedir.

Arz-ı Bulgar, şimdi ğıçerekdir. A‘mâl-i kesîresi yokdur. Ya‘nî nevâhî ve etrâfi iken çok değildir. Velâkin nebâsı ğâyet hub ve halkı zibâ ve mahbûbdur.

Vilâyet-i Rûs ve ETEL ve Senhed¹⁷⁷ memleketi kavmi tarihin üç yüz elli sekizinde ânların üzerine istilâ itmeĝin âna za‘f gelmişdir.

Arz-ı Rûs bir tâ‘ifedir. Bulgar nevâhîsinde ânın ortasın Sekâlibe ile Türkten bir tâ‘ife kesmişdür. Pes ânlar Harez’le Rûm’un¹⁷⁸ ortasında olur. Ânlara Yühâkebe denilür. Kadîmü’l-eyyâmdan yerleri¹⁷⁹ binâ üzre değildir.

Ammâ Cezîre, bunlar Türkten bir cinsdir. Deryâ kenarında olur.¹⁸⁰

Ve ETEL, bunlar dahî âhar bir tâ‘ifedir. ETEL nâm nehr-i kebîrin¹⁸¹ ismiyle mezkûrlardır. Bosna vilâyeti gibi ki aslı da ânda cârî olan nehr-i kebîrin ismidir.¹⁸² Pes ETEL suyu arz-ı Rûs ve Bulĝâr’dan gelüb Bahr-i Hazeze dökülür.¹⁸³ Bu şehir kavminin vus‘at cihetinden rızkı ve mâlı azdır. Yuhâkebe ve Serîr ortasıdır.

¹⁷⁵ P. Kimyâk

¹⁷⁶ P. uzundur

¹⁷⁷ P. Sehd

¹⁷⁸ N. Harez ile Rûm

¹⁷⁹ P. “yerleri” yok

¹⁸⁰ N. olurlar

¹⁸¹ N. kurbunda

¹⁸² P. ismiyle mezkûrlardır ya‘nî ismidir

¹⁸³ P. ve

Ammâ Tibet, Çîn ve Hind ve Tegârgar ve Harlıhiyye yerüdür. Ve Bahr-i Fâris'dir. Ve Memleket-i Hind bilâdının ba'zıdır. Ve ba'zı dahî Çîn memleketindedir. Birbirine tedâhül itmüşdür.

Ammâ taraf-ı cenûb, Bilâd-ı Sûdân'dır ki Akşâ-yı Mağrib'de Bahr-ı Muhî't'e mülâsıkdır. Bununla memleket arası münkatı'dır. Ânun haddi Bahr-ı Muhî't'de nihâyet bulur. Ve bir haddi ânun berriyyesiyle magrib memleketinin mâbeynidir. Ve ânun bir haddi Mısır şehirlerinin mâbeyni el-vâhât üzerinedir. Ve ânda nebâtât ve hayvân ve insân ve imârât¹⁸⁴ olmaz. Gâyet hârre olduğundan ötürü ve eydür kim, memleketinün uzunluğu yedi yüz fersahdır. (7-b) Ve 'arz-ı Sehl eksükdür.

Arz-ı Noba, haddinin nihâyeti Mısır kadîm şehirlerine varır. Ve bundan gayri etrâf ve cevânibi bî nihâyedir. Ve bir haddi Arz-ı Behiyye varur. Ammâ Behiyye dediğümüz giçerek memleketdir. Habeşe ile Noba ortasında berriyyedür ki, kimse varub gelmez. 'Arz-ı hâliyedir. Ammâ Habeşe Bahr-i Kûlzüm üzerinde ya'nî sâhilindedir ki ol Bahr-i Fâris ki ânun haddi Bilâd-ı Zenc'e varub nihâyet bulur. Ve bir haddi dahî Bahr-i Kûlzüm ile Noba ortasında olan berriyyedür. Ve bir haddi Behiyye varur. Ve berriyyesi arz-ı kafardır kimse yürüyemez.

Ammâ Bilâd-ı Zenc, Bilâd-ı Sudan yerinin gâyet uzûnîdir. Ve memleketden asla birine muttasıl değildir. Bilâd-ı Habeşe'den gayri ki ol Yemen ve Fâris ve cenûbda Kirmân berâberidir. Tâ varub Arz-ı Hind'e muhâzî olur.

Ammâ Arz-ı Hind, bunun tûli Kirmân a'mâlinden Mansura ve Bedhe ve sâyir Bilâd-ı Sind'in dârü'l-mülkü Kunûc şehrine nihâyet bulur. Ândan geçüb arz-ı Tibet'den dört aylık mesafedir. Ve 'arz-ı Bahr-i Fâris'den Kunûc diyârına dek üç aylık mesafedir.

Ammâ Memleket-i İslâm, 'ammerahullahu Te'âlâ ila yevmi'l-kiyâme. Be-dürüstî ânun uzunluğu hadd-i Fergâna'da Horâsân diyârın geçüb cibâl ve 'Irâk ve

¹⁸⁴ P. yok

Diyâr-ı ‘Arab dârü’l-mülkü Yemen sevâhiline dek beş aylık yoldur. Ammâ ‘Arz-ı Bilâd-ı Rûm’dan dârü’l-hulefâ Diyâr-ı Şâm memleketün geçüb cezîre ve ‘Irâk ve Fâris ve Kirmân’dan vilâyet-i Manşura’ya dek ve Bahr-i Fâris sevâhiline varınca dört aylık yoldur. Ve diyâr-ı İslâm’ın tûli zikri terk olundu ki mağrib haddinden Endülüs vilâyetine dek. Zîrâ ânun tûli sevbek ya’nî libâsın kimi mesâbesinde vâki’ olmuştur. Mağribin şarkîsinde ve ğarbîsinde bilâd-ı İslâm yoktur. Ânunçün kim eğer Mısır’da Arz-ı Mağrib’e gûzar itsen magribin cenûb tarafı Bilâd-ı Sûdân ve şimâl cânibi Bahr-i Rûm’dur. Ândan sonra Arz-ı Rûm’dan Fergâna ve Mağrib’e ve Endülüs’e togru varulsa diyâr-ı İslâm’ın tûli iki yüz merhale olur dahî ziyâde. Zîrâ Akşâ-yı Mağrib’den Mısır’a dek toksan merhaledir. Ve yine Belh’den Arz-ı Fergâna varınca yigirmi merhaledir. Vallâhu Te’âlâ a’lem bi-mekâdirihî ve ahkem bi-mesâfâtı menâzilihî ve merâhilihî. (8-a)

FASL FÎ SIFATÎ’L-ARZ VE TAKSÎMÎHÂ

‘Ulemâ rahimehumullâh arzın hey’etinde¹⁸⁵ ve şeklinde ihtilâf itdiler. Ba’zılar eytdi ki,¹⁸⁶ yeryüzü mebsûtdur¹⁸⁷ ya’nî döşenmiştir. Ve sathı müsteviyedir. Ya’nî şöyle düz ve berâberdir. Dört cânibden maşrıktan magribden cenûbden şimâlden¹⁸⁸ ve gayriler zu’m eylediler ki sofrâ hey’etindedir. Ve ba’zıları tabl şeklindedir ve gayriler nîm kubbeğe teşbîh itdiler. Ve gökyüzü yerin kenarıyla terkîb olunmuştur. Ya’nî yerin etrafıyla buluşmuştur. Ve cumhûr bunun üzerinedir ki bu yeryüzü bir tob gibi müdevverdir. Ve gökyüzü¹⁸⁹ her cânibden âni¹⁹⁰ ihâta eylemiştir. Yumurdanın ağı sarısın ihâta ettiğî gibi. Pes yumurdanın sarısı yere benzer. Ve beyâzı su menzilesindedir. Ammâ yeryüzünün hilkati yumurda gibi uzun değildir. Belki müdevverdür. Hârrâţ eytdü ki, müdevver topa benzer. Hattâ eydürler, eğer bu yeryüzü ve hem de kazılır olsa ol bir cânibden kazılıb varılmak câyizdir. Meselâ eğer Arz-ı Endülüs’den kazılıb delinmek mümkün olsa Arz-ı Çîn’e gelüb çıkulurdu. Ve ba’zı kavim zu’m eyledi ki yeryüzü hammâm câmi gibi ma’karadır. Ve

¹⁸⁵ P. hey’etinden

¹⁸⁶ P. eytdiler ki

¹⁸⁷ N. ve P. mebsût

¹⁸⁸ P. “şimâlden” yok.

¹⁸⁹ P. âni

¹⁹⁰ P. “âni” yok.

yine ‘ulemâ arzın ‘adedinde ihtilâf eyledi ki¹⁹¹ Hak Te‘âlâ Kur‘ân-ı ‘Azîm ve Furkân-ı Kerîm’de¹⁹² buyurdu;

الذي خلق سبع سموات ومن الأرض مثلهن¹⁹³

Pes bu delîl üzere yer ‘adedde kat katdır. Ve her yerin kalınlığı beş yüz yolluk yoldur. Ve her yerin ehli bir sıfat-ı garîbe ve hey’et-i ‘acîbe üzerine ola. Ve her yerin mahsûs bir adı ola. Niteki her göğün ayru ayru ve mahsûs ismi vardır. Ve ba‘zılar zu‘m eyledi arz-ı râbî‘de cehennem ehlinin hayâtı ve arz-ı sâdisde¹⁹⁴ ehl-i nârin tâşları ola. Niteki Kur‘ân’da zikr olundu;

وقودها الناس والحجارة¹⁹⁵

Ve her kim buna münâza‘a¹⁹⁶ iderse Vehb bin Münebbih Ka‘bü’l-Ahbâr ve Mukâtil kitâblarına nazar eylesün,¹⁹⁷ ve Yesâr’dan mervîdir, fi kavli’llâhi ‘azze ve celle

سبع سموات ومن الأرض مثلهن¹⁹⁸

âyetinin tefsirinde böyle didi ki her yerde Âdem vardır sizün (8-b) Âdeminiz gibi ve Nûh vardır sizün Nûhunuz gibi ve İbrâhîm vardır sizün İbrâhîminüz gibi vallâhü’ a‘lem. Bu kavî ‘acîb değildir felâsife kavlından ki ânlar eydürler;

أن الشمس شمس²⁰⁰ ففي كل اقليم شمس وقمر ومجوم¹⁹⁹

Kudemâ eytdiler, yer yedidür. Mücâvezet ve mülâsaka üzerine. Ve ekâlîm müteferrik oldu mütâbaka ve mükâsebe üzerine değil ve Müslümânlardan ehl-i nazar olanlar bu kavle meyl iderler. Ve ânlardan ba‘zı bu i‘tikâd üzerinedir ki yer yedidir. Alçaklık ve yücelik üzerine nerdübân pâyeleri gibi ve ba‘zılar eytdi, yer maksûmdur beş menâtık üzerine. Bir mıntıka şimâliye ve cenûbiye ve müsteviyye ve mu‘tedile ve vüstâ ve yerin meblağ ve²⁰¹ kıymetinde ihtilâf itdiler. Mekhûl’dan rivâyet olundu

¹⁹¹ P. eylediler ki

¹⁹² P. “Furkân-ı Kerîm’de” yok.

¹⁹³ “Yedi göğü ve yerden de bir o kadarını yaratan (Allah’tır.)” Bkz. Talâk (65), 12.

¹⁹⁴ N. sâdisede

¹⁹⁵ “Yakıtı insanlar ve taşlar olan (ateşten sakının.)” Bkz. Bakara (2), 24.

¹⁹⁶ P. münâza‘at

¹⁹⁷ P. kitâblarında zikr olunmuşdur

¹⁹⁸ “Yedi göğü ve yerden de bir o kadarını (yaratan Allah’tır.)” Bkz. Talâk (65), 12.

¹⁹⁹ “Güneşler güneşlerdir (çoktur.) Her iklimde ise bir güneş, bir ay ve yıldızlar vardır.”

²⁰⁰ N. كثيرة

²⁰¹ P. meblağ-ı kıymetinde

ki dünyanın bir ucundan bir ucuna dek beş yüz yolluk yoldur. Bunun iki yüzü denizdir ve iki yüzü arz-ı hâliyedir ki²⁰² ânda bir âhad sâkin olmaz. Ve ânun sekseni vilâyet-i Ye'cûc ve Me'cûc'dür. Ve ânun yigirminci bölümünde sâyir halk sâkindir. **Katâde** eytdi, dünya yigirmi dört bin fersahdır. Nısfı vilâyet-i Sûdân'dır. Bundan ma'lûm oldu ki karalar²⁰³ vilâyeti dünyada olan halkın nısfınca ola. Ve Rûm memleketi sekiz bin fersahdır. Ve 'Acem ve Türk vilâyeti üç bin fersahdır. Ve 'Arab mülki bin fersahdır. 'Abdullah bin 'Ömer razıyallâhu anhümâ²⁰⁴ eytdi, vilâyet-i Sûdân'da libâs giymeyüb 'üryân olanların rub'u dünyada libâs giyen halâyıktan ziyâdedir. **Batlamyus** Mecistî'den tahrîc ider²⁰⁵ eytdi ki, kutr-ı arz ve istidâreti takrîben yüz seksen bin istaryus²⁰⁶ ki yigirmi dört bin mil olur. Pes bu kavlı üzerine sekiz bin fersah olur. Ve meyli dahî üç bin zirâ'dır mülki ile.²⁰⁷ Zirâ' dahî üç karışdır. Ve her karış dahî on iki barmakdır. Ve bir barmak beş arpa dânesidir. Birbirine munazzam²⁰⁸ olduguyla bir dâne arpanın eni altı aded kıldır. Katır kıllarından. arastaryus dahî dört bin zirâ'dır ve yerin kalınlığı ki kutrıdır. Yedi bin dahî otuz altı bin dahî beş yüz kırk beş fersahdır. (9-a) Ve dahî bir fersahın sülüsüdür. Pes bu takdîrce besît-i arz cümle yüz otuz iki²⁰⁹ bin bin dahî altı yüz bin mil olur. İmdi bu hesâb üzre iki yüz bin dahî seksen sekiz bin fersah olur. Eğer bu hak olacak olursa cânib-i Hak'dan bu vahydir yâhûd ilhâmıdır. Eğer hod kıyâs ve²¹⁰ istidlâl ile olursa yine hakka yakındır. Vallâhu a'lem ve ahkem.²¹¹

Geldik imdi denizler ve sular ve ırmaklarda²¹² ihtilâf itdiler. Ehl-i İslâm didi ki Hak Sübhânehû ve Te'âlâ denizleri gâyet acı yaratdı ve gökden inen suları ziyâde tatlı yaratdı.²¹³ İmdi her su ki tatlıdur eğer kuyu ve eğer ırmak²¹⁴ ve yâhûd çeşme suyudur,²¹⁵ gökden inen sudandır. Pes kaçan ki²¹⁶ kıyamet yakın olsa Hak

²⁰² P. 'arz-ı hâliyedir ki

²⁰³ P. kara

²⁰⁴ P. 'anhü

²⁰⁵ N. idüb

²⁰⁶ N. ve P. İstaryusdur ki

²⁰⁷ P. zirâ'-ı mülki ile

²⁰⁸ P. muntazam

²⁰⁹ P. yüz otuz bin

²¹⁰ P. "ve" yok.

²¹¹ N. "ve ahkem" yok.

²¹² * ... * P. nüshasında yok.

²¹³ N. eyledi

²¹⁴ P. ırmaktır yâhûd

²¹⁵ P. susdur

Te'âlâ 'azze şânühû bir melek göndere ki ânunla birlikde ola ki ânun ululugunu Allâh'dan gayrı kimse bilmez. Pes yeryüzünde olan ne denlü sulâr vâri ise ol leğen içine cem' idüb alub cennete döke. **Ve dahî ehl-i kitâb zu'm** eyledi ki, dört ırmak²¹⁷ cennetden çıkar. Furât ve Nil, Ceyhûn ve Seyhûn ve dahî zu'm eylediler ki cennet meşârik-ı arzdadır. **Ve rivâyet olundu ki** Mu'âviye zamanında Furât suyu taşub geldükde bir enâr getürdi. Ve devenün göğsü denlü varidi. **Ka'bû'l-Ahbâr** raziyallâhu 'anhü eytdi, ol cennetdendir. Eğer buna tasdik olunursa ol cennet-i huld değıldir velâkin cinân-ı arzdadır. Ammâ kudemâ katında vâki' olan sular istihâlâtdandır. Pes her suyun lezzetü oldugu yere göredür. Toprağı²¹⁸ latif olursa suyu dahî lezzetlü olur. Bizim dahî²¹⁹ Allâh Te'âlâ'nın²²⁰ 'azze şânühû hikmetine ve kudretine inkârımız yokdur ki bir nesne bir nesneye havâle kıldugu câyizdir. Nitekim rahimde vâki' olan nutf²²¹ 'alaka ve 'alaka muzga olur. Ândan sonra bir hâlden bir hâle döner. Hak Te'âlâ'nın irâdeti nice ise eyle olur.

فسبحان من قدرته صالحة لكل شيء²²²

Ve ba'zılar²²³ didi ki, deryâda tamarlar vardır ki²²⁴ denizin sulârı müteğayyir olub gâyet acı oldugu ândandır. **(9-b)** Ve sulârın ziyâde ve noksânında ihtilâf itmişlerdir. Eytdiler Aristotalis eytdi, bunun sebebi güneşdendir. Kaçan yeller hareket eyleyüb ziyâde esse bulanub ziyâde geldiği ândandır. Ve yine eksük oldugu yeller esmedüğündendir. Ba'zılar eytdi, sulârın çokluğu kamerin nûru ziyâdeliğindendir ve eksük oldugu kamerin nûru eksük olduğundandır. **Ve ba'zı ahbârda** rivâyet olundu. Hak Sübhânehu ve Te'âlâ bir ferîşteh deryâyâ müvekkel kıldı. Kaçan ol melek ayağın deryâyâ batursa²²⁵ ziyâde olur ve ayağın çıkardukda eksilür. Vallâhü a'lem eğer bu sahîh ise yeller esdüğü sulârın ziyâde ve noksân olmasına sebeb ola ve kamerin nûru mümtelî oldukda tâ bunların cem'i ortasında muvâfakat ola gökçek mezhebdir.

²¹⁶ P. kim

²¹⁷ P. ki

²¹⁸ N. toprak

²¹⁹ P. "dahî" yok.

²²⁰ P. Te'âlâ'dan

²²¹ P. ve

²²² Her şeye gücü müsait olan Allah ne yücedir.

²²³ P. ba'zılar

²²⁴ P. "ki" yok

²²⁵ P. batura

Geldik tağların ahvâlerinden ihtilâf itdiler. Kâle'llâhu Te'âlâ;

و القى في الأرض رواسي أن تميم كم²²⁶

Ve kâle'llâhu Te'âlâ;

ق. والقرآن المجيد²²⁷

Ba'zı müfessirin eytdi. Qâf tağından göğe dek bir uzun âdemin kâmeti mikdârıdır. Ba'zılar eytdi, belki gökyüzü Kâf tağı üzerine inüb kayılmıştır. **Ve dahî bir kavm** didi ki, Qâf tağının ardında 'âlemler ve halâyık vardır ki Hak Te'âlâ'dan gayri kimesne bilmez. Ve ba'zılar didi, kim Qâf tağının ardı²²⁸ âhîret haddındandır. Ve be-dürüstî güneş ândan tulû' ider ve ânda tolanur. Ol yer güneşi setr ider. Ve ba'zılar zu'm eyledi ki tağlar yerün sökünleri ve tamarlarıdır. Ve dahî yerün altunda ihtilâf itdiler. Ammâ kudemânın ekseri bunu zu'm eylediler ki, yer suları ihâta eylemişdir [bu zâhirdir. Su dahî hevâyı ihâta eylemişdir.]²²⁹ Hevâ dahî âteşi âteş dahî dünya göğün ve ikinci kat göğü ve üçüncü kat²³⁰ göğü yedinci göğe dek bu üslûb üzerinedir. Yine bunların küllîsin felek-i sâbite kaplamışdır. Yine bunun cümlesin felek-i atlas kaplamışdır. Felek-i a'zam dahî denilür. Yine bunların cümlesin 'âlem-i nefis dahî ânun fevkin 'âlem-i 'akl ve ânun fevkin yine 'âlem-i rûh ve emr. Ve 'âlem-i rûh ile emrün fevkin hazret kaplamışdır. (10-a)

وهو القاهر فوق عباده وهو الحكيم الخبير²³¹

Mezheb-i hükemâ kâ'idesi üzerine lâzım gelür²³² ki tahte'l-arz fevki gibi ola. Ve dahî rivâyetdür ki Hak Sübhânehû ve Te'âlâ vaktâ ki arzı halk eyledi karâr itmeyüb ıztırâb itdi. Pes Hak Te'âlâ bir melek viribdi gelüb yerün altuna girdi dahî yedi kat²³³ yerleri iki omuzu arasında²³⁴ tutub ve iki ellerin birin maşrıkdâ birin magribde çıkardı. Dahî yedi kat yerleri kabz eyleyüb zabt itdi. Ândan sonra yerler karâr tutdı. Velâkin ol feriştenin tek ayakları yine karâr itmedi. Pes Allâh Te'âlâ

²²⁶ "Yeryüzünde sarsılmayasınız diye sabit dağlar ... meydana getirmiştir." Bkz. Nahl (16), 15.

²²⁷ "Kâf. Şanlı Kur'ân'a and olsun ki." Bkz. Kâf (50), 1.

²²⁸ P. ardında

²²⁹ I...I N. ve P. nüshalarında var.

²³⁰ N. "kat" yok.

²³¹ "O, kullarının üstünde yegâne tasarruf sahibidir. Hikmet sahibidir ve haberdardır." Bkz. En'âm (6), 18.

²³² P. olur

²³³ P. "kat" yok.

²³⁴ N. ortasında

cennetden bir öküz indirdi ki ânun kırk bin boynuzu vardır.²³⁵ Ve kırk bin ayakları vardır. Pes ol feriştenin iki ayağı bu öküzün örkücü üzerinde karâr tutdı.²³⁶ Ammâ ayakları ânun senamin kabûl kılmadı. Pes Hak Te‘âlâ cennetinden bir yeşil yâkut gönderdi ki büyüklüğü ve kalınlığı nice bin yolluk yoldur. Pes bu yâkutu ol öküzün örkücü üzerine kodı. Ândan sonra ol meleğin ayakları ol²³⁷ yâkut üzerinde karâr itdi. Ve ol öküzün boynuzları yeryüzünün kenarlarından çıkub ‘arş altına dek gelüb değmişdür.²³⁸ Ve bu öküzün burnı delikleri ol yeşil yâkutun iki deliklerinden deniz altından nefes alır. Kaçan nefesin alsa deniz ziyâde olur. Ve nefesin içerü çekdükte²³⁹ deniz eksilür. Ya’nî karârına gelür. Ammâ sevrün kavâyimine karâr olmicak. Hak Te‘âlâ kumdan kevm kevm yarattı. Kalınlığı yedi kat gökler ve yedi kat yerlerce idi. Pes ol sevrün ayakları ânun üzerinde karâr itdi. Ve yine ol kevmün karârgâhı olmadı. Pes Hak Te‘âlâ celle celâlühû²⁴⁰ bir bâlık yarattı ki âna Belhus dîrler. Ol kevmi balığın arkası ortasında²⁴¹ olan kanadı üzerinde bâlık kodı. Ve ol bâlık kudret-i silsilesiyle zimâmlanmışdır. Ol zimâm yerlerün ve göklerin kalınlığıncadır. Pes İblîs aleyhi’l-la‘ne varub ol balığa igvâ virüb didi ki Hak Te‘âlâ senden kuvvetlü²⁴² nesne yaratmamışdır. Üzerinden dünyayı niçün bırağub gidermezsin. Pes bu bâlık (10-b) İblîs’in igvâsıyla kasd kıldı ki silkünüb dünyayı arkasından gider. *Pes Hak Te‘âlâ celle ve ‘alâ.*²⁴³ hemân dem²⁴⁴ bir sivri sineğini ânun gözüne havâle kıldı. Ânı ol nesneden meşğûl kıldı. Ve dahî ol yeşil yâkutdan Kâf tağın bitürdi ki ol yeşil zümrüddendir ki ânun bâşı ve yüzü ve dişleri vardır. Ve yine Kâf tagından yüce taglar yarattı. Niteki ağacın kökünden tamarlar bitürdi. Vehb raziyallâhü anhü eytdi ki, yeri götüren öküz ve bâlık denizlere dökülen ırmakları yudarlardı. Ânınçün denizlerin ziyâdeliği zâhir değildir. Ammâ kaçan ki bâlık ile öküzün karınları su ile tolsa ya’nî toysalar kıyâmet kopar. **Ve bir tâ’ife** eytdi, yeryüzü su üzerindedir ve su sahra üzerindedir ve sahra dahî öküzün örkücü üzerindedir. Öküz dahî bir kumdan bir ‘azîm depe üzerindedir. [Kum dahî bâlık

²³⁵ P. var idi

²³⁶ N. kıldı

²³⁷ P. “ol” yok.

²³⁸ P. dökülmüşdür

²³⁹ P. çekse

²⁴⁰ P. “celle celâlühû” yok.

²⁴¹ P. üzerinde

²⁴² N. ve P. büyük

²⁴³ * ... * P. nüshasında yok.

²⁴⁴ P. Hak Te‘âlâ

üzerindedir.²⁴⁵ Bâlık dahî rîh-i ‘akîm üzerindedir. Ve rîh-i ‘akîm zulmet hicâbı üzerindedir. Ve zulmet dahî toprak üzerindedir. Ve halâyıkun ‘ilmi bunda nihâyet bulur. Bunun mâverâsın bir ahad bilmez Hak Te‘âlâ’dan gayrı.²⁴⁶

له ما في السموات وما في الأرض وما بينهما وما تحت الثرى²⁴⁷

Ve bu haberler ki hâlayık âna râğıb olub birbiriyle bunda münâkaşa |ider|. ²⁴⁸
Ve le-umrî²⁴⁹ bu nesne âdemin dünyada basîretin ziyâde ider.²⁵⁰ Ve Hak Te‘âlâ’nın kemâl-i kudretin ta‘zîmdir. Ve mahlûkâtın ‘acâyibinden haberdır. Sahîh olduğu takdîrce Hak Te‘âlâ’nın sun‘una ve hikmetine mâni’ değildir. Eğer hod ehl-i kitâb ihtirâ‘ından ise ve kassâsın ya‘nî kîssa hânların tezyîbinden ise pes bunların cümlesi temsîl ve teşbîhdır münker değildir.²⁵¹ Vallâhu a‘lem bi’l-hakîka. Yine ol nesneyi beyân idelüm ki biz ânın sadedindeyiz. Bu kitâbın dâyire-i şerhi zikrine ve yeryüzünde olan ekâlîm-i meşhûrenin ve cezâyir-i ma‘rûfenin ba‘zı tafsîline ve ânda vâki‘ olan ‘acâyibin zikrine ve tevâyifin beyânına ve ahbâr-ı ğarîbenin i‘lâmına şurû‘ idelüm. Ve billâhi’t-tevfîk ve minhü ezimmetü’t-tahkîk ve ‘aleyhi’t-tiklân.

Fasl fi zikri’l-buldân ve’l-bihâr

Fasl fi halecân ve’l-bihâr

Fasl fi’l-cezâyir ve’l-âsâr

Fasl fi’l-‘acâyibü’l-i‘tibâr (11-a)

Fasl fi meşâhiri’l-enhâr

Fasl fi’l-‘uyûn ve’l-âbâr

Fasl fi’l-cibâli’s-şevâhiru’l-kibâr

Fasl fi havâssi’l-ahcâr

Fasl fi’l-me‘âdin ve’l-cevâhir ve havâssiha

Fasl fi’l hubûb ve havâssiha

Fasl fi’l-bukûl ve havâssiha

Fasl fi’l-haşâyiş muhtelifa ve havâssiha²⁵²

²⁴⁵ I...I P. nüshasında var.

²⁴⁶ P. Hak Te‘âlâ’dan gayrı bir ahad bilmez.

²⁴⁷ “Göklerde, yerde, her ikisinin arasında ve toprağın altında bulunanlar O’nundur.” Bkz. Tâhâ (20), 6.

²⁴⁸ N. ve P. nüshalarında yok.

²⁴⁹ P. “ve le-umrî” yok.

²⁵⁰ P. eyler

²⁵¹ P. teşbîh ve münker değildir

²⁵² P. “havâssiha” yok.

Fasl fi'l-buzûr ve havâssiha²⁵³

Fasl fi'l-hayvânât ve't-tuyûr ve havâssiha

Ve bi-hâzâ hâtimetü'l-kitâb. Vallâhü'l-muvaffak li's-sevâb. Ve ileyhi'l-merci' ve'l-meâb.

FASL FÎ ZİKRI'L-BÜLDÂN VE'L-AKTÂR VE'L-ÂFÂK

İmdi evvelâ bilgil kim Mağrible Maşrık²⁵⁴ mâbeyni şehir²⁵⁵ ve memleketlerdir. Ve bî- hisâb ümem-i muhtelif ve ecnâs-ı mu'telifedir. Ânları Allâh Te'âlâ'dan ğayrı kimse bilmez. Ve lâkin biz ânı beyân idelüm kim ma'rûf²⁵⁶ olan şehirlerden ki zikrinde fâ'idesi ve beyânında i'tibârı ola ve gayr-ı meşhûrun zikrinde fâidesi ve i'tibârı olmıyan nesnelere ve tatvîlinden melâlet ve seâmet vâki' olanlardan ferâgat itdük. Ve billâhi'l-müste'ân. İmdi biz ibtidâ idelüm evvelâ bilâd-ı garb zikriyle maşrıka varınca. Ândan 'avdet idüb²⁵⁷ taraf-ı cenûbe dek ki ol Bilâd-ı Sûdân'dır. Ândan sonra bilâd-ı şimâle dek ki ol Bilâd-ı Rûm'dur. Ve Frenk ve Sekâlibe ki Rûs cânibidir. Ve bunlarda vâki' olan ecnâs-ı muhtelifenün zikrine ki beyân olursa gerekdir. İnşaallâhu Te'âlâ.

Arz-ı Mağrib; ânun evveli Bahr-ı Muht²⁵⁸ Bahr-i Muzlim'dir. Kimsenin kudreti yokdur kim âna duhûl idebile. Ve ânun mâverâsında olan nesne-i beşerin 'ilmi yokdur. Ândan bî-nihâye ma'mûr cezîreler vardır. Mahallinden bir bir beyân ve 'acâyibi imlâ oluna.

Cezîretân Hâlidetân; Bunlar iki cezîredir ki ânda²⁵⁹ iki sanem vaz' olunmuşdur ki ol sanemlerin uzunluğu zirâ'-ı mülkî ile yüz zirâ'dır. Ve her²⁶⁰ sanemin üzerinde bakırdan âdem sûreti konulmuşdur.²⁶¹ Eliyle ardına işâret ider ki

²⁵³ P. "havâssiha" yok.

²⁵⁴ P. maşrıkın

²⁵⁵ N. ve P. şehirler

²⁵⁶ N. ve meşhûr

²⁵⁷ P. 'avdet idüb

²⁵⁸ N. dir ki

²⁵⁹ P. "ânda" yok

²⁶⁰ P. her bir sanemin

²⁶¹ P. âdem sûretinde ya'ni âdem şekli konulmuşdur

bu cezîrelerin mâverâsında nesne yokdur, 'arz-ı hâliyedir, beyâbândır, yolu²⁶² yokdur. Bu sanemleri vaz' idüb binâ iden kimesnenin ismi ve ne (11-b) zamanda yapıldığı zikr olunmamışdır. İmdi magrib şehirlerinin evveli Essûsü'l Akşâ'dır ki 'azîm iklimdir. Ânda zaman-ı evvelden kalmış olan şehirler ve latîf köyler ve birbirine yakın 'imâretler ve envâ' meyveler ve levni hûb ve lezzeti mergûb yemişler ve şeker kâmişları ki yeryüzünde ânun misli olmaz. Hattâ bir kâmişın uzunluğu on karışdan ziyâde. Ve ğalzeti ya'nî devri bir karışdır. Ve ânın halâvetine bir nesne mu'âdil olmaz. Hattâ eydürler ânun bir talı on retil su götürür ve bu cümle ile yine halâveti fâyıkdır. Ve bu yerde [şeker]²⁶³ ol kadar ziyâde olur ki yeryüzünde olan şehirlere taksîm olunsâ²⁶⁴ kifâyet iderdi. Ve ânda latîf bezler ve hûb kumaşlar ve latîf zibâ nesnelere işlenür. Sevb-i sûsiyye demekle şöhet bulmuşdur. Ve ânda olan nisânın kemâl-i hüsn ve zerâfeti ve cemâl-i sabâhatleri vardır. Ve halkı sâhib-i kiyâset ve hoş tab'dır. Vilâyeti ziyâde ucuzluk ve ni'meti bol memleketdir. Ve ânın meşhûr şehirlerinden Târûrent dirler bu dahî magribin uluları ve kâmilleri olduğu şehirdir. Akarsuları ve müşebbek²⁶⁵ bostanları ve envâ' meyveleri olur ğâyet ucuzluk ve ni'meti bol memleketdir. Ve ândan Agmât ve Erîke'ye²⁶⁶ ki iki şehirdir. Tag eteğinden âna gidecek yolu vardır. Yeryüzünde ânun misli az bulunur. İrtifâ'da ve tûl-i mesafede ve vüs'atda bî-nazîrdır. Ve 'imârâtı birbirine muttasıldır ve ırmakları cârîdir ve ağaçları mütakarribetü'l-efnân ve mütelassikatü'l-agşândır. Ve ğâyet güzîde ve latîf meyvelerinin bir yükü kesretinden ve ucuzlugundan bir kırâta satılır. Ve Agmât ve Erîke tağın üzerinde yetmiş pâre kal'adan ziyâdedür. Ve Muhammed bin Tömert ânda bir sarb kal'a yapmışdır ki ğarb vilâyetini dünya halkından dört nefer kimesne hıfz itmek mümkündür. Ğâyet hasânet ve metânetden. Ve kendüsi Cebel-i Kevâkeb'de fevt oldukda cenâzesin götürüb ol kal'ada defn itdiler.²⁶⁷ Ez ki²⁶⁸ bu dahî vâsi'atü'l-aktâr²⁶⁹ (12-a) ve rahîsatü'l-es'âr ulu şehrdür. Ve ânun

²⁶² N. yolu dahî yokdur

²⁶³ N.

²⁶⁴ N. oluna

²⁶⁵ P. "müşebbek" yok.

²⁶⁶ P. Erîke

²⁶⁷ N. Nevverallâhu mergadahu

²⁶⁸ P. "Ez ki" yok.

²⁶⁹ P. vâsikatü'l-aktâr

'avratları kaçan kırk yaşına irseler nefislerin²⁷⁰ ricâle sebîl iderler. Hevâsına ve nefisine²⁷¹ tâbi' olanlardan kendülerden²⁷² asla dirig itmezler.

Selcemâsa²⁷³; mağribin şehirlerinden²⁷⁴ etrâfi vâsi' vilâyet-i ma'mûredir. Buk'aları hûb ve köyleri mergûb mezre'aları vâfir ve hayrât ve berekâtı mütekâsirdir. Ni'metleri ferâvân ve 'uyûn ve enhârı revândır. Hattâ eydürler ki bir kimse ânun sokaklarından sabâh vaktından öyle zamanına²⁷⁵ dek gider olsa nihâyetin kat' idemez. [Hisârı yokdur.]²⁷⁶ Ammâ şâhâne latîf kasırları birbirine muttasıl 'imâretleri vardır. Maşrık tarafından gelür bir nehrin kenarındadır ki bostanları bî-nihâye ve envâ' ni'metleri²⁷⁷ bî-hadd u gâyedir.²⁷⁸ Ve ânun bir nev' tâze hurması [olur]²⁷⁹ bütünü dirler. Rengi yeşil nazara mergûb ve halâvetde gâyet mahbûbdur. Çekirdeği gâyet hırda olur. Ve eydürler târlada ekinlerin biçdiklerinde ezdüğü yerde kalur. Gelecek yılda [yine]²⁸⁰ kemâkân yerden bitüb hâsıl virüb biçerler. Ve ânda bir tâ'ife vardır ki kilâbı ve cürdânı ya'nî büyük kirpileri yerler. Ve halkın gözleri ekseriyyen za'if'ül-basardır. Ziyâde bu dahî 'azîm şehirdir. Muhkem kal'ası var. Ehl-i tabâyı' zikr iderler bir kimse bu şehre girse ne denlü gam ve gussası varsa zâyil olur. Ve bî-sebeb gülmek ve şâdîlik gelür. Hâlen bunun sebebin bilmezler. Bi't-tab' ânın hâssasından midür yâhûd tılsım ile midür.

Nazm Der Vâsfi u

Ânın içine girse ger bir âdem
Gelir ol dem gidiser hüznle gam
Şu denlü gelür²⁸¹ âna acebsiz

²⁷⁰ N. nefeslerinden

²⁷¹ N. nefslerine

²⁷² P. "kendülerden" yok.

²⁷³ Başta İbnül-Verdi'nin eseri olmak üzere pek çok coğrafya kitabında Sicilmâse şeklinde kaydedilmiştir. Bkz.; İbnü'l-Verdi, *Harîdetü'l-Acâib ve Fer'idetü'l-Garâib*, Hzl. Mahmud Fahuri, Beyrut-Lübnan, 1991, s.28.

Yakub el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, Beyrut, c. III, s. 192.

²⁷⁴ N. ma'rûf ve meşhûr

²⁷⁵ P. namâzına

²⁷⁶ N.

²⁷⁷ N. meyveler

²⁷⁸ N. bî-hadd ve bî-gâyedir

²⁷⁹ N. ve P.

²⁸⁰ N. ve P.

²⁸¹ P. olur

Meserret-i iktizâ ider sebepsiz
Bunun aslı nedür her giz bilinmez
Neden bî-gam olur bu söz denilmez
Ne hoş yerdir ânı Hakk ide ma'mûr
Ânun ehli olur çün böyle mesrûr
Dirigâ yerimüz pür gam olupdur.
Ki ândan dîdemüz pür gam olupdur
Husûsen hânımızdır beytü'l-ahzân
Ki râhat olmaz ânda hiçbir insân
Gice gündüz geçirdüm rüzgârı
İdüb Ya'kûb-ı Ken'ânî gibi zârı²⁸²
Küşâde olmadı kalbim ebed hiç
Te'essüf kıldı tab'ım pîç der pîç
Bu gözüm yaşını silmedi kimse²⁸³
Derûnum²⁸⁴ yâresin silmedi²⁸⁵ kimse
Tazaccurle geçürdüm rüzgârım
Umârım²⁸⁶ hâsıl ola intizârım
Karîb oldu ki sinnim ola minkâd²⁸⁷
Bu müddet içre bir gün olmadım şâd
Ki nâgah şehre geldi Hâtem-i Tay
Fakrdan ölmüş iken eyledi hay²⁸⁸ (12-b)
Göreydi ânı bir kez Hâtem-i Tay
Edeydi defterini cümleten tay
Nedâmet ide idi işlerine
Koyuben barmağını dişlerine
Tezeccurde çun oldun destgîrim
Ânı dünyada edündüm emîrim
Beni ol eyledi gâyet ri'âyet

²⁸² N. Olub Ya'kûb veş her dem buzârı

²⁸³ N. Gözümün yaşını silmedi kimse

²⁸⁴ N. yüreğim

²⁸⁵ N. sarmadı P. bilmedi

²⁸⁶ N. ve P. umardım

²⁸⁷ P. münkad

²⁸⁸ N. ölmüş idim, P. neckirden

Ki bundan artık olmaz hiç himâyet
*Hudâ'nın bende-i hâssı Şâh 'Osmân
Ki ol dur nesli âl-i Şâh 'Osmân
İde her demde âna 'avn-i bârî
Cihân sevr üzre kaldıkça medârı*²⁸⁹
Beni şâd eyledi dilşâd ola ol
Cihânda iyilükile yâd ola ol
Ânın nâmına yazdım bu kitâbı
Kabûl ide bu şirin müstetâbı
Hudâ ola ânın her dem mu'îni
Âna cennetde virsün hûr-ı 'ayni
Vücûdı ola dâyim sıhhât üzre
'Adûvvi ola dâyim 'illet üzre
Müyesser ola ânun her murâdı
Cihânda dâyimâ söylensün âdı²⁹⁰
Ziyâd ola dahî her dem nasîbi
Ki dilşâd eyledi gamkîn Hatîb'i²⁹¹
Olunca bu verir evrâdım âna
Gidince bu verir evrâdım âna²⁹²

Ağmât; iki kıt'a şehirdir. Birine Ağmât birine Eyke dirler ulu şehirdir.²⁹³ Bir tagın eteğinde vâki' olmuşdur. Ağacları çok ve halkı tok meyvesi bî-nihâye ve çayıruları bî-hadd u gâyedir. Ve bu şehrin ortasından bir ırmak gelür üzerinde çok değirmenleri var. Bahar zamanlarda²⁹⁴ döner. Kış olıncak sovuksan tonar kalur. Buz üzerinden halâyık ve tavârlar²⁹⁵ giçerler. Ve kattâl ve ziyankâr 'akrepleri ve yılânları olur.²⁹⁶ Adamı ursalar²⁹⁷ fi'l-hâl düşüb ölür.²⁹⁸ Ve ol şehir halkı gâyet mâldâr ve

²⁸⁹ *...* N. nüshasında yok.

²⁹⁰ N. Cihân durdukça kalsın hûb adı

²⁹¹ N. miskin garîbi, P. gam kibre Hatîb'i

²⁹² N. ezkârım âna

²⁹³ P. şehirlerdir

²⁹⁴ N. zamanlarında, P. zaman

²⁹⁵ N. ve P. tavâr

²⁹⁶ N. akrepleri var

²⁹⁷ N. ve P. urşa

²⁹⁸ P. helâk ider

mütemevvil kimesnelerdür. Kendülerinin mâl ve menâle kudretleri ve vüs'atleri olduğu kapuları üzerinde 'alâmet itmişlerdir. Ândan ma'lûmdur ol 'alâmetler âna delâlet ider. Ve bu şehrin tag eteğinde olan mahallede şehrin Yâhûdîleri sâkin olurlar.

Fâris²⁹⁹; bu dahî ulu şehirdir. Feemmâ iki bahşdır. Biri geçerekdir. Sanhaceden gelen ırmak suyu bunların ortasından gelüb akar. Üzerinde değirmenleri çokdur. Suları ferâvân çârşılarında ve hammâmlarında ve evlerinde revândır. Ve sokaklarında sâkiyeler vardır, diledikleri vakit akıdırlar, kesmek dileseler keserler.

El-Mehdiyye; gökçek ve gâyet muhkem şehirdir. Mehdi-yi Fâtımî binâ eylemişdir.³⁰⁰ Ve sarb kal'adır. Demürden yedi kat kapusu vardır. Şöyle ki her kapusunda yüz kantar demürden ziyâdedir. Vaktâ ki bu hisârı tamâm itdi. El'ân Fâtımiyyân'dan emîn oldum didi.

Sebte; bu dahî (13-a) bir şehirdir. Küffâr cânibinde olan berriyyedir.³⁰¹ Cezîre-i Hazrâ'ya mukâbildir. Yedi pâre geçerek tagları vardır. Birbirine karîbdir ve ma'mûrdur. Üç taraftan bir ırmak gelüb ânı ihâta eylemişdir ve ol suda ulu bâlıklar olur. Ânun gibi gayrı yerde olmaz ve letâfet yönünden fevkinde bir dahî âna mu'âdil bulunmaz.³⁰² Ve ânun yanında olan deryâda mercân ağacı biter. Ve ânun bir çârşısı vardır ki mercânı ıslâh idüb latîf tesbîh iderler. Ve sâyir meyvesi ve şekerâmışı ziyâde³⁰³ çokdur.

Tanca; bu dahî düşman cânibinde olan deryâ kenarındadır.³⁰⁴ Fâris ve Bâkî ânun meşhûr şehirlerindedir. Afrikiyye ve Tahrat ve Hesrân ve Cezâyir ve Maqal ve Kayrevân bunların küllîsi hûb ve ma'mûr şehirlerdir. Mikdârları birbirine mütekâribdir.

²⁹⁹ İbnü'l-Verdî'nin eserinde Fas olarak geçmektedir. Bkz., a.g.e., s.29.

³⁰⁰ N. itmişdir

³⁰¹ N. berriyyededir, P. berriyyede olur

³⁰² P. letâfet yönünden fevkinde bulunmaz

³⁰³ P. "ziyâde" yok.

³⁰⁴ N. kenarında olur

El-Mağrib'ül-Evsat; Berber vilâyetinin şarkisinde olur. Endülüs bunun meşhûr şehirlerindedir. Endülüs diyü tesmiye olundu. Ânınçün ki cezîredir müsellesetü'ş-şeklidir. Ve bu şehrin bâşı Akşâ-yı Mağrib'dedir. Kutbu'l-ârifin ve mürşidü'l-fâzilîn Şeyh Muhyiddin 'Arabî'nin rahimehullâh mevlidi ândandır. Sûs ehli ve Akşâ-yı Mağrib'in halkı Endülüs vilâyetin her zaman bî-huzûrdur. Rencîde idüb ve bunların üzerine asker çıkub zahmet virdikleri sebebden İskender Zülkarneyn pâdşâha³⁰⁵ gelüb şikayet idecek. İskender dahî 'ilm-i hendesede mâhir ve kâmil olanları cem' idüb Bahr-ı Muhî't'den sokak kesdürüb Bahr-ı Muhî't'i akıtmak murâd edindi. Pes Bahr-ı Muhî't'den Bahr-i Şâm'ın sathın vezn u kıyâs idüb Bahr-ı Muhî't'i Şâm denizinden biraz yüksek böldüler. Pes eyle olacak. İskender emr itdi ki Bahr-i Şâm sâhilinde vâki' olan şehirler ve köyler kalkub yüce yerlere nakl iderler. Ândan sonra yeri kazmağa emr itdi. Ve ânun kenarında yüce minâre gibi tâş ve kirecle on iki mil uzunluğu bir muhkem rasîf Tanca ile Endülüs mâbeyninde binâ itdiler. Ve bir rasîf dahî ânun mukâbelesinde Tanca tarafında yaptılar. Bu iki rasîfin mâbeyni altı mildir. Vaktâ ki tamâm yapıldı. Bahr-i A'zam tarafından bu iki rasîfin ortasından suyun (13-b) ağzın deşüb salıverdiler. Pes deryâ hüçûm idüb Şâm denizine gelüb döküldü.³⁰⁶ Pes su ziyâde olub galebe itmekle çok şehirler ve çok karyeler³⁰⁷ gark idüb çok halk helâk itdi. Ve ol binâ olunan rasîflerden on âdem kâmeti su ziyâde oldu. Ammâ ol rasîf ki Endülüs cânibindedir. Su eksük oldukda ba'zı zamanlarda görünmek vâki' olur. Ve ol cezîre halkı ol mahalle Kantara dirler. Ve Sebte ile Cezîre-i Hazrâ mâbeyni bahrin 'arzıdır. Ve Endülüs vilâyetinin 'azîm cezîresi vardır. Hazrâ gibi. Cezîre-i Fâris ve Cezîre-i Tarîf cümlesi ma'mûrdur. Ve içlerinde halâyık sâkinlerdir.

İşbiliyye; bu dahî ma'mûr şehirdir. Nehr-i Kurtuba didükleri 'azîm nehrin kenarındadır. Ve gemiler üzerinde köprüsü vardır. Esvâk-ı kâ'imesi ve ticârât-ı râyicesi vardır. Ve ekser ticaretleri zeytdir. Kızıl topraklı bir yüce tağı vardır. Elli mil mikdârı mesafedir. Misâfirler³⁰⁸ zeytûn ve incir agacları sâyesi altında giderler. Sekiz bin ma'mûr köyleri vardır ve latîf sokakları ve hûb münakkaş evleri ve

³⁰⁵ N. "pâdşâha" yok. P. hazretine

³⁰⁶ N. ve P. girdi

³⁰⁷ N. ve P. "çok karyeler" yok.

³⁰⁸ P. "misâfirler" yok.

kârbânsarâyaları ve hammâmları vardır. Ve Endülüs ikliminden Kırıtuba kenarına dek³⁰⁹ ânun a'mâлиндendir ve ânun meşhûr şehirlerinden³¹⁰ Kırıtuba'dır. Endülüs kâ'idesi üzerinedir. Dârü'l-Hilâfiyye-i İslâmiyyedir. Gâyet büyük şehirdir. Ve ânun halkı vilâyetin a'yânında ve eclâsındandır ve ehl-i fazl' ve belâgatlarındandır. Ve sâhibü't-tefsîr İmam Kırıtubî rahimehullâh ândandır. Ol vilâyetin şânı 'azîm olduğuna delîl bu şâhid-i kavî kifâyet ider. Yedükleri nazîf ve giydükleri latîf ve şânları 'azîm şerîf ehl-i 'ilm uluları ve sâhib-i fazl belîg ve fasîh ve gâyet şecî' ve gâzî tâ'ifesi vardır. Nefsinde beş pâre şehirdir. Ba'zı ba'zına karîbdir. (14-a) Ve şehrin ortasında muhkem hisârı vardır. Ve her bir şehrinin kifâyet mikdârı sokakları ve ribâtları ve hammâmları ve ehl-i sanâyi'i vardır. Ğayra muhtâc değildir. Uzunluğu üç mil ve 'arzı bir mildir. Cebelü'l-Karuş didükleri tagın sathındadır. Üçüncü şehrine Vüstâ dirler. Bâbü'l- Kârâra ândadır. Ve ânun bir câmi'i vardır ki misli 'arz-ı ma'mûrada yokdur. Uzûnî yüz zirâ'dır. Ve 'arzî seksen zirâ'dır. Bin aded büyük taşdan direkleri vardır. Ve ol câmi'de bir çerâğ³¹¹ vardır ki "Süreyyâ" denilür. Yüz on üç yerde şem' yakarlar. Ve bin 'aded çırakları vardır. Ve ânda hattlar ve zîbâ nakşlar vardır ki bir kimse ânun vâsfına kâdir değildir.³¹² Ve kible tarafında san'atlar eylemişlerdir ki 'akıllar hayrân ve üstâdlar sergerdân olurlar. Ve mihrâbı üzerinde yedi kemer eyleneşdi. Ânun her birisi direk üzerinde kâyimdir. Ve her kemerin uzunluğu âdem boyudur. Ânun hüsn ü san'atını görenler mütehayyirlerdür. Ve mihrâbının 'izâdesinde dört direk vaz' olunmuşdur.³¹³ İki yeşil, ikisi dahî lâcüverdîdir ki bunlara kıymet olmaz. Ve ânun bir minberi vardır ki rûy-ı zemînde misli bulunmaz.³¹⁴ Üstâdında şol denlü sanâyi'-i 'acîbe harc eylemişdir ki kâbil-i vâsf değildir. **Tevârîh-i Benî Ümeyye'de mezkûrdur ki, binâsı ve nakşı ve tertîb ve tezyîni yedi yılda olmuşdur. Sekiz nefer üstâd-ı kâmil ve mâhir ve fâzıl mi'mârı vardı. Ve minberine sarf olunan hemân ücret on bin elli miskâl altun *harc olunmuşdur. Ve altun*³¹⁵ kandillerle içi toludur. Ve câmi'de Emîru'l-Mü'minîn**

³⁰⁹ P. iklim-i Ken'ân'a dek

³¹⁰ N. şehir-i meşhûrlarından

³¹¹ P. çirak

³¹² N. nakışlar vardır ki 'akıllar hayrân ve üstâdları sergerdân olurlar ve ânun sıfatına bir kimse kâdir değildir.

³¹³ P. eylemişlerdir

³¹⁴ P. yokdur ve

³¹⁵ * ... * P. nüshasında yok.

Hazret-i 'Osmân bin 'Affân hattıyla raziyallâhu 'anhu³¹⁶ dört varak vardır. Hattâ³¹⁷ şehîd ettiklerinde mübârek kanından bir nokta kan düşüb³¹⁸ ol varaklar üzerinde bellüdür. Ve yigirmi 'aded kapısı vardır. Nuhâs tahtalarla kaplanmışdır. Âdem oğlanı ânun vasf-ı beyânında³¹⁹ 'âciz ve kâsırlardır. Ve bu câmi'de taşdan dört kızıl direk vardır. *Birinin üzerinde ism-i Hazret-i Muhammedü'l-Mustafâ 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm ve*³²⁰ birinin üzerinde Hazret-i 'Îsâ 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm. Ve birinin üzerinde Ashâb-ı Kehf sûreti ve dördüncü³²¹ direk üzerinde garâb-ı Hazret-i Nûh 'aleyhi's-selâm sûreti kudret kalemîyle kendüden yazılmışdır (14-b) ve nakş vâki' olmuştur. Ve ol câmi'in kapu halkaları tamâm san'atda ve dakîk işler işlenmişdir ki görenler hayrân ve işidenler sergerdân olurlar.³²² Ve ânda bir savma'a-i 'acîbe ve hâcer-i garîbe vardır ki uzunluğu yüz zirâ'dır, zirâ'-ı reşâfi ile. Ve ol savma'ada mergûb envâ' zîbâ san'atları ve dürlü dürlü tasarrufları vâki' olmuştur. Ehl-i vasf ânun beyânında 'âciz ve kâsırdır. Ve Kurtuba'da bir 'acîb ve tavr-ı garîb köprü³²³ vardır ki hüsn cihetinden ve letâfet yönünden dünyada olan kanâtırdan fâyıktır. On yedi kemerdır. Her kemer elli karışdır. Ve her kemerin ortası dahî elli karışdır. Ve bu şehrin hüsn ve letâfeti ve vaz' ve zerâfeti hadd-ı vasfdan hâric ve beyândan 'âciz ve kâsırdır. Ve Endülüs cezîresi iklimlerinden iklim İşbûne'dir.

İşbûne; ki el'ân Frenk elindedir. İspanya demekle ma'rûfdur. Tuleytula nehri ki Bâce ile müsemmâdır. Şimâli tarafından bir zîbâ latîf dîlküşâ şehirdir. Ve şehir ol nehrin kenarında uzunluguna vâki' olmuştur. Bahr-i Muzlim ânun yanıdır. Kâyim sokakları ve ma'mûr hânları³²⁴ ve latîf hammâmları ve muhkem kal'ası vardır. Denize mukâbildir. "Ma'den Hisârı" dirler. Zirâ deryâ mevc urdukça ol kal'a cânibine teber altunun kenara bırağur. Yine deryâ çekildikde ol şehir halkı varub cem' iderler. Tâ bir mevc zamanı |dahî|³²⁵ olunca gözedirler. Ve Bahr-i Muzlim

³¹⁶ P. "bin 'Affan ve raziyallâhu 'anhu" yok.

³¹⁷ N. "hattâ" yok.

³¹⁸ N. ve P. "düşüb" yok.

³¹⁹ P. vasfında

³²⁰ *...* N. ve P. nüshalarında yok.

³²¹ N. üçüncü, P. üçüncü direk üzerinde Nûh ve dördüncü direk üzerinde garâb-ı Nûh sûreti kendüden yazılmışdır.

³²² N. işidenler sergerdân olur. P. görenler hayrân olur.

³²³ P. kemer

³²⁴ P. hâneleri

³²⁵ P.

didüğümüz Bilâd-ı Mağrib'in aksâsındadır. Ve ol Bahr-i Muzlim 'azîm³²⁶ heybetlüdür. Rengi donuk ve mevci gâyet sa'ab ve münettendür. Ve üzerinden yürümek gâyet düşvârdır. Ve havfi bî-şimârdır ve içinde zararlı hayvânâtın hadd ü hasrı yokdur. Ve bu deryânın ka'rını kimse bilmez. Ve ânın mâverâsında ne vâridiğü kimsenin âna ittlâ'ı yokdur. Allâh Te'âlâ'dan gayrı. Ve bir âhad sıhhat üzerine ânun vukûfuna kâdir değildir. Ve ânun orta yerinden gitmeğe imkân yokdur Meğer sâhilinden. Zîrâ mevci ulu tağlar gibidir. Ve 'azîm gürüldüsü olur. **Hikayet iderler**, İspanya halkından Ebnâ-i 'Amm oğlanlarından sekiz nefer³²⁷ kimesne ittifâk iderler ki büyük gemiyle kifâyet mikdârı (15-a) zâd ü zevâde ve su alub Bahr-i³²⁸ Deryâ-yı Muhît'in 'acâyibin *ve ânda vâki' olan garâ'ibin bilmek için³²⁹ birbiriyle 'ahd ü peymân iderler ki hayli zaman yürüyüb dönmeyeler. Tâ garbî cânibe nihâyet bulalar. Ve yâhûd *bu tarîk-i (?) vücûda baş vireler³³⁰ pes bunlar *bu kavî üzerine mekânlarından çıkub gemilerin³³¹ deryânın orta yerinden salub³³² on bir gün gittiklerinden sonra *hikmet-i bârî bunlara yârî olub³³³ Koyun cezîresine vâsıl olurlar. Meğer ol cezîrede nev'-i³³⁴ benî âdemden bir âhad yok ve illâ şol denlü koyun var ki hadd ve 'adedin Allâh Te'âlâ'dan gayrı [hesâbın]³³⁵ kimse bilmez ve bu koyunların sâhibleri dahî yok. Cerâd-ı münteşir gibi cezîre *koyunla mâlâmâl olmuş³³⁶ pes ol koyunlardan bir ikisin tutub bogazlıyub pişürdüklerinde yimek istediler. Gördiler ki³³⁷ zehre benzer acı imiş yimeğe hiç müyesser olmadı. Eyle olsa derilerün alub maslahatlarına sarf idüb ve ol cezîrede tatlu su bulub kablarn toldurub dahî taraf-ı cenûbe on iki gün dahî gittiler. İttifâk yine bu cezîreye gelüb görürler kim binâlar ve evler var. Pes âna varmağa kâd iderler. Velâkin yolun bulamazlar. Hemân şunu görürler ki, ol cezîrenin hıfzına müvekkel bir tâ'ife var imiş. Gemilerle gelüb bunların çevresin alub bunları ol cezîrenin şehrine götürürler. Pes bunları bir eve koyub hıfz itdiler. Ve ol şehir halkı bigâyet sarışun boyları uzun velâkin 'avratları

³²⁶ P. "azîm" yok.

³²⁷ N. ve P. "nefer" yok.

³²⁸ N. ve P. "bahr" yok.

³²⁹ *... * N. ve P. nüshalarında yok.

³³⁰ *... * N. ve P. nüshalarında yok. N. yâhûd mürd olalar, P. yâhûd öleler.

³³¹ *... * N. ve P. nüshalarında yok.

³³² N. ve P. "salub" yok.

³³³ *... * N. ve P. nüshalarında yok.

³³⁴ N. ve P. "nev'-i" yok.

³³⁵ P.

³³⁶ *... * N. nüshasında yok.

³³⁷ N. "Gördüler ki" yok. Meğer zehre benzer

sâhib-i cemâl, latîfû'l-i'tidâl, hûb manzar, per-i peyker hadden ziyâde güzellermiş. Pes bunları üç gün ol ev içinde tuttuklarından sonra tercemân gelüb bunların hâlinen ve bu yere ne vechile düştüklerinden su'âl idüb beğlerinin önüne götürüb bunların hâlin bir bir pâdşâha haber viricek, pâdşâh gelüb tercemânına emr itdi ki, bunlara eyt ki ben bundan gemiyle nice âdemler gönderdim ki, bu deryâda olan 'acâyibden bana haber vireler.³³⁸ Bir ay mikdârı deryânın garbîsinde gidüb bir yere varmışlar ki güneşin ziyâsı münkâtı' olub bir karanuluğa uğramışlar. Nâçâr nesne görmedin ve 'acâyibden nesneye muttalig olmadın dönüb geldiler. Pes ol pâdşâh bunlara hayr va'de³³⁹ virüb birkaç gün ikâmet (15-b) [tâ bir gün muvâfık rüzgâr oldukda kendü kavminden bir nice kimesneyi bunlara koşub gönderir].³⁴⁰ Velâkin emr ider ki, bunların ellerin muhkem³⁴¹ bağliyub ve gözlerin 'asâbe ile bent idüb deryâya gemiyle bir semte giderler. Bu hâlde bir müddet gidüb bilmediler ki kaç gündür ve ne semtededir, tâ ki bunları deryâ kenarına götürüb ol hâlde ânları ânda koyub ve kendüler dönüb semtlerine giderler. Vaktâ ki bunları ol hâlde ânda halkın kelimâtın işidecek çağrışub feryâd iderler. Halk dahî taşradan gelüb bunların gözlerin çözüb ve ellerin bendin alub ahvâllerinden bir bir sorıcak bunlar dahî kendülerine vâki' oldugın beyân iderler. Bunlar eydür hiç bilir misiz ki kendü yerünüzden ol mahalle varınca ne mikdâr mesafedir? Eytdiler yok. Bunlar eytdi; ancak bir aylık yoldur. Pes bunlar ol yerden şehirlerine dönüb geldiler. Ve İspanya'da bunların hâdisesi el'ân meşhûrdur.

Mâlaka bu dahî ulu şehirdir. Etrâfı vâsi' ve cânibi ma'mûr. Ve ânun çevresin ve nâhiyelerin cümle incir agacı kuşatmışdır. Ziyeye dimekle meşhûrdur. Levn cihetinden incirin ahseni ve cürm yönünden a'zamı ve şehm yönünden in'amı ve lezzet tarafından elezzi ya'nî tatluzâğıdır.³⁴² Hattâ eydürler ki dünyada bundan büyük şehir yokdur. Ve sâyir iklîmlere bunun incirin alub giderler. Hattâ Hind'e ve Sind'e ve Çîn ve Maçîn'e tâ bir yıllık yola alub giderlerse dahî henüz halâveti ve letâfeti kemâkân bâkîdir. Tûl-i zaman birle kat'an yîr gelmez. Ve kal'a-i ma'mûresi ikidir.

³³⁸ N. getüreler

³³⁹ P. zâhire ve hayr va'de

³⁴⁰ N. (E. nüshasında "bir nice kimesneyi koşub gönderir muvâfık rüzgâr oldukda")

³⁴¹ P. "muhkem" yok.

³⁴² P. tatlıluğu ziyâdedir

Akarsuları yokdur, kuyulardan ierler. Kurtuba ile bunun ortasında ‘azîm hisârlar vardır.

Ve Endülüs cezîresi iklimlerden iklim **Seyyârât**’dır. Ve ânun meşhûr şehirlerinden Ğırnaa’dır ki bu Seyyârât kadîm şehir deĝildir. Muhdesdir, bunda şehir maksûd deĝildir. İllâbir demekle ma’rûf ve meşhûr şehir imiş. Harâb olmaĝın ânun ehli Ğırnaa’ya göçdüler ve Sanhacı mezkûr şehri yapub ta’mîr eyleyüb, kal’ası ve kasabasının ma’mûr eyleyüb ânun sonunda oĝlu İdris ‘imâretin ziyâde itmiş. Ve ol şehri Surh nâm nehir ki Mebzel³⁴³ demekle meşhûrdur. Şehrin ortasından gelür. Ve ânun bâşı (16-a) Cebel-i Semkin’denir. Ve ol taĝın kulesinde her zaman kâr eksük deĝildir.

El-Mehdiyye meşhûr ve ma’rûfdur. Mehdiyye ikidür. Feemmâ bu zikir itdüĝümüz medînetü’l-İslâmdir. Ve bu şehirde sanâ’at-ı garîbe işlenür. Harîr cinsinden sekiz nev’le³⁴⁴ bir kumâş tokunur. Ve bin nevlene³⁴⁵ ibrişimden latîf atlaslar işlenür ve “Meşkalatun” diyü bir nev’ kumâş olur. Ve “Siyâb-ı Cürcâniye” dirler bir cins zîbâ nâzik harîrden işlenür. Ve Isbehânî dirler bu dahî bir nev’ hûb kumâş olurmuş ki, bunlar san’atlarında kemâliyle mâhir ve üstâd-ı bâhirlerdir ki bakırdan ve demürden ve sırçadan gözler görmeden ve kulaklar işitmeden nesnelere işlerler. Ve Behâye³⁴⁶ vâdisinden enva’ meyveler gelür ki ânun letâfeti beyânından lisân kâsırdır. Yine bu cümleyle ĝâyet ucuzdur. Ve bu vâdinin uzunluğu kırk mildir. Cümle bostanlar ve bâĝlar ve bâĝçelerdir. Ve âb-ı revân küşe küşe firâvân ve bülbüllerin negamâtı ve hoş nevâ tuyûrun esvâtı âdeme safâlar virür. Ve Endülüs vilâyetinde ânun halkından mâldâr yokdur. Ve ticaret iden bâzîrgânları çok ve mâl ve menâlleri bî nihâyedir. Ve bin ‘aded hânları ve hammâmları var. Ve bu şehir iki taĝın ortasında vâki’ olmuşdur. Yine bu iki taĝın çevresi yapılmış handaktır. Ve kasabası ĝâyet muhkemdir. Ve taĝ üzerinde sarb kal’ası vardır. Ve çevresin şehirler ihâta eylemişdir. Ve garbî tarafında Hisâr-ı Peesi vardır. Rebzû’l-Hûz demekle ma’rûfdur. Sokakları ve çârşıları ve hammâmları ve ma’mûr hanları³⁴⁷ ve her cinsden san’at ehli

³⁴³ N. Sebzal

³⁴⁴ P. levnde

³⁴⁵ P. levn ile

³⁴⁶ N. ve P. Becâye

³⁴⁷ P. hâneleri

kimseler vardır. Ve her taraftan yüce hisârlar âni kuşâtılmışdır. Ve toprağı şöyle nâzikdir³⁴⁸ gûyâ garbilden³⁴⁹ geçmiştir. Latîf hûb şehirler ve ma'mûr çiflikler ve akarsuları var.

Ve **Kartaca**; kadîmü'z-zemânda eski şehirdir. Ni'meti ferâvân ve mâl ve rızkı bi-pâyân. Vilâyetine Faydon denilir. Misli ve mânendi azdır. Mezre'ası çokdur. Ekinleri ekerler ve ol şehirde kadîm binâlar vardır (16-b) refî'u'l-bünyân ve halkı 'azîmü's-şândır. Dünyada vâki' olan 'acâyibden ve garâ'ibden binâlar vardır ki taşdan oyulmuş makarnas işler var. Ve tesâvîr-i garîbeden ve temâsîl-i 'acîbeden insan şeklinde ve hayvânât sûretinde nesne vardır ki 'akıllar hayrân ve gözler lehfân olur. Gözler görmüş değildir. Ve ânda taşdan yigirmi dört 'aded devâmîs vardır. Makarnas işler işlenmiştir. 'Acâyib-i dehrden ve garâyib-i 'asrdan her devâmûsun uzunluğu yüz otuz adımdır. Ve 'arzı altmış adımdır. Ve her birinin yüceliği iki yüz arşundan ziyâdedür. Ve her devâmûsun içi oyulmuş büyük delükleri vardır. İçine su girür ândan birinden birine geçüb akâr. 'İlm-i hendesesiyle yüce ve muhkem yapılmışdır. Sûnâr didükleri ma'rûf çeşme ki kayrevân yanından akub gelür şimdi dahî ânun harâb olmuş binâsından enva' renkâmîz mermerler ve latîf taşlar çıkarırlar ki âdem oğlanının 'aklı hayrân olur. **Cavlâkî** ba'zı tüccâr tâifesinden nakl iderler ki ol yapudan büyük yassı mermer tahtalar çıkarırlar dokunmak yokdur. Ve ol memleket deryâsında gemiler geçmez illâ ki ânun mermer tahtalarından³⁵⁰ çıkarub her vilâyete taşırlar. Ve bundan gayrı büyük mermer direkler dahî çıkarırlar. Uzunluğu kırk karış³⁵¹ vardır. Ve ol mezkûr devâmîsün ekseri ol hâle üzerine el'ân kâyîmdir.

Şâtibe; bu dahî latîf zîbâ şehirdir. Ve bu şehrin letâfeti ve 'ulemâsının fesâhati ve belâgati diyârda ma'rûf ve meşhûrdur. Zârb-ı mesel olub söylenür. Ve imâmü'l-'âlimü'l-'allâme Ebi'l Kasem bin Feyyere bin Ebî Ahmedü'r-Ru'aynî sümîne's-Şâtîbî rahimehullâh etrâf-ı 'âlemde ve âfâk-ı eknâfda ânun fazlı ve belâgati ve kemâl ü fesâhati aktâr-ı arzda mezkûr. Ve şeyhü'l-kurrâ³⁵² olduğuyla meşhûrdur.

³⁴⁸ N. ve P. "nâzikdir" yok.

³⁴⁹ P. garbal

³⁵⁰ P. "tahta" yok.

³⁵¹ P. zirâ'

³⁵² P. gazza

Nazm-ı Şâtîbî ki hadd-i i'câzdadır. Eşrâf-ı 'ulemâdan âna üç yüzden ziyâde mufassal şerhler yazmışlardır. Ve nefsi Şâtibe'de kâğıd (17-a) işlenür ki sâyir vilâyette olmaz. Latîf ve bî-nezîrdir.

Kahtaratü's-Seyf; bu dahî kadîm şehirlerdendir.³⁵³ Ânda bir 'azîm köprü vardır ki 'acâyib-i dehrden ve nevâdir-i 'asrdandır. Ve ol Kahtara üzerinde bir sarb kal'a yapılmışdır ki gâyet muhkemdir. Latîf ve zîbâ ve gâyet dilküşâ şehirdir. Etrâfi vâsi' ve letâfeti şâyi'dir. Kadîmü'z-zamandan diyâr-ı ma'mûr ve hüsn u vaz'ı meşhûrdur. 'Âd kavminden 'Amalıka binâ eylemişdir. Ahkâm ve itkân yönünden görülmüş değildir. Ve ânın bir kasabası vardır çevresi muhkem hisâr mânendi pınâr vâki' olmuşdur. Bir 'azîm nehrin kenarındadır. Gelüb ortasından akar. Ve ol nehre Bâce dirlir. Ve ol suyun üzerinde bir köprü |bir kemer üzerine|³⁵⁴ binâ olunmuşdur. 'Acâyib hûb binâdır. Gâyet tiz akar sudur geçüb altundan akar. Ve ol şehrin kenarında nâ'ûre vardır, bir binâdır. Uzunluğu toksân zirâ'dır. Zirâ'-ı reşâf ile. Ve nâ'ûr gâlibâ değirmen dimekdir. Köprüden yüksekdir ve ol köprünün üzerinde suyu akıdub şehre götürmüşlerdir.

Tuleytula; memleket-i diyâr-ı Rûm'dur. Ânda bir kasr vardır. Üzerinde muhkem kilidler örülmüşdür. Beğlerden her kankısı ki Rûm'a mâlik ola, ol kasrın kapısına bir kilid örmüşdür. Tâ ki ol kapu üzerinde yigirmi dört kilid cem' oldı sonra bir kimesne ol şehre pâdşâh oldı ki nesl-i evlâd-ı pâdşâhdan değil idi. Ol kilidleri açub bu kasrın içinde ne var idüğün bilmek murâd idindi. Pes ol şehrin uluları ve ekâbirleri ve devletlûleri men' itdiler. Ol dahî 'inâd idüb açub³⁵⁵ görmeyince komazın dıcek a'yân-ı memleket yine pâdşâha yalvarub mâlik oldukları nefâyis-i emvâlden mübâlaga nesne virdiler. Hemân bu kasrın kapısı açılmasun bu kapu açılursa elbette bize bir ziyân gelmek mukarrerdir. Sizden evvel gelenler bu kapuyu açmadılar. Siz dahî bu nesneden lütf idüb ferâgat eylesen didiler. Pâdşâh bu cümle ile 'azîmetinden ferâgat³⁵⁶ ve rücû' itmeyub nâçâr kasrın kilidlerin giderüb kapusın açub gördi ki içinde at üzerinde bir 'Arab sûreti var ve ba'zı deve bâşlarında

³⁵³ P. kadîmü'l-eyyam şehirlerdendir

³⁵⁴ P.

³⁵⁵ N. görmesini dileyüb ve görmeyince

³⁵⁶ N. ve P. "ferâgat" yok.

'imâmelerinin taylesânları sarkmış ve kılıçların (17-b) hamâyil idünüb ellerinde sinüleri ve çöb desteleri vardır. Ve ol kasr içinde bir kitâb buldılar ki içinde yazılmış ki kaçan bu bâb feth ola bu memleket üzerine bu sûretlu 'Arab'dan bir tâ'ife gelüb galebe eyleye. El-Ĥazar el-ĥazar bu kapunun açılmasından bu hemân bir tılsım imiş ki tâ'ife-i 'Arab ol vilâyete istilâ itmesün içün vaz' olunmuş. Pes ol yıl içinde diyâr-ı Şâm'dan Benî Ümeyye'den Târiķ bin Ziyâd Endülüs vilâyetin gelüb feth idüb, memleketin nehb idüb bî-nihâye mâl ve menâl alub ehl ve 'iyâlin sebî itdi. Ve ol şehirde mübâlağa mâl ve hazâyin buldu ki bu cümleden gayrı incüyle ve le'âl ve yevâkıtlâ murassa' ve müzeyyen yüz yetmiş aded tâc vâridi. Ve bir sahn-ı sarây vâridi ki atlular sinüyle lu'b idecek denlü vüs'ati vâridi. Cümlesi altun ve gümüş ile memlû idü ki 'akıl ânun vâsıf-ı letâfetinde hayrân idi. Ve ânda Süleymân'ın³⁵⁷ 'aleyhisselâm yeşil zümrüd ile bezenmiş sofrası bulundu. Ve bu sofrâ el'ân Rûmiyye'de bâkîdir. Ve tebsi ve sahan³⁵⁸ külliyyen altun idi. Ve sahayıfî hacere yeşimden ve ciz'adan idi. Ve Yûnân hattıyla Zebûr bulundu. Altun ğılâf içinde ve dahî bir latîf kitâb bulundu ki, içinde menâfi'-i ahcâr ve havâss-ı nebâtât ve feth-i tılsım me'âdin ve kimyâ ve simyâ ahvâli yazılmış ve dahî bir kitâb bulundu ki ânın içinde yâkut 'amelleri ve âna renk verilmesinin san'atı ve tiryâk-ı semmiyât menâfi'î beyân olunmuş ve aktâr-ı arz ve bihâr ve me'âdinün luġat-ı 'Arabiyyesi ve rub'-i meskûnda vâki' olan şehirlerin âdaları ve bunların mesâfâtı ânda beyân olunmuş. Ve bir kâ'a bulundu ki bir cins kübdür. Ânın içinde türâb-ı iksîr toptolu idi ki, ânın bir dirhemi kamerin yüz dirhemin ibriz-i hâlis eyler. Ve Süleymân nebî içün yedi nev' me'âdinden işlenmiş bir ayna bulundu ki, kaçan âna nazâr eylese yedi iklimi âşikâre görürdü. Ve ânda vâki' olan havâdisden |haber|³⁵⁹ bulurdu. Ve yâkut-ı behremânîden işlenmiş deve üzerine yüklenir bir murassa' meclis bulundu ki, letâfetinden 'akıllar hayrân idi. Bunun cümlesin Târiķ bin Ziyâd, Velîd bin 'Abdülmelik'e viribdi. Ve 'Arab tâ'ifesi ol şehirlere müteferrik (18-a) olub vatan tutdılar. Ve Tuleytula'da latîf ve zîbâ bostanlar ve akar lezîz sular³⁶⁰ ve ırmaklar ve bâg ve bâgçe ve ğunâğun mergûb meyveler ve aktâr ve etrâfi ulu şehirler ma'mûr köyler ve latîf mezra'alar ve muhkem sarb kal'alar vardır. Ve ânın taraf-ı şimâlîsinde Cebelü'l-İşârât nâm 'azîm

³⁵⁷ N. Süleymân nebînin

³⁵⁸ N. ve P. sahanları

³⁵⁹ P.

³⁶⁰ N. ve P. leziz ırmaklar

bir tag vardır ki, ânda hadden ziyâde koyunlar ve sığırlar vardır ki, etrâfdan olan memâlike kifâyet iderdi.

El-Ġarbü'l-Ednâ ki, âna el-Vâhât dinilür. Ve Berka ve Bahr-i Ġarb ve İskenderiyye'dir. Ammâ el-Vâhât didüğümüz be-dürüstî Sûdân'dan. Ânda bir tâ'ife vardır ki, ânlar Berber dinülür ki, ânlar asılda 'Arab'dır, hâzır 'askerdir. Ve ânda ma'mûr köyler ğâyet çokdur ve latîf akarsuları var. Feemmâ ğâyet issi yerdir. Arz-ı MıŖır'la Ŗahâri mâbeyninde hâyil olan bir tağın kenarındadır. Ve ol yerde ve ânın etrâfında himâr-ı vahŖiyye olur ki, beyaz ve siyah benek benek alacası hûb olur. Velâkin âna binmek kâbil değildir. Ve ol yerden bir âhar yere alub gidseler fi'l-hâl ölür. Ve ol yerde zemân-ı kadîmde çok za'ferân ekerler imiŖ. Ve kâvun ve kârpûz ve Ŗeker kâmıŖı olur. Ve ânun berriyyesinde yılanlar olur ki deveyi ayâğında ursa bir âdem yere varmazın fi'l-hâl üzerinden [tüy dökülür]³⁶¹ tüyi berân ve eti biryân olub düŖer ölür³⁶² el-'ıyâzü billâh.

Setriyye³⁶³; bir Ŗehirdir.³⁶⁴ Ânda Berber kavminden ve Ahlat-ı 'Arab'dan bir tâ'ife olur. Ve ânda demür ma'deni vardır ve ânunla İskenderiye ortası vâsi' berriyedir. Eydürler ânda mutılsım bir mu'azzam Ŗehir vardır ki, hükemâ-i mütekaddimîn ânı hikmetle ve san'atla setr itmiŖlerdir. Ammâ ba'zı eyyâmında zâhir olurmıŖ. Hikayet olundu; bir kiŖi Ömer bin 'Abdül'azîz rahimehullâha gelüb haber virdi ki, Ŗahrây-ı 'Arab'da Setriyye kurbunda devesin yitirmiŖ arayıb ittifâk ol yere varmıŖ imiŖ. Ânda bir ulu agac görür, özde ki ğâyet büyük ve kâlın üzerinde envâ' meyve ve esnâf-ı fâkihe var. Pes ol meyvelerden yiyüb ve bir zeyn devŖirüb³⁶⁵ zahîre idünüb kendüyle götürüb gider. Kıptîler'den bir kiŖi ânda hâzır idi. Eytdi, ol Ŗehir Hürmüs Herâmis'ün Ŗehirlerinden biridir. Ânda bî-nihâye kenz vardır. Pes Ömer ibn 'Abdül'azîz ol kiŖiyle ol cânibe müteveccih olub ve sikâtdan nice kimesneler ile bir aylık mikdârı zâd ü zevâdeden ve sudan alub giderler. Ol sahrâları

³⁶¹ P.

³⁶² P. "ölür" yok.

³⁶³ Ŗenteriye olmalıdır.Bkz. İbnü'l-Verdî, a.g.e., s.38. Ya'kub el-Hamevi, a.g.e., c.III, s.261.

³⁶⁴ P. bu dahî bir Ŗehirdir.

³⁶⁵ P. "devŖirüb" yok.

(18-b) |bir niçe kerre arayub keşf iderler. Aslâ bir nesneye vâkıf olımıyub³⁶⁶ nâçâr hâliyen ‘avdet iderler. **Bu dahî hikayet olunur ki**, ‘Arab’dan bir tâ’ife bir zâlim ‘âmilden havf idüb bunun cevri ü zulmünden kaçub ‘Arab sahrâsına girürler. Ve kifâyet mikdârı zahîre götürüb bir iki gün ol sahrâda giderler. Pes yolları bu taga gelür. Ânda bî-nihâye keçiler bulurlar. Ve ol tağın bir deresi içinden çıkarlar. Bunlar dahî ol keçilerin ardınca gidüb, ol keçiler bunlardan ürküb gidicek bunları bir hoş latîf hurrem mekâna getürürler ki, akarsuları ve yemiş ağaçları ve ekinleri var. Ve ânda bir kavm mukîm olub tavattün itmişler ve oğul ve kız getürmüşler bir gökçek latîf yerde me’âşları var. Ve eküb biçerler, ânda ne resm ve ne harac virirler ve kimse dahî mutâlebe itmez. Pes bunlar dahî ânların hâlinden su’âl itdüklerinde haber virdiler ki, diyâr-ı ‘Arab’a gitmedin, bilmeziz dahî ve ‘âmil cevriinden kaçub giden kimesneler dahî tönüb vatanlarına ve akrabâlarına ve tavarlarına gelürken bunları gice ile uğurlarlar. Bunlar dahî mekânların arayub bir müddet ol tağ içinde gezerler. Ol kavmden bir eser ve bir haber alımazlar, nâ-bedîd olurlar.

Ve hikayet olundu, Mûsâ bin Naşr³⁶⁷ vaktâ ki diyâr-ı Mağrib’e vâli oldı. Benî Ümeyye zamanında Kaşabatü’l-Vâhîde gice ile yıldız karşı bi gayri’-delîl hûb bulurdu. Bu üslûb üzere yedi gün mağrib ile cenûb arasında rimâlde gezerken nâgâh bir ulu şehri zâhir oldu ki ‘azîm köprüsü ve demürden kapuları var. Açmak diledi kâdir olmadı ‘âciz oldılar, çok kum yığılmışdı. Pes bir nice âdemler kum üzerine çıkub ol şehri içine bakmak dilediler. Pes her kangısı ki, içeriye nazar eyledi kendüzini bî-ihtiyâd içerisine atdı. Bilmedi ki, ânın dahîlinde ne vardır, ve ânlar ne vâki’ oldı. Pes âna bir hîle ve dermân bulımıyub bi’z-zarûre terk idüb giderken **bu dahî hikayet olunur ki**, sa’îd-i Mışır’dan bir kişi gelüb bir kişiye didi ki, Arzü’l-Vâhât’da künûz-i ‘azîme var gel gidelüm bulı ki Hak Te’âlâ takdîr idüb elümüze nesne gire. Pes bunlar zâd ü zevâde ve su alub çıkub kum arasında üç gün giderler. Ândan sonra bir ulu şehrin üzerine çıkagelürler, akarsuları ve yemiş ağaçları ve latîf köşkleri var. Ve bu su ol şehri çepe çevre kuşatmış ve bu suyun kenarında bir ulu ağac var. Pes ol ağacın yapraklarından koparub ayakların ânunla dolayub ve çevresin ipe muhkem bağlıyub ol suya girdüklerinde³⁶⁸ su yaprakdan yukarı

³⁶⁶ N. ve P.

³⁶⁷ Mûsâ bin Nusayr olmalıdır.

³⁶⁸ N. girdikleri zamanda P. girdikleri vakt

ayaklarına tecavüz itmedi. Eyle olsa bunlar şehir içine girüb bî-hadd ü bî-kıyas altun ve gümüş bulub getürdüler. Pes kâdir oldukları denlü mâldan alub selâmetle dönüb giderler.³⁶⁹ Ve birbirinden ayrılıub vedâ'laşurlar.³⁷⁰ Pes ol sa'îd elinden³⁷¹ olan âdem kendü vilâyeti beğlerinin ba'zına bu vâki' olan kıssadan haber virüb (19-a) ol yerde mâl-ı ferâvân olduğun bildürdükde³⁷² kendü mu'temedün 'aleyh olan âdemlerinden³⁷³ bir kaç kimesneyi buna koşub ve kifâyet denlü zahîre virüb bunları ol yere gönderdi. Pes bunlar ol sahrâda hayli müddet gezüb yürürler. Kat'an ândan bir eser bulmayub nâçâr me'yûs olub dönerler.

Ammâ Berka; kadîmü'z-zamanda ma'mûr 'azîm şehristân imiş. Ammâ şimdiki hâlde harâb olub halkı iken cüz'î kalmışdır. Ammâ ânda çok za'ferân ekerler.

Ve İskenderiyye; Mağrib şehirlerinin âharıdır. Bahr-i Şâm kenarındadır. Ânda âsâr-ı 'acîbe ve sanâyi'-i garîbe ve rüsûm-ı hâyile ve evzâ'-ı tâyile var. Ânun binâsı ve âb u hevâsı iken hübdür. Çevresi hisâr 'âmiretü'd-diyârdır. Yemiş ağaçları bî-nihâye ve ratbı bî-hadd ü gâyedir. Üzümü vâfir ve meyvesi mütekâsirdir ve gâyet ucuzdur. Ve ânda latîf ve zîbâ siyâb-ı fâhireden ve sanâyi'-i bâhireden işler vardır ki, *görenler hayrân kalur. Ve envâ' i'mâl-i zâhireden her nedenlü garîb nesnelere ki, ânda vardır.*³⁷⁴ Yeryüzünde yokdur ve dünyada ânın vaz' u şekli tertibi olmaz. Ve ol yerin metâ'ını sâyir vilâyetlere yükler yüklenüb daşırlar. Ve etrâfdan yükler gelüb ânda çezilür. Ve ânda 'azîm müzâheme olur ve âfâk-ı bilâddan³⁷⁵ tüccârın maksadı ve deryâdan gelen gemilerin mahallidir. Ve Nîl-i mübârek gelüb ânun altında olan kemerlere³⁷⁶ girüb devr ider. Ve ânun devri san'at-ı 'acîbe ve hikmet-i garîbe ile bahş olunub ahsen-i ittisâlile birbirine mülâsıkdır. Zirâ ânun binâsı hemân [misâlde]³⁷⁷ şatranc ruk'a benzer misâlde. Ve ânda dünya 'acâyiblerinden biri minâredir ki, etrâf-ı 'âlemde ve aktâr-ı arzda misli görülmüş değildir. Ve şehirde ol minârenin arası bir

³⁶⁹ N. döndüler

³⁷⁰ N. vedâ'laşub giderler

³⁷¹ N. vilâyetinden

³⁷² N ve P. haber virdükde

³⁷³ N. ve P. kendü âdemlerinden

³⁷⁴ * ... * P. nüshasında yok.

³⁷⁵ N. bilâddan

³⁷⁶ P. gemilere

³⁷⁷ P.

mîldir ve ol minârenin yüceliği yüz zirâ'dır. Dahî eydürler ki, ol minârenin yukarusunda *bir âyine konulmuşdur ki, deniz yüzünde bir aylık yoldan gelen gemiler görünür ve ol*³⁷⁸ âyinenün a'mâli ve harekâtı ve ef'âl ve hâssası vardır ki, ânın şû'lesi şol mertebededür ki, âna mukâbil olan gemileri deryâda âteş gibi yakub kül eyler. Eyle olacak Rum pâdşâhı Mısır'da olan halîfeyi aldayub eytdi ki, İskender ol minârede genc-i firâvân ve yevâkıt ve cevâhirden bî-hadd ü bî-pâyân defn itmişdir ki, âna kıymet yokdur. Ol minâreden havf idüb bunı ânınçün böyle didi ki, zirâ gönderdiği gemiler âna zafer bulmazlardı. Murâdı ol âyineyi bozdurub ol vilâyete istilâ idi. İmdi (19-b) eğer sözüme inanırsan hemân yık hiç tereddüd itme. Ve eğer bu söze şek idersen üşte sana bir gemi gönderdim |içi|³⁷⁹ toptolu altun ve gümüşdür. Ve envâ' metâ' ve kumâşla viribdim. Hemân durma ânın istihrâcına ikâmet eyle, bundan gayri sana diledüğün denlü hazîne virem. Pes Mısır pâdşâhı ânın bu hud'asına magrûr olub minârenün üzerinde olan kubbeyi yakdırub âyine-i cihânnümâyı bozdı. Didükleri nesneden bir zerre bulımadı. Ve âyinenün tılsımın hemân ifsâd itdi. Ve nakl iderler kim evvel zamanda ol minâre şehrin ortasında idi. Ve İskenderiyye dahî yedi kasaba idi, birbirine mütekârib idi. Mevc-i deryâ mürûr-ı zaman ile ekl ide ide ancak bu denlü kalmış idi. Ve ol minâre içinde kaldı ve ol minârenün depesinde gicede ve gündüzde âteş yakarlardı. Tâ ki deryâ yüzünde olan gemiler semtinden yabana gitmeyeler. Ve eydürler Mısır'da İhrâm taglarını binâ iden kimesne bu minâreyi yapmışdır. Ve ânda dört kûşe iki büyük taş vardır. Mısır'ın garbîsinde olan Cebel-i Meryem'den kesilmişdir dirler. Ve ol taşların depesi gâyet sivridir. Ve irtifâ'ı beş âdem boyudur. Ve dipleri dört cânibden her bir tarafı kırk karışdır. Ve ânun üzerinde Süryânî dilince bir yazı vardır. Böyle dinilmişdir ki, ben ki Yagmur bin Şeddâd'ım. Bu şehri şol vakt yaptım ki âşikâre pîrlük ve tiz ölüm ve kocalık zâhir değil idi. Ve taşlar balçık gibi idi ve bunluk zamanlar idi. Halk dahî perverdîgânların henüz bilmezlerdi. Ol zamanda bu direkler konuldu. Ve ırmaklar cârî oldı. Ve ağaçları dikildi. Dahî diledim ki ânda âsâr-ı mu'cizeden veya her 'acîbeden bir nesne yaptım. Pes kulum Mürre oğlu Sebûtî ki 'Âdî'dir. Ve mikdârı yağmur oğludur. Pes bunları halîfe viribdim ki Meryem Tağı'ndan ol iki direkleri kesüb omuzlarında götürürken Sebût'un ikilerinden biri şikest oldı. Ben dahî diledim ki bu memleket ehli ânın fedâsı ola. Ve bu direkler ânlardır. Dahî Cârûdü'l-

³⁷⁸ *...* P. nüshasında yok.

³⁷⁹ N.

Mü'tefekki bu direkleri bir şerîf ve latîf sâ'atde nasb itdi.³⁸⁰ Ve eydürler ki şol meclis ki Süleymân Peygamber 'aleyhi's-selâma mensûbdur. Şehrin cenûbîsindedir. Ânı Yağmur bin Şeddâd yapmışdır. Direkleri (20-a) ve kapusunun 'izâdeleri el'ân bâkîdir ki hicret-i Nebînin 'aleyhi's-selâm üç yüz beşinci yılıdır ki ol murabba' meclîsdir. Her başında on altı direk vardır. Ve her iki tarafında uzunluguna altmış yedi direkdir. Ve rûkn-i şimâlîde bir 'azîm direk var. Ve ânın aşâğısı murabba' mermerdendir. Ve taşun yüzleri seksen karışdır. Ve aşğadan yukarıya varınca tokuz taşdır. Ve ânın taşra yüzü latîf nakş olunmuşdur. Gâyet san'at-ı itkânla eylenmişdir. Ammâ bir tarafa mâyildir. Zaman-ı evvelde şöyle mevzû'dur, lâkin sâbitdir. Ve ânda kûş sûretinde 'amûd kamer var. Âftâb devr itdikce böyle devr ider. Ve nakl iderler ki zaman-ı evvelde İskenderiyye'de yigirmi bin mescid vardı. Ve yalnız bakla satılır on iki bin dükkânı var idi. 'Ammarahallâhü Te'âlâ ilâ yevmi'l-kıyâm.

Arz-ı Mısır, iklim-i 'acâyibdir. Ve mecma'-ı garâyibdir. 'Ulûm-ı garîbede mütefennin 'ulemâsı ve fûnûn-ı 'acîbede mütebahhir hükemâsı bî-kıyâsdir. Tabi'atlarında gâyet zekâ ve nihadleri zevk ü safâ üzeredir. Ve Mısır seksen beş küredir. Ya'nî nâhiyedir. Ve ânda tahtü'l-arz kırk beş gündür. Ve kırk elarz kırk beş küredir. Ve Nîl ırmağı ânı iki şak eylemişdir. Ve şehir ânın bir tarafındadır. Nazar cihetinden ahsen-i iklimdir. Ve hayr yönünden evsa'ı, vakarı cihetinden ekseridir. Ânun haddi Asvân'dan³⁸¹ İskenderiyye'ye gelincedir. Ve arz-ı Mısır'da künûz-i 'azîme ve defâyin-i cesîme ve habâyây-ı kesîre ve metâlib-i 'azîze vardır. Ve eydürler toprağının ekserinde defn olunmuş altın var.³⁸² Hattâ şöyle denilür ki ânun bir yeri yokdur ki ânda defne olmaya. Ânun garbîsinde Cebel-i Câlût'dur. Ve taraf-ı şarkîsinde Mısır'dan Asvân'a doğru uzanmış bir tag vardır ki âna Cebel-i Mukattam ve Tekâtî' dahî dinülür. Yücâmim dahî ândandır ki bir yerin ismidir ki ol siyâhdır. Ândan kızıl renk toprak ve kirec çıkarırlar. Ve ol toprakda altın var şöyle ki terbiyet oluna ivriz-i hâlis çıkar ve ol mevzi'de habâyây-ı kesîre ve heyâkil-i 'acîbe ve tesâvir-i garîbe vardır. Ve ânun deryâ cânibinde bir müdevver tag vardır sa'bû'l-mürtekâdır, ya'nî üzerine çıkılması mümkün değildir. Yüce ve emlüsdür. Ve ânda dahî künûz-i 'azîme var. Mukattam'ı kâhin vaz' itmişdir. Ve bu tag âna mensûbdur.

³⁸⁰ N. bir şerîf günde ve latîf sâ'atde

³⁸¹ P. Sûdan'dan

³⁸² P. defn olunmuşdur

(20-b) Ve kadîm Mısır beğlerinin altun ve gümüş ve cevâhir ve avânı ve âlât-ı nefâyisden ve heyâkil-i ‘acîbeden ve tesâvîr-i garîbeden ve teberden şol kadar var ki Allâh Te‘âlâ’dan gayrı kimse bilmez.

Ve ânun meşhûr şehirlerinden el-Fustât, ve ol ‘azîm şehirdir. Ve Fustât demekle vech-i tesmiye budur ki zirâ ‘Amr bin el ‘Âs ânı feth idüb bir müddet ikâmet eyledikde ol yerde Fustât’ın ya‘nî haymesin *kurdı. Vaktâ ki haymesin*³⁸³ dişirmek diledikde eytdiler ol haymenün depesinde bir gügercin yuva yapub ânda yumurdlayub yatur. Pes buyurdu ol haymeyi hâli üzere kodular. Ol gügercine teşvîş³⁸⁴ olmasun diyü ol çadırı bozmadılar. Tâ kim yavrusun besleyüb uçurmıyunca kimse incitmesün didi. Ânınçün ki bizüm dârumuza gelen kimseyi sebi itmezüz, emân üzre olsun. Ve ânda ‘Amr bin el-‘Âs binâ itdüği câmi‘-i şerîfin yerinde bir kilîsâ var idi ki Rûmîlere mahsûs idi. Pes ânı yıkub câmi‘i binâ itdükde sahâbeden bir cemâ‘at ânda hâzır oldı. Ve³⁸⁵ Fustât’ın şarkiyyesi harâbdır ve kadîm şehir imiş. |Hattâ rivâyet iderler|³⁸⁶ hisârı ve sokakları ve evleri hammâmları varımiş.³⁸⁷ *Hattâ rivâyet iderler dört yüz hammâmı var idi.*³⁸⁸ Ve Fustât’ın bir tarafı Ravza demekle ma‘rûf cezîredir. Ve ânı Nîl suyu etrâfdan ihâta eylemişdir. Ve ânda latîf teferrücgâhlar ve hûb mukâsıf ya‘nî oyun yeri ve zîbâ safâbahş köşkler ve âli dilküşâ evler ve canfezâ bostanlar var. Ve ol cezîreye şimdi Dârü’l-Miқыâs dirler. Ve ba‘zı eyyâmda Mısır beğleri ânda gemilerden köprü iderler, seyr ü sülûk itmekçün. Ve ânda büyük kal‘a var. El‘ân harâbdır ve Miқыâs ândadır. Ve ânun çevresi taş ve kirecle muhkem yapılmışdır. Eylece havzi gibi hûb yapılmışdır. İçerüsü vâsi‘dir ve kapusu var ve üstü örtülmüşdür ve ol havzın içerüsü pâyelerdir, içine inerler.³⁸⁹ Beyaz mermerden yapmışlardır. Ve ol havzın ortasında bir müseddes direk nasb olunmuşdur. Havzın kenarıyla yukarı berâberdir. Ve bir uzun agac havzın bir ucundan bir ucuna ol direk üzerinden geçüb ol mermer direk âna dikmişdir. Ve ânı berkitmişlerdir. Ve ol direk on sekiz zirâ‘ üzere taksîm olunub ve yine her zirâ‘ı barmak barmak nişân olmuşdur. Ve ol havzın dibinde vâsi‘ kapular var. Nîl-i

³⁸³ *...* P. nüshasında yok.

³⁸⁴ N. teşvic

³⁸⁵ N. dalî

³⁸⁶ P.

³⁸⁷ P. bî-nihâye hammâmları bî-gâye vardı

³⁸⁸ *...* P. nüshasında yok.

³⁸⁹ P. içerisine pâyelerden inerler

Mübârek ziyâde oldukça ol kapulardan havz içine olan ‘umûddan ziyâde olduğu bellü olur. Havzın hizmetine ta‘yîn olunmuş âdem vardır. Her gün ve her sâ‘at âna nazar ider. Bilür ki ol gün Nîl suyu kaç barmak ziyâde olmuştur, gelüb Mısır çârşısında ve sokaklarında nidâ idüb i‘lâm iderler ki, bugün Nîl-i Mübârek şu denlü barmak ziyâde oldı diyü beşâret-i haberin virirler. Ve kaçan ki Nîl suyu tamâm-ı haddine (21-a) Nîl suyu tamâm-ı haddine varub ol havz mâlemâl olub nasb olunan umûd ile berâber olub arkurî konulan ağaca gelse “istivâu’l mâ’ ve’l-haşebih” dirler. Pes ol vakt Nîl-i Mübâreğin şehre ve etrâf vilâyete halîc kapuları var, açarlar. Pes etrâfa Nîl münteşir olub nevâhîsinde olan mezra‘aları ve köyleri tamâm olur. Ve ol zamanda etrâfda olan köyleri su olıcak tavârların yüksek yerde beslerler, saluvirmezler. Tâ Nîl karârına varınca. Her yıl hâlleri böyledir. Ve şöyle ki Nîl bundan ziyâde gele evlerin harâb ve ağaçların helâk idüb zarar ider. Ve Nîl suyun salduklarında ‘azîm cem‘iyyet olur. Nîl suyu uvacık gemilerle mâlemâl olub, meserretlerinden içine vâfir sükker ve kumâşdan dökerler. Tâ‘ife-i fukarâ gemilerle cem‘ ider. Ve Nîl’in bâkî ahvâli enhâr zikrinde tafsîl oluna inşâ‘allâhu Te‘âlâ. Ve Mısır şehrinin binâsı birü birü üzerine mutabbıkdır. Pes altı yedi tabaka olur. Ba‘zı ev olur ki yüz kimesne sâkin olur. Bu cümleyle her birinin levâzım ü mühimmâtı ve mâyahtâcü ileyh var. **Cavlâkî** eytdi bir zamanda Mısır’da bir ev vâir idi ki, âna İbn ‘Abdül‘azîz evi denilürdü. Ba‘zı vakitte ol evde dört yüz âdem sâkin olurdu. Ol evin beş yerde mescidi ve hammâmı ve furunları vâir idi. Velâkin şimdiki hâlde ekser yeri harâb ve hâlî olmuştur. Ve nice mahalleler gördük evleri ve mescidleri hâlî olub kapuların yapmışlardır. Baykuşları sâkin olub öterler.

El Kâhîretü’l-Mahrûse harresahallâhü Te‘âlâ ve sebbete³⁹⁰ kavâ‘ide- devleti sultânihâ Şehr-i ‘azîm ve binâ-i kadîmdir. Maşrıkla mağribden ve berr ve baherden ve aktâr-ı arzdan³⁹¹ dârü’l-‘atebeti’l-‘aliyye³⁹² mesned-i serfîrî’s-sultâniyye mahrûse-i Kõstantiniyye ola. Mecma‘ yönünden hâliyen, cümleye gâlib ve nüfûs-ı halâyıkı câlibdir velâkin arz-ı beyte ve gayr-ı takiyye olmağla meşhûr ve müte‘ârîfdır. Lâkin mahrûse-i Kâhire hevâ cihetinden ândan aslahdır. Etrâfi vâsi‘ ve bu husûsı şâyî‘dir. Ve etrâf-ı ‘âlemden ve eknâf-ı ekâlimden ‘acîb nesnelere gelür. Ve

³⁹⁰ P. “sebbete” yok.

³⁹¹ N. ve âfâk-ı ‘âlemden ve misâfirler cem‘ olub arz-ı ma‘mûrede ânda mecma‘ yer olmaz

³⁹² P. dârü’l-‘atiyyetü’l-‘aliyye

binâsı³⁹³ kemâl-i zerâfet ve belâgat ve letâfet üzredir. Bir yer ânın vaz'ına mûmâsil ve tertîbine mukâbil değildir. Ol bir şehirdir ki dünyayla ta'bir ve Kur'ân-ı 'Azîm'de on sekiz yerde takrîr ve tefsîr olunmuştur. Ve bu şehir Mısır ehli gibi³⁹⁴ 'ulûm-ı garîbede mütefennin ve fûnûn-ı (21-b) 'acîbede mütefettinlerdir. Vekâr-ı celiyye ve heybet-i behiyye sâhibleridir. Ve haberde vârid olmuştur ki, şehir-i Mısır kinânetu'llâhdır. Her kim âna yarâmâzlık dileye Hak Şubhânehû ve Te'âlâ âna kenânesinden *ya'nî terkesinden bir ok ihrâc idüb ânunla ânı vurub helâk ider. Zîrâ şehir-i kadîm ve etvâr ve evzâ'-ı 'adîmdir. Mecma'-ı 'ulemâ ve menba'-ı fukahâ ve mesken-i sulehâdır. Siyyemâ Cebel-i Kırafa ma'bed-i evliyâullâhdır. Diyâr-ı Şâm'da Cebel-i Lübnân gibi ma'rûf ve meşhûrdur. 'Ammarhâ'llâhü Te'âlâ ilâ kıyâmü's-sâ'a*.³⁹⁵ Ve Mısır'ın hâliyen ma'müresine Kâhire didüklerinin sebebi budur ki, evvelâ arz-ı Mısır'a³⁹⁶ Hulefâ-i Fâtîmiyye'den diyâr-ı mağribe ve arz-ı Mısır'a halîfe olan Mu'iz nâm pâdşâhın Cevher nâm kâ'idi Mısır'a geldikde dâ'iresine hisâr çıkmak murâd idinüb 'ilm-i nücûmda fâzıl ve kâmil ve mâhir olanları cem' idüb emr itdi ki bir sâ'at-ı latîfede ve evkât-ı şerîfede bir vakt ihtiyâr idüb ta'yîn idesiz ki, ol sâ'at-ı şerîfede esâs bünyân vaz' oluna. Pes bunlar ol sâ'at-ı şerîfenün vukû'una³⁹⁷ müyerakkib olub nice yerde ipler nasb idüb üzerlerine ecrâs ta'lîk itdiler ki ol sâ'at geldükde icrâsı tahrîk etdüklerinde esâs binâyâ 'ale'l-fevr ibtidâ ideler. İttifâk bir tayr sâ'at-ı zuhalde ol iplere dokinub çanlar âvâz virecek müterakkib oldukları sâ'at-ı şerîfe oldı diyü zann idüb ellerinde taş ve kirec ve sâyir keresti müheyyâ idi. Fi'l-hâl binâyâ mübâşeret idecek hekim feryâd eyledi ki hâşâ bu vakt sâ'at-ı kahredir, ya'nî Zuhâl vaktidir, binâ urmak câ'iz değildir diyü çağırı gördi³⁹⁸ fâ'ide itmedi. Pes ânın binâ bir 'avrat idi, ismi Kâhire idi. Ândan ötürü müsemmâ oldı. Ammâ evvelki rivâyet esahdır, vallâhü a'lem ve ahkem.³⁹⁹

'Aynü's-Şems; Kâhire'nün şarkîsindedir. Zemân-ı kadîmde bu ekâlimun dâru'l-memlekesi idi. Dahî ânda a'mâl-i tayleden ve etvâr-ı garîbeden nesnelere var

³⁹³ N. ve P. nesâsı

³⁹⁴ P. "gibi" yok.

³⁹⁵ *...* N.nüşasında yok. N. kenâyesin nasib yönünden ihrâc idüb giderür. Ve 'âkıbet ânı helâk ider.

³⁹⁶ N. vâlî olan

³⁹⁷ P. kavsına

³⁹⁸ N. ve P. çağırdı

³⁹⁹ P. a'lâm-ı tayleden ve İslâm-ı hayleden

ki, kâbil-i vâsif değildir. Ve belesan ağacı ânda biter ki ol bir bostandır, tûlan ve 'arzan bir mildir. Ve ânda bir kuyu vardır ki, Hazreti İlsâ 'aleyhisselâm ânda gusul idüb dahî belesan ağacın dikdi.

Ve **Kalyub**; bu dahî 'azîm şehirdir. Rivâyet eydürler evvel zamanda ol yerde bin yedi yüz bostan vâridi. El'ân gâyet cüz'i kalmışdır. Kalanı (22-a) heb harâb olmuşdur. Ve ânda envâ'-ı meyveden ve esnâf-ı fâkiheden bî nihâyedir. Ve gâyet ucuzdur. Ve ağaçları mütেকâribetü'l-a'zân ve mütelâsıkâtü'l-efândır. Ve latîf bağçeleri ve hûb teferrücgâhları vardır. Ve ânda bir havz vardır ki Fir'avn'ın vezîri hemân kazdırmışdır. Ve rivâyet iderler vatkâ ki, ol kuyu kazdı ol vilâyetin halkı murâd idindiler ki ol kuyunun ayağından akan suları bağlarına ve bağçelerine ve bostanlarına ve ekinlerine akıdalar. Ve ânınçün âna vâfir mâl ve hâsıl vireler.⁴⁰⁰ Pes ol vilâyetden nice yüz bin mâl hâsıl olub bu mâlı götürüb Fir'avn'a virdükde sordu ki bu nice mâlı kandan hâsıl oldı. Haber virdiler ki vilâyet halkı ol kuyu ayağın mezarına akıdub fâ'ide itdiler. Bu mâl ânun mukâbelesindedir dîcek, Fir'avn eytdi yarâmâz etdük bu mâlı anlardan aldık bilmez misin ki kula hizmetkâra mâlik olan memlûki üzerine şefkat ve merhamet eylemek gerekdir. Ve ânlar bize fâ'ide hâsıl itdükden ötürü ücret almak münâsib değildir. Ve kullarının ellerinde olan nesneye bakmıyub tama' itmeye. Yürü var ol aldığın mâlı sâhiplerine yine red eyle ve ânın gibi nesne ile ayrık bana gelme diyü tenbih itdi.

El-Cezîre; bu dahî Nehr-i Gârbînin kenarında bir 'azîm şehirdir. Ma'mûr köyleri ve latîf mezra'aları var. Ve ucuzluk üzredir ve hayr ve berekâtı çokdur. Ve ânda bir köprü vardır ki bir satır üzerine kırk kemeri vardır, hûb binâdır.

Ve **Bihâ'l-Ehrâm**; Mısır'da bu tağlarda Fir'avn Tağı dinilür ki, dünyanın 'acâyibinden ve rüzgârın gârâyibindedir yeryüzünde ânun misli yokdur. İrtifâ' ve ittikânda gâyet büyük taşlardan yapılmışdır. Binâ olundukda tâşın iki tarafın delüb içine demür çivi koyub ândan bir gayri taş âna mukâbil delüb birbirine mukâbil kılub ândan arasına kurşun akıtmışlardır. Bu vech ile san'at-ı hendese üzerine esâsı vaz' olunmuşdur. Üç 'aded tağdır. Zikr olunan üslûb üzre itmişlerdir. Ve her tağın

⁴⁰⁰ P. mâl vireler

yüceliği zirâ'-ı mülkî ile yüz zirâ'dır. Pes zirâ'-ı ma'hûdile beş yüz zirâ' olur. Her heremün irtifâ'ı etrâfdan beş yüz zirâ' olur. Ve her cânibinden etrâfi keskindir. Eydürler herem-i garbînin içinde taşdan oyulmuş otuz aded mahzen var. Cevâhir-i nefîse ve mâl-ı ferâvânla ve temâsil-i garîbe ile âlât ve esbâb ile (22-b) ve esliha-i fâhire ile memlû ve meşhûndur. Ve bu âlât ve esbâb-ı edhânî hikmetle tilâ eylemiştir ki, kıyâmete dek ebedî paslanmaz. Ve ânda bir cins sırça olur ki kâğıd gibi mülâyimdir dürülür, hiç şikest olmaz. Ve envâ' ma'cunlar ve edviye-i müfrede ve terbiyet olunmuş⁴⁰¹ sular konmuşdur. Mûte'affen olmaz.

Ve fî'l-Heremiş-Şarkî hey'et-i eflâk ve kevâkib-i mankûşa ki, kıyâmet zamanına dek ne olmuşdur ve ne olacaktır cümlesi menkûş ve mestûrdur.

Ve Fî'l Heremi's-Şâlis ahbâr-ı kehene ya'nî falcıların sözleri taşdan oyulmuş tâbûtlar içinde vaz' olunmuşdur. Her kâhin ile hikmet levhalarından bir levha var. Ve divârda a'mâl-ı sanî'adan ve envâ'-ı 'acîbeden sanem gibi bedenler ve ol divârda bir cânibinden merâtib üzre cemi' san'atları elleriyle işlerler. Ve ehrâmın her birisinin hâzini ve hâfızı var. Ba'zıları hikayet etdi ki, ehrâmın içinde su yolları var. Nîl ânun içine akub ve ânda kuyular var mikdârınca su gelüb ânda cem' olur. Ânda yine Feyyûm⁴⁰² sahrâsına gider, arası iki günlük yoldur. Ve ba'zılar eydür ol ehrâm üzerinde yazılmış ki, biz bu ehrâmı altmış yılda binâ itdük. Pes bunu hedm etmek dileyen kimse altı yüz yılda yıkabilsin. Zirâ her nesnenin yıkması âsândır, illâ bunun değil. Ahmed bin Tolun eyyâmında bir cemâ'at herem-i kebîre girmişler. Ânun içinde olan evlerin birinde garîbü'l-levn sırça bulurlar ki kâğıd gibi dürülür sınımaz. Vaktâ ki, çıkdılar kendülerden birin yitirdiler. Yine ânun talebi için içerü girdiklerinde ol kişi bunlara bir delikden gözükür dahî sıl salabu, sıl salabu idüb söyler ve 'üryân olub gelür dahî eydür benim ardımca gelmen diyü dönüb kaçub gider. Varur herem içine girer. Bildiler ki ânı cin tâ'ifesi ile eyle serkeşte eylemişler. Pes bunların emri diyâr-ı Mısır'da şâyi' olub İbn Tolun katında bu kıssayı söylediklerinden halkı âna girmekten men' itdi. Ve ol câmi' ânlardan alıp ânun yanında ehrâmün ahvâline vâkıf bir 'ârif kişi vâridi. Eytdi elbetde bu câmi'in bir sırrı vardır. Pes alub içine su toldırdılar, dahî vezn itdiler. (23-a) Yine suyun döküb tekrar

⁴⁰¹ P. tertîb ve terbiyet olunmuş

⁴⁰² P. Kayyûm

vezni itdiler. İki hâlde vezni berâber geldi. Pes bundan gâyet te'accüb itdiler. Ve eydürler vatkâ ki, Me'mûn halîfe diyâr-ı Mısır'a vâli olduysa ehrâmın büyüğün hedm eylemek diledi. Çok cehd idüb yıkmasında hayli mâl harc itdi. Hattâ bir giçerek tak feth itdiler. Altında yüz mâl buldılar. Eydürler bir yeşil mutahhara içinde mazrûb altûn buldılar. Her dinârın vezni bir vekiyeye idi, cümlesi bin kızıl dinârdı. Pes Me'mûn altûnun güzelliğinden ve kızılığından te'accüb itdi. Ve eytdi bu gedük yıkmasına ne denlü mâl harc itdünüz *Eytdiler şu denlü harc itdük*.⁴⁰³ Pes buldukları mâli harc itdüklerine berâber buldılar, ne artuk ve ne eksük. Pes Me'mûn buna gâyet te'accüb idüb eytdi.

NAZM

Gel imdi didi ehrâme nazar kıl
Neler gelmiş durur iş bu cihâna
Haber virdi bize söylese |ol|⁴⁰⁴
Ne itmişdir âna devr-i zamane

NAZM

Nice oldu ehrâmân bünyâd iden
Kendisi vü cümle kavmi gitdiler
Kaldı ashâbından âsârı ânun
İş bu fânî dünyadan heb gitdiler

El-Feyyûm;⁴⁰⁵ bu dahî 'azîm şehirdir. Hazret-i Yûsuf es-sıddîk 'aleyhi's-selâm bünyâd itmişdir. Ve bir su ânı şak itmişdir. Ve ol ırmak dünya 'acâyibindedir. Nîl suyuna muttasıldır. Ammâ kış zamanlarında munkatı' olur. Ve bu şehrin üç yüz altmış ma'mûr köyleri var, latîf mezra'alardır ve terke ocaklarıdır. Ve eydürler ekin zamanında bu suyun ekseri alınur. Yûsuf 'aleyhi's-selâm⁴⁰⁶ eyyâm-ı sene 'adedince eylemişdir. Kaçan diyâr-ı Mısır kaht olsa ol köylerin kavmi ne denlü vârise gelüb Mısır'da bir gün ehl ve 'iyâliyle ikâmet iderler. Ve Arz-ı Feyyûm'da hûb bostanlar

⁴⁰³ *...* N. nüshasında yok.

⁴⁰⁴ N. ve P.

⁴⁰⁵ P. El-Kayyûm

⁴⁰⁶ N. ol suyu

ve latîf meyveler ve direhistân ve zâyidü'l-vasf balığı var. Ve bî nihâye şeker kâmişı ve iklîmleri |cümlesi|⁴⁰⁷ bir surdur.

Sellehâ; bir gökçek zîbâ şehirdir. İklîmi vâsi' ve ucuzluğu şâyi'dir. Ve ânın câmi'inde bir siyâh taş vardır. Üzerinde tayr kalemiyle tılsım var. Kaçan ol taşı câmi'den taşra çıkarsalar serçeler içine girür ve taşı içerü getürseler serçeler yine taşra çıkarlar.

Esnâf-ı Vâlâ Şumûnîn ve Ebû Seyr; kadîm şehirlerdir. Ve ânda (23-b) âsâr-ı hâyile ve a'mâl-i tâyile vardır. Ve rivâyet iderler sahrâ-i Fir'avn seyrdendir. El'ân ânlardan bakıyye vardır. Ve Kasîde-i Bürde sâhibi Şerefeddin Muhammed Buseyrî rahimehullâh ki rub'-i meskûnda belâgat ve fesâhati hadd-i i'cazede makbûl ve ma'rûfdur. Ve nice ehl-i fazl kimesneler ol kasîdeye şerhler yazmışlar ve tahmîsler eylemişlerdir.

Üsyût ve Ahmîm ve Derende bu dahî kadîm şehirlerdir. Ânda âsâr-ı 'acîbe ve etvâr-ı garîbe vardır.

Zimâhir; bu dahî bir zîbâ ve dilküşâ şehirdir. Meyvesi çok ve müzri haşerâtı yokdur. Ve ânun yanında Cebel-i Taylamüs'dür. Mağrib tarafından gelüb Nîl-i Mübârek mecrâsına mu'teriz olub kuvvet ile gelüb Nîl'e katılır. Şöyle ki gemilerin mecrâsına mâni' olur. Esvân cânibine geçmeğe kâdir olmazlar. Rivâyet eydürler ki kerhiye-i sâhire ol tağın üzerinde bir yüce kasırda olurmuş. Gemiler üzerine efsûn okur⁴⁰⁸ ol gemiler turur kalurmuş asla gidemezlermiş.

Esvan; Sa'id a'lânun âhiridir, giçerek şehirdir. Lâkin Esvân'a maşrık cânibinden İslâm şehirlerinin birine muttasıl değildir. İllâ Cebel-i Kâf'a⁴⁰⁹ ki ol bir kuru dere içinde bir tagdır. Suyu yok lâkin ândan giçüb karîb yerde bir suyu var,

⁴⁰⁷ N. ve P.

⁴⁰⁸ N. fi'l-hâl

⁴⁰⁹ N. Cebel-i Felak P. Cebel-i Falaka

Mu'în dirler. Ve ânda altûn ve gümüş ma'deni var. [Ve Nîl-i Mübârek'in cenûb tarafında olan tagın evselinde zümrâd ma'deni var.]⁴¹⁰

Ve Arzu'l-Elvâhât; mağrib cânibinden Esvân'a muttasıldır. Ve Diyâr-ı Mısır'da tuz ve natrun ma'deni [var].⁴¹¹ Bu ikisi dünyanın 'acâyibindendir. Ammâ Rimâlû's-Sanem didükleri kum ol hod Hak Subhânehû ve Te'âlâ'nın kemâl-i kudretinden ve hikmet-i 'azîmesindendir ki bir sekûni ol kum içinde göme kosalar yedi günden sonra kaskatı taş olur. Ve Esvân ve âna tâbi' yerler çepeçevre kal'a gibi divârdır. Ancak bir cânibi harâbdır. Ve ol divâra Hâyitü'l-'Acûzü's-Sâhire⁴¹² dirler.

Arzu'l-Ḳulzüm; Mısır ile Şâm'ın arasındır ve ol zâtında bahrdır ve ânda sudan yukarı taglar vardır. Ve ol deryâda kırş dirler bir muzır canuvar vardır gâyet büyük olur. Kıyâsen kırk elli zirâ' olurmuş hılkatde müdevverdir. Ba'zı (24-a) vakitte gemiyi gark ider. Ve önüne sed olur, gemiyi gitmekden men ider. Ve ol deryâda âna mukâbil bir canuvar olmaz. İllâ ki cümlesine gâlib olub yer. Deryâda olan canuvarların cümlesi andan havf ider. Ve gemilere ta'arruz itdükde bir nesne ânı men' idemez. İllâ ki gemi halkı meş'ale yakub âna karşı tutsalar yıldırım gibi kaçub gider. Ve Ḳulzüm denizinde bundan gayrı⁴¹³ hayvânâtın nihâyeti yokdur. Ve bunların ba'zı zâhir ve ba'zı mahfidir. Ammâ Ḳulzüm didükleri iki ulu şehir imiş. 'Arab tâ'ifesi âna ekser-i evkâtde musallat olmağla harâb olmuşdur. Ve suyu gâyet tuzludur ki, içmeğe kâbil değildir. Ve Ḳulzüm ortası ki, Bahr-i Fâris'in müntehâsındaki⁴¹⁴ Vilâyet-i Çin tarafında Bahr-ı Muḥîṭ'in şarkîsinden alınmışdır. Ve Şâm deniziyle ânın mâbeyni dört merhaledir ki, Hızrû't-Tiyeh dimekle ma'rûfdur ki, Hazreti Mûsâ 'aleyhi's-selâm kavmiyle ol sahrâda kırk yıl hayrân ve sergerdân olmuşdur. Bel'am bin Bâ'ûr'un du'âsı sebep olmuşdur. [Niteki Kur'ân-ı 'Azîm'de

⁴¹⁵ أربعين سنة يتيهون في الأرض

vârid olmuşdur.]⁴¹⁶

⁴¹⁰ N.

⁴¹¹ N.

⁴¹² P. 'acûze-i sâhire

⁴¹³ N. muzır

⁴¹⁴ N. dir ki

⁴¹⁵ "... kırk yıl yeryüzünde şaşkın şaşkın dolaşacaklar." Bkz. Mâide (5), 26.

⁴¹⁶ N.

Şimdi dahî ol sahrâya Tîh-i Benî İsrâ'îl denilür. Gâyet vâsi' sahrâdır. Bunun hikayeti tefâsîrde tafsîl olunmuşdur. Sûre-i A'râf'da gelür ânda görüle⁴¹⁷ ve ol sahrânın tûli ve 'arzı beş günlük yoldur.

Ve ânun meşhûr şehirlerinden 'Akabe eyle ki, ol yer giçerek karyedir. Bir yüce in depesinde vâki' olmuşdur. Hacıların yolu üzerinde sa'bû'l-mürtekâ ve zâyıku'l-meslekdir. Su'ûdı ve nüzûli yevm-i kâmidir. Ve ol tağın yolunda birbiri ardınca gidülür. İki âdem beraber gidemez. Velâkin şöyle mesmû'umuz oldu ki, pâdşâh-ı 'âlempenâh hazretleri meddallâhü zillehu'l-âlî ol yolu tevsî' itmekçün emr-i şerîf-i vâcibü'l-ittibâ' irsâl itmekle gâyet tevsî' ve teshîl eylemişler. Hâliyen mürûr ve 'ubûri âsân olmuşdur. Ve ol tağın bir cânibi vâdîdir. Gâyet 'amîkdir.

El-Havra; bu dahî giçerek karyedir. Hacıların yolu üzerindedir. Ve ol köyde çömlük işlerler. Teberrüken ândan yükledüb her tarafa alub giderler. Ve suların kuyudan içerler tatludur. Ve Kuzüm bahrinin sâhilinde Medyen şehridir. El'ân harâb olmuşdur. Hazreti Mûsâ Şu'ayb Peygamberin 'aleyhüme's-selâm koyunların suvarduğı kuyu ândadır. Şimdi mu'attaldır.

Arz'ul-Bâdiye; (24-b) Şâm ile Hicâz arasındadır ki âna Arzû'l-Hacer denilür.

Arzû's-Şâm; ol bir iklimdir ki, 'azîmü'l-hayrât ve kesîrü'l-berekâtdır. Latîf bostanları ve hûb bağları ve mergûb üzümleri ve zîbâ envâ' meyveleri ve elvân yemişleri olur. Ve koyunları ferâvân ve eti bî kirândır. Her cânibi teferrücgâh ve her makâmı manzargâhdır. Lâkin zamanında berf ve bârânı çokdur. Ve iklim-i Şâm otuz kal'aya müstemildir. Ammâ gerek kal'ası cümlesinden sarpdır. Ve Şâm diyârı Filistîn küresi üzerinedir. Ve Küre-i 'Amdamına ortasındadır ve Küre-i Kaysariyye ve Küre-i Trablîs ve Küre-i Şayta ve Küre-i 'Askalân ve Küre-i Hâthin ve Küre-i Gazze ve Küre-i Beyt-i Cebrâ'il ve ânun cenûbîsinde Tiyeh kal'asıdır. Ve Küre-i Şebek ve Küre-i Erden ve Küre-i Sâmiriyye ve Küre-i Gâna ve Küre-i Nâsire ve Küre-i Şûra ve Arz-ı Dımışk ânun küresindedir. Ve Küre-i Gavta ve Küre-i Buka' ve Küre-i Be'albek ve Küre-i Lübnân ve Küre-i Beyrût ve Küre-i Şayda ve Küre-i

⁴¹⁷ Bkz. A'râf (7), 138-160.

Neteniyye ve Küre-i Cûl ve Küre-i Cevlân ve Küre-i Zâhir ve Küre-i Havra ve |Küre-i Trablûs|⁴¹⁸ ve Küre-i Sürât'dır. Ve Şâm'ın meşhûr şehirlerindedir.

Dimâşku'l-Mahrûsa; Şâm Vilâyeti adıdır. Ve şehrinin adı Dimâşk'dır. Niteki Bosna Vilâyeti dinülür. Ammâ şehrinin ismi Serây'dır. İmdi Bilâd-ı Şâm mekân cihetinden a'zamı ve binâ ve 'imâret yönünden ahseni ve hevâ yönünden a'delidir. Âb-ı revân suları bî-nihâye ve evlerinde havzları bî-gâyedir. Ânun Cuybâr çeşmeleri ve bî-mânend serv ağaçları ve latîf hammâmları ve şerîf mesâcid ve câmi'leri. Ve Gāvta-i Şâm didükleri bir mevzi'dir ki rûy-ı zemînde mânendi yok ve küyümiş yemişleri çok envâ' meyveleri ve şâhâne âlâ kasırları ve tûr-ı 'acîbede hâneleri ve üslûb-ı garîbede kâşâneleri ve şehre benzer köyleri ve mezra'aları hadden ziyâdedir. Ve Câmi'-i Beni Ümeyye dimekle ma'rûf bir câmi' vardır ki, vech-i arzda ânın misli olmaz. Velîd bin 'Abdûlmelik yapmıştır. Ve ânın binâsına mâl-ı 'azîm harc itmiştir. Eydürler ki, dört yüz sanduk altûn harc olunmuştur. Ve her sandukda on dört bin altûn vâridi. Ve on iki bin mermer tahta ânun ferşine harc olunmuştur. Envâ' husûs-ı muhkeme ile (25-a) ve maskûl-ı ruhâmile⁴¹⁹ ve mahkûk-ı cezî'le eylemişlerdir.* Cez' didükleri taş Yemen'den gelür bir hûb boncuktur. Siyah ve beyazla mahlûtdur. 'Ayn-ı insâna benzer*.⁴²⁰ Ve rivâyet iderler şol iki mermer direkler ki kubbetü'n-nasr altındadır. Sâhib-i câmi' Velîd ânı bin beş yüz altûna satun almıştır. Ve ol iki direklerin kızıl alacası var, misli görülmüş değildir. Velîd'in geldiği kimsenün ma'lûmu değildir. Ve eydürler ol câmi' rihâmının ekseri ma'cûn ve masnû' ve ma'mûldür. Zirâ âteş üzerine kosalar erir. Ve mihrâbında iki giçerek direk vardır. Belkıs'ın kasrından gelmiş dirler. Ve ol câmi'-i şerîfin şarkisinde olan minâre-i beyzâya Hazreti İsâ 'aleyhi's-selâm nüzûl eylese gerekdir. İşrât-ı sâ'atden biri budur. Ve ânda bir taş vardır. Eydürler ol taşdan bir pâredir ki, Hazreti Mûsââ 'aleyhi's-selâm 'asâsıyla zarb itdikde ânın içinden on iki çeşme revân olmuştu. Niteki Kur'ân-ı 'Azîm'de vârid olmuştur.

اضرب بعصاك الحجر فانجست منه اثنا عشرة عينا⁴²¹

⁴¹⁸ N.

⁴¹⁹ P. maksur hamle

⁴²⁰ *...* N. nüshasında yok.

⁴²¹ "(Musâ'ya) 'Asânla taş vur' (diye bildirdik.) Ondan on iki pınar fişkirdi." Bkz. A'râf (7), 160.

Ve selef-i sülehâdan ba'zı demiştir ki, ol câmi'-i şerîfde kırk yıl mücâvir oldum. Bu müddet içinde evkât-ı hamseden bir vakt namâz benden fevt olmadı. Ve ol câmi'-i şerîfe her girdiğimizde gözüm sanâyi'-i 'acîbeden ve hikmet-i garîbeden bir nesneye dokunmuşdur ki, âni her giz görmüş değildim. Ve fâzıladan biri bu beyti ol câmi'-i şerîfin kapusu üzerinde yazmıştır.

ŞİİR

قشعنا جامع الدنيا جميعا

ولكن مارأينا مثل هذا⁴²²

Ve Dımaşk'ın bâb-ı garbisinde Benefşe Vâdisi vardır, tûlan on iki mildir |ve 'arzan üç mildir|. ⁴²³ Ve ânda latîf'ül-manzar envâ' ve ecnâs meyvesi olur. Âna beş ırmak dâhil olur. Ve zikr olan gavtanın *suları 'ayn-ı feyceden çıkar. Ve ol bir 'ayndır ki gâyet yüce tagdan iner*. ⁴²⁴ Aşağa indükde 'azîm ve muhîb gürüldüsü var. Ve bu su kaçan şehre yakın gelse sekiz 'aded ırmaklara müteferrik olur ki, ol ırmaklar bunlardır; Berdâ ve Tevrâ ve Berîde ve Kanâtü'l-Mezeh ve Bâyînâs ve Nehr-i Kışt ve Beşkûr (25-b) ve Nehr-i Gâdiye ve bu ırmak içilmez. Zîrâ şehrin süpürdüsün ve hâr u hâşâkın âna dökerler. Ve ânun üzerinde köprüsü vardır. Ve bu ırmaklar şehrin cümle sâkiyelerine gelüb akar. Pes şehrin çârşularında ve sokaklarında ve hammâmlarında ve evlerinde vâki' olan çeşmelerine ve havzlarına ve bostanlarına akar.

Ve's- Şâmü Hamsü Şâmâtin Ya'nî Şam beş hissedir.

Ve's-Şâmü'l-Evvel; Gazze ve Remle ve 'Aşkalân ve Filistîn ve Beytü'l-Makdis'dir.

Ve Kudüs-i Şerîfin şehri a'zamı Filistîn'dir.

Ve's-Şâmü's-Sânî; El-Erden ve Taberiyye ve'l-Gor ve Yermük ve Peysan ve bunun büyük şehri Taberiyye'dir.

Ve's-Şâmü's-Sâlis; Gavta ve Dımaşk ve sevâhilidir ve şehrinin büyüğü Dımaşk'dır.

Ve's Şâmü'r-Râbia; Hums ve Hama ve Kefertab ve Kinesrin ve Haleb'dir.

Ve's-Şâmü'l-Hâmise; Antakiyye ve 'Avâsım ve'l-Husaysand ve Tarsus'dur. Ammâ Filistîn ki, ol magribden Şâm'ın evvel kenarıdır. Suyu yağmurdan sildendir. Yemiş

⁴²² Dünyanın bütün câmilerini dolaştık / Lâkin bunun gibisini görmedik.

⁴²³ N.

⁴²⁴ *...* N. nüshasında yok.

agacları azdır. Ammâ buk'ası gâyet hûbdur. Uzunlugu Refh'den Leccune dekdir. Ve 'arzı Rânâ'dan Za'zîme varıncadır. Ve Za'zîme Lût kavminin şehridir. Ve şol buhayre ki âna "Buhayretü'l-Müntine" dirler ve bundan Peysân'a ve Taberiyye'ye varınca Ğor dinülür. Ânınçün ki iki tagın arasında bir buk'adır. Ve Şâm'ın sâyir suları ne denlü varise gelüb âna munşab olur.

Nablıs; buna Sâmiriyye dirler. Ve Hazreti Ya'kûb 'aleyhi's-selâm *kurdugu kuyu ândadır Ya'kub 'aleyhi's-selâm*⁴²⁵ ânda oturub bir 'avratdan içecek nesne taleb etdüği yerdir. Ve ol yerde bir kenîse vardır.

'Askalân;⁴²⁶ bu dahî hûb şehirdir. İki kat divârı var. Bostanları ve yemişleri ve zeytün agacları ve bâğları ve enâr ve bādâmı bî-nihâyedir. Ve gâyet ucuzlukdur.

Beytü'l-Makdis;⁴²⁷ İlyâ dinülür, hûb şehirdir. Bir tagın üzerindedir. Her cânibden çıkulur. Ve ânın taraf-ı garbîsinde Bâb-ı Mihrâb'dır. Ve ânun üzerinde Dâvûd Peygamberin 'aleyhi's-selâm (26-a) kubbesidir. Ve taraf-ı şarkîsinde rahmet kapusudur. Üzerinde kufli var açılmaz. İllâ şol kimesne ki zeytüne tapa. Ve bâb-ı garbîsinde bir ulu kenîse vardır. Âna Kenîsetü'l- Kâamâme dirler. Rûm kâfirleri aktâr-ı arzdan gelüb ânı hac idüb tavâf iderler. Ve taraf-ı şarkîsinde âna mukâbil Kenîsetü'l-Habs'dır ki, 'İsâ 'aleyhisselâm ânda habs olmuşdur. Ve Frenk makberleri ândadır. Ve cânib-i şarkîsinde Mescid-i Akşâ'dır. Dünyada ândan zîbâ ve latîf ve 'azîm binâ yokdur. İllâ Bilâd-ı Endülüs'de Câmi'-i Kurtuba'dır. Ve Mescid-i Akşâ'nın uzunlugu iki yüz kulacdır. Ve 'arzı yüz seksen kulacdır.⁴²⁸ Ve ânun ortasında bir 'azîm kubbe vardır ki, âna Sahrâ Kubbesi dirler. Ve eydürler Kurtuba Câmi'nin sakfi Mescid-i Akşâ'nın sakfinden büyükdür. Ammâ Mescid-i Aksâ'nın sahnı Câmi'-i Kurtuba'nın sahnından ziyâdedir. Ve Bilâd-ı Esyât'ın kurbunda bir gökçek 'azîm kenîse vardır. Ve Hazreti 'İsâ Peygamber 'aleyhisselâm anâsı Hazreti Meryem'ün kabri şerîfi andadır. Cismâniye dimekle ma'rûftur. Ve anda bir tag vardır, Cebel-i Zeytün dirler. Ve ol tagda Gâdir didükleri kimsenin kabri vardır ki,

⁴²⁵ *...* N. nüshasında yok.

⁴²⁶ P. ?

⁴²⁷ P. El-Kudüs

⁴²⁸ N. yüz seksendir P. seksen kulacdır

'Îsâ 'aleyhisselâm ânı Allâh Te'âlâ celle ve celâlühü hazretlerinin izniyle ihyâ eylemiştir. Ve ânun sâg cânibinde Cebel-i Zeytün didükleri bir karyedir. Ve Gâdir'in kabrine karîb Erîha şehridir. Ve anda bir ulu kenîse vardır. Ve Buhayre denizinden bir ırmak su çıkub Sedüm denizine karışur. Ve 'Âmüdü'l-Lût kavminin şehirlerinden ve Beytü'l- Mukdis'in cenûbîsinde Şayhûn nâm bir kenîse var. Ve Kalâbe andadır. Ve eydürler ki 'Îsâ'ya 'aleyhi's-selâm nâzil olduğu mâyide anda vâki' olmuştur. Ve havâriyyûn ile bile yemiştir. Ve eydürler ol mâyide ya'nî sofrâ ol kenîsede bâkidir. Gâyet muhkem binâdır. Ve handak tarafından Batrus kenîsesidir. 'Ayn-ı Selvân didükleri ol handakdadır. Ve 'Îsâ 'aleyhi's-selâm bir zarîr ja'mânın gözlerin anda binâ eylemiştir.⁴²⁹ (26-b) Ve Haql didükleri mekân âna yakındır ki Meşkâbir-i Gurebâ dirler. Ve ânda taşdan oyulmuş çok evler var. Ve halâyıktan çok kimesne ânda nefislerin Allâh için habs eyleyüb mukîm olmuşlardır. Gice ve gündüz 'ibâdete ve tâ'ate meşgûllerdir.

Ammâ **Beyt-i Lahm**; ol bir kenîsedir ki gâyet latîf binâdır. Ve ziyâde muhkemdir. Ve 'Îsâ 'aleyhi's-selâm anda vücûda gelmiştir. Ve bununla Beytü'l- Mukaddes arası altı mildir. Ve yol ortasında Hazreti Yûsuf'un 'aleyhi's-selâm vâlidesi Râhil'in kabridir. Mescid-i İbrâhîm'e yakındır. Ve ânunla Kudüs arası bir karyedir ki, İbrâhîm ve İshâk ve Ya'kûb'un⁴³⁰ mezâr-ı şerîfleri andadır. Ve hâtûnlarının kabirleri dahî berâberlerindedir. Ve bu mekâ iki tagın arasındadır. Ağaçları çok ve yemişleri ferâvândır.

Taberiyye; bu dahî bir ulu şehirdir. Yüce tag üzerindedir. Ve ânun aşgasında bir deniz var, tatludur. Üzerinde yürür gemileri var ve ânun bir muhkem kal'ası vardır. Ve anda mergûb hasırlar işlenür. Ve anda kendüden suları issi hammâmları ve ılıcaları var. Ve Hammâm-ı Demâkır didükleri ândadır. Şöyle issidir ki kuzu ve tavuğu içinde biraz tutsalar fi'l-hâl tüyün giderüb pak eyler. Ve yumurdayı pişürür. Ammâ suyu tuzlu. Ve ol Hammâm-ı Rabbânînin ahvâl-i 'acîbesi sıkât-ı ricâlden nice kimesneler nakl itdiler ki, bir kimesne destimâlinin içine beş yâhûd yedi ya tokuz yumurda koyub ol issi suyun içine baturub bişince torğutsa andan sonra çıkarsa yumurdaların biri nâ-bedîd olur. Ammâ 'adedce çift olcak bu hâl olmaz dirler. Ve

⁴²⁹ N. ve P.

⁴³⁰ N. İbrâhîm ve İshâk Peygamberin 'aleyhi's-selâm

anda bir giçerek *hammâm var*⁴³¹ Hammâm'ül-Lü'lü demekle ma'rûfdur. Ve ateşle kızar. Ve ânun taraf-ı cenûbîsinde bir ulu hammâm var, âna çeşme suları dökülür. Ehlâd⁴³² ve sâhib-i maraz olanlar âna varub üç gün tururlar. Bi-'inâyetullâhü Te'âlâ şifâ bulub ol marazdan halâs olurlar.

Ammâ Hımş; bu dahî bir hûb şehirdir. 'Arz-ı müstevâda muhkem sarb kal'ası var. Ol etrâfin maksadı ve halâyıkın mercî'idir. Ma'îşetleri (27-a) ferâvân ve me'kûlâtı bî-karârdır.

NAZM

Latîf hûbdur ânun esâsı
Ve bî-nâzîkdir gâyet nisâsı
'Aceb olmaz gönül meyl itse âna
Husûsen nâzîk olıcak libâsı

Kadîmü'z-zamanda 'azîm ve ma'mûr şehir imiş. Ve eydürler ol şehir mutılsımdır ki, içinde her giz yılân ve 'akreb olmaz. Şöyle ki, hâricden şehrin içine gelse şehrin kapusuna geldiği gibi fi'l-hâl helâk olur. Ve Hımş toprağın alub etrâf-ı bilâda iletürler. Ol toprakdan 'akreb ve yılân sokduğu yere ursalar fi'l-hâl hoş olur. Ve ânda bir yüce kubbe vardır. Ânun ortasında |insân sûretinde|⁴³³ bakırdan bir sanem var at üzerine süvâr olmuşdur. Yel esdikce beyle devr ider. Ve ol kubbenin divârında 'akreb sûretinde bir taş vardır. Yılân ve 'akreb sokduğu kimesneler gelüb bir pâre balçık getürüb ol 'akreb |sûretli|⁴³⁴ taş üzerine basarlar. Ândan zahmet virür *....?.... ise ânun*⁴³⁵ üzerine korlar hoş olur. Ve bu şehrin çârşıları ve sokakları külliyyen taşla döşenmişdir. Ve ânun bir ulu câmi'i vardır. Gâyet zîbâdır. Ve ol şehrin taşrasında sahâbe-i kirâmdan Hâlid bin Velîd'in mezâr-ı şerîfi vardır. Raziya'llâhü 'anhü. Ziyâretgâhdır. Ve ol yerün halkı hiffet-i aklla mevsûflardır.

Ammâ Be'albek; bu dahî bir tagın safhında latîf ve zîbâ şehirdir. Ortasından bir ırmak gelüb evlerinin ekserinden güzer eyleyüb akar gider. Ve ol su üzerinde değirmenler çokdur. Ve envâ' meyvesi ferâvân ve kıymeti râyikândır.

⁴³¹ *...* P. nüshasında yok.

⁴³² P. ehl-i belâ

⁴³³ N.

⁴³⁴ N.

⁴³⁵ *...* E. nüshasında silik olduğu için okunamıyor. P. ve N. nüshalarında ise zahmet ider yer

Haleb; âna Medînetü'ş-Şehbâ dirler. Kutr cihetinden kadîmü'z-zamandan vâsi' ve letâfet-i hevâ ile şâyi'dir. Hikayet olundu ki, Hak Subhânehû ve Te'âlâ Hazreti İbrâhîm'e 'aleyhi's-selâm *vahy eyledi ki ehliyle şûne-i beyzâya hicret eyleye. Pes İbrâhîm 'aleyhi's-selâm*⁴³⁶ ol yerün semtin ve tarafın bilmek için Hak Te'âlâ'dan irşâdın temennâ eyledi. Hemândem Cebrâ'il 'aleyhi's-selâm gelüb bir ak depecik üzerine indirdi ki el'ân Haleb olduğu yerdir. Pes anda vatan idünüb nice müddet refâhiyyet ile 'ömr geçürdi. Andan sonra Arz-ı Muḫaddese'ye hicret emr itdi. Pes çıkub gitdi. (27-b) Bir mil mikdârı gidecek inüb ol mahalde namaz kıldı. Şimdi dahî ol mekâna Makâm-ı İbrâhîm'ül-Halîl denilür.⁴³⁷ Vaktâ ki ol yerden göçmelü oldu vatanından müfârekat etdüğünden ötürü melûl olub gerüsüne dönüb nazar idüb ellerin kaldırub du'â itdi ve eytdi; ⁴³⁸ اللهم طيب ثراها وهوها وماءها وحبها لأبنائها

Pes Hak sübhânehû Te'âlâ du'âsın kabul itdi. Pes her kimse ki Haleb kal'asında mukîm olsa eğer bir sehl müddet dahî olursa hemân dem ki andan müfârekat etse beher hâl ânunçün melûl ve mahzûn olub giryân olur. **Kemâle'd-din bin el-'Adîm** "Târîḫ-i Haleb"de böyle nakl eyledi ki bu şehrin bir ırmağı var. Şimâl tarafından gelür adına Kuveyk⁴³⁹ dirler. Yeri yarub karizle getirülmüşdür. Evlere ve hammâmlara ve sokaklara akar. Gâyet lezîz sudur. Eydürler bu ırmâğı İbrâhîm 'aleyhi's-selâm Fırât'dan alub getirülmüşdür. Ve ânun bir muhkem yüce kal'ası var. Eydürler ânun esâsında on sekiz bin direk var. Başları zâhirde görünür.

وہا قرية يقال لها براق⁴⁴⁰

eydürler. Ânda bir ibâdetgâh var. Ehl-i belâ ve ashâb-ı emrâz⁴⁴¹ âna varub bir gice anda yaturlar. Eğer ol hasta düşünde görürse ki bir kimse ânun marazın eliyle sıgayub mesh ider. Elbette sıhhat bulur. Ve eğer hod vâkı'asında eydürlerse ki, fulân nesneyi ve fulân devâyı isti'mâl eylesün diyü işâret olunursa elbette şifâ bulur.

⁴³⁶ *...* P. nüshasında yok.

⁴³⁷ P. Makâm-ı İbrâhîm denilür

⁴³⁸ Allahım, onun toprağını, havasını ve suyunu güzelleştir ve onu evlâtlarına sevdir.

⁴³⁹ P. Kuveyn

⁴⁴⁰ Ve bir köyü vardır ki Berâk derler.

⁴⁴¹ P. ashâbü'l-maraz

Hama; bu dahî kadîm şehirdir. Süleymân nebî 'aleyhi's-selâm zamanından berüdü. Bunun ismi Yunân dilince Hamutâ idi. Ashâb-ı Rasûlullâhdan sallâllâhu 'aleyhi ve sellem Ebû 'Ubeydetü'l-Cerrâh feth itdügünde kenîsesin câmi' eyledi ki, yukarı bâzârın câmi'idir. Halife Mehdî zamanında Hıms harâcıyla tecdîd olmuşdur. Zaman-ı evvelde Hama ve Şeyrez a'mâl-i Haleb'den idi. Ve anda bir mermer üzerinde yazılmışdır tecdîdine ne mikdâr mâl harc olmuşdur. Ve kadîmü'z-zamanda Hıms ol şehirlerin (28-a) kemâl-i istişhâdından makarr-ı a'zamı ve zâtü'l-kürfsi imiş.

Ammâ Bilâdü'l-Ermen; iklimi vâsi⁴⁴² ve iyülükleri şâyi'dir. Sarb kal'aları gâyet çok, hayırları ferâvân ve kesretinden her nesnesi râyikândır. Meyvesinin levni hûb ve ta'mı lezîzdir. Eydürler ânun vilâyetinde üç yüz altmış kal'a var. Bu cümle hisârlardan yigirmi altı pâre kal'aları eyle sarbdır ki, farazan ol kal'alardan bir şahsı ele getürmek murâd edinseler müyesser değildir. Ne kuvvet ile ve ne hîle ile.

Ve ânun meşhûr şehirlerinden **Ermeniyye'dir.** İki pâre şehirdir. Biri dâhil biri hâric ulu şehirdir. Ve ânun bir giçerek denizi vardır. Künûdân demekle ma'rûfdur. Ânun topragından kuyumcular buta iderler. İçinde altın ve gümüş zevb ider. Ve bunun iki büyük ırmağı var. Nehrü'r-Res ve Nehrü'l-Kürç, Nehrü'l-Kürç demekle meşhûrdur. Mağribden gelüb maşrika akar. Ve ânun üzerinde hayli şehirler vâki' olmuşdur. Ve ol nehrin iki cânibinde ma'mûr köyler ve mezra'alar var. Ve ânun bürkesi vardır. Büyük balıkları olur. Ve ol bürkenün suyu gâyet 'amîkdir. Ve ânun bir tagı var, Gargur dirler. Ve ol tagda bir magara vardır. Dibi gâyet 'amîkdir. İçine bir taş bıraksalar bir gürüldü zâhir olur. Nice zaman gürler gûyâ ra'd âvâzıdır. Âdem ânun gürüldüsünden dehşet olur. Kimse bilmez ki, ânun ka'rında ne var. Ve ol tagda demür ma'deni var. Ammâ zehirliüdür. Şöyle ki, hayvânı ya insânı mecrûh itseler zehiri sirâyet idüb fi'l-hâl helâk olur.

Ahlat; bu dahî bir gökçek yerdir. Ve latif buk'adır. Zaman-ı evvelde Bilâd-ı Ermen kavâ'idinden idi. Vaktâki Ermen derbend üzerine galebe itdiyse Sis nâm

⁴⁴²N. iklimi 'azîm vâsi'

mevzi'a munkalib oldu. Ve anda olanlar zî-kıymet hûb bend şalvâr iderler. Ve Ahlat'ın kurbunda kuyular var. İçlerinden zernîh-i ahmer ve asfer çıkarırlar.

Malatiyye; bu dahî bir hûb latîf ve 'azîm şehirdir. (28-b) Mâl ve rızkı ferâvân ve hayrâtı râyikândır. Ol diyârda andan latîf makâm yokdur. Halkı dâyim refâhiyyet üzeredir. Zaman-ı evvelde eydürler on iki bin sof işlenür nevle vâridi. Nevle şol ağaca dirler ki dokudukları bezi veyâ sofu yeyâ kumâşî ânun üzerine sararlar. Lâkin şimdiki hâlde ol revnâk karhâne nâ-peydâ olub mütegayyir olmuşdur.

Sefârikîn;⁴⁴³ bu dahî belde-i 'azîm ve buk'a-i kadîm idi. Hayrâtı ferâvân ve mâl ve rızkı bî-pâyândır. Ve bu kasaba Ermeniyye ve Cezîre hududundadır.

Nısbîn; bu dahî bir zîbâ ve dilküşâ buk'adır. Arz-ı müsteviyede vâki' olmuşdur. Ve âb-ı revânı ferâvân ve her nesnesi râyikândır. Ve ânun suyu her birinin evlerine ve kasırlarına gelüb güzer ider. Ve ânun küllî |şehirlerinden meşhûr|⁴⁴⁴ ve letâfetle mezkûrdur. Velâkin 'akârib-i mühlikesi çokdur.

Arzû'l-Cezîre; buna Cezîre-i İbn 'Amr dirler. *Şeyhü'l-Kurrâ İmâm Muhammed Cezerî'nün mevlidi ve muhtedidir. Risâle-i Cezerî ki, mehâric-i hurûfe müte'allik bir makbûl mukaddimedir, ânındur rahimehullâh.*⁴⁴⁵ Rebî'a ve Muzır diyârına müstemildir. Şimdi Diyâr-ı Bekr dimekle meşhûrdur.⁴⁴⁶ Ve ânun Dicle ve Firât cânibidir, cezîre dimekle ma'rûfdur. Ve ânun ulu şehirleri ve ma'mûr köyleri ve latîf mezra'aları var. Ve ânun ehli ekser Nasârâ ve Havâricdir.

Ve ânun meşhûr şehirlerinden **Mavşıl'dır**. Bu dahî cezîre kâ'idesi üzerinedir. Ulu şehirdir. Hevâsı latîf ve sahîhdur. Ve ânun bir ırmağı var 'Umki altmış zirâ'dır. Bostanları kalîl ve lâkin köyleri ve mezra'aları kesîrdur. Ve etrâf-ı nevâhîsi bî-nihâyedir. Ve Nehr-i Dicle'nin ğarbîsinde vâki' olmuşdur. Ve arz-ı Mavşıl'da şark tarafında yakın yerde bir tag üzerinde bir deyr vardır ki âna Deyrû'l-Hanâfis dirler.

⁴⁴³ Meyfarikin kastedilmektedir.

⁴⁴⁴ N. ve P.

⁴⁴⁵ *...* N. nüshasında yok.

⁴⁴⁶ N. ve P. ma'rûfdur

Kâfirlerin yılda bir gün ol yerde bayrâmları olur. İmâm-ı Cezerî'nin rahimehullâh oğlu hikayet eyler ki; Mavsıl halkından bir cemâ'at bana nakl' eylediler ki, bayrâm itdükləri gicede dünyada olan hanâfis ne denlü vârise ol deyre çıkarlar. (29-a) Ol gice halkdan nice bin kimesne anda varub yaturlar. Kaçan sabâh olsa yine ol hanâfisden birisi bulunmaz nâ-bedîd olurlar.

Er-Rahâ; bu dahî ulu şehirdir. Etrafı vâsî' ve diyâr-ı ma'mûrdur. Ve arz-ı Cürân'a muttasıldır. Ve ânun halkı ekser Nasârâ milleti üzerinedir. Ve kilisâları iki yüzden ziyâdedir. Ve anda bir 'azîm deyr var. Nasârâ'nun andan ulu kilisâsı yokdur. Ve bu kilisânın içinde 'Îsâ 'aleyhi's-selâm yüzün sildüğü bir mendili vâr idi ki sûreti anda eser itmişdi. Rûm pâdşâhı Kayser ânı işidüb halîfeye elçi veribdi ki ol destmâli andan iltimâs itdi. Ânun birine bedel çok Müslümân esirlerin vireyin didi. Halîfe dahî râzı olub mezkûr destmâli gönderdi. Ol dahî ahdına vefâ idüb bî-kıyâs esirler halâs itdi.⁴⁴⁷

Medînetü'l-Hıssîn; ba'zı nüshada Medinetü'l-Hızır denilmiş. El'ân harâbdır. Şâm ile Irâk arasındadır. Gâyet 'azîm şehir imiş. Ve ol şehrin mülküne Zîzen ve ba'zılar Şâtirûn idi dirler. 'Arab aslından Kuzâ'a kabîlesinden idi. Vilâyeti ve leşkeri çoğdı. Ol kal'ayı tılsım ile yapmışlardı. Binâ olunandan berü ânı kimse alamamış idi. Ve hiç kimse ânun üzerinden gönül hoşluğuyla gitmemişdi. Ol vakt ki Şâbur zi'l-eknâf⁴⁴⁸ Fâris vilâyetine getti ki, Horâsân'dan gelen düşmanı def' ide. Bu Hıssîn pâdşâhı Zîzen⁴⁴⁹ fırsat bulub leşkeriyle 'Irâk haddına gelüb Şâbur'un vilâyetinden bir zâyil urmuşdı. Çünkü Şâbur gine geldi. Hıssîn pâdşâhının üzerine asker çıkub yürüdü. Bir leşkerle hesâbı yogdı. Leşkeri çok olduğundan ötürü 'Arab âna Şâburü'l-Cünûd dirlerdi. Pes mülk-i Zîzen Hıssin kal'asına girüb sığındı. Şâbur dahî dört yıl temâm ânı [kuşadıb]⁴⁵⁰ eğertdi. Zafer bulmayub diledi ki koyub gide. Meğer Mülk-i Zîzen'in *hüsn-i cemâlde bî-mesel ve bî-hemtâ*⁴⁵¹ bir kızı vâridi.

⁴⁴⁷ P. esârâ viribdi

⁴⁴⁸ N. ve P. nüshalarında yok.

⁴⁴⁹ N. ve P. nüshalarında yok.

⁴⁵⁰ P.

⁴⁵¹ *...* N. nüshasında yok.

NAZM

Vâridi bir kızı gâyet de zîbâ
Melek sîmâ⁴⁵² peri rûy-ı ‘anber âsâ
Yogidi bekdeşi dünyada ânun
Ol idi hüsne şâhı cihânın
Boyu servü saçı zulmet yüzi nûr⁴⁵³
Gören dirdi değıl insân meğer hûr
Nuzayre dirlerdi ismine hem
Nezîrin görmemişdi yerde âdem
Velâkin dinle ne itdi Nuzeyre
Memâlik işini heb verdi zeyra⁴⁵⁴

Ol zamanda Rûmîler’in âdedi bu idi ki kaçan ‘avratları hayz görseler yukarı kal‘adan aşağı kal‘aya korlardı. (29-b) |Pes pâdşâh kızı Nuzayre hayz görüb aşağı kal‘aya indirmişlerdi.|⁴⁵⁵ Şâbur dahî ol kal‘ayı muhâsara idüb at üzerinde ‘askerini hisârdan hâric dolanurken ittifâk Nuzayre bir gün hisâr burcuna çıkub Şâbur’un ‘askerini⁴⁵⁶ temâşâ iderdi. Meğer Şâbur dahî bir nice atlu ile kal‘ayı dolaşub yürürdü. Kızın gözü Şâbur’a düş oldu. Şâbur dahî gâyet hûb cemâl idi. Şâbur bin cân u dille ‘âşik oldu. Pes gice olıcak |kız|⁴⁵⁷ Şâbur’a bir âdem gönderdi. Eytdi ki bu kal‘amuz tılsımla yapılmışdır. Yüzyıl tursan bir taşını almağa imkân yokdur. Eğer beni hâtunluga alcak olursan ben sana bunun çâresini bildürem. Evet şol şartla ki, beni âna inandurasun didi. Şâbur dahî and içdi seni alam hâtunum olasın didi. Pes kıza bildürdiler. Eytdi, var ona eyt ki bu hisâr divârınca bir ipi ölçüb ve ânı ‘avrâtların hayzı kanına bulayub bir gök renklü gügercin ayagina bağliyub saluvirsin. Ol |gügercin|⁴⁵⁸ uçub hisâr divârına kondugu birle divâr yıkılır. Sen dahî leşkerünle hâzır ol didi. Pes bu sözü gelüb Şâbur’a didiler. Şâbur eytdi, yine çâre andan olur kerem eylesün ne çâre idebülürse itsün didi. Meğer ol kal‘anun bir burcunda gügercinler yuva yapmışlar idi. Kız dahî neylerse idüb gügercinin birin tutub ve bir ipliğı hisâr burcundan aşağı ölçdi. Ândan ‘avrâtların hayzı kanına bulaşdurub ol gügercinin

⁴⁵² N. çehre

⁴⁵³ N. nazar itsen şaşırđı ‘akl u cânın

⁴⁵⁴ N. son üçü döndü işi cümle zeyrâ

⁴⁵⁵ N.

⁴⁵⁶ N. leşkerini

⁴⁵⁷ N.

⁴⁵⁸ N.

ayağına bağladı. Andan gügercini salıvirüb uçurdu. Gügercin dahî gelüb ol burc üzerine kondı. Ayagındaki ip aşağı salındı. Hemândem divâr harekete gelüb çok temelinden yıkıldı. Şâbur dahî leşkeriyle hâzır idi. Hemândem şehre koyulub şehirliye kılıc koydular. Şâbur dahî leşkerden bir nicesini ol gedükde kodı. *Ve ismarladı kim*⁴⁵⁹ geleni öldürün. Kendü dahî leşkerinin güzîdesiyle Zîzen üzerine yürüdü. Ânı tutub başını kesdi. Ve *geri kalan*⁴⁶⁰ halkı şöyle kırdılar kim canlusı hic kurtulmadı. 'Arabdan ve beriyyeden ve Hicâz'dan ve Bahreyn'den ve Yemen'den ve Şâm'dan hic köy yoğ idi kim andan ol hisârda kimesne olmıyadı. Hisâr kavmi kırılacak ol vilâyetin cemî'ine musîbet düşdü. Dönli 'Arab diyârı yas tutdılar. Ve ol maktûlün üzerine mersiyeler didiler. (30-a) Nice yıl 'Arab diyârından ol mersiyeleri okuyub ağlaşırlardı. Çünkü şehir halkı Şâbur tamam kırıp döküdü. Dönüb ol kal'ayı temelinden yere berâber yıkub vîrân eyledi. Ve filler ayağı altında harâb ve yabâb idüb ve bağların ve bağçelerin kırub ve ırmaklarının ve çeşmelerinin suların kesüb kurıtdı. ⁴⁶¹ Şol mertebede eyledi ki, sonra gelüb andan âdem oğlanı mekân tutmaga imkân olmıya. Böyle itdükten sonra kızı alub dönüb geçüb 'Aynü't-Temre gelüb konu. 'Aynü't-Temre didüğümüz bir mu'azzam şehirdir. Şâbur andan gelicek ol kızı nikâh idüb alub düğün eyledi. *Ve gerdeğe girüb kızdan murâd aldı ve bir nice gün anda mukîm olub turdı*.⁴⁶² İttifâk bir gice birbiri üstüne harîrden on pâre döşek bıraktırmışdı. Ve kendüsi kız ile ol döşekler üzerinde yatub zevk u safâda iken nâgâh kızdan feryâd u figân zâhir oldı. Şöyle kim, sabâha dek karâr tutmayub ârâmı olmadı. Bunca irü döşek olur diyü sabâh olunca feryâd u figân eyledi. Çünkü sabâh oldı. Şâbur döşeğe nazar idüb bakdı. Gördü kim, döşegin içi toptolu kan olmuş ve kızın yan başları kana boyanmış. Te'accüb idüb câriyelere hışm idüb döşegi aratdırdı. Gördü kim, bir mersin yaprağı kızın altında vâki' olmuş. Meğer ol yaprağın kenarı imiş kızın gövdesini kesüb kanın akıdan. Pes Şâbur ol kızın bu resme teni nâzikliğinden te'accübde kaldı. Gövdesine nazar idüb gördü kim nâzikliğinden sünüki içindeki iliği görünür. Eytdi, atan seni nice ta'amlarla beslerdi ki bedenin şöyle nâzikedir? dedi. Eytdi, koyun ve kuzu ve sığır ve buzağı sünüklerinin iliklerin çıkarub koyun yağıyla ve Basra balıyla yogururlardı. Ve biraz un katub güliçe gibi

⁴⁵⁹ *... * N. nüshasında yok.

⁴⁶⁰ *... * N. nüshasında yok.

⁴⁶¹ N. Şöyle kim şehri ve hisârı düpdüz eyledi. Bağları ve bağçeleri kırdı. Ve ırmaklarının ve çeşmelerinin suların kesdi kurıtdı.

⁴⁶² *... * N. nüshasında yok.

tava içinde sâ yağıyla kavuurlardı. *İtmek yerine ve sâyir yiyecek yerine *⁴⁶³ bana âni yedürürlerdi. Ve su yerine beş yıldan kalmış sâfi şarâb içürürlerdi. ‘Ömrümde ben her giz itmek yemedim ve su içmedüm didi. (30-b) Şâbur eytdi; ey bî-vefâ |hâtun|⁴⁶⁴ atan seni bu vechile beslemiş ola. Sen onun hakkın bilmeyesin ve âna buncileyin vefâsızlık idesin. Âhar bana dahî vefâ idecek değilsin diyü buyurdu.⁴⁶⁵ Bir camus⁴⁶⁶ ya’nî bir serkeş yavuz at getürdüler. Kızın iki bölük uzun sacı vâridi. Ol atun kuyruguna bağladılar. Ve atı sahrâya salıvirdiler. *Ve giderken kamçı ile urub atı ürkütdüler. At dahî sahrâya düşüb kızı depe depe helâk eyledi.*⁴⁶⁷

NAZM

Ne hoşdur ebkem olub nâkıs olmak
Ki cür’et eyleyü ben vâkıs olmak
Ki cür’et eyledi bülbül kelâma
Kafes oldı sebep âna melâme
Dimişler ger dilin tutaydı siddîk
Nevâ’ibden selîm olurdu tahkîk
Kişi hoşdur diline mâlik olmak
Olurlar sözlerine sâlik olmak
Giriftâr eyleyen lâ-büd dilidir
Dilini tutmayan gâyet delidür
Kör âhar işbu sözler nitdi âni
Sebeb oldı helâka virdi cânı.

‘Irâku’l-‘Arab; memleketi hoş ve hevâsı hûb ve etrâfi mergûb, iklimi vâsi’ ve hayrâtı şâyî’dir. Köyleri ma’mûr ve letâfeti meşhûrdur.⁴⁶⁸ Tûlen Tikrit’den Zâdân’a varınca ve ‘arzan Qadisiyye’den Hulvân’a dek.

⁴⁶³ *... * N. nüshasında yok.

⁴⁶⁴ N.

⁴⁶⁵ N. Ânun hakkın bilmediğin yerde benim hakkımı kaçan bilcesin

⁴⁶⁶ N. ve P. camuh

⁴⁶⁷ *... * N. nüshasında yok. N. getdi depe depe pâre pâre eyledi.

⁴⁶⁸ P. ma’mûr ve meşhûrdur

Ve ânun meşhûr şehirlerinden **Bagdâd**'dir. Ve ol arz-ı 'Irâk'da |Bagdâd|⁴⁶⁹ bir ulu ve ma'mûr şehirdir. Dicle'nin garbîsinde hulefâdan Mansûr yapmıştır. Binâsında çok mâl harc eylemiş müdevverdir. Bunu böyle itmekden murâdı halkınun ba'zı ba'zından sultâna yakın olmağa. Ve şehrin çok orta yerinde bir kasrı 'azîm binâ eyledi ki ânun devri on iki kasabadır. Ve câmi'-i şerîfi dahî kasırdadır. Ve Mehdi'nin kasrı Mansûr'un kasrına mukâbidir. Ve ol iki şehirdir. Dicle suyu ortasından güzer kılub Belh cânibine gider. Ve bu iki şehrin arasında olan nehrin üzerinde gemiler üstünden köprüsü vardır. Bostanları cânib-i âharın şarkîsindedir. Nehirvân tarafından gelen suyla intifa'lanurlar. Bu ikisi ulu ırmaklardır. Feemmâ Nehr-i 'Âsî'de Bagdâd'dan Fırât'a gemiler yürür. Ve bir suyu dahî var. Serât dirler asla anda gemiler yürümez. Ânınçün ki üzerinde değirmenleri çokdur. Eyyâm-ı Bermeke zamanında Bagdâd 'azîm şehir imiş. Hattâ bir kere 'addetmişler altmış bin hammâmı vârimiş. **İmâm Taberî Târîhi**'nde didi ki, şehir-i Bagdâd'ın vasfında altmış bin hammâm olduğu takdirce bu hammâmın her birisi altı nefer kimseye (31-a) muhtacdır. Biri sevvâk ki, hammâmın suyunu görüb gözedir. Ve biri vekkâd ki, âteşin yakar. Ve biri zebbâl ki, zibilin cem' ider. Ve biri kâyim ki, hizmeti üzerine durur, nâtur gibi. Ve biri müdevleb ki, dolâbın görüb gözedür. Ve biri hâris ki, ya'nî bekçisidir. Pes altmış bin hammâmın altışar nefer hizmetkârı olduğu takdirce üç yüz altmış bin âdem olur. İmdi buna göre sâyir halkın kesretin ve müzâhemesin fikr idüb 'ibret et. Ve bu ribât-ı köhneden hisse al. Ve bir kitâbda gördüm Me'mûn Halife zamanında her gicesin hatm-i Kur'ân'la ihyâ eyler on iki bin yalnız hemân câri hâfiz ehl-i Kur'ân vârimiş. Şimdi ki 'asırda Sevâd-ı a'zamda beş kişi bulunmaz. Allâhümme ihfiz 'an inkırâzi'l- 'ulemâi'l- 'âmilin ve'l-huffâzi'l-mücevvîdin.

Medâyin; bu dahî câhiliyyet zamanında bir ulu şehir-i kadîm ve belde-i 'azîmdir. Anda nice âsâr-ı 'acîbe ve ebniye-i garîbe vardır. Ve **Tâk-ı Kisrâ** didükleri andadır. İrtifâ' ve ittikân yönünden dünyada zarb-ı mesel olmuşdur. Ve ânun iklimi arz-ı Bâbil demekle ma'rûfdur. Ve nice kez harâb olub yine ma'mûr olmuşdur. El'ân harâbdır. Halife-i Mansûr vaktâ ki Bagdâd'ı binâ itmek diledi, kendü vezîri ve musâhibi olan **Hâlid bin Bermekî** ile Medâyin'de olan **Tâk-ı Kisrâ**'yı yıkub tâş ve ağacın ve kiremidin ve sâyir kerestesin geçirüb Bagdâd'a götürmekde müşâvere

⁴⁶⁹ P.

eyledi. Hâlid eytdi, yâ emîrû'l-mü'minîn bundan ferâgat eylegil. Mansûr eytdi, Furs tâ'ifesi karındaşlarının âsâr-ı bekâsına meyl eyledin olamı. Beni ânun yıkmasından ânınçün men' idersin? Ânı hedmi itmek lâ-büd ve lâzımdır diyü Kaşr-ı Beyâzın yıkmasına emr eyledi. Pes yıkmasında binâsı harcından dahî ziyâde harc oldu. Pes Mansûr bundan bî-huzur olub *Hâlid'e eytdi, 'azm itdüm ki ânı yıkmıyam hâli üzerine koyam.*⁴⁷⁰ Hâlid eytdi, |terk|⁴⁷¹ itme ya emîrû'l-mü'minîn diycek Mansûr gazab idüb eytdi, vallâhi senin 'aklında (31-b) ve fikrinde hâller var. Hâlid eytdi, belki vallâhi bu iki sözüm sana fâyidelüdür. Mansûr eytdi, sözünü tashîh eyle. Hâlid eytdi, ol sözüm ki yıkma didim idi. Hikmeti budur ki rüzgârı bî-bekâda ve menzili 'anâde nice dürlü kum gelüb bu tâk ve revâkı ve bu eyvân ve etbâkı görüb emrinde isti'zâm ve hakkında isti'lâm idüb bânî bâbında 'ibret alub ideler ki nice ümerâ-i sâlif⁴⁷² ve envâ' tevâyif buna ta'zîm ve esnâf-ı tebcîl ve tekrîm itmişdir. Bu takdîrce millet-i İslâm ta'zîminde olur. Ammâ ikinci sözüm ki yıkmak husûsunda terk itme didim. Nice halk görüb bunun yıkılmış yerin göreler. Ve hedmi binâsından âsân ve ehven imiş diyeler. Ve dahî bir tâ'ife gelüb bunu yaptılar. Ve bî-nihâye mâl harc itdiler. Ve kendülerden sonra gelenler ânun hedminde 'âciz ve kâsır oldılar. Ve bunu didirmek ehl-i Furs'a ta'zîm ve millet-i ehl-i İslâma ihânet ve izlâldir didükde hedminden ferâgat itdi.

Nineva; bu dahî kadîm şehirdir. Mavşıl didükleri şehrin mukâbelesindedir. İkisünün mâbeyninden Dicle suyu akar. Ve Yûnus Peygamber 'aleyhi's-selâm bu şehrin kavmini da'vet için verinüblenmişdir. Hikayeti mutavvel ve kıssası mufassaldır. Kısas-ı Enbiyâ'da mezkûrdur. Taleb iden yârân anda göreler.

Ve'n-Nîl; bu dahî latîf zîbâ ve hûb dilküşâ şehirdir. Âb-ı Furât kenarındadır. Bağdâd'la Kûfe'nin mâbeynidir. *Ve bu şehre ânınçün Nîl denildi.*⁴⁷³ Bu suyun kenarında ulu şehirler ve ma'mûr köyler ve çok mezra'alar var.

⁴⁷⁰ *...* P. nüshasında yok.

⁴⁷¹ P.

⁴⁷² N. ve P. sevâlif

⁴⁷³ *...* N. nüshasında yok. N. Haccâc bin Yûsuf Furât'dan bir ırnak kâdırıb götürmüşdü. İsmi Nîl-i Mısır kodu. Ve bu şehre ânınçün Nîl denildi.

El-Kûfe; bu dahî 'Alevî şehridir. Emîru'l-Mü'minîn 'Alî bin Ebî Tâlib şehridir raziyallâhü 'anhü. 'Azîm ve latîf beldedir. Furât suyunun kenarında binâsı hûb ve kal'ası mergûbdur. Hurması⁴⁷⁴ vâfir ve lezîzdir. Binâsı Başra üslûbu üzerinedir. Altı mîl yerde bir 'azûm kubbesi vardır. Eydürler leysallâhü'l-gâlib 'Alî bin Ebî Tâlib'in kerremallâhü vechehû ravza-i mukaddesidir. Ve ol kubbenin çevre yanında âl ü evlâdı medfûndur. Ve ol kubbeyi Ebu'l-'Abbâs 'Abdullâh bin Hemedânî binâ itmişdir. Beni'l-'Abbâs devleti zamanında rahimehullâh.

El-Başra; bu dahî emîru'l-mü'minîn 'Ömer raziyallâhü 'anhü (32-a) şehridir. Ânın zamanında ehl-i İslâm binâ eylemişdir. Latîf hûb şehirdir. **Ahmed bin Ya'kûb** hikayet eyledi, ehl-i İslâm'ın kesreti zamanında ve bedevî ehl-i îmânın vefreti eyyâmında yedi bin mescidi vâridi dirler. Ve tüccârdan ba'zı hikayet eyledi, beş yüz ritl hurmayı on akçeye satun alurlar. Kesretinden râyikân ve me'kûlâtı bî-pâyândır. Ve Basra'nın garbî cânibi bâdiyedir. Ve şarkî tarafı ırmaklar ve sular vardır. On bin ırmaktan ziyâdedir. Akar ırmak vardır ki üzerinde gemiler yürür. Ve her nehrin ismi ol ırmakları kazan kimesnelerin ismiyle mensûbdur. Yâhûd nâhiyesinin adıyla mezkûrdur. Ve ânun bir ırmagına Nehrû'l-Eyke dirler. Dünya teferrücgâhının biridir. Uzunluğu on iki mildir. Mesafesi Başra ile mâbeynidir. Ve ol nehrin iki tarafı kasırlar ve bostanlar ve teferrücgâhlardır. Gûyâ cümlesi bir bostandır. Ve hurma agacları deyebdük bir gün içinde dikilmişdir. Ve bu suların ekseri şûredir. Ve Başra ile köylerin arası mişe ve mesil-i mâdur ma'mûrdur. Eyvân ve semertâb ile ya'nî bir cins gemidir, ânı kullanurlar.

Vâsıt; Kûfe ile Başra ortasıdır. *Bu dahî hûb şehirdir.*⁴⁷⁵ Dicle'nin iki cânibinde iki pâre şehirdir. Bunların ortası gemiler üzerinde köprü eylemişler. Nâs üzerinden iki tarafa mürûr ve 'ubûr iderler, iki taraftan halk gelüb geçerler. Garbîsinde olan şehre Kesken dirler. Ve şarkîsinde olan şehre Vâsıt dirler. Ve bu iki şehir letâfetde ve 'imâretde beraberdir |'Irâk vilâyetinin ma'mûrlarıdır. Bağdâd'ın yolu üzerindedir.⁴⁷⁶ Ve kalem ki ânunla kitâbet iderler, cümle anda olur, Aqlâm-ı Vâsîtî dirler.

⁴⁷⁴ P. latîf

⁴⁷⁵ *...* N. ve P. nüshalarında yok.

⁴⁷⁶ N.

'Abbâdân; ma'mûr şehirdir. Dicle'den bahrin garbîsindedir. Dicle suyu deryâya anda karışur. Meşel denilmiştir, 'Abbâdân'dan sonra letâfetde bir şehir ânın mânendi olmaz. Ve ânun kurbunda deryânın kenarın büyük muhkem kazıklar kakub ve üzerin tahtalarla berk idüb deryâ yüzün hıfz idenler ânun üzerinde sâkin olurlar. Ve ol deryâda Fâris gemileri var, dark dirler bir cins gemidir. Ve ol deryâya Bahr-i Fâris dirler. Ve Enes bin Mâlik raziyallâhü 'anhü rivâyet ider. Cennetden dünyaya iki kapu açılmışdır. Ol kapunun biri 'Abbâdân'a ve biri Qazvîn'e açılır. Ve yeryüzünde evvel buk'a ki Hazreti 'Îsâ'ya ve Hazreti Resûlullâh'a îmân getürdi, 'Abbâdân'dır. Ve bir hadîste dahî cennetden dünyaya dört (32-b) kapu açılmışdır. Biri İskenderiyye'ye ve biri 'Askalân'a ve biri Qazvîn'e ve 'Abbâdân'a ve Cidde'nün fazlı bunların üzerine Mekketullâhın fazlı gibidir. Sâyir büyüüt üzerine. sadaka rasûlullah.

Arzu'l-Furs; bilâd-ı Fâris'dir ki ol 'Acem'dir. Meskenleri ma'mûrenün orta yerindedir. 'Azîm ve kadîm şehirlerdir. Ve iklimi çokdur. Ceyhûn suyunun bir cânibinde Ebdân dinülür. Ve ammâ Mâverâ-i Ceyhûn 'Arz-ı Türk'dür. Qazvân dirler. Ve memleket-i Fâris arz-ı ma'mûredir. Birbirine muttasıldır. Beş küredir, ya'nî beş kısımdır.

El-Küretü'l-Ûlâ, er-Rihâl bu kısım cümleden geçerekdir. Sâbûr dirler.

El-Küretü's-Sâniye, İştahr'dır ve âna muttasıl olandır. İştahr didükleri Bâbil vilâyetidir. Ve ânda olan 'acâ'ib binâlar ve garâ'ib âsâr ki vardır. Dünyada dahî olmaz, ânı görmeyen dünyada nesne görmemiştir. Ve vilâyetün a'zamıdır.

El-Küretü's-Salise, Küre-i Sâbur-ı Şânî dirler.

El-Küretü'r-Rabi'a, Şâdirvân dirler. Ve kâ'idesi Şîrâz üslûbudur.

El-Küretü'l-Hamise, Küre-i Sûs'dur.

Arz-ı Kirmân; Fâris'le Mekrân arâsıdır. Vâsi' iklimdir. Ânun meşhûr şehirlerinden Bem ve Hürmüz'dür.

Arzî'l-Cibâl; Bu dahî arz-ı vâsi'adır. İklîmi 'azîmdir. İklîm-i Horâsân dinülür. 'Irâk-ı 'Acem demekle ma'rûfdur ki beş yüz pâre şehirden ziyâdedir. Karadan ve resâtîkden gayrı. Ve ânun meşhûr şehirlerinden Hemedân ve Sûs ve Şuşter ve Zenc ve Nişâbûr ve Serahs ve Ğazne ve Merv ve Tâlikân ve Belh ve Fârâb ve Bedahşân ve Kum ve Kâşân ve Horâsân ve İşbehân ve Cürcân ve Beylekan ve Merâga ve Erdebîl ve Tûs ve Huccetü'l-İslâm Ebî Hâmid Muhammed bin Muhammed bin Mumammedü'l-Ğazâlî Tûsî'dir. Rahimehullahu Te'âlâ rahmeten vâsi'aten.

Arz-ı Taberistân; Çok iklîm-i müstemildir. Vâfir köyleri ve mezra'aları, hûb iklîm ve latîf memleketdir.

Arz'u'r-Rey; Anda üç tag var. Ve Horâsân taglarının ol âharıdır. Ulu iklîmdir. Karası çok ve etrâf u nevâhîsi bî-nihâyedir. Ve İmâm-ı Muhammed bin Hasan Eş-Şeybânî sâhib-i Ebû Hanîfe Rahimehümallâh Te'âlâ anda medfündür. Ve şehri Simnân ânun a'mâlinedir. Ve Rüknu'd-devle 'Alâ'addin berdallâhu mazca'ahu andandır.

Cibâlü'd-Deylem; Üç ulu gâyet sarb tağı var. Ânun halkı âna sığınurlar (33-a) hıssînleridir. Birine Merdîh⁴⁷⁷ ve birine Vârân dirler. Ve ol iki tagların her birisinin hâfızı ve re'îsi vardır. Ammâ ol üçüncü tagda pâdsâhları olur, Kürübe dirler. Arz-ı Deylem riyâseti ve hassânın makâmı andadır. Ve makeddemen zikr olunan taglarda Deylem'den ümem-i 'azîme vardır. Ve Deylem didüğümüz Etrâk'dan bir nev'dir. Mişesi ve ağaçları vâfirdir. Ve berf ve bârânı çok yağar. Ni'meti ferâvân ve gâyet kesretinden her nesnesi râyikândır. Köyleri bî-nihâye ve tavarları bî-hadd ü gâyedir.

Arz-ı Harezmi; 'Azîm iklîmdir. Arz-ı Horâsân'dan münkati'dir. Ve Mâverâ'ünnehir'den be'iddir. Ve ânun çevresi heb fezâ ve sahrâdır. Ve sâhibü't-tesânîfü'l-kesîra ve menba'u'l-'ulûmü'l-'azîze, imâmü'l-'allâme müellif-i Keşşâf fahr-ı Harezmi andandır. Ve ânun ibtidâ'-ı i'mâlineden Eş-şâhiriyye nâm şehirdir. |Ve

⁴⁷⁷ P. Merdiç

Harezmi üslûbu ve kâ'idesi bu tûr üzerindedir. Gâyet ulu şehirdir.⁴⁷⁸ Vaz'da iki pâre şehirdir. Bir şarkîdir, nehr-i 'azîm kenarında vâki' olmuşdur, "'Âş" dirler. Ve biri garbîdir, "Cürcâniyye" dirler.

Buhârâ; Bir 'azîm şehirdir ve kadîm memleketdir. Âli kasırları ve latîf bâğ ve bâğçeleri ve ma'mûr köyleri bî-nihâyedir. Ve ânun çevresi otuz yedi mildir. Ve bu şehrin dâ'iresi divârdır. Ve ânun dâhilinde bir sûr dahî vardır. Nefs-i şehri kuşatmışdır. Ve köyleri yakındır. Ve muhkem kal'ası var. Ve Sa'd nâm nehir gelüb içinden akar. Ve üzerinde çok değirmenleri var. Ve ânun ehli mâldâr kimesnelerdir.

Semerkind; Bu dahî vaz'da Buhârâ'ya müşâbeh ve hüsn ve letâfetde mümâsildir. Ve bunun dahî âli kasırları ve latîf binâları ve suları çârşûlarını ve sokaklarını ve hânelerini gelüb devr ider. Ve şehrin orta yerinde akar. Sehl ev var ki içinden su akmaya. Eydürler bu şehri Tübbe'u'l-Ekber binâ eylemişdir ve Zülkarneyn tamâm itmişdir.

Cezîre-i Harezmi; Tûlen üç yüz mildir ve suyu gâyet tuzludur. Buhayre-i Harezmi dirler. Ve ânun akub gidecek yeri yokdur. Nehr-i Ceyhûn ve Seyhûn 'ale'd-devâm içine akar ve kanadun ve Nehr-i Sâs ve Nehr-i Türk ve Nehr-i Sârnârgâ. Ve bunlardan gayrı nice ırmaklar dahî gelüb Buhayre-i Harezmi'e koydur. Yine bu cümle ile acılığı gitmez ve artmaz ve eksilmez. Ve Nehr-i Ceyhûn kış zamanlarında deryâyâ yakın yerleri tonmaz. Ve ol deryânın ortasında bir tağ vardır, Hafrâ'uyye dirler. Ve ânun kurbunda kış zamanlarında su buzlanub tuz olur. Ve ol memleket (33-b) halkı andan harclanurlar. Ve bu deniz içinde ba'zı zamanlarda insân sûretinde bir muhib şahs zâhir olur. Halk ânı mu'âyene görürler. Suyun üzerinde şöyle kâyim olub turur. Üç dört kelîmât ider, lâkin ne didiği anlanmaz. Yine susun içine talib gâyib olur. Eydürler ânun zâhir olması ulu beglerden birinün mevtine delâlet ider.

Arz-ı Hûzistân; Bilâd-ı cibâldendir. Azâcık yerdir. Velâkin suları çok ve hevâsi mu'tedildir. Hayrı vâsi' ve ucuzluğu beyne'l-halk şâyi'dir. Ve çok şehirleri ve ma'mûr köyleri var.

⁴⁷⁸ N.

Ve ânun meşhûr şehirlerinden Ahvâz'dır. Ve bunun dâ'iresi çok ve ma'mûresi vâfir ve erzâkı mütেকâsirdir. Ve ânda siyâb-ı fâhire işlenür ki nezîri olmaz Ve döşencek besât-ı nefâyis işlenür. Her renkde hâlice ve kilim ve kapu üzerine olıcak sûtûr ve pâdşâhların atlarına cenk olduğu zamanda giydürdükleri haftân ner nev'de ve her renkde işlerler. Ve halkınun yüzleri eger er ve eger 'avrat ve oglancıklardır, bir kimsenin benzi kızıl olmaz. Cümlesinin yüzleri hasta gibidir.

Arz-ı Tohâristân; Arz-ı 'azîme ve iklim-i vâsi'dir. Arz-ı Cibâl'ile Bilâd-ı Etrâk mâbeynidir. Çok şehirleri ve ma'mûr köyleri var. Ve gâyet ucuzluk üzerinedir.

Arz-ı Sogd; iklimi vâsi' ve bostanları latîf ve eşcâr ve meyveleri bî-nihâyedir. Ve şehirleri ma'mûrdur. Ve Yetim Tagı'ndan bir ırmagı gelür. Mahallelerini ve sokaklarını ve çârşûlarını ve evlerini devr idüb ândan bostanların suvarırlar. Gâyet az ev olur ki âna su gelmeye. Ve belde-i 'azîme Sogd dirler. 'Âlî kasırları ve latîf binâları ve zîbâ makâmı var.

Arz-ı Esrûse⁴⁷⁹; bu hûd bir ulu iklimdir. 'Irâk gibi Fergâna'nun önüdür. Çok şehirleri ve köyleri var. Ve her nesnesi kesretinden râyikândır.

Arzû't-Teyyim;⁴⁸⁰ bu dahî Fergâna'nın garbîsinde vâki' olmuştur. Arz-ı vâsi'a ve yolları gâyet sarb ve yüce tagları var. Ve taglarında gâyet be'îdü'l-ka'ar kuyuları var. Ve derinliği kıyâsa gelmez. Gice olıcak ziyâde âteş zâhir olur. Şöyle ki beş günlük yoldan görünür. Ve gündüz duhân görünür. Ve bu şehrin taglarında bir hisârı var. Şebek dirler. Ve a'dâdan âna her kız (34-a) |kimse zafer⁴⁸¹ bulmak ihtimâli yokdur. Rızk ve ganîmeti bî-haddir. Ve anda pulâddan envâ' esliha işlenür.

Arz-ı Fergâna; Tibet ehline mücâvir ve mülâsıkdır. Vâsi' iklimdir. Bâgları bî-nihâye ve ma'mûr şehirleri ve mezra'aları bî-gâyedir. Ve ânun ma'rûf şehirlerinden Fergâna'dır ki gâyet vâsi' iklimdir. Ve pâdşâh sâkin olduğu yerdir. Halkı gâyet çokdur. Ve hayrât ve berekâtı gayr-ı mütenâhiyedir.

⁴⁷⁹ Eşrusene olmalıdır. Bkz. İbn'l-Verdî, a.g.e., s.61. Ya'kub el-Hamevi, a.g.e., c.I, s.197.

⁴⁸⁰ N. Arzu'l-Yetîme

⁴⁸¹ N. ve P.

Arzû't-Tibet; Bu dahî iklim-i vâsi'dir. Horâsân bilâdının âharıdır. Bilâd-ı Çîn ile mülâsıktır. Yüksek yerde vâki' olmuştur. Ânun esfelinde bir deresi var. Gün togusu tarafına Bezvân Denizi'ne geçüb gider. Ve anda zî-kıymet siyâb-ı fâhire işlerler. Ve ânun halkı gümüş ve demür ve alaca taşcağuzlarla bey' u şirâ iderler. Ve misk-i Tibet anda olur. Kaplân derilerin satarlar. Ve yeryüzünde bu memleketin halkından nâzik beden ve letâfet yönünden ahsen behîcü'l-manzar tâ'ife olmaz. Latîfî'l-ahlâk, tayyibü'l-a'râk, bedî'u'l-cemâl, melîh'u'l-eşkâl kavmdir. Ve bu evsâf-ı cemîle ile ve ahlâk-ı cezîle ki bunlar mevsûfdur. Sâyir ümemde ve benî âdemde olmaz. Ve beşeresi erak ve râyihası hoşrak tâ'ifedir.

BEYT

Necâsı olmasun cismi mu'atter

Ki ânda hâsıl olur misk-i ezfer

Ve bu memleketin⁴⁸² ba'zı evsâf-ı hamîdesi kitâbın aşğasında havâs-ı buldân beyânında gelse gerek. Ve Şannâca didükleri 'azîmü'l-halka ve kebîrî'l-cüsse, muhibü's-şekl bir hayvândır. İmâm-ı Kazvînî eytdi, hayvânlarda bundan büyük canuvar olmaz, Tibet Vilâyetinde olur. Yer içinde kendüye sâkin olacak tûlan ve 'arzan bir fersenk mikdârı mekân idünür. Gâyet mehûf ve mehûl canuvardır ki, her kanki hayvânın gözü âna tûş olsa fi'l-hâl düşüb ölür. Eğer hod bunun gözü hayvânâtın birine tokunsa kendüsü ölür. Pes bunun bedeni ve hoş ve tuyûra ve canavarlara hayli zaman gıdâ olur. Fesübhânallâhü'l-hallâku'l-hakîmü'r-rezzâk.

Tesbîç⁴⁸³; bir tağın depesinde bir şehirdir. Ve kal'ası var ve kapusu birdir. Ve anda çok ehl-i sanâyi' var 'acâ'ib nesnelere işlenür. Ve arz-ı Tibet'e muttasıl tağda sünbül biter ki edviye-i mu'teberedendir. (34-b) Ve ânun etrâfında olan köylerde âhûya benzer bir cins hayvân olur ki misk otlar ve lâkin azu dişleri eğridir. Fil azusuna benzer aşğa çenesinden, yüzünden yana yukarı turmuştur. Hınzırın azularına dahî müşâbehtir. Yılın bir vaktinde ânun göbeğinde kan cem' olub muncemid olub kalur. Şol mevâd gibi a'zâya dökülür. Ve kaçan bu nesne âna hâsıl olsa hasta olur. Pes bu mevâd-ı kemâlin bulıcak ol yerin halkı berriyede bir nice

⁴⁸² P. ve bu memleketin nâzik beden ve letâfetde ve ba'zı ...

⁴⁸³ Harîdetü'-Acâib'de harekelenmemekle beraber Yetnec şeklinde yazılmıştır. Bkz. İbnü'l-Verdî, a.g.e., s.61.

yerde kazıklar dikerler. Pes ol âhûlar gelüb göbeklerin ol kazuklara sürtüb kaşunurlar. Misk dahî nâfesinden kemâlin bulmuşdır. Hemândem kopar düşer. Ândan ol yerün halkı zamanın bilürler gelüb cem' iderler. Her yıl hâlleri böyledir. Ve bu nâfeleri tüccâr alub etrâf-ı ekâlime alub giderler. Ve dahî eydürler, misk kendü yerinde aslâ râyiha virmez, ta âhar vilâyete varmayınca. Ve ol tağda Râvend-i Çînî ve sâyir edviye çok biter. Ve âna muttasıl bir tağda bedî' u'l-ka'r bir kuyu vardır. Ve ânun dibinde su çağıldısı gelür. Ve ânun ka'rını kimse bilmez ve nesne yetişmez. Ve bu tağın iki tarafı Hind Tağlarına muttasıldır. Ve ânun ortasında bir düz yer vardır. Ve ânda mürabba' bir kasr-ı 'azîm vardır. Ammâ kapısı yok. Benî âdemden her kimse ki ol kasra yâhûd ânun tarafına varmak kasdın itse nefsinde bir mertebede tarab ü sürûr ve zevk u hubûr hâsıl olur ki gûyâ bâde nûş itmişdir. Ve dahî eydürler bir kimse bu kasra çıkmak dilese âna bir vechile zahk ve zevk ve şâdî galebe ider ki bî-ihiyâr kendüsün içerüsüne atar. Ve bunun sebebi ne idüğü bilinmez. Ve içinde ne vâir kimse bilmez. Ve sâhibü'l-Keşşaf rahimehullâh **Rebî'u'l-Ebrâr** nâm kitâbında dahî eydür, mücerred ol vilâyette olan sâkin kimselere asla hüzn ve melâlet gelmez. Bundan ma'lûm oldu ki ol buk'a-ı dilküşâh mânend-i cennet-i âsâ imiş. Ânunçün ki cennetde gam ve gussa olmaz.

NAZM

Ne hoş menzil imiş ol buk'a ey cân
Oların halkı ola şöyle handân (35-a)
Nasîb olmuş olara vasf-ı mergûb.
Dahî altûn gümüş çok ğayrı mahsûb
Hüdâ ma'mûr ide dâr ü diyârın
Behist âsâ ide şehri medârın

El'ân arz-ı ma'mûre vilâyete vüs'at üzredir. Ve bunun meşhûr şehirlerinden ve ma'rûf bilâdından **Berde'a**'dır. Ğâyet ucuzluk ve hayrı çok ve metâ'ı vâfirdir. Ve ânun kurbunda bir günlük yerde Endervân demekle meşhûr bir yer vardır ki dünyanın latîf teferrücgâhlarının biri budur. Çok hammâmları ve âlî kasırları ve latîf bostanlar ve envâ' meyveler ve ğâyet leziz yemişler⁴⁸⁴ vardır. Ve anda fistic ve kestâne olur ki

⁴⁸⁴ P. kavunları

dünyada nezîri olmaz lezzetde ve kesretde. Eğer andan mağrible maşrika alub gitseler kifâyet iderdi. Ve anda anberin bir nev'î olur ki rey'ân dirler. Dünyada misli ve mânendi olmaz. Kürd didikleri nehr-i 'azîmde olurmuş ve anda Bâbü'l-Ekrâd dirler bir çârşu vardır ki vüs'atde üç mil denlüdür. Envâ' metâ' ve akmişe satılır. Ve ne istersen ele girür.

Arzü't-Teğarğar⁴⁸⁵; Çîn ile Tibet arasındır. Niteki beyân olundu. Ve ânun meşhûr şehirlerinden **Bilcevâz** dirler. Gâyet ulu şehir ve 'azîm vilâyetdir. Maşrik tarafından tutmuşdır. Bir nehrin kenarındadır. Ve şehri dolanur. Ve ânun çok mezra'aları var. Ve anda demürden 'acâ'ib ve latîf nesnelere işlerler. Ve anda çînî kâseler işlenür ki değme yerde bulunmaz.

Arzu's-Sîn; Be-dürüstî ol bir memleketdir ki tûlî ve 'arzu bî-nihâyedir. Uzunluğu maşrikdan mağribe dek üç aylık yoldur. Ve 'arzu Bahr-i Çîn'den Hind Deryâsının cenûbîsine varınca ve taraf-ı şimâli sedd-i Ye'cûc ve Me'cûc'e dek. Ve eytmışlerdir ki, bu iklimin 'arzu tûlinden ziyâdedir. Ve ol yedi iklimi müstemildir. Ve eydürler anda meşhûr üç yüz pâre şehirler vardır. Cümlesi ma'mûrdur, köylerinden ve cezâyirinden gayrı. Ve anda altûn ma'deni var. **Şeyhu'l-İslâm Nure'd-din 'Alî bin Ebî Bekri'l-Herevî** eytdi rahimehullâh (35-b) Çîn kal'asının on iki bin babı vardır. Deryâ içinde çok tağlar vardır. Her iki tağın arası fûrcedir. Çîn şehirlerinden birine varır. Kaçan gemi bu bâblardan tecâvüz itse bir vâsi' deryâya çıkar ki, suyu tatlıdur. Pes ol gemi varub Çîn şehirlerinin birine ulaşır. Ammâ ehl-i Sîn saruluğamâyil beyâz âdemlerdir. Yüce burunlulardır. Zinâyı mübâh görürler ve muharremâtdan bir nesneye inkâr itmezler. Ve erkekden dişilerine artık mirâs verirler. Ve nevrûzda yedi gün ziyüb içüb bayrâm iderler. Ve anda Sîn didüklerinin sebebi budur ki, 'Âmûr bin Yâfes oğlanlarından bir kavm ol vilâyete gelüb ve anda binâdan 'acâyib nesnelere işlediler ki vasfı mümkün değildir. Ve 'Âmûr üç yüz yıl pâdşâhlık eyledi. Ândan sonra oğlu Şâyin dahî iki yüz yıl pâdşâhlık eyledi. Ve âna Şîn didüklerinin aslı budur ki, pes bu Şâyin'in atası 'Âmûr şeklinde altûndan bir timsâl idüb altûn kürsü üzerinde nasb idüb âna tabdı. Ve bir nice ol taraflarda olan

⁴⁸⁵ Doğrusu Tuguzguz olmalıdır. Bkz. Bkz. İbnü'l-Verdî, a.g.e., s. 62. Hudûd el- Âlem, Terc. V. Minorsky, London, 1937, s. 84.

beglere dahî gönderib âna tapdırdı.⁴⁸⁶ Ve ânlar hâliyen Şâyin milleti üzerinedir. Ve Sîn'in mâverâsında bir kavm vardır ki, 'üryân ve kıllıdurlar, ânunla örtünürler. Devâb gibi bir tâ'ifedir. Ve bir kavm dahî var kılları yok, yüzleri kızıl ve kılları gâyet sarudur. Ve bir tâ'ife dahî vardır ki, güneş togdukda kaçub mağaraya gizlenürler. Gurub vaktine dek taşra çıkmazlar. Ve ânların ekser gıdâları bâlıkdır. Ve mantara benzer bir otdur ânı yerler. Ve Çîn halkı sabâhat yönünden nâsın ahseni ve 'adl yönünden halkın ekseri ve san'at-ı nakşda ve tasvîrde benî âdemîn üstâdı ve kâmilidir. Ve beğlerinin 'âdetlerindedir ki kaçan bir nakkâş ve bir musavviri etrâf-ı bilâdda işitseler âna âdem gönderib mâlile tamâm rağbet gösterirler. Ve kaçan ki pâdşâhın huzuruna gelse envâ'-ı ri'âyet-i birrle âna hüsn-i va'de virir. Dahî emr ider ki, nakşdan ve tasvîrden bir latîf hûb nesne işleye ki, kemâl-i san'atın anda derc itdürüb sarây kapusunun üzerinde asa koya. Pes bu işledüğü nesne bir yıl anda turur. Dahî ol vilâyetin nakkâşları ve tasvîrde mâhir ve kâmil olanları ânı görmeğe gelüb temâşâ iderler. Şöyle ki, bir yıl geçüb ol işledüğü nesnede bir 'aybın (36-a) ve noksânun birbirine dahl itmeyecek olurlarsa pâdşâh ol üstâdı da'vet idüb ri'âyet-i birrle hil'atlar virüb ânı dârü's-sınâ'ada ehl-i san'atların havâssından eyler. Dahî şol nesneyi ki mâl u erzâkdan ki âna va'd eylemişdi mâ ziyâdetin virür. Pes böyle olcak bilâd-ı Rûm'da bir kâmil nakkâşın haberi âna erişdi ki envâ'-ı nakşda ve tesâvîr-i garîbede kâmil idi. Âna âdem gönderüb da'vet eyledi. Geldükde âna emr itdi ki nakşdan ve tasvîrden şol nesneye kâdirdir ki makdûrin sarf idüb götürüb 'âdet-i kadîme üzerine sarây kapısı üzerine asa koya. Pes bu gelen üstâd kâğıd üzerinde bugdây sünbülesin ve üzerinde bir serçe sûretin nakş itdi ki bir ferd ânun birbirine duhl ve ta'arruz itmedi. Ânınçün ki gâyet latîf itmiş idi. Ancak nutki ve hareketi yogidi. Pes bu sûret ve nakş bir yıl turdukdan sonra pâdşâha getürüb 'arz eyledi. Pâdşâh dahî te'accüb idüb kemâl-i istihsân idüb emr eyledi ki ânı bâb-ı kasırda asa kodılar. Mâdâm ki ol nakş anda asılmış tura. İn'âm ve ihsânın eksik itmeyeler. Nâgâh rüzgâr dîde bir pîr çıkageldi. Ve ol nakş olunan sûrete nazar eyledi. Ol pîre eytdiler, bu sûretde bir 'ayb ve noksânın buldun mu? Pîr eytdi, Allâh Te'âlâ pâdşâha çok 'ömürler virsün. Şol nakş olunan serçenin hiç 'aybı ve noksânı yokdur. Velâkin sünbülede vardır dicesek pâdşâh ol pîre gâzâbile nazar idüb eytdi ki, ol nedir? Pîr eytdi, ol sünbülenin istikâmetidir. Zîrâ 'âdet budur, kaçan serçe bugday bâşı üzerine tursa

⁴⁸⁶ N. ve P. böyle itdirdi.

serçe ağırlığından lâ-büd sünbüle eğilüb meyl ider. Eğer sünbüle meyl idüb bir mikdâr eğilmiş olunsa teşbîh-i nakş tamâm olırdı. Pes pâdşâh pîrin firâsetine tahsîn itdi ve sözün hakdır didi. Ammâ Çîn ehli boyları kısa, başları büyük ve mezhepleri birbirine muhâlifdir. Bunların ba'zısı Mecûs ve ba'zı butperest ve *ba'zı yılânlara *⁴⁸⁷ tapar. Ve bundan gayrı küfr ve zalâletlerinin nihâyeti yok. Ve bezeklerinün kıymetlüsü ve eşrefi ve ahseni gergedân didükleri canavarın boynuzıdır. Kaçan ânı bıçkuyla kat' itseler kâmiletü'n-nakş bir sûret-i 'acîbe zâhir olur (36-b) ve dürlü dürlü hat gibi mevcler görünür. Ândan kuşâk idüb tefâhur iderler. Ba'zı kuşâğın kıymeti dört bin dinâra yetişmek olur. Ve bu gergedân boynuzunun nüşâresi ya'nî hardesinün 'azîm hâssası var. Kaçan ânı libâs altında çıplak beden üzerine baglasa dahî bu hâletle pâdşâha girse şöyle ki pâdşâh önüne zehirli ta'am götürmüş olsalar ol nesne bedeni üzerinde hemân harekete gelür. Pes ma'lûm olur ki ol ta'am zehr-nâkdır. Ve Çîn cânib-i maşrıkdadır. Nihâyet derecede ma'mûrdur. Ve ânun mâverâsında asla 'imâret ve vilâyet yokdur. İllâ Bahr-ı Muhîf'dir.

Ve Çîn şehirlerinin a'zamına **Elsel**⁴⁸⁸ dinülür. Ve bu şehrin evzâ' ve etvârı ve ahvâl ve ahbârı gâyet be'îd olduğu cihetden münkatı'dır. Ve Çîn'in ba'zı evsâfi ve nukûşda kemâl ve san'atları kitâbın aşğasında Havâss-ı Buldân zikrinde gelse gerek.

Hânkû; bu dahî Çîn şehirlerinin büyüğüdür. Bir 'azîm nehrin kenarındadır. Dicle'den ve Fırât'dan büyükdür. Ve hesâba gelmez halkı vardır. Ve ânun heybet-i issi pâdşâhı vardır. Ve tavîlesinde binden ziyâde fili vardır. Ve 'askeri bî- nihâyedir. Bahr-ı A'zam'ın kurbundadır. Ve bâdâm ve mûzı ve şeker kâmtışı ve narcîli çokdur.

Hânkû; bu dahî ulu şehirdir. Vüs'at ve 'imâretde Hânkû'ya müşâbeh ve mümâsildir. Ve mecma'-ı nâsıdır. Ve meyvesi bî-nihâyedir. Bu dahî Bahr-i A'zam'ın yanındadır. Ve etrâfında olan şehirlerde ve vilâyetde garîbü's-şekl hayvânâtın nihâyeti yokdur. Fîl ve gergend ve zürâfa ve bebir ve dahî buna benzer canavarların hadd u gâyesi yokdur.⁴⁸⁹ Ve sandal ve abanus ve kâfur ve hayzerân⁴⁹⁰ ve penbe ve 'akâkırın envâ'ı ve nebâtâtın esnâfi var.

⁴⁸⁷ *...* N. nüshasında yok.

⁴⁸⁸ P. Ennîl

⁴⁸⁹ P. ve N. nihâyeti yokdur.

Bâce; bu dahî şehri 'azîm ve ziyâd halkı var. Ve envâ' meyvesi olur. Hemân üzümlü incir olmaz. Ve Bilâd-ı Çîn'de ve Arz-ı Tibet'de ve Hind'de dahî olmaz. Ve anda bir ağac olur. Berkî ve Şebkî dinülür. Ânun bir nev' yemişi olur *uzunluğu dört karış olur*⁴⁹¹ müdevver çerha çekilmiş gibi. Ve ânun kızıl kışrı olur, gâyet lezzetlüdür. Ve ol yemişin içinde kestâne gibi dânesi olur. Âteşde bişürüb yerler. Ve lezzeti elmaya, emruda benzer. Ve Bilâd-ı Hind'de bir ağac dahî olur. Cevz ağacına benzer, kanâ dirler ve yemişi mukle müşâbehtir. Sirke ile ıslâh idüb yerler (37-a) ta'mı zeytüne benzer. Ve ol şehrin pâdşâhına "melikü'l-mülûk" dirler, çok 'askere mâlikdir.

Cemendân; bu dahî bir 'azîm ve kadîm şehirdir. Cemdân didükleri nehr-i 'azîm gelib içinden geçer ve ânun halkı gâyet mâldârdır! Ve nâmdâr kimesnelerdir. Ve kâ'idesi Çîn kâ'idesi üzerinedir.

Kâşgar; bu dahî şehri 'azîm ve binâsı kadîmdir. Şimâlden gelür bir nehrin kenarındadır. Ve ol nehir bir tagdan gelür ki ânda gümüş ma'deni var.

Hay'ün;⁴⁹² bu dahî bir gökçek ve latîf şehirdir. Bostanları hadden ziyâde ve teferrücgâhları cümleten âmâde.⁴⁹³ Ve ânda misk hâsıl olur. Âhûları ve zebâdî dirler bir canuvardır, kediye benzer. Ândan dahî nefîsdir. Ve ânun koltuklarında zebâd hâsıl olur. Kâşıga benzer gümüşden bir nesne ile ânı çıkarırlar. Koltuklarından mütevellid ve mectemi' olur. Râhiyası gâyet kavîdir. Gâliyen miski ândandır.

Esfirbâ⁴⁹⁴; bu dahî bir 'azîm şehirdir. Suyu lezîz bir havzın kenarında vâki' olmuşdur ki, ol berkenin ka'rını kimse bilmez. Ve ânda bir bâlîk olur. Yüzü hemân baykuşa benzer ve bâşında horos gibi tâcı var.

Tûhâ; bu dahî bir şehirdir. Harîrden latîf kumaşlar işlenür ve bir nev'ine Tarhiyye dirler, letâfetde nezîri olmaz.

⁴⁹⁰ P. hayzan

⁴⁹¹ *...* N. nüshasında yok.

⁴⁹² P. Çaygun

⁴⁹³ N. vardır

⁴⁹⁴ Esfirya olmalıdır. Bkz. Bkz. İbnü'l-Verdî, a.g.e., s. 66.

Sûsa; bu dahî bir şehirdir ki, çînî çanaklar işlenür. Çîn'de işlenen çanaklar bunun mu'âdili *ve mûmâsili ve müşâbihi*⁴⁹⁵ olmaz.

وقد ذكرنا الأقاليم من أقصى المغرب الى أقصى المشرق الى المحيط⁴⁹⁶

Ya'nî tahkîk biz iklimleri beyân itdik, Akşây-ı Mağrib'den Maşrık nihâyetine dek ve Bahr-ı Muhît'den cânib-i şarkda Deryây-ı Muhît'e varınca yine bundan sonra cenûbde olan şehirlerin zikrine 'avdet iderüz ki maşrıkla mağribin ortasına düşmüşdür. Ve bu şehirler cümle Bilâd-ı Sûdân'dır. Bunun evveli Akşây-ı Mağrib'dendir.

Arz-ı Mağrah⁴⁹⁷; ânun meşhûr ulu şehirlerinden **Evilil**'dir ki ol bahrdedir. Ve ânun mümlihâsı olur ki Sûdân şehirlerinin etrâfına alub giderler.

Vesli⁴⁹⁸; bu dahî ulu şehirdir. Nîl suyunun üzerindedir. Ve Sûdân'ın mecma'idır. Ve ânun halkı şecî' ve ehl-i harb ve dilâverlerdir. Ve pâdşâhları Müslümândır. (37-b)

Tekrûr; Nehr-i Nîl'in cenûbîsinde ve garbîsinde vâki' olmuşdur. On iki pâre ulu şehirlerdir. Ve birine Tünbektü dirler. Ve bu şehirden bir sâhibü'n-neseb âlî haseb Seyyid Muhammed nâm bir merd-i fâzıl ve 'âlim ve kâmil müfessir ve muhaddis-i belîğ ve fasîh bu diyâra geldükde anlarunla nice gün musâhabet vâki' olub ânların kudûmuyla müşerref olduk. Vilâyetinin ba'zı evsâfın ândan istimâ' itdük. Âb-ı Nîl'in bir şakkı ânların vilâyetine varırmış. Nîl-i Mübârek ziyâde oldukda kenarında her kişünün bürkesi var. Nîl suyu kararına gelicek ol bürkelerde cem' olan toprağı çıkarub suyla yaykarlar. Ândan vâfir teber hâsıl olur. Bir yılda iki nevbet yunlar bağlanub Mısır'a götürürler. Ol vilâyetün ne emîni ve ne kâtibi⁴⁹⁹ var. Ve bu yerlerde olduğu gibi mültezimleri dahî yok. Her biri kâr u kesbinde müstakil olub dahl ve ta'arruz ider kimse yokdur. 'Ammarallâhü Te'âlâ hâze'd-diyâr ilâ yevmi'l-

⁴⁹⁵ *...* N. ve P. nüshalarında yok.

⁴⁹⁶ Akşây-ı Mağrib'den Akşây-ı Maşrık'a ve Muhît'e kadar olan iklimlerden bahsetmiştik.

⁴⁹⁷ Ya'kub el-Hamevî'de Migrât, İbnü'l-Verdî'de Magrâre şeklinde geçmektedir. Bkz. Bkz. İbnü'l-Verdî, a.g.e., s.66. Hamevî, a.g.e., c.V, s. 174.

⁴⁹⁸ Ve Suleyy şeklinde yazılmalıydı. Bkz. Bkz. İbnü'l-Verdî, a.g.e., s.66.

Hamevî, a.g.e., III, s. 422.

⁴⁹⁹ P. beyti

karâr. Ve anda teberden gayrı altûn ma'deni dahî var. Ve ehl-i ğarb anda sof ve nühâs ve boncuk eyladürler. Anların metâ'ı budur. Ve temâm revâcı var, altûna satarlar.

Lemselem⁵⁰⁰; bu dahî evsat bir şehirdir. Ve ânda altûn ma'deni var. Ve bunun etrâfi sahârâ u berârîdir, ya'nî arz-ı hâliyedir. Ma'mûresi yokdur. Ve tüccâr tâ'ifesi gelip gitmez. Zîrâ suyu ve tavara otı yokdur. Ve bunun taraf-ı şimâlisinde arz-ı Ğâna'dır. Ve cenûbîsi rub'-i harâbdan bir yerdir.

Arz-ı Venfâra,⁵⁰¹ bu dahî arz-ı mağribin şarkîsidir. Vâsi' memleketdir. Ânun meşhûr şehirlerinden **Noksara**⁵⁰² dır ki ol Bilâd-ı Teber'dir. Ve gâyet issîdir. Bahr-ı Muhît'in kenarındır. Tûlen üç yüz mîl ve 'arzan yüz elli mîldir. Ve Bahr-ı Muhît ânun üç tarafın ihâta eylemişdir. Ve Nîl suyu ziyâde olduğunda bu cezîrenin ekserin alır. Ammâ kaçan Nîl eksilüb karârına gelse ol yerün halkı çıkub toprâğın ve çâmurun suyuyla yaykarlar. Ândan vâfir teber hâsıl iderler. Hak celle ve 'alâ her birine ne kısmet itdiyse ol denlü mâl hâsıl olur. Ânun talebinde muhtâc ve fakîr ulubeni çıkarlar. Ve ganî ulubeni 'avdet iderler. Ve dahî pâdşâhlarına mahsûs bir yer var. Âna kimse dâhil (38-a) olmaz. İllâ ki ânun halkı pâdşâhları için ol mahalli zabt iderler. Vasfa ve kıyâsa gelmez kenz cem' iderler. Ve pâdşâhları dahî bunların cem' itdügüne dahl ve ta'arruzu yokdur. Her kişi hissesine mâlik olur. Arz-ı Rûm'da olan bid'at ve zulmler ve 'âmiller ve ümenâ ve kâtibler ve mültezimler ânda olmazmış. Bu didüğümüz eğer Vilâyet-i Rûm'da olsa sâhib-i miskin öşrüne mâlik olmayub cümle hâsılı mîri için emînler ve kâtibler ve 'ummâl nasb iderlerdi. Allâh Te'âlâ bu zulmü yeryüzünden götüre. Ve ol buk'a-ı tayyibe-i ilâ yevmi's-sâ'a abâdân⁵⁰³ idüb envâ'-ı nekebâtdan mahfûz ve mesûn kılıvire. Pes bunlar bu cem' itdüğü altûnı Selcemâsa didükleri şehre götürüb zarbhânesine teslim idüb zarb oldukdan sonra

⁵⁰⁰ Bkz. İbnü'l-Verdî, a.g.e., s. 66'da Lemlem şeklinde yazılmıştır.

⁵⁰¹ P. Vetgara Bkz. İbnü'l-Verdî, a.g.e., s. 67'de Arz-ı Nekara ve onun meşhur şehri Venkara şeklinde geçmektedir. İbnü'l-Esir ise bu yeri Nukûr şeklinde yazmıştır. İbnü'l-Esir, el-Lübâb fi Tehzibi'l-Ensâb. Beyrut, 1980, III, s. 323 .

⁵⁰² P. Nokra

⁵⁰³ P. gazâdan

sâhiblerine hisselerin edâ iderler. Bu bâbda kimseye zulm olmaz⁵⁰⁴ ve Selcemâsa halkınun cümlesi bu vechden ganîlerdür.

Semkâra; bu dahî mutavassıt şehirdir. Ânun taraf-ı şimâlisinde bir tâ'ife vardır. Begâme dirler. Bir yerde mukîm olmazlar göçer evlülüdür. Develerin ve tavarların otarırlar. Bir nehrin sâhilinde olurlar ki maşrık tarafından gelüb Nîl suyuna kavuşur. Ve bu kavmin me'âşî et ve süd ve bâlıktır. Meyve cinsinden aslâ nesne olmaz.

Ve Gaymâra⁵⁰⁵; bu dahî Nil Suyu kenarındadır. Ve çevresi handaktır. Ve halk gâyet behâdır ve şecî'dir. Ve memleketi çokdur. Lemselem⁵⁰⁶ didükleri şehir cânibine akın idüb halkını esir kılub satârlar.

Arzü'l-Gerger; bu dahî vâsi' memleketdir. Çok vilâyeti müstemildir. Ve bilâd-ı ikliimleri ismiyle zikr olunur. Bir nehrin kenarında vâki' olmuşdur. Şimâl tarafından gelür. Ba'zı zamanda câri olur ve ba'zı eyyâmnda kum içinde nâ-bedîd olur. Ve ânda Sûdân'dan bir tâ'ife vardır ki kesreti hisâba ve kıyâsa gelmez. Ve pâdşâhları 'azîmü's-şândır. Ve 'askeri de bî-pâyândır. Sûretleri gökçek ve bezekleri altûndur. Lâkin halkınun giydikleri boyanmış sahtiyândır. (38-b) Bunlar altûn ma'denine muttasıldır. Hattâ eydürler ki, memleketlerinin cümle yerleri altûndur. Ânların vilâyetinde bir yer var, ol mahalli nişân itmişlerdir. Tâcirleri ol mahalle gelicek ândan ileriye gitmeğe izin virmezler. Pes getürdükleri metâ'ı ânda indürüb korlar. Ve kendülerine ma'hûd mekânlarına dönüb giderler. Kaçan irte olsa kumâş ve metâ'ları olduğu mahalle vardıklarında görürler ki, kendülerinin kodıkları esbâbı mukâbelesinde biraz altûn konmuş bulurlar. Velâkin ol tâ'ifeden biri hâzır ve mevcûd değildir. Pes eğer bu bey'a râzî olursa altûnı alur metâ'ın ânda kor. Eğer râzî olmıcak olursa ikisin bile terk ider. Üç güne dek 'âdetleri bu uslûb üzeredir. Altûnı ziyâde eylemicek açar alub bey'a râzî olub altûnı alur. Ve ba'zı tüccâr satu bazârından sonra birkâç gün gitmeyüb te'hîr iderler. Ve yer üzerinden ziyâde âteş iderler. Hemândem içinden altûn akmaga başlar. Pes ugurlanub kaçarlar. Ammâ

⁵⁰⁴ N. zulm u hayf olmaz

⁵⁰⁵ Bkz. İbnü'l-Verdî, a.g.e., s. 67'de Gaynara şeklinde geçmektedir.

⁵⁰⁶ P. Talem

şöyle ki ânlar bu hâle vâkîf olalar, 'âdetlerince çıkub ararlar. Eğer yetüşürlerse amân virmeyüb elbetde katl iderler. Ve Arz-ı Gerger'de bir ot biter. Yılân otı dirler, hâssası, yılân soktuğı yere ursalar ve elinde tutsalar hemândem hoş olur.

Arzu'd-Dehrem⁵⁰⁷; bu dahî bir şehirdir. Gerger'den ânda müsâfîret idüb giderler. Magrib Deryâsının kenarında bir ulu memleketdir. Beğleri çok ve 'askeri bî-nihâye ve kuvvet ve kudreti bî-gâyedir. Ve halkı şecî' ve dilâverdir. Ve pâdşâhlarının taht-ı yedinde ve tasarrufunda çok beğleri var. Ve hisârı var, çevresi muhkem divârdır. Ve ol kal'anın depesinde bir 'avrat sûretin itmişlerdir. Ma'bûd idinüb âna taparlar. Ve etrâf-ı bilâddan her yıl mübâlağa halk gelüb ânı hac iderler. Ve ânlar behâyım gibi bir kavmdir. Dinlerinde ziyâde muhmellerdir. Ve cümlesi 'üryândır. Üzerlerinde kat'an libâs yokdur. Ba'zı ba'zın yerler el-'iyâzü billâhî Te'âlâ.

Arz-ı Gâna; Arz-ı Miğrâre'nün şimâlisinde (39-a) bir 'azîm şehirdir. Ve ismi iklimi adıyla mezkûrdur. Sûdân bilâdının ekberidir. Ve ticaret yüzünden evsa'ıdır. Ve halkı mâl ve menâl isleridir. Nîl kenarında asl iki şehirdir. Ve etrâf-ı bilâddan tâcirler mübâlağa mâl ile varub ticaret iderler ve toprağı cümle altûndur. Nîl suyunda bunların büyük gemileri var ve bu şehir halkı topraktan zevb itdükleri altûnı kerpîc kerpîc iderler, dahî saklarlar. Ve Selcemâse'den bâzîrgânlar on iki günlük yoldan ânda ticarete giderler. Ve bu sahrâda kat'â su yokdur. Ve ânda alub gitdikleri metâ' incir ve tûz ve bakır ve boncukdur. Ve bu metâ'ı ânda cümle altûna değışirler. Ve bu memleketin saltanatı gâyet uludur. Ve çok 'askere mâlikdir. Ve hayli memleketi var. Ve taht-ı yedinde çok beğleri var. Ve Nîl kenarında pâdşâhlarının bir 'azîm kasrı var. Ve ol kasırda büyük taş denlü içi oyulmuş altûndan tekne itmişler. Pâdşâhlarının etleri yimeyin ol tekneye koyub anda yir. Ve eydürler ânun pâdşâhı müslimdir.

Arz-ı Fünûdiye⁵⁰⁸; Arz-ı Mağrâre'nin şimâlisinde Bahr-ı Muhî'te muttasıldır. Ve ânda sünû boyunca yılânlar olur. Ve ziyâde kâlin olur. Ol vilâyetin

⁵⁰⁷ Bkz. İbnü'l-İ-Verdî, a.g.e., s.67'de Arzû'd-Dehâm şeklindedir.

⁵⁰⁸ Bkz. İbnü'l-İ-Verdî, a.g.e., s. 69'da Kamandûye olarak yazılmıştır.

halkı yılânları avlıyub derisün yüzüb tûzla ve şîh didükleri ot ile bişürüb yerler. ⁵⁰⁹
Ve ânda ‘azîm yüce bir tag vardır, Kâsân dirler. Ve üzerinde yücelikden ebedâ ot
bitmez. Ve ekser zamanda ol tagın kal‘ası sehâbdan görünmez. Ve ânda berrâk tâşlar
olur. Kaçan güneş ol taglara ⁵¹⁰ tokunsa âdemin gözi şu‘â’ından kamaşur bakamaz
olur. Ve ol tagın kal‘asına belki nısfına çıkmaga kimse kâdir degildir. Ve ânun
aşgasında tatlu sovu sular vardır. Gûyâ şeker şerbetidir.

Arzü’l-Kâtım; bu dahî Nîl kenarında döşenmiş bir vâsi’ büyük şehirdir. Ve
halkınun ekseri ehl-i İslâm’dır. Mezheb-i Mâlik üzerinedir. Rahimehullâhi Te‘âlâ.

Arzü’n-Noba; arzı vâsi’ bir ulu iklimdir. Ve dahî memleketlerinin etrâfi üç
aylık yoldur. Ânun bir haddi Mısır’a gelür. Ve Mısır ‘askeri ekser ânların üzerine
gelüb gazâ iderler. Ve eydürler ki, Kur‘ân-ı ‘Azîm’de gelen Lokmân Hekim, Dâvud
nebî ‘aleyhisselâm ve Zünnûn-ı Mısırî ve Bilâl bin Hâmâme raziyallâhü ‘anhümâ ki
Hazreti Resûlün ‘aleyhisselâm (39-b) ‘aleyhisselâtü ve’s-selâmın hâdimi ve
mü‘ezzinidir, bu yerdendir ve halkı Nasrânî’dir. Ve pâdşâhlarının bî-nihâye ‘askeri
ve bî-hisâb kavmi var. Ve anlar iki bölükdür. Birine ‘Alive dirler ve birine Noba
dirler. Ve ânda altûn ma‘deni var. Ve ol memleketin büyük şehrine Veylûle dirler.
Bu dahî ulu şehirdir. Sûdân kavminin çokluğu hisâba gelmez.

Ve bunun büyük şehrine **Dinekala** dirler. Bu dahî Veylûle gibi Nîl suyunun
kenarının garbîsinde vâki’ olmuşdur. Ve bunun halkı Sûdân’ın ahseni ve vücûh
yönünden ekmelidir. Ve şekil cihetinden a‘delidir. Yüzleri hûb ve şekilleri
mergûblardır. Bunların memleketinde fil ve zürrefâ ve maymûn ve gazal çokdur.

Ve meşhûr şehirlerinden **Nevâniye**⁵¹¹ orta şehirdir, büyük değildir. Bununla
Nîl’in ortası dört günlük yoldur. Akarsuları yokdur, kuyudan içerler ve ‘avratları
gâyet-i cemâlde ve nihâyet-i i‘tidâldedir.⁵¹² Kelimâtları mevzûn ve dişleri dürr-i
meknûndur. Giysülerini sarkıdırlar. Ve ‘uşşâkı kendülerine su gibi akıdırlar. Vilâyet-

⁵⁰⁹ E. nüshasında “şîh pelin didükleri otur” şeklinde metin kenarında bir açıklama yapılırken , P.
nüshasında “pelin otudur” şeklinde yer alıyor.

⁵¹⁰ N. tâşlara

⁵¹¹ Bkz. İbnü’-l-Verdî, a.g.e., s. 69’da Nevâbiye’dir.

⁵¹² N. ve P. latîfü’l-i‘tidâldedir

i Sûdân'da bunların letâfeti meşhûrdur.⁵¹³ Ve kemâl-i zerâfeti mezkûrdur. Bir tâ'ifede bunların sabâhat ve melâhati gibi olmak ihtimâli değildir. Bunların içinde hüsnâ câriyeler olur ki üç yüz altûna dahî ziyâde bahâları olur. Hikayet olundu ki, Âba'l-Hasan nâm vezîrin yanında bunlardan bir câriye vâridi ki, kametde ândan hûb ve sûretde ândan mergûb ve şekil yönünden ândan mahbûb ve nâzik ândan endâmde ândan matlûb görülmüş değildir. Söze gelse fesâhat u beyânda ve belâgat-ı lisânda⁵¹⁴ Suhbânı ve İbli hayrân ve zerâfet ve melâhatde Hüsrev u Selmân'ı sergerdân kılırdı. Vezîr ânı dört yüz altûna almışdı. Ve âna 'azîm muhabbet itmişdi. Ve ba'zı eş'ârında bî-ihiyâr ânı medh idüb götürmüşdi. Ve bu câriyeyi satun almadın kuvveti gitmiş ve himmeti yetmiş ve mülâ'abeden fârig olmuşdı. Vaktâ ki ânı satun alub ânunla müzâca'a ve müvâfaka oldıysa lezzet-i nefsanîyye ve kuvvet-i şehvânîyye galebe idüb (40-a) mânend-i cevân ve kuvvet-i kemâkân 'avdet itdi. Şol hüsn-i mütâyebeden ki ânda müşâhede itdi.

Zarî;⁵¹⁵ bu dahî bir ulu şehirdir. Nîl suyu sahrâya döküldüğü yeredir. Ve anda taşdan bir ulu sanem konulmuşdur. İki elin göğsüne kaldırmışdı. Eydürler ki, bu sanem bir zâlim kişi idi. Hak Te'âlâ ânı halkın beddu'ası eclinden taş eyledi.

Ve Yılâk; bu dahî bir ulu şehirdir. Noba tâcirlerinin mecma'idır. Ve Habeşe bâzirgânlarının merce'idir. Veylâk'dan Cebel-i Cebbâr ile altı günlük yoldur. Ve bu taga Mısır'la Sûdân gemileri gelüb ulaşur.

El-Habeşe ve şehirleri bilâd-ı Hicâz'a mukâbildir. Ve ekseri Nasârâ milleti üzerinedir. Ve mâbeynleri deryâdır. Tûlen ve 'arzan vâsi' memleketdir. Ekâsire zamanında ehl-i İslâm evvel Yemen'e mâlik olmuşdur. Ve Vilâyet-i Habeşe'nün tevâşîleri sâyir ekâlîmin tevâşîlerinden efzaldir. 'Avratları gâyet-i cemâlde ve nihâyet-i i'tidâlde⁵¹⁶ ve edâ-i negamâtda ve letâfet-i kelîmâtda bî-nezîrlerdir. Ve ânun ma'rûf ve meşhûr şehirlerinden **Ka'berî** bu dahî memleket-i 'azîmedir.

⁵¹³ N. ve P. letâfet ve zerâfeti ve sabâhat ve melâhati gibi olmaz

⁵¹⁴ N. ve P. 'azubet-i lisânda

⁵¹⁵ N. ve P. Tarmi

⁵¹⁶ N. kemâl-i i'tidâlde

Necâşî'nün dârü'l-memleketidir. Ve ânda mûz agacı olur. Velâkin yemişin yemezler. Ve tavuğu aslâ tatmazlar.

Arzü'z-Zeyla'; cânib-i cenûbden Habeşe'ye mücâvirdir. Çok kavmdür. Ve ânlar dîn-i İslâm'a ve hayrât ve salâha inkıyâdları gâlibdür.

Arzü'n-Necid;⁵¹⁷ ve ânun ehl-i cânibi şimâlden Habeşe'ye mülâhık ve mülâsıkdır. Noba ile Habeşe mâbeynidir. Bunlar gâyet siyâh ve bî 'add-ı sipâhdır. Bedenleri 'üryân manend-i hayvândır. Ve putperestlerdir. Ve ânların memleketi gâyet vâsi' ve tâ'ife-i tüccâra müvâneset ve ülfetleri ve hüsn ve halkları şâyi'dir. Ve mâbeynlerinde *ülfet ve telattüfleri var. Ve memleketlerinde*⁵¹⁸ altûn ma'deni var. Ve etrâfında köyleri yok, ekser berriye hemân bir vâdîdir. Şehir gibi çokluk halk cem' olmuşdur. İsmine "Vâdî-i 'Îlâk" dirler. Suları kuyudandır, tatludur. Ve vilâyeti yumuşak kumdur. Yılın bir zamanında ayun gürresinde gice olıcak gavvasları olur. Kum içinde teber altûnün gözedirler. Rimâl arasında ziyâ virdüğü yerde nişân iderler. Sabâh olıcak gelüb nişân itdüğü kum depeciklerin kaldırub hecin develere yükledüb giderler. Yine ânı suyla yaykayub teber hâsıl iderler. (40-b) Ba'dehû bu teberi zibak ile mülgama idüb dahî potalarda zevb idüb⁵¹⁹ sebîke iderler. Ânların me'âşları ekser beyledir.

'Aydân⁵²⁰; 'Aydân sahrâsına mensûb olan sahrâya muttasıldır. Ve kutbü'l-ektâb Ebu'l-Hasan eş-Şâzelî'nin rahimehullâh merkâde-i münevveri ol sahrâdadır. 'Azîm ziyâretgâhdır. Ânun ma'rûf ve meşhûr yolu yokdur. Cümle rimâli seyyâledir. Hemân taglarla istidlâl idüb giderler. Çok vakt olur ki, ânun delîli mâhir ve hâzık iken hatâ ider. Ve 'Aydân bir latîf zîbâ şehirdir. Berr u bahirden tüccârın mecma'ı ve sâyir halâyıkın merce'idir. Velâkin bey' u şîrâ ve terâzü ahvâlin bilmezler. Hemân 'aded-i derâhimile te'âmül iderler. Mışır sultânı cânibinden ânda vâlî konulmuşdur. Ânun cibâyetin iki kısım eder. Birin kendülere ve birin sultân için zabt ider. Ve

⁵¹⁷ P. Arzü'z-Zeyla'. Bkz. İbnü'l-Verdî, a.g.e., s. 70'de Becce'dir.

⁵¹⁸ *...* P. nüshasında yok.

⁵¹⁹ P. potiye koyub zevb iderler

⁵²⁰ 'Ayzab olmalıdır. Bkz. İbnü'l-Verdî, a.g.e., s. 71
Hamevî, a.g.e., s.171.

Mışır⁵²¹ ‘âmili ânların me‘âşî ahvâline kıyâm göstermekde *iltizâm itmüştür ve Becce ‘âmili dahî ânlarla*⁵²² himâyet idüb Habeşe‘den bal, yağ ve incir getirüb taşırlar. Ve bununla Hicâz ortası ‘arz-ı bahrdır. Ve Becce ile Noba ortasında bir kavm vardır ki ânlarla Beliyyûn dirler. Ehl-i ‘azim ve sâhib-i şecâ‘at tâ‘ifedir. Ve ânun etrâfında olan kavm anlardan heybet alurlar. Ve haşyet iderler. Ve ol kavm Yehûdîlerdir. Havâric-i Nasârâ‘dan Ya‘kûbiyye mezhebi üzerelerdir.

Arz-ı Berber ol Arz-ı Noba‘ya muttasıldır. Ve Yemen şehrine mukâbilidir. Ve ma‘mûr köyleri var. Birbirine mülâsıkdır. Ânda bir tağ var “Kâkûnî” dirler. Ve ol tağın yedi bâşı var. Şöyle ki kendûden ayrılmışdır. Ve kırk dört mîl deryâda uzanmışdır. Ve bu tağın bâşında kasabalar ve göçek⁵²³ şehirler vardır, ânlarla hâviye dirler. Ve Berber tâ‘ifesinin ba‘zısı kurbagayı ve haşerât-ı arzı ve maymûnları yerler. Ve ellerine ağ alub deryâda yüzüb bâlık avlarlar.

Ve bu arzın kurbı ‘Arz-ı Ektâh‘dır.⁵²⁴ Sind memleketinin mukâbilidir. Ve bunların arası deryâdır ki, ol bahr-i Fâris‘dir. Bunlar Sûdân halkının gâyet siyâhlarıdır. Cümlesi putperestdir. Ammâ gâyet şeci‘ tâ‘ifedir. Öküzlere binüb birbiriyle muhârebe ve mukâtele iderler. Ânınçün ki yerlerinde ve iklimlerinde at ve katır ve deve olmaz. Mes‘ûdî eytdi, ben bu tâ‘ifenin öküzlerin gördüm deve gibi çökdürüb yükledürler. Ve bunların meskenleri (41-a) sekâletü‘z-zeheb nâm mevzû‘a mansab halîcin haddindendir.

El-Vâku‘i-Vâk⁵²⁵ yerleri vâsi‘ ve köyleri ma‘mûrdur. Ve her köyü havz üzerinedir. Ya‘nî çok yeri müştemildir. Ve altünü çok ve cihet-i me‘âşî ferâvân ve ‘acâyib-i bî-pâyândır. Bunların yerinde aslâ soğuk olmaz. Yağmur dahî yağmaz. Sûdân şehirlerinin ekseri böyledir. Bunlarda gemi olmaz, velâkin ‘Ammân‘dan gelür. Ve ticarete gelenler bunların evlâdın ugurlayub hurma için şehirlerde satarlar. Ve Bilâd-ı Zenc‘in halkı gâyet çoklukdur. Eydürler bunların pâdşâhı üç yüz bin atluya mâlikdir. Bunların cümlesi öküze binerler. Ve bunların ikliminden yukarı Cebel-i

⁵²¹ N. Bece

⁵²² *...* N. nüshasında yok.

⁵²³ N. ve P. gökçek

⁵²⁴ P. Arzû‘n-Nah

⁵²⁵ P. El-Vakvâk

Maksemde⁵²⁶ Nîl suyu iki bahş olur. Ve bunların halkı ekser dişlerini keskin iderler. Ve anladurlar berrâk olsun için ve bunlar fil dişi ve kaplân derisin ve ibrişim satarlar. Ve bir cezîreleri vardır, ândan boncuk çıkarub dakınurlar. Ve aralarında bey' iderler. Ânunla te'âmül iderler. Ve memleketleri vâsi'dir. **Hikayeti Şehr-i Vakvâk** Ka'bü'l-Ahbâr eydür. Hak celle ve alâ 'Îsâ Peygambere 'aleyhi's-selâm vahiy eyledi. Eytdi ki, Vakvâk didükleri şehre varub kavmini İslâm'a da'vet eyle. Be-dürüstî ânlar benim rızkım yerler. Ve bundan gayriye taparlar. Yine ben ânları beş hasletleri ucundan mu'âhaze ve 'ikâb itmezsin. 'Îsâ eytdi, Yârab bana haber vir. Ol beş haslet nedir? Hak Te'âlâ eytdi, evvelâ biri budur ki pîr kişilerine⁵²⁷ muhabbet iderler. Bir kimesne ki pîrlere muhabbet itse ben ânı dünyadan çıkarmazın, illâ ki mü'min çıkarurın. İkinci budur ki 'avratları erlerine muhabbet iderler. Ve oğlanlarına gökçek terbiyet eydürler. Ve kankı 'avrat ki böyle itse dünyadan kâfir çıkmaz. Üçüncü budur ki içlerinde emâneti hıfz iderler, ânlarda hıyânet olmaz. Bir kimesne emânete hıyânet itmese dünyadan çıkamaz illâ ki mü'min olub koyar. Dördüncü budur ki aralarında birbirine hüsn-i hulk gösterirler. Bir kimesnenün hulku gökçek olsa dünyadan ol çıkamaz illâ mü'min olduğu hâlde çıkar. Beşinci kuvvet⁵²⁸ |yevmiyeleriyle kanâ'at iderler|⁵²⁹ (41-b) Ve irtenin gam ve gussasın çekmezler. Pes ben severin ki bu haslet ânlardan zâyi' olmaya ve 'abes yere gitmeye. Pes 'Îsâ 'aleyhi's-selâm turub ol şehre gitdik de İblîs 'aleyhi'l-la'ne mukaddemen ânda varub ol şehrin ehline igvâ idüb eytdi ki, 'Îsâ size gelse gerek. Sizi rabbinizden gayrı tanrıya da'vet itmeğe. Pes bunlarda silâhların kuşanub ve atlarına süvâr olub taşra yola çıkdılar ki Hazret-i 'Îsâ'yla cenk ideler. Pes Hak Sübhânehû ve Te'âlâ ânı şöyle saklıyub şehr içine şöyle girdi ki kimse ânun girdiğin aslâ bilmedi ve görmedi. Dahî evlerden birinin içine girdi ki ol ev bir kârınun evi idi. Kârı 'Îsâ'yı göricek eytdi, 'Îsâ didükleri sâhir sen misin ki halkın gözlerin sihirle bağılyub şehre girdin didi. 'Îsâ 'aleyhi's-selâm eytdi, ben sâhir değilim velâkin benüm rabbim ve perverdigârım kâdirdir ki kaçan ben sana du'â idem kârı iken seni tâze kız oğlan eyleye. Kârı eytdi, pes imdi du'â eyle. 'Îsâ 'aleyhisselâm⁵³⁰ eytdi; bana inanub Rabbime îmân getürürsen. ⁵³¹ Kârı eytdi, ne'am,

⁵²⁶ P. Makseminde

⁵²⁷ N. ya'nî kocalarına

⁵²⁸ P. haslet kuvvet-i yevmiyelerine kanâ'at iderler

⁵²⁹ N.

⁵³⁰ N. ""aleyhi's-selâm" yok.

⁵³¹ N. getürsen P. getürür müsün ?

getürürin didi. 'Îsâ eytdi, arduna bak dıcek hemân on iki yaşında olan kız gibi gâyet ahsen suretle.⁵³² Vaktâki kârı bu hâleti gördü, eytdi; Yâ Rasûlallâh Allâh'a îmân getürdüm ki birdir şerîki yokdur. Sen dahî gerçek peygambersin. Kanı Rabbin bana göster ki âna secde ideyim. Pes 'Îsâ 'aleyhisselâm âna kible tarafın gösterdi,⁵³³ kârı dahî secde itdi. Ândan bâşun kaldırub aqlamaga başladı 'Îsâ 'aleyhisselâm eytdi, niye ağlarsın? Eytdi, benüm bir kerîhu'l-manzar, galîzü'l-kalb oglum vardır. Şimdi bu sâ'at bunda gelse gerekdir.⁵³⁴ Ve geldiği sâ'at amîn virmeyüb seni öldürse gerekdir. Ânınçün ağlarım didi. 'Îsâ 'aleyhisselâm eytdi, vay sana! Ol beni öldürmeğe kâdir değildir, 'azîzü'l-cebbâr Hüdâvendim benümle (42-a) biledür. Bunlar bu sözde iken gördüler kılıcın dakınmış çıkageldi.⁵³⁵ 'Îsâ âna eytdi, vay sana ey yiğit! Niçün Rabbine tapmazsın? Tâ çolak⁵³⁶ elüni sahîh eyle. Meğer ânun sol eli sakat olmuş idi. *Çün bu sözü işitdi*⁵³⁷ eytdi, ey kişi Rabbin kâdir midir? Ki benim elimi sâg ide. Eytdi anana bak ki, kârı iken nice tâze olmuşdur. Ol dahî anasına bakub eytdi,⁵³⁸ ey ana! Bunun du'âsıyla mı tâze nevcivân⁵³⁹ oldun. Anası⁵⁴⁰ eytdi, ne'am. Pes⁵⁴¹ 'Îsâ eytdi, di imdi⁵⁴² Rabbine du'â eyle ki benüm elimü sâg eylesün. *Tâ ben dahî Rabbine ve sana îmân getürem.*⁵⁴³ Pes 'Îsâ elin kaldırub Hak Te'âlâ'ya du'â itdi. Hemândem ol sâ'at içinde eli sâg oldu. Şükürler idüb Allâh'a ve 'Îsâ'ya îmân getürdi.⁵⁴⁴ Ândan sonra 'Îsâ 'aleyhi's-selâm âna eytdi, imdi⁵⁴⁵ yürü bu şehrin pâdşâhına var, hiç aslâ havf eyleme dahî eyt ki,⁵⁴⁶ Allâh'a îmân getür ki birdir, şerîki yokdur. Yohsa bu kılıcla bâşını iki pâre iderin, böyle dıcek ol seni öldürse gerekdir, gerü ben seni ihyâ iderin. Hattâ üç keresin öldüre her def'ada Allâh izniyle gerü ben seni ihyâ iderin.⁵⁴⁷ Ândan sonra pâdşâhın kızın sana alı virürin ki hâtunun ola. Pes yiğit andan çıkub pâdşâha vardıkda halk bunun elin sahîh göricek ve yüzü

⁵³² N. ahsen ve sûretde oldu.

⁵³³ N. gösterüb secde eytdi

⁵³⁴ N. gelse gerek dahî seni öldürür.

⁵³⁵ N. Pes bir sâ'at eylenmeden bir kişi kılıcın dakınmış içeri girdi.

⁵³⁶ Metinde kulak olarak geçiyor.

⁵³⁷ *...* N. nüshasında yok.

⁵³⁸ N. böyle dıcek âna eytdi

⁵³⁹ P. civân

⁵⁴⁰ N. "anası" yok.

⁵⁴¹ N. "pes" yok.

⁵⁴² N. "di imdi" yok.

⁵⁴³ *...* N. nüshasında yok. İşidi Allâh'a îmân getürürsen eytdi ne'am.

⁵⁴⁴ P. Allâh'a şükr idüb 'Îsâ'ya îmân getürdi

⁵⁴⁵ N. "imdi" yok.

⁵⁴⁶ N. hiç havf itmeden eyt ki

⁵⁴⁷ N. ben seni ba'zen Allâh her def'ada yine diri iderim

kabîh iken hûb sûretlu olmuş. Eydiler ‘Îsâ buna sihr idüb ânı bu hâlete getürmüş ola mu?⁵⁴⁸ Pes yiğit pâdşâha vardıkda pâdşâh ânı eyle göricek, ‘Îsâ buna tamâm sihir eylemiş didi. Yiğt eytdi, çok sözü ko Müslümân ol ve Allâh’a îmân getür. Yohsa seni bu kılıç ile iki pâre iderün didi. Eyle dıcek pâdşâh ğazaba gelüb emr itdi ki ânı katlide.⁵⁴⁹ Halk üşüb ânı katl itdiler anası bunu işidicek feryâd u zârî⁵⁵⁰ idüb çağırdı. ‘Îsâ eytdi, feryâd itme⁵⁵¹ yürü var ânun libâsından bir pâre getür.⁵⁵² Varub getürdi. ‘Îsâ ‘aleyhi’s-selâm ânın üzerine bir nesne okudu. Hemândem yiğit⁵⁵³ diri oldu. Evvelinden dahî hûb oldu. ‘Îsâ ‘aleyhi’s-selâm âna eytdi, katl oldugundan sonra ne gördün? Eytdi, (42-b) nolaydı yine dirilüb dünyaya gelmiyeydim ve ânda gördüğüm râhat ve ne’îmden ayrılmıyaydım. ‘Îsâ ‘aleyhi’s-selâm eytdi, yürü var yine pâdşâhı evvelki gibi dîn-i İslâm’a da ‘vet eyle hattâ pâdşâh ânı iki def’a katl idüb âteşde ihrâk eylese gerek. Ve ‘Îsâ ‘aleyhi’s-selâm bi iznillâh ânı yine ihyâ ide. Üçüncü def’a pâdşâha eyde Tanrı buyruğuyla kızını bana vir yohsa bu kılıc ile bâşunı keserin dıcek⁵⁵⁴ pâdşâh vezîrlere eytdi,⁵⁵⁵ bundan ‘âciz oldum buna ne çâre⁵⁵⁶ ideyin? Vezîrler eytdi,⁵⁵⁷ kızına vâfir cihâz⁵⁵⁸ taleb eyle, ola ki bu makûle kelimâtdan ‘âciz olub ferâgat eyleye. Sen dahî râhat olasin. Pâdşâh dahî eytdi, *kızımı çiftlenmek istersen yürü var, bin deve yükü altûn ve gümüş getür, tâ ki*⁵⁵⁹ kızımı sana virem güveygüm olasin.⁵⁶⁰ Yiğit dahî ‘Îsâ’ya gelüb bu haberi didi.⁵⁶¹ ‘Îsâ eytdi, yürü pâdşâha eyt ki benümle emîn gönder. Ol mâlı zabt eylesün, dilediğün cümle virem. Pes yiğit pâdşâha gelüb bunı didükde pâdşâh⁵⁶² ânı masharalığa aldı. Yine bu cümle ile on nefer âdem gönderüb yiğit ânları alub yine ‘Îsâ’ya geldi.⁵⁶³ Pes ‘Îsâ ‘aleyhi’s-selâm eytdi, benümle gel ve ol emînler dahî gelsinler. İşbu tagın felân yerinde turasız. Ve ben gizlenem gerek tâ ki gelen âdemler beni görmesün. Velâkin sen elüne

⁵⁴⁸ N. getürmüş müdür?

⁵⁴⁹ N. katl itdiler. P. katl ideler

⁵⁵⁰ P. figân

⁵⁵¹ N. giydüğü

⁵⁵² N. kârı

⁵⁵³ N. oğlu

⁵⁵⁴ N. kılıcı alub seni depelerin dıcek

⁵⁵⁵ P. ide

⁵⁵⁶ N. “çâre” yok.

⁵⁵⁷ P. “eytdi” yok.

⁵⁵⁸ N. cihar

⁵⁵⁹ *...* P. nüshasında yok.

⁵⁶⁰ N. didi

⁵⁶¹ N. vircek

⁵⁶² N. “pâdşâh” yok.

⁵⁶³ N. anlarıunla ‘Îsâ’ya geldi

'asâ alub ol tağa urub idesün. Eğer 'İsâ peygamber hak ve sâdık ise bu tağdan *bin aded ak develer çıksunlar. Cümlesi altın ve gümüş ile yüklenmiş ola. Pes sana ol tagdan*⁵⁶⁴ bir kapu feth ola⁵⁶⁵ ve bu develer cümlesi yularuyla birbirine katârlanmış olalar. Kaçan kim bu develer yüzer yüzer çıkalar. Sakın yularına değmeyesin hattâ ol tagdan ez'âfu muzâ'af *diledükden ziyâde katâr katâr develer çıkalar.*⁵⁶⁶ Şöyle ki sahrâ ve berârî ve cibâl ve vâdî mâlâmâl ola. Vaktâ ki bu mezkûrât bi-iznillâh zuhûra geldi. Pâdşâh te'accüb idüb cümle⁵⁶⁷ şehir halkıyla bu mu'cize-i kübrâyı⁵⁶⁸ göricek cümlesi cân u dilden îmâna gelüb İslâmların gökçek ve i'tikâdların sahîh kıldılar. Ve pâdşâh dahî kızın yiğide virüb güvegü⁵⁶⁹ (43-a) idindi ve mesrûr olub eytdi ki:⁵⁷⁰

⁵⁷¹ الحمد لله الذي هدانا للإسلام وانقذنا من الشرك والآثام. وجعلنا من أمة نبيه عليه الصلوة والسلام.

Pes imdi ne bahtlu ve se'âdetlü ol kimse ki bu kıssadan 'ibret alub tefekkür ide. Ve Hak sübhânehu ve Te'âlâ hazretine kemâl-i tevekkül-i birrle hüsn-i yakîn hâsil eyleye ki hüvallahü'l-Kâfi ve'l-Kâdir 'alâ mâ-yeşâ. Ve dahî Vakvâk bir agacdır ki Hindistân cezîrelerinde olur. |Yüz zirâ' mikdârı boyu olur. Kalkân gibi yassı cenkârî yaprâğı olur.|⁵⁷² Ol yaprâkların âdem bâşı gibi bâşı var ve gözleri ve burnı agzı ve kulâkları vardır kaçan yel esse budâkları eğilür baldırlarına iner birbirine dokundukda hemân vakvâk âvâzı kopar.

أسدي فرمايد، جو ناکاه وزيدي يکي بادتيز قندمي⁵⁷³ \ دان بيشه برخاستي رستخيز سر شاخها سوي ساق

آمدی \ وزان هر سوي وقواق آمدي

Arzü'd-Demâdem; bunların şehri dahî Nîl suyu üzerindedir. Zenc ile mütekâribdir. Ve Demâdem kavmi Sûdân'ın şerlüsüdür. Ânların üzerine her vakt asker gelüb kıtâl iderler. Ve evlâdın esîr ve mâlların yağma iderler. Ve ânlar bir mühmel tâifedir ve memleketlerinde zürrefâ çok olur. Ve zürrefâ bir canavardır ki kitâbın aşğasında hayvânât zikr olunduğu yerde beyân olunur. İnşallâhü Te'âlâ. Ve

⁵⁶⁴ *...* P. nüshasında yok.

⁵⁶⁵ N. olsa gerek

⁵⁶⁶ *...* P. nüshasında yok. P. diledüğü kadar ziyâde

⁵⁶⁷ N. "cümle" yok.

⁵⁶⁸ N. "kübrâ" yok.

⁵⁶⁹ N. ahdine vefâ idüb kızın ol yiğide virüb güvegü idindi

⁵⁷⁰ N. ve P. "ki" yok.

⁵⁷¹ "Bizi İslâm'a yönlendiren, şirkten ve günahlardan kurtaran ve Peygamberine (salât ve selâm onun üzerine olsun) ümmet eyleyen Allâh'a hamd olsun."

⁵⁷² N.

⁵⁷³ P. قندمي yok.

Nîl suyu arz-ı Mısır'a ânda müteferrik olur. Ve bir bölügi zenc tarafına ayrılıb gider ve dahî Bahr-ı Muhîte varub girer.

Seķâletü'z-Zeheb⁵⁷⁴; bu dahî 'arz-ı Zence mucâvirdir. Maşrık tarafından gâyet vâsi' yerdur.⁵⁷⁵ Ânun⁵⁷⁶ taglarında demür ma'deni vardır. Ol yerin halkı demürü çıkarub Hindîler dahî ânda gelüb vâfir bahâyla satun alurlar. Eğer çi ki⁵⁷⁷ vilâyet-i Hind'de dahî demür ma'deni vardır. Velâkin bu iklimin demüri iyü ve sahîhdür. Hindîler bu demüri tekrâr kâl idüb sâf iderler dahî polad eylerler ki gâyet katıg olur ve bu⁵⁷⁸ şehr-i Seķâletü'z-Zeheb'de kılınclar işlenür ki Hindî kılınca⁵⁷⁹ mu'âdil olur. Ve arz-ı Seķâle'nün 'acâyibinden teber ânda çok olur. Şöyle⁵⁸⁰ her teberin vezni iki miskâl olur üç dahî olur. Bu cümle ile hâtonları kat'â altûn takınmazlar hep bakır takınurlar. (43-b) Bakır altûn üzerine tercîh iderler. Ve Arz-ı Sekâlibe⁵⁸¹ Arz-ı Vakvâk ile mucâvir ve mülâsıkdır.

Arzu'l-Hicâz; Hâbeşe'ye mukâbildir. Bu ikisünün⁵⁸² mâbeyni deryânun 'arzıdır. Ve ânun meşhûr şehirlerinden Mekketü'l-Müşerreffe zâdehâ'llâhü şerefen ve ta'zîmen. Ve⁵⁸³ li züvvârihâ şevkan ve tekrîmen. Kur'ân-ı 'Azîm'de ümmü'l-kurâ diyü mezkûrdur. Ebu'l Ferec Hâfız rahimehullâh Kitâb-ı Behcetü't-Tevârîh'de eydür, beytü'l-harâm⁵⁸⁴ kıssasın beyân eyler. Eydür ya'nî ol Ka'be, Mekketü Haramî'dir. Ve İslâm'ın ka'besi ve mü'minlerin kıblesidir. Ve hac erkân-ı dînin yeridir. Ve 'ulemâ rahimehumullâh Beytü'l-Harâm'ın ibtidâ'i binâsında ihtilâf itdiler. Bunda üç kavlı var. Be-dürüstî Hak sübhânehu ve Te'âlâ bir zamanda ânı vaz' eyledi ki, bir kimsenin binâsı ânda değil iken ve Âdem nebî 'aleyhisselâm halk olmazdan evvel. Ebû Hureyre raziyallâhü anhü eytdi, Ka'be su üzerinde hasefe idi, ya'nî bir kızıl depecik idi. Üzerinde iki bin melek⁵⁸⁵ yeryüzü yaratılmazdan evvel iki

⁵⁷⁴ Bkz. İbnü'l-Verdî, a.g.e., s. 72'de Sefâletü'z-Zeheb.

⁵⁷⁵ N. vâsi'dir

⁵⁷⁶ N. ve P. ve anun

⁵⁷⁷ P. "ki" yok.

⁵⁷⁸ N. "bu" yok.

⁵⁷⁹ P. kılınca ile

⁵⁸⁰ N. ve P. şöyle ki

⁵⁸¹ P. Sekâle

⁵⁸² N. ve ikisünün

⁵⁸³ P. "ve" yok.

⁵⁸⁴ N. beytü'l-harâm binâsı.

⁵⁸⁵ N. ve P. iki melek

bin yıl Allâhu Te'âlâ hazretine tesbîh iderlerdi.⁵⁸⁶ İbn Abbâs raziyallâhü anhümâ eytdi;⁵⁸⁷ yerler ve gökler halk olmazdan evvel 'arş⁵⁸⁸ su üzerinde idi. Hak Te'âlâ bir yel viribdi su ıztırâb idüb hareket itdi. Pes Beytullâh yerinde bir depecik zâhir oldu. Gûyâ ki yer kubbe idi. Pes Hak Te'âlâ yeri ânın altından döşeyüb uzatdı. Mücâhid eytdi rahimehullâh, Hak Teâlâ celle ve 'alâ yeryüzünden bir nesneyi yaratmazdan evvel iki bin yıl evvel Ka'be'nin yerin halk itdi.⁵⁸⁹ Ve bunun kavâ'idi ya'nî temeli arz-ı süflîdedir. Ka'bu'l-Ahbâr eytdi rahimehullâh, Ka'be⁵⁹⁰ yeryüzünde gussâ idi. Yeryüzü halk olmazdan kırk yıl⁵⁹¹ evvel ve ğusâ seyl üzerinde olan çörçöpe dirler.⁵⁹² Yine İbn Abbâs Rasûlullah sallallâhu 'aleyhi ve sellemden rivâyet ider ki, Âdem nebî 'aleyhisselâm dünyaya inmezden evvel Ka'be cennet yâkûtlarından bir yâkût idi. Ol vakt ki Âdem 'aleyhisselâm cennetden çıkub yeryüzüne indi. Hak Te'âlâ celle ve 'alâ Haceru'l- Evsed'i ânun üzerine indirdi. Pes alub (44-a) ol yâkûta zamm itdi ki ânunla cennetde ünü dutmuşdu.⁵⁹³ Dahî Âdem hac itdi. Ferişteler eytdiler, "Yâ Âdem biz bu beyti senden evvel iki bin yıl hac itdik." Pes Âdem eytdi, "Yâ Rab bunı ma'mûr kıl benim zürriyetimden." Hak Te'âlâ vahy eyledi kim⁵⁹⁴ "Yâ Âdem bu beyti ma'mûr idem senün zürriyetinden kim⁵⁹⁵ ismi İbrâhîm'dir." Onuncu kavıl budur ki Ka'be'yi feriştehler binâ itdi. Câfer-i Bâkır eytdi, vaktâ ki melâ'ike eytdiler.

⁵⁹⁶ أ تجعل فيها من يفسد فيها

Hak Sübhânehu ve Te'âlâ ânlarla ğazab eyledi. Pes bunlar 'arşa sığınub günâhdan kurtulmak dilediler. Ve Ka'be'yi tavâf idüb Hak Te'âlâ'nın rızâsın temannâ itdiler. Pes Hak Te'âlâ ânlardan râzî oldı. Ve eytdi, "Benüm için yeryüzünde bir ev binâ idün her kimseye kim ben ğazab itmüş olam şöyle ki bu eve gelüb sığına⁵⁹⁷ ânı afv idem." Nitekim⁵⁹⁸ siz benim arşıma sığındınız.⁵⁹⁹ Üçüncü

⁵⁸⁶ N. ... hazretine ânda tesbîh iderler.

⁵⁸⁷ N. ve P. raziyallâhü anhâ eytdi, vaktâki

⁵⁸⁸ P. arz

⁵⁸⁹ P. eyledi

⁵⁹⁰ P. Ka'betullâh

⁵⁹¹ P. "kırk yıl" yok.

⁵⁹² N. çörçöbdür.

⁵⁹³ N. tutmuşdu

⁵⁹⁴ N. ve P. ki

⁵⁹⁵ N. ve P. ki

⁵⁹⁶ "Onda bozgunculuk yapacak birini mi yaratacaksın?" Bkz. Bakara (2), 30.

⁵⁹⁷ P. sığınalar

⁵⁹⁸ N. nite

⁵⁹⁹ N. geldiniz

kavl be-dürüstî Âdem Nebî 'aleyhi's-selâm vaktâ ki cennetden çıktı. Hak Te'âlâ âna vahiy eyledi.⁶⁰⁰ "Benüm için bir ev binâ eyle ve ânun çevresin tavâf eyle kim.⁶⁰¹ Nitekim⁶⁰² 'arş çevresinde meleklerim tavâf itdüğün görmüşsin.⁶⁰³ Pes Âdem binâ eyledi. Ebû Sâlih 'Abbâs'dan raziyallâhu anhü rivâyet eyledi.⁶⁰⁴ Eydür Âdem 'aleyhi's-selâm Ka'be'yi⁶⁰⁵ beş tağdan yaptı.⁶⁰⁶ Lübnân, Tûr-ı Sînâ⁶⁰⁷ ve Cûdî ve Hîrâ⁶⁰⁸ ve Tûr-ı Zeytâ.⁶⁰⁹ Vehb bin Münebbih eytdi, Âdem 'aleyhi's-selâm fevt olıcak oğulları tâş ile ve toprağla yaptılar. Tûfân-ı Nûh oldukda yerinden koparıb yıkdı. Mücâhid eytdi, garkdan sonra Ka'be yeri Ekmeh Hamrâ idi. Seyl ânun üzerin örtmedi. Mazlûm olan⁶¹⁰ ve gussalular⁶¹¹ gelüb ânda du'â⁶¹² eydürlerdi. Du'âları makbûl ve gussaları zâyil olurdu. Kâle'llâhu Te'âlâ⁶¹³

وإذ يرفع إبراهيم القواعد من البيت وإسماعيل⁶¹⁴

Pes Ka'be'nin⁶¹⁵ binâsı Hazreti İbrâhîm'e ve İsmâ'il'e mensûb oldu. Tûfândan sonra⁶¹⁶ Ka'be'yi binâ iden bu ikisidir. Ya'nî temelin evvel⁶¹⁷ bu ikisi örmüşdür 'aleyhüme's-selâm.⁶¹⁸ Ve temâm itdükdüden⁶¹⁹ sonra İbrâhîm ve İsmâ'il ve İshâk ve İbrâhîm'in hâtûnı Sâra ve İsmâ'il'in anâsı Hâcer bunlar Ümmet-i Muhammed'den 'aleyhi's-selâm her kim ki gelüb bu beyti tavâf iderse yâ Rab sen⁶²⁰ yârlığa diyü du'â itmüşdür.⁶²¹ Hazreti İbrâhîm Ümmet-i Muhammed'in⁶²² pîrler için ve İsmâ'il orta

⁶⁰⁰ N. ki

⁶⁰¹ P. "kim" yok.

⁶⁰² N. niteki

⁶⁰³ P. görmüşsüz

⁶⁰⁴ P. ider

⁶⁰⁵ P. Ka'be-i Şerifi

⁶⁰⁶ P. Bunlar zikr olunur

⁶⁰⁷ N. ve Tûr-ı Zeytâ

⁶⁰⁸ P. Cira

⁶⁰⁹ N. "Tûr-ı Zeytâ" yok.

⁶¹⁰ N. olanlar

⁶¹¹ P. gussalu olanlar

⁶¹² P. du'â u senâ

⁶¹³ P. Kâle'llâhu Tebârek ve Te'âlâ

⁶¹⁴ "İbrahim ve İsmail Ka'be'nin temellerini yükseltiyordu." Bkz. Bakara (2), 127.

⁶¹⁵ P. Ka'be-i Şerif'in

⁶¹⁶ P. Nûh Tûfânından sonra

⁶¹⁷ P. "evvel" yok.

⁶¹⁸ P. 'Aleyhüme's-salâtü ve's-selâm

⁶¹⁹ P. itdiklerinden

⁶²⁰ P. sen ânı

⁶²¹ N. ve P. itmüşlerdir

⁶²² P. "Muhammed" yok.

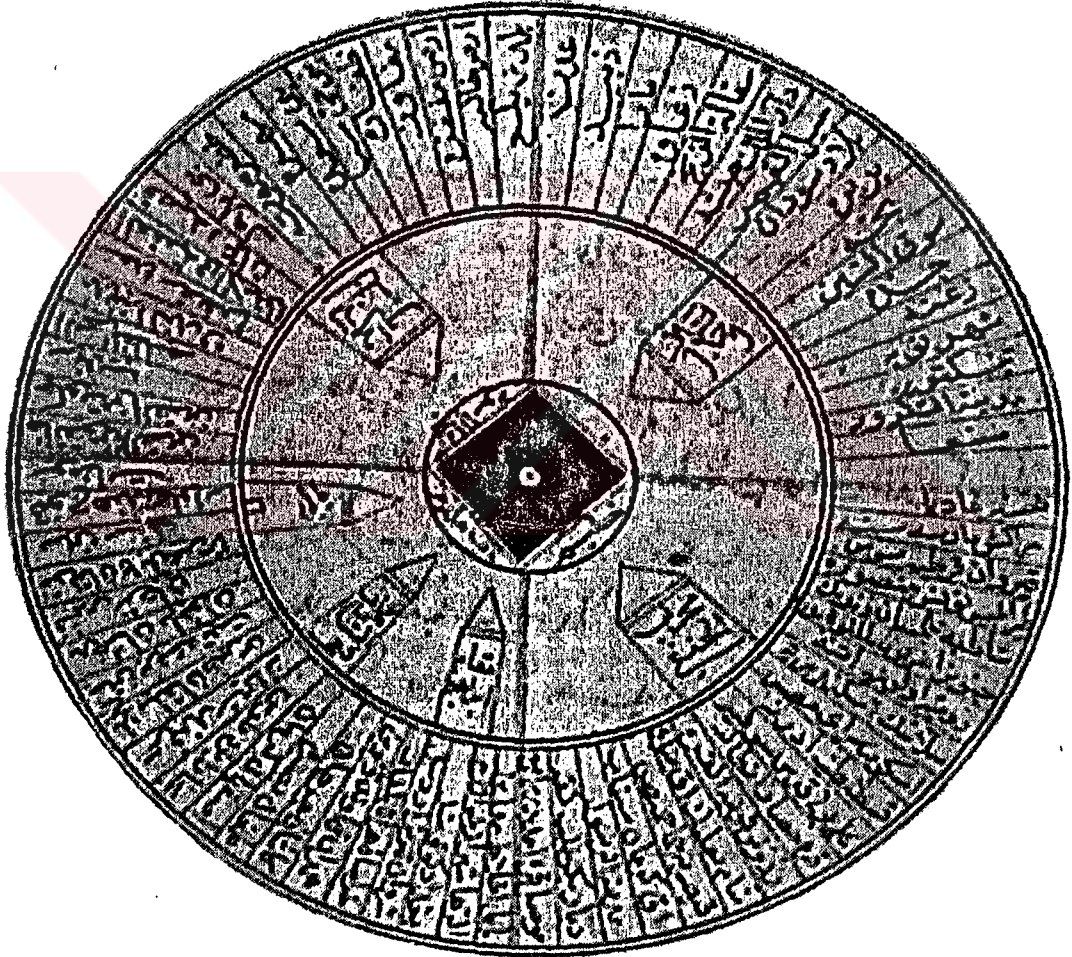
yaşında olanlar için ve İshâk yiğitler için ve Sâra hâtûnlar için (44-b) ve⁶²³ Hâcer câriyeler için her biri du'â kıldıkda⁶²⁴ ânlar âmîn demişlerdir. Ânınçün teşehhüdde

اللهم صل على محمد وعلى آل محمد. وبارك على محمد و على آل محمد وارحم محمدا وعلى آل محمد كما

صليت وسلمت وباركت وارحمت⁶²⁵ وترحمت على إبراهيم وعلى آل إبراهيم. ربنا إنك حميد مجيد.⁶²⁶

okumak mesnûn oldu.

MÎSÂLÎ KA'BE-İ MÜKERREME

⁶²³ N. "ve" yok.

⁶²⁴ P. kıldıkda sâyirler du'â u senâ ve âmîn demişlerdir

⁶²⁵ P. رحمت

⁶²⁶ Allahım, Muhammed'e ve Muhammed'in yakınlarına salât eyle. Muhammed'e ve Muhammed'in soyuna bereket ihsan eyle ve Muhammed'e ve Muhammed'in yakınlarına merhamet eyle. Tıpkı İbrahim'e ve İbrahim'in soyuna salât ettiğin, selâmet ve bereket ihsân ettiğin, merhamet eylediğin ve acıdığın gibi. Rabbimiz sen hamde ve övgüye en çok lâyük olansın.

Yesrib, Medîne-i Münevvere'dir. Resûl 'aleyhi's-selâm ismini Tayyibe kodı. Mekke'den hicret itdüğü yerdir. Ve Resûlullâhın mezâr-ı şerîfi ve merkade-i münevveri ândadır. Sahrâda vâki' olmuşdur. Gâyet latîf şehirdür. Zaman-ı kadîmde (45-a) hisârın Nûreddîn-i Şehîd yapmışdır. Velâkin gâyet münderes olmuş idi. Sonra Sultânü'l-İslâm ve'l-müslimîn gâmiu'l-kefere ve'l-mütemerridîn Sultân ibn Sultân Süleymân bin Selîm Hân e'azzevellâh ensârehu ve zâ'afe iktidârahu⁶²⁷ târîh-i nebevînün dokuz yüz kırk dördünde kal'asın ta'mîr idüb ve etrâfın⁶²⁸ te'kîd ü teşhîd⁶²⁹ eyleyüb ve ânda bir âlî imâret binâ idüb⁶³⁰ civâr-ı mezâr-ı Hazreti Rasûlullâh'a ilticâ iden fukarâ ve zu'afâsına kemâl-i şefkat ve erâmil ve eytâmına tamâm-ı merhamet idüb sabâh ve revâhda muhtâcına⁶³¹ sofrâ çekilüb Habîbullâh'ın yüzü suyuna riâyetler olunub gadâ ve ışâda du'âlar⁶³² ve senâlar kılınur.⁶³³

تقبل الله خيراته وضعف حسناته⁶³⁴

NAZM

رب عمره الى يوم القيام

فايد الدنيا على هذا النظام⁶³⁵

Ve Medîne-i Resûlullâh'ın havâli⁶³⁶ ve etrâfi ekser nahlistân ve mezârîğ ve bostandır. Hurması kemâl-i halâbetde ve meyvesi nihâyet-i tarâvetdedir. Ve ânun kurbunda Vâdî'ül-'Aķîk dirler bir kal'ası⁶³⁷ ve ânun dahî çevresi⁶³⁸ ekser hurma agaclarıdır. Ve Vâdî'üs-Şufarâ dirler. Bu dahî kesret-i hurmayla erâste⁶³⁹ ve mezarîğ dilküşâyla pîrâstedir. Bakî' dahî kezâlik Vâdî'ül-Ķurâ dirler iki tagın arâsında bir kal'adır. Taşdan oyulmuş evler var. Ve ol nevâhiye Eşâlib dirler. Şemûd ânda mekân idinmiş imiş. El'ân Şemûd'un kabri anda⁶⁴⁰ bellüdüdür. Ve Dûmetü'l-Cendel dirler bir

⁶²⁷ P. ikdârahu

⁶²⁸ P. ta'mîr ve tecdîd ve etrâfın

⁶²⁹ P. teşyîd

⁶³⁰ P. eyleyüb

⁶³¹ P. muhtâca

⁶³² N. ve P. du'â

⁶³³ N. kılub

⁶³⁴ Allah onun hayırlarını kabul buyursun ve iyiliklerini kat kat artırsın.

⁶³⁵ Rabbim ona Kıyamet Günü'ne dek ömür ver / Dünyaya bu nizam üzere iyilik bahşet.

⁶³⁶ P. havl

⁶³⁷ N. ve P. var

⁶³⁸ P. ve ânun çevresi dahî

⁶³⁹ P. âresdete

⁶⁴⁰ N. ândadır

sarb hisârdır. Ve latîf karyedir. Taşdan oyulmuş muhkem kal'ası vardır.⁶⁴¹ Ve Fedek nâm kal'a ki Resûlullâh'a mahsûsdur, sallallâhü 'aleyhi ve sellem. Ve Şuayb nebînün 'aleyhi's-selâm makarrı olan Medyen dahî ândadır.

Arzû'n-Necid vâsi' memleketdür. Kesîr'ül-hayrât 'azîm'ül-berakât iklimdir. Hicâz ile Yemen mâbeynidir. Miyâh-ı câriye ve eşcâr-ı müsmire ile mevsûfdur.

El-Yemen 'arz-ı Berber ile 'arz-ı Senc⁶⁴² mukâbilidir. Ve bu ikisünün mâbeyni deryâdır. Ve şehir-i Yemen Baħr- i Kūlzūm sâhilindedir.⁶⁴³ Taraf-ı garbîsinde vâki' olmuştur. Ve bu deryâyla (45-b) Yemen ortası bir tagdır ki ikisünün mâbeynine hâyil olmuştur. Yemen'den deryâyâ varınca mesafe-i be'idedir. Yemen beglerinden bağzının kavmi 'adüvvi olub bunun intikâmında ve memleketinin tahrîbinde hayli zaman tedbîr-i hîle idüb âkibet ol tagı gülünk ile nakb itdürüb⁶⁴⁴ deryâdan halic akıtdı. Velâkin çok halkı dağıtdı. Dahî deryâ müstevlî olub düşmanı olduğu vilâyeti ve nice pâre şehirleri ve bî-hesâb halkı ğark idüb helâk eydi⁶⁴⁵ kim vasfa gelmez. Şöyle ki nefsinde müstakil gerçekden bir bahr hâyil oldu.

Ve ânun meşhûr şehirlerinden **Zebîd**'dir ki ulu şehirdir. Diyârı ve berekâtı meşhûrdur. Bir giçerek nehrin kenarında vâki' olmuştur. Arz-ı Hicâz'dan ve Habeşe'den gelen⁶⁴⁶ bâzîrgânların mecma'ı ve Mısır ve 'Irâk'ın merce'idir. Ve gelüb gidenlere cibâyât-ı kesîresi var. Ve şeb ü rûzî dâyimü'd-dehr on ikişer sâatdır. Ziyâde ve noxsân vâki' olmaz.

Şan'â; bu dahî bir ulu şehirdir. Birbirine muttasıl. ve deryâdan munfasıldır. Hayrâtı vâfir ve sanâyi'de mâhirlerdir. Hevâsı temâm-ı i'tidâlde⁶⁴⁷ ve hâtûnları cemâl ü dilâldedir. Ve bilâd-ı Yemen'de zaman yönünden bundan akdemi ve kutr cihetinden bundan evsa'ı ve kesret-i halâyıkdan bundan mecma'ı yokdur. Ve kasr-ı Amdân ândadır ki bir nehr-i saĝîrin kenarında vâki' olmuştur ki yolu bir tagdan

⁶⁴¹ N. ve P. var.

⁶⁴² N. Zenc

⁶⁴³ P. Şehr-i Yemen Kulzüm sâhilindedir

⁶⁴⁴ P. ni'bet itdürüb

⁶⁴⁵ N. ve P. itdi

⁶⁴⁶ N. ve P. "gelen" yok.

⁶⁴⁷ P. i'tidâl üzere

gelür.⁶⁴⁸ Ve şimâl-i Şan'â'da bir tag vardır ki Medhîr dirler. Yüceliği altmış mîldir. Ve ol tagda akarsular ve eşcâr ve semâr ve mezârî'-i kesîre var. Ve 'asbûr ve za'ferân çok olur.

'Aden; bu bir latîf zîbâ şehirdir. Ânınçün şöhret bulmuşdur ki zîrâ iki deryânın iskelesidir. Hind'ün ve Sind'ün gemileri âna gelüb envâ'-ı akmişe ve esnâf-ı emti'a götürürler. İbrîşim ve sağri ve Hindî kılıclar ve eyerler ve ehlicât⁶⁴⁹ ya'nî helîle ve belîle edviyelerinden ve envâ'-ı ıtırdan (46-a) ve 'âc u abanusdan ve zîbâ hüllelerden bir cins siyâbdan ki otdan işlenür. Atlas ve harîr üzerine semen-i rüchânî⁶⁵⁰ var. Ve⁶⁵¹ ol libâsa mâlik olan sâyir⁶⁵² üzerine iftihâr idermiş ve kalây ve kurşun ve incü ve kıymetli taşlar ve ziyâd u 'anberden dahî zîbâ ve latîf ve kıymetli nesnelere götürürler. Ve ânun cânib-i şimâlîsinde bir tag vardır ki deryânın bir kenarında yine deryâya gelince ihâta eylemişdir. Ve bir cânibinde iki kapısı var. Ândan girib yine ol berîsinden çıkarlar. Ve ânunla mesânis ortası⁶⁵³ Zenc didükleri şehirdir. Dört günlük yoldur.

Tihâme; Yemen vilâyetinden bir kıt'adır ki, Hicâz'la Yemen ortasıdır.⁶⁵⁴ Taglardır. Birbirine ulaşıkdır. Ânun haddi magribden Bahr-i Kûlzüm'e varıncadır. Ve maşrıktan yine birbirine mülâsık taglardır.⁶⁵⁵ Ve kezâlik cenûbun şimâlîsinden Arz-ı Tihâme varınca 'Arab kabîleleridir. Ve ânun şehirlerinden ayrılmışdır.

Hâzramut ki, ol Yemen'in şarkîsindedir. Dahî arz'ü'r-Res'dür ve şehirlerinin ismi dahî Res'dur. Ânda cârî olan nehrin ismiyle meşhûrdur. Ve Hâzramut'un ma'rûf şehirlerinden Sebâ'dır ki Hak Sübhânehu ve Te'âlâ Kur'ân-ı 'Azîminde zikr eyledi.

⁶⁴⁸ N. olmuşdur ki bir tagdan gelür P. olmuşdur bir tagdan gelür

⁶⁴⁹ ehil-i belihât olmalıdır.

⁶⁵⁰ P. hücânî

⁶⁵¹ N. "ve" yok.

⁶⁵² P. sâyirler

⁶⁵³ P. ortasında

⁶⁵⁴ N. ortasıdır ki

⁶⁵⁵ P. birbirine mülâsıkdır

Ve ol azîm şehirdir. Tavâ-yif-i ehl-i Yemen ânda olurlar.

‘Ammân; âna Me’rib diyû tesmiye olunur ki ol vilâyet pâdşâhının ismiyle mezkûrdur. Ve ol sedd bu şehirdedir ki Hak Te‘âlâ ‘azze şânühu seyle’l-arîmi irsâl eyledi. Bunun hikayeti böyledir ki bir falcı ‘avrat düşünde gördü ki bir bulut bunların şehirlerini⁶⁵⁷ bürüyüb ihâta eyledi. Ve gök gürleyüb ve berk u sâ‘ika vâki’ olub neye ki düşdi cümle yakıb harâb itdi. Pes bu vâki’asın erine haber virdi ki âna, ‘Amr dirlerdi. Pes bu kişi sedd-i Me’ribe varub gördü ki bir kargâ ayâğıyla bir taş dödürür ki elli kişi döndüremezdi. (46-b) Pes bunu göricek ziyâde havf idüb bildi ki⁶⁵⁸ elbetde ol yere bir belâ nâzil olur. Pes dönüb arz-ı Me’rib’de vâki’ olan esbâb ve emlâkın cümle satub iyâliyle ve ehliyle⁶⁵⁹ âhar vilâyete çıkub gitdi.⁶⁶⁰ Pes Hak Te‘âlâ cürüdi ol kavmin üzerine irsâl eyledi. Ya’nî bir büyük keskendir ki yeri delük delük eyler. Ve ol sedd ki ânlarınla suyun mâbeyninde⁶⁶¹ idi. Yıkub devirdi. Ve halkın gark eyledi. Ve seylü’l-‘arîm ya’nî katı yağmur yağub ve seyl gelüb ol seddi yıkdı. Ve yerlerin basub cümlesin helâk itdi. Ve ol sedd ki Lokmânü’l-Ekber tâş ile ve kurşunla yapmışdır. Ba‘zılar eytdi, Belkîs yapmışdır.⁶⁶² Ve Mekke ile Tâ’if⁶⁶³ mâbeynindedir demişler. Ve⁶⁶⁴ ol seddün uzunlugu tûlen ve ‘arzan bir fersah idi. Kendülerle suyun mâbeyninde⁶⁶⁵ hâyil olsun için itmişlerdü.⁶⁶⁶ Ve ol divârda suya muhtâc oldukları denlü kapular komışlardı ki ândan su alalar. Ve Arz-ı Me’rib Yemen’den altı aylık yol idi.⁶⁶⁷ Birbirine muttasıl imâretler ve bostanlar idi. Ve ‘Arim deresinün sâğında ve solunda bostanlar vâr idi. Her bostanın uzunlugu yigirmi dört fersah idi. Ve Arz-ı Sebâ ‘arz-ı cennetden idi. Ve cennet yelleri ânda eserdi. Ve ânun cümle iyâliklerinden biri bu idi ki ânda yılân ve ‘akreb ve karınca ve bit ve pire

⁶⁵⁶ “Sebelilerin yurtlarında Allah’ın kudretine bir işaret vardı. Sağlı sollu iki bahçe bulunmaktaydı.”

Sebe’ (34), 15.

⁶⁵⁷ N. yerlerini

⁶⁵⁸ P. eyledi ki

⁶⁵⁹ N. ve P. ehl-i iyâliyle

⁶⁶⁰ P. gitdiler

⁶⁶¹ P. mâbeyni

⁶⁶² N. yapubdur

⁶⁶³ P. Tevâ-yif

⁶⁶⁴ N. “ve” yok.

⁶⁶⁵ N. mâbeynine

⁶⁶⁶ N. hâyil olsun itmişlerdü P. hâyil olsun diyü itmişlerdü

⁶⁶⁷ N. ve P. yoldur

ve çekirge ve sivrisinek ve karasinek ve kurt ve kesken olmazdı. Ve ikinci iyilüğü ânda hastalık olmazdı. Ve üçüncü iyilüğü kaçan ol yere bir hasta gelse Hak Te'âlâ şifâ virürdi. Ânınçün ki ânda cennet yelleri eserdi. Dördüncü iyilüğü kaçan bir merîza devâ bulunmasa ol şehre girdiği sâ'atde hoş olurdu. Beşinci iyilüğü ânda a'mâ ve cüzzâm ve baraz ve argaç ve ağver ve ahvel ve ahraz ve mecnûn dahî bir zahmete⁶⁶⁸ mübtelâ olmuş kimesne⁶⁶⁹ yoğdı. Ve altıncı iyilüğü kaçan etrâf-ı bilâddan ol yere bir mecnûn olmuş⁶⁷⁰ (47-a) getürseler Sebâ memleketin⁶⁷¹ hemân ki haddine geleydi.⁶⁷² Ve suyile gusul idelerdi.⁶⁷³ Hemân⁶⁷⁴ Allâh Te'âlâ⁶⁷⁵ âna şifâ verirdi. Ve ulak sâ'at divânalıktan halâs olurdu. Yedinci iyilüğü kaçan ekin ekseler ve ekinleri hasata yetişse ve harmanda cem' itselerdi Hak Te'âlâ bir yel verirdi ki habbesin samanından ayırub pâk eylerdi. Ve sekizinci iyilüğü baharda ve yaz aylarında giydüğü⁶⁷⁶ libâs üzerine kış zamanları olcak nesne ziyâde eylemezdi.⁶⁷⁷ Dokuzuncu iyilüğü⁶⁷⁸ harâret-i âftâb olmazdı. Sâyir şehirlerde olduğu gibi ki, gölgeye muhtâc olalar. Onuncu iyilüğü kaçan bir kişi bekâr kız oğlan alub olursa her bâr ki âna vatî eylese kız oğlan bulurdu. Zehî devlet-i uzmâ. On birinci iyilüğü kaçan hâtûnları vaz'-ı haml itdükde ânlardan ne su gelirdü ve ne ce'an müşâhede iderlerdi. Pes ol vakt ânlara Hak Sübhânehu ve Te'âlâ bir nevm havâle iderdi ki uyandıklarından⁶⁷⁹ sonra⁶⁸⁰ oğlanı togmuş ve göbeği kesilmiş ve nifâsdan arınmış olurlardı.⁶⁸¹ Ve ânlarda herkis hayz olmazdı. Dâima tuhr üzerine eydürler. Ve⁶⁸² on ikinci iyilüğü oğlancukları büyüdükçe üzerinde⁶⁸³ olan göklüğü dahî büyürdi. Dahî⁶⁸⁴ vâsi' olurdu. Hak Te'âlâ ânlara bir ni'met-i tayyibeyi virmişdi.⁶⁸⁵ Ve ânlardan kendüye tâ'at ve 'ibâdet taleb itmişdi. Ve ol kavme meb'ûs olan Eş'iyâ nebî 'aleyhi's-selâm ânlara eytdi; Allâh Te'âlâ'ya îmân

⁶⁶⁸ N. ve P. "zahmete" kelimesi yok.

⁶⁶⁹ N. kimse

⁶⁷⁰ N. ve P. olmuş kişi

⁶⁷¹ P. memleketinin

⁶⁷² P. geldi

⁶⁷³ P. eyledi

⁶⁷⁴ N. "hemân" yok.

⁶⁷⁵ P. Allâhu Te'âlâ hazretleri

⁶⁷⁶ P. giydikleri

⁶⁷⁷ P. eylemezlerdi

⁶⁷⁸ N. hâssiyeti

⁶⁷⁹ P. uyandıkdâ

⁶⁸⁰ P. "sonra" yok.

⁶⁸¹ N. ve P. olurdu

⁶⁸² P. "ve" yok.

⁶⁸³ N. ve P. üzerlerinde

⁶⁸⁴ P. hem dahî

⁶⁸⁵ P. virmişdi

getürüb namâz kılın ve sâim olun. Ve mâlınızın⁶⁸⁶ zekâtın virün. Sözüñ kabûl itmiyüb ve da'vetine inanmadılar.⁶⁸⁷ Pes Hak celle ve alâ eytdi, Ben ânlarâ bu ni'met gibi ni'met virdim ve bu rızık gibi dahî rızık virdim.⁶⁸⁸ Dâr-ı fenâda Rabbinüzün⁶⁸⁹ rızkını yiyüb şükr idün eğer bu ni'metin mukâbelesinde şükr idersenüz ben dahî ni'metimi ve rızkımı ziyâde eyleyem. Eğer hod küfrân bi'n-ni'me olursanız be-dürüstî 'azâbım şedîddir. Pes bunlar vaktâ ki Hak Te'âlâ'nın bu kelâm-ı şerîfin⁶⁹⁰ işitdiler. Hak Te'âlâ'nın emr-i şerîfinden⁶⁹¹ i'râz itdiler. Ve muhâlefet itdüler. Pes lâ-cerem Hak Te'âlâ ni'metin ânların⁶⁹² tağyîr itdi. Hattâ eydürler kaçan avratları yemiş devşirmeye bostanlarından yana varsalar başı üzerine sepedin koyub ağaclar arasında ipligin eyirüb yürürdi. Girü döndüğünde yemiş ağaclarına elin uzatmadın hatırına gelen yemişlerden sepedi toptolı olurdu. Bu cümle ni'metleri bilmiyüb ve şükrün kılmayub Hak Te'âlâ'nın emrinden i'râz ve kavlınden (47-b) dahî⁶⁹³ istikbâr itdiler. Pes Hak Te'âlâ Eş'ıyâ peygambere vahiy idüb eytdi, ol âsî kavme eyt ki, ben ânlarâ 'azâb iderin. Ve 'azâblarının vakti dahî yaklaştı. Vaktâ ki Eş'ıyâ 'aleyhisselâm bunlara gelcek 'azâbı bildiyse⁶⁹⁴ bostandan yana varub sâğında ve solunda olan bostanlarda gezerdi.⁶⁹⁵ Gördü ki, Hak Te'âlâ bunların bostanlarına ferrâdîn ve cerrâdîni⁶⁹⁶ havâle kılmış.⁶⁹⁷ Bunların her birisi kelb denlü var idi.⁶⁹⁸ Bunların dişleri demür tarâk dişlerine benzerdi. Hemân ki, Eş'ıyâ 'aleyhisselâm bu belâyı gördü. Ânlara dönüb eytdi, yâ ehlü'n-ni'am, be-dürüstî Hak Te'âlâ sizin üzerinize 'azâbı musallat eyledi. Ve belâ-i 'azîmi havâle kıldı. Şehirden çıkub gözünüzle⁶⁹⁹ görün ve ândan ibret alın. Dahî Allâhu Te'âlâ'ya rücû' idüb îmân getirün didi. Bunlar aslâ i'tibâr itmediler. Dahî eytdiler, biz⁷⁰⁰ şehrin çevresine hisâr divârın çekertüz. Ve ol hisâra demürden kapular iderüz. Pes ne kadar demürçiler var ise cem' itdiler. Hattâ

⁶⁸⁶ P. mâlnuzdan

⁶⁸⁷ P. îmân getürüb inanmadılar

⁶⁸⁸ P. ben ânlarâ bu ni'met gibi ni'met ve bu rızık gibi rızık virdim

⁶⁸⁹ P. Rabbinüz

⁶⁹⁰ N. kelâmın

⁶⁹¹ N. emrinden

⁶⁹² P. Hak Te'âlâ ânların ni'metin

⁶⁹³ N. ve P. "dahî" yok.

⁶⁹⁴ P. bildi

⁶⁹⁵ P. gezdi

⁶⁹⁶ P. cerrâdîni ve ferrâdîni

⁶⁹⁷ P. havâle eylemiş.

⁶⁹⁸ P. ve

⁶⁹⁹ P. gözlerle

⁷⁰⁰ P. biz bu şehrin

eydürler, yüz bin demürçi hâzır itdüler. Her demürçinin hizmetinde yüz işçi vâridi. Pes⁷⁰¹ şehrin çevresine demürden ve bakırdan ve kalaydan divâr binâ⁷⁰² itdiler. Ve divârın 'arzı on zirâ' idi. Ve bunların şehrinde bir akarsu vâridi. Pes Hak Te'âlâ bunlara bir yıl mühlet verdi. Hattâ binâların temâm itdiler ve levâzımın tekmîl kıldılar. Vaktâ ki yıl temâm oldu, kapıların koyub muhkem itdiler. Ve şehrin içine girüb binâ itdiklerine sevinüb⁷⁰³şâd oldılar. Dahî eytdiler, bizim üzerümüze kim kâdir olur? Ve buna kim zafer bulur? didiler. Pes Hak Te'âlâ cerrâdini ve ferrâdini ânların üzerine musallat eyledi. Hemân ki gece oldu. Hak Te'âlâ cerrâdinin ve ferrâdinin yollarından Seylü'l-'Arim şehirleri üzerine irsâl eyledi. Bunları sabâh oldukda cümlesin gark eyledi. Bir nesne kalmadı. İllâ o denlü yelguvan agacı ve erâk ile sedirden cezvi kıldı. Niteki Hak Sübhânehu ve Te'âlâ buyurır:

ذٰلِكَ جَزَيْنٰهُمْ بِمَا كَفَرُوا وَهَلْ نَجٰزِيْ اِلَّا الْكٰفِرُوْنَ⁷⁰⁴

Ya'nî biz ânlara cezâsın virdik kâfir olduklarından ötürü. Ve biz cezâsın virmezüz illâ kâfir olanlara ve şükrün bilmeyenlere. Ve Memleket-i Sebâ hâlen harâbdır. Ve Süleymân nebînün 'aleyhisselâm ve Belkıs'ın kasrı ânda idi. Belkıs ol vilâyetin pâdşâhı idi. Sonra Süleymân 'aleyhisselâm hâtîn idindi ki kıssası meşhûrdur. Ve ânda bir tağ vardır. Üzerine (48-a) kimse çıkamaz gâyet sarb olduğundan ötürü. İllâ gâyet⁷⁰⁵ zahmet ve meşakkatle. Ve ol tağın üzerinde çok ma'mûr köyler ve latîf bostanlar ve yemişler ve hurmalar var. Ve gâyet ucuzdur. Ve ol tagda akîk tâşları ve cez' ve gayrı kıymetlü berrâk latîf tâşlar olur. Toprağla örtülmüşdür. Ancak ânı ehli olanlar bilür ve ânu bilmeğe nişânlar var. Üstâd âna saykal virür. Latîf hûb iderler.

El-Ahkâf; kumdan şehirlerdir ki Hâzramut'la 'Ammân arâsıdır. Müteferrik köylerdir. Tâbi'înden Abdullâh bin Kilâbe'den rahimehullâh rivâyet olundu ki, bir⁷⁰⁶ kaçmış devesin taleb itmeğe çıkmış idi. Acabâ devam Yemen sahrâsında mı ola yâhûd 'arz-ı Sebâ'da mı ola diyü ararken nâgâh gelür görür ki bir ulu şehir ve ânun

⁷⁰¹ P. "pes" yerine "bu"

⁷⁰² P. "binâ" yok.

⁷⁰³ N. sevindiler

⁷⁰⁴ "İşte böylece inkârlarından ötürü onları cezalandırdık. Biz nankörden başkasına ceza mu veririz?"

Bkz. Sebe' (34), 17.

⁷⁰⁵ N. ve illâ gâyet

⁷⁰⁶ N. "bir" yok.

ortasında bir 'azîm hisâr var. Ve çevresinde hevâ yüzüne çıkmış şâhâne kasırları var. Vaktâ ki âna yakın geldi şöyle zann eyledi ki ânda sâkin olmuş kavm var zâyî' olmuş devesinden haber almak diledi.⁷⁰⁷ Meğer bu arz-ı hâliye imiş⁷⁰⁸ insândan ve hayvândan kimse yok bunu ânda hayret aldı. Bunun halkı acabâ nice oldu. Ve kande gitdiler ola diyü çok zaman tefekkür eyledi.

NAZM

Bu dünya menzil-i 'ibret yeridir
Ki her bir köşesi hayret yeridir
Bu dünyada çu yokdur istirâhat
Huzur olmaz ebed zacred yeridir

Rivâyet eydür deveden inüb bağladım ve kılıcım yalın eyleyüb ol şehri içine girdim. Ândan hisârına vardım gördüm ki iki büyük kapısı var. Dünyada ândan ulu ve yüksek kapu görmedim. Vaktâ ki âni gördüm bana gâyet te'accüb geldi. Ve bu ne ola diyü bana⁷⁰⁹ dehşet virdi. Az kaldı ki 'aklım gidüb bîhoş olam. Ba'de zaman yine bir mikdâr kendüme gelüb ol hisâra varub girdim. Vüs'atde bir şehir gibidir. Ve yüce kasırları var. Ve her kasrı zebercedden ve yâkûtdan direkler üzerinde bağlanmış ve her kasırda âlî gurfeler ve her gurfe üzerinde bir gurfe dahî vaz' olunmuşdur.⁷¹⁰ Ve bu kasırlar külliyyen altûn ve gümüş kerpicle binâ olunmuş dürlü dürlü yâkûtlarla ve envâ' zümrüde ve zebercedle ve incüyle⁷¹¹ murassa' olmuş. Ve bu kasrın |kapu|⁷¹² kanâtları hisâr kapısı gibi murassa' ve musanna' bezenmiş. Ve bu kasrın toprâğı cümle büyük şâhidâne⁷¹³ incülerle ve benâdık-ı misk ile ve 'anber-i eşheble⁷¹⁴ za'ferânla döşenmiş vaktâ ki bu 'acâyibi müşâhede eyledim yine az kaldı kim aklım gidüb bîhoş olam mahlûkdan kimseyi görmedim.⁷¹⁵ Pes yine ol gurfelerin yukarusuna nazar eyledim⁷¹⁶ gördüm ki ağaclar enhârın kenarında döşenüb ve bu sular ânun sokakların ve çârşûların yarub gider. Ve bu ağacların ba'zı meyveler ve

⁷⁰⁷ P. devesin ândan sonra diledi

⁷⁰⁸ N. hâliye imiş ki

⁷⁰⁹ P. "bana" yok.

⁷¹⁰ N. ve P. olunmuş

⁷¹¹ N. ve P. zümrüd ile zeberced ile incü ile

⁷¹² N. ve P.

⁷¹³ N. cümle şâhâne büyük

⁷¹⁴ N. misk ile ve 'anber-i eşhâb ile

⁷¹⁵ N. kimse göremedim

⁷¹⁶ N. eyleyüb

ba'zı değil. Ve ırmakların iki tarafı gümüş ve altûn kerpiclerle yapılmış. Pes kemdüme eytdim (48-b) şek değildir ki dâr-ı âhiretde va'd olunmuş cennet bu ola. Pes ol incülerden ve benâdık-ı miskden mümkün olduğu denlü alub şehrüme getürdüm. Ve ba'zı kimesneye bunu bildürdüm. Hattâ haber şâyi' olub Mu'âviye bin Ebî Süfyân'a yetişdi ki ol vakt Şâm'da halîfe idi. Pes Şan'â'da olan âmile nâme yazdı ki lâzım olan maslahatı göriverüb beni kendüye göndere. Pes ol dahî kaydumı görüb âna vardığımda işitdükden benden bir bir⁷¹⁷ haber sordı. Ben dahî 'ale't-tafsîl haber virdüm. İnanmayub inkâr itdi.⁷¹⁸ Ben dahî ânda alduğum incülerden çıkarub gösterdim biraz sararub levni müteğayyir olmuşdı. Ve benâdık-ı 'anberden ve miskden elümle ovdum ba'zı bakıyye-i râyiha vâridi. Pes Ka'bu'l-Ahbâr'a haber gönderüb⁷¹⁹ da'vet eyledi. Vaktâ ki geldi eytdi, ya Ka'b seni bir maslahat⁷²⁰ için da'vet eyledim ki bir ıztırâb üzerindeyim. Umarım ki ânun ilmü senün kat'ında ola. Eytdi, ol nedir? Ol⁷²¹ dahî kıssayı bir bir hikayet eyledi.⁷²² Ka'bu'l-Ahbâr⁷²³ eytdi, yâ emîrû'l-mü'minîn ol beyân olunan İreme zâtü'l-imâddır ki, elletî lem yühlak mislühâ fi'l-bilâddır ki Şeddâd bin 'Âdü'l-ekber ânı binâ itmişdir. Muâviye eytdi, yâ Ka'b ânun kıssasından⁷²⁴ haber vir. Ka'b eytdi, evvel ki 'Âd'un iki oğlu vâridi. Biri Şedîd ve biri Şeddâd yeryüzünde olan beglerden ve pâdsâhlardan bir ahad bâkî kalmadı. Hattâ⁷²⁵ ol ikisünün itâ'at ve emrine dâhil olub mutî' ve münkâd oldılar. Pes Şedîd fevt olub karındaşı Şeddâd yerine müstakilen pâdsâh oldı ve kütüb-i kadîme kırâ'atına gâyet harîs idi. Her bâr ki, okuduğı kitâblarda cennetin vasfı gelse ve ânda olan kasırdan ve ğurfeden ve eşcâr ve simârdan ne bâkî evsâf-ı cemîlesinden ki, cennetde vardır. Nefsi tegâzâ iderdi ki⁷²⁶ ânun mislini dünyada eyleye. Pes kendü haddinden tecâvüz idüb Hak Te'âlâ üzerine 'azze şânühû 'azamet ve istikbâr itdi. Dahî İreme zât-ü'l-'imâd binâsına emr itdi. Ve ol husûsa yüz nefer⁷²⁷ beğ nasb itdi. Her beğın taht-ı yedinde bin nefer kahramânı⁷²⁸ vâridi. Dahî bunlara eytdi, varun⁷²⁹

⁷¹⁷ N. "bir bir" yok.

⁷¹⁸ N. Mu'âviye buna inkâr itdi

⁷¹⁹ N. âdem gönderüb

⁷²⁰ N. maslahatım

⁷²¹ P. "ol" yok.

⁷²² N. eytdi, böyle ve şöyle bir bir hikayet idecek

⁷²³ N. "Ka'bu'l-Ahbâr" yok.

⁷²⁴ P. kıssasından bana

⁷²⁵ N. illâ ki P. "hattâ" yok.

⁷²⁶ N. "ki" yok.

⁷²⁷ N. ve P. "nefer" yok

⁷²⁸ P. kirmânı

bir hevâsı hûb ve fezâsı mergûb sahrâda benüm için altûndan ve gümüşden ve zebercedden ve envâ' yâkûtdan ve incüden bir şehir binâ idün ki ânun direkleri zebercedden ola ve kasırları yüce ola. Ve ol kasırların fevki hucerât ola. Ve ol kasırların altında⁷³⁰ ve sokaklarında ve yollarında⁷³¹ yemiş ağaçlarının envâ'in dikersiz⁷³² ve ânun tahtında altûndan⁷³³ ve gümüşden kârîzler etdirüb içinden (49-a) ırmaklar akıdasız. Zîrâ biz kütüb-i kadîmede dâr-ı âhiretde va'd olunan cennetin evsâfin gördüm. Ve işitdim. Diledim ki, ânun mislini dünyada eyleyelim.⁷³⁴ Pes halkı eytdiler, bu sen didüğün nesne nice kâdir olursun ki bizde o denlü zeberced ve incü ve yâkût kande vardır. Şeddâd eytdi, bilmez misiz ki, işbu dünya mülkü cümleten benümdür ve elümdedür. Ve yeryüzünde ne denlü âdemler vâ' ise emrime mutî' ve münkâdlerdir. Bunlar eytdiler, ne'am. Pes eytdi, yürün imdi zeberced ve yâkût ve incü ve altûn ve gümüş ma'denlerine varub kazub çıkarın. Bir nesne bâkî koman ve dahî 'âlem halkının ellerinde⁷³⁵ ve tasarrufunda⁷³⁶ ve hazînelerinde ve hâtûnlarının üzerlerinde⁷³⁷ altûndan ve gümüşden ve envâ' cevâhirden her ne ki bulasız cümlesin alub bir nesne bâkî komıyasuz diyü bu bâbda bunlara ziyâde tehdît ve te'kîd eyleyüb ve etrâf-ı 'âlemde ne denlü pâdşâh vârise bunlara nâme yazub emretti ki şehirlerde bu zikr olunan nesnelere me'âdinin bulub altûndan ve gümüşden ve lâ'l ve yâkûtdan ve ahcâr-ı nefîseden⁷³⁸ kande bulunursa cem' ideler. Pes bu emr olunan mühimmâtı yigirmi yılda cem' itdiler. Ve ilm-i hendesede kâmil ve ehl-i hikmetde fâzıl olanları ve etrâf-ı 'âlemde sanâyi'de mâhir olanları ve neccâr ve bennâyı ihzâr idüb⁷³⁹ getürdüler. Ândan sonra etrâf-ı 'âleme perâkende olub berârî-i kı'ârda ve cihân-ı aktârda bu emr olunan binâya münâsib mahal aradılar. 'Âkıbet Vilâyet-i Şan'â'da bir ulu sahrâda gıyâz ve cibâlden ve vâdî-i tilâlden⁷⁴⁰ hâlî ve ârî⁷⁴¹ bir yer buldılar ki, suları revân, ırmakları ferâvân her husûsu mevcûd ve letâfet-i havâsı mevdûd ve

⁷²⁹ P. varub

⁷³⁰ N. tahtında

⁷³¹ P. "ve yollarında" yok.

⁷³² P. yemiş ağaçlarının envâ'ı ola

⁷³³ N. altûn

⁷³⁴ N. eylim, P. eyliyem.

⁷³⁵ P. ellerinde ve ayaklarında

⁷³⁶ N. tasarruflarında

⁷³⁷ P. hâtûnlarında

⁷³⁸ N. ve kagnbahardan ve bi'l-cümle kande bulunursa cümle cem' ideler.

⁷³⁹ N. eyleyüb

⁷⁴⁰ P. tilâdan

⁷⁴¹ N. ve P. "ve ârî" yok.

fezâsı hûb ve her ciheti mergûb ol yeri beğenüb bize emr olunan yer bu olmak var .
diyüp cümlesi ittifâk eyleyüb ihtiyâr itdiler. Ve ol sahrâyı emr olunduğı denlü tûl ve
'arzinin çevresine divâr eyleyüb sûr itdiler. Ve kârîz ile ırmakları akıdub yigirmi
yıl⁷⁴² mikdârı üzere esâsın vaz' itdiler. Ve etrâf-ı 'âlemde olan ümerâ dahî yevâkît ve
ahcârdan ve lü'lü-i kibârdan ve lâ'l ve cevâhirden ve altûnla gümüşden develer
üzerine yükledüb ve deryâdan gemiler toldurub irsâl itdiler. Ve buna benzer od ve
sandal ve 'âc ve sâcdan hisâba gelmez ve kıyâsa sıgmaz nesnelere ihzâr itdiler. Ve
bunlar ol binâda üç yüz yıl ikâmet idüb, ârâm itmeyüb temâm⁷⁴³ çalışdılar. (49-b)
Ve Şeddâd dahî tokuz yüz yıl 'ömr sürüb⁷⁴⁴ bu hevâyile küfr ü zalâletden⁷⁴⁵ rüzgârın
geçürmüşdi. Vaktâ ki binâyı tamâm idüb bir nesneyi yerlü yerinde itdiler. Gelüb
Şeddâd'a bildirdiler. Pes Şeddâd yine emr eyledi ki, varub üzerinde bir 'âlî hisâr
refi'u'l-mikdâr binâ ideler ve⁷⁴⁶ çevre yânında bin kasr binâlar ve her köşkte bir
sancâg dikeler. Ol kasrın her birinde bir vezîrim ola. Pes bunlar gidüb yigirmi yıl
dahî çalışdılar. Ve temâm itdükden sonra Şeddâd önüne gelüb hâzır oldular. Ve
pâdşâh her nice emr itdiyse devletin cümlesi murâd üzere hâzır oldu didiler. Pes
Şeddâd bin nefer ve vezîrine ve hâsslarına ve askerlerinden mu'temedün 'aleyh
olanlarına ve sâyirlerine emr itdi⁷⁴⁷ ol tarafa göçmeğe yarâk ideler. Ve İrem zâti'l-
'imâdı görmeğe râğib ve sa'y oldılar.⁷⁴⁸ Ve⁷⁴⁹ dahî emr eyledi ki, haremde olan
hâtûnlarını ve câriyelerini bile aklu gideler. Ve bunlar yarâklanub ve maslahatların
görünce yigirmi yıl dahî geçdi. Velhâsıl bunların cümle mühimmât ve levâzımı
göröldükden sonra Şeddâd pür fesâd ve sâhib-i 'inâd tevâbi' ve ehsâdıyla mesrûr
olub ümîd-i vusûle ve bülûğ-ı murâda 'azîmet idüb giderken hattâ kendüyle İrem
zâti'l-'imâdın mâbeyni bir merhale kaldıkda Kakhâr-ı Pâdşâh-ı 'Âlem ve Hallâk-ı
benî âdem 'azze şânühu ve 'azzame burhânühu emriyle ânun üzerine ve âna tâbi' olan
ve⁷⁵⁰ kefer ve feceresi üzerine dünya gününden Cibrîl 'aleyhisselâm bir sayha itdi ki
tarafetü'l-'ayn içre ol savt-ı 'azîmle cümlesin helâk itdi. Ne irmek,⁷⁵¹ ne girmek ve

⁷⁴² N. ve P. "yigirmi yıl" yok.

⁷⁴³ N. "temâm" yok.

⁷⁴⁴ P. sürdü.

⁷⁴⁵ P. zalâletde

⁷⁴⁶ P. idüb çevre...

⁷⁴⁷ P. ve sâyir kullarına eytdi, dahî

⁷⁴⁸ N. ve P. olalar.

⁷⁴⁹ N. ve P. "ve" yok.

⁷⁵⁰ N. ve P. "ve" yok.

⁷⁵¹ N. "ne irmek" yok.

ne görmek müesser oldu. Ba'zılar eytdi, Şeddâd'ın helâkına bâ'is budur ki,⁷⁵² ol vakt ki emr itdüğü⁷⁵³ yeryüzünde ne kadar altûn ve gümüş ve cevâhir ve kıymetî nesnelere vârise gerek me'âdinde gerek halâyıkın ellerinde ve üzerlerinde bir habbe komıyub cümlesin alalar⁷⁵⁴ diyü tenbîh ve te'kîd itmiş idi.⁷⁵⁵ Meğer bir oğlancık kulağında bir dirhem mikdârı gümüş halka vâridi. Şeddâd ânı gördükde eytdi, ben şöyle tenbîh idüb yasâk itdüm idi ki⁷⁵⁶ gümüşden ve altûndan kimesnede⁷⁵⁷ bir habbe komayasız! Ya bunu niçün⁷⁵⁸ almamışsınız, dicesek. Âdemîleri ânı dahî⁷⁵⁹ almağa kasd itdiler. Oğlancık eytdi, bunu benden niçün alursuz? Eytdiler,⁷⁶⁰ pâdşâhımız böyle emr itmişdir elbetde aluruz.⁷⁶¹ (50-a)

MESNEVÎ

762

Bu benüm gûşemdeki halka nola
Kim ânınla emrinüz hâsıl ola.
Didi Hak'dan eylemez misiniz hazar
Komadınız dünya içre sîm ü zer
Bûnı almakdan ne hâsıl ola mâl
Düşünüz arasına olmaz halâl
İş bu denlûden ne hâsıl olır
Umarım bu size hâyil olır
Didi biri ânı söyletme hemân
Cebrile algil ânı virme amân⁷⁶³
Yapış ben halkasına oğlânun
Yürütdüler kulacuğun cebren ânun

⁷⁵² N. eydürler .

⁷⁵³ N. itdi

⁷⁵⁴ N. alasuz

⁷⁵⁵ N. eylemiş idi.

⁷⁵⁶ P. emr etdüm ki

⁷⁵⁷ P. kimse

⁷⁵⁸ P. niçün dahî

⁷⁵⁹ P. "dahî" yok.

⁷⁶⁰ P. ânlar dahî eytdiler

⁷⁶¹ P. "elbetde aluruz" yok.

⁷⁶² N. Didi oğlan Hakdan itmezsiz hadr

Komadınız dünya içere sîm u zer

⁷⁶³ N. hemân

Tutdu⁷⁶⁴ oġlân yüzünü gökden yana
Âh idüb dilden⁷⁶⁵ didi yâ Rabbenâ
Yâ ilâhî bunların zulmü sana
Cümlesi ma'lûmdur ondan sana⁷⁶⁶
Koma hakkım ânlar ey zû-intikâm⁷⁶⁷
Kudretim yokdur ki ben hakkım alam⁷⁶⁸
Eyledi bin derd ile âh ü figân⁷⁶⁹
Kulacugundan olub kanlar revân
*Ne günâh itdim bunlara ben bu dem
Tâkatim yokdur hakkım alam nidem*⁷⁷⁰
Yâ gıyâse'l-müstegîsîn gıl kerem⁷⁷¹
Bu benüm hakkım olardan al bu dem⁷⁷²
Ol du'âya her melek âmîn dedi
Zulmüne şâhid olub gâvîn dedi.
Bu du'â itdü çün⁷⁷³ ol ma'sûm pâk
Sayha ile oldu cümlesi helâk⁷⁷⁴
Bir nefesde cümlesi mürd oldular
Yere düşüb cümlesi hurd oldular⁷⁷⁵
Beddu'â te'sîr edüb mânendi berk
Nâre düşüben kimisi oldu hark⁷⁷⁶

*Ve bunlar helâk oldukdan sonra Hüdâyı Te'âlâ 'azze şanühu ve temehhâde
ihšanühu*⁷⁷⁷ İrem Zâtü'l-'İmâdın tarîkın ketm eyleyüb setr eyledi.⁷⁷⁸ Hattâ şimdi

⁷⁶⁴ N. eyledi

⁷⁶⁵ N. kaldırub elin

⁷⁶⁶ P. cümlesi ma'lûm durur ândan sana

⁷⁶⁷ N. Hakkımı 'azîz zû-intikâm

⁷⁶⁸ N. Kuvvetim yokdur bu dem hakkım alam

⁷⁶⁹ N. Cân u dilden eyledi âh ü figân

⁷⁷⁰ *... * N. nüshasında yok.

⁷⁷¹ N. Yâ gıyâse'l-müstegîsîn dedi hem

⁷⁷² N. Tâkatim yok hakkım alam iş bu dem

⁷⁷³ P. çün ol ma'sûn

⁷⁷⁴ N. Sayha ile oldu cümle zehre pâk

⁷⁷⁵ N. Yere düşüb bir güzin hurd oldular

⁷⁷⁶ N. Kimi hark oldu ânun kimisi gark P. ... oldular hark

⁷⁷⁷ N. Ve dahî Allâh Te'âlâ 'azze şanühu irem zâtü'l-'imâdün tarîkın mahv...

⁷⁷⁸ P. Bunlar helâk oldukdan sonra Hüdâyı Te'âlâ 'azze şânühu ve irem zâtü'l-'imâdın tarîkın setr idüb ketm eyledi.

dahî ol hey'eti kadîme üzerinedir. Pes Mu'âviye Ka'bu'l-Ahbâr'ın⁷⁷⁹ bu haberinden te'accüb idüb eytdi, 'Âdem oğlanlarından hiçbir âhad âna vâsıl olmak var mıdır? Eytdi ashâb-ı ümmet-i Muhammed'den 'aleyhisselâm bir kimesne âna gire ki, bu senin yanında oturan kimsenin sıfatında ola⁷⁸⁰ bilâ şek velâ şübhe. Şa'bî rahimehullâh Te'âlâ Yemen 'ulemâsının birinden rivâyet ider. Eydür, vaktâ ki Şeddâd helâk oldu, oğlu Şeddâdü'l-Esgâr yerine pâdşâh oldu. Olub emr eyledi,⁷⁸¹ atâsın Hâzramût'da olan mağaraya iledeler ve⁷⁸² dahî ol mağarada bir çukur kazub ânda altûn serîr üzerinde koyub altûn iplik ile tokunmuş yetmiş kat hulleye sardılar. Ve bâşı ucunda altûndan bir 'azîm levh kodı. Ve üzerine bunu yazdı. Süryânî dilince. Tercümesi budur.⁷⁸³

NAZM

Gurre olma ibret al yokdur cihânın lezzeti
Ben ki Şeddâd bin 'Âdem böyle itdim rihleti (50-b)
Bende olan kuvvet u kudret yoğ idi kimsede
Almışidi cümle yer ehli çûbenden dehşeti
Şarkıla ğarbe temâm şâh olmuşidim şöyle kim
Yoğ idi bana mukâbil kim ideydi nahveti⁷⁸⁴
Saltanat sürdürüm tokuz yüz yıl bu⁷⁸⁵ fânî dünyada
Görmedim hergiz vefâsın gördüm ammâ şiddeti
Rabbime 'isyân iderin olmadım âna mutî'
Nefsime tâbî' olub itdüm ferâvân şirreti
İş bu müddet içere bir gün itmedim insâf hiç
İrdi pes sayha hevâdan vermedi hiç mühleti
Nefsime uyub⁷⁸⁶ murâdın virdüm ammâ 'âkibet
'Ayşile nûşum mübeddel oldu nişe ki kati

⁷⁷⁹ P. ... Ahbâr'ın

⁷⁸⁰ P. "ola" yok.

⁷⁸¹ P. olub ve emr idüb buyurdu ki

⁷⁸² N. ve P. "ve" yok.

⁷⁸³ P. Üzerine Süryânî dilince bunu yazdı.

⁷⁸⁴ P. necveti

⁷⁸⁵ N. iş bu P. tamâm bu'

⁷⁸⁶ N. uyduum

İmam Sa'lebî⁷⁸⁷ rahimehullâh eytdi, Hâzramût'dan bir kişi ol mağaraya girmek vâki' oldu. Adına Bestâm dirlerdî. Ve ânun bir yoldaşı vâridi. Rivâyet iderler ki, bu iki kişi ol zikr olan⁷⁸⁸ mağaraya girüb ol mağaranın sadrında⁷⁸⁹ tâşdan yapılmış bir derc ya'nî nerdübân buldılar. Ol nerdübânla yüz ayak aşğa indiler. Ve nerdübânın her bir⁷⁹⁰ kademi âdem boyunca idi. Bundan fehm olundu ki ol zaman âdemîlerinin boyları gâyet uzun imiş. Ol nerdübânı kendülerine münâsib itmişler imiş. Ve ol mağaranın esfelinde erc var ve ol erc uzunluğu yüz zirâ' ve 'arzı kırk zirâ' idi⁷⁹¹ ve yüceligi dahî yüz zirâ' idi.⁷⁹² Ve ercün sadrında altûndan bir serîr olur ve ânun üzerinde⁷⁹³ bir kişü yâtur. Boyu gâyet uzun⁷⁹⁴ şöyle ki serîrün tûli ve 'arzı denlü idi. Ve üzerinde altûn sırmayla tokunmuş hulleler var.⁷⁹⁵ Ve başında altûn tâc var cevâhîrle murassa' idi. Ve üzerinde yazılmış idi. Pes bu kişi levha alub kâdir oldukları kadar ânda bulunan kuzbân-ı zehebden ya'nî altûn⁷⁹⁶ çubuklardan getürdüler ve ercün esfelinde bir kemer var. Nazar eyleyüb içine girdiler. Meğer bu deryâ sâhili imiş. Ândan taşra çıkub ânda biraz oturdılar. Nâgâh bir gemi gelüb bunları murâdları⁷⁹⁷ oldukları yere vâsıl kıldılar. Ol kişilere bu asl nesne ittifâkı vâki' olduğundan işidenler teaccüb itdiler.

'Ummân,⁷⁹⁸ bu şehrin haddi âna mücâvirdir ki şimâl tarafından ya'nî Ahkâf'a ulaşır⁷⁹⁹ ma'mûr vilâyetdir. Ve halkı gâyet çokdur.⁸⁰⁰ Ve ânda bir nev' yılân olur sekrân dirlir (51-a) lâkin ziyân itmez eğer bu yılânı bir bardağa⁸⁰¹ ve yâhûd bir gayri zarfa koyub dahî azgın muhkem bağlasalar ve bu zarfı dahî bir âhar kâba koysalar ol vilâyetden çıkdıkları gibi bu yılân ol kâb içinden nâ-bedîd olur.

⁷⁸⁷ N. Ammâ Sa'lebî

⁷⁸⁸ N. bu iki kişi zikr olunan P. bu iki kişi zikr olan

⁷⁸⁹ N. sadrının

⁷⁹⁰ N. "bir" yok.

⁷⁹¹ P. "idi" yok.

⁷⁹² P. zirâ' dır

⁷⁹³ N. bir serîr ve ânun üzerinde P. bir serîr var, ânun üzcrine

⁷⁹⁴ N. uzun idi

⁷⁹⁵ N. var idi

⁷⁹⁶ N. altûndan, P. "altûn" yok.

⁷⁹⁷ N. murâd

⁷⁹⁸ Müellif bazen 'Ammân bazen de 'Ummân şeklinde harekeleyerek bu iki bölgeyi birbirine karıştırmaktadır. Bu bölümde 'Ummân Denizi ve Vilâyeti anlatıldığı için, tarafımızdan 'Ummân şeklinde tesbit edilerek birliktelik sağlanmıştır.

⁷⁹⁹ N. ve P. "ulaşır" yok.

⁸⁰⁰ N. ve bostanlarının meyvesi ferâvân. İllâ yokdur var ki duhân için dirsek gâyet çokdur.

⁸⁰¹ P. bardaka

Kande gitdüğün⁸⁰² kimse bilmez ve bu hikmet gâyet 'acâyibdendir.⁸⁰³ |Gâliben ol yılân değıldür. Yılân sûretinde ecinnedendür. Zîrâ ânlara bir şey hâ'il olmaz. Cism-i latîfdür. Birşeyde mahbûs olmak yokdur. Meğer esmâullâh olan 'azîmetler ile ola. Ol ecilden ol taraf âna hâ'il olmaz. |⁸⁰⁴ *Ve güzel bostanları var meyvesi ferâvân illâ bu kadar var ki duhân çokdur. *⁸⁰⁵ Ve ol yerde bir kurtcuğaz olur.⁸⁰⁶ Karâd dirler kaçan âdemi ısırsa ol ısırduğı yer açılır. Ve ol kişünün gövdesinde ol kurtcuğazlar gezer yürürler.⁸⁰⁷ Fevt olunca ândan halâs olmak muhâldir. Ve Cibâl-i 'Ummân'da maymûnlar çok olur. Ânda olan halka hayli⁸⁰⁸ ziyân ederler. Çok olur ki ânları def idemezler. İllâ âlet-i harble ve yay okla ve sapan tâşile. Ve 'Ummân Bahri'nde kıymetli lü'lü'-i kibâr çıkar. Ve Bahr-i 'Ummân'da Qays cezîresi dirler uzunluğı on iki mîldir. Ve 'arzı dahî eyledir. Ve bu cezîrenin sâhibi Bilâd-ı Hind'de ekser zamanda gemilerle âdemler gönderüb ol yer üzerine varub gâzâ iderler.⁸⁰⁹ Ve halkını esîr iderler. Ve hikayet olunur ki cezîre-i mezkûre kurbunda bir iskele var. Dünya yüzünde olan 'acâyibin biri budur. Ve bir deryâda⁸¹⁰ dahî ânun misli olmaz. Ve ânun büyük gemileri olur. Şöyle ki⁸¹¹ bir gemisine tokuz yüz elli âdem sığmak mümkündür. Ve bu cezîrede tavârlar ve koyun ve keçi cinsi çok olur. Ve yemiş ağaçları bî-pâyân ve meyveleri⁸¹² ferâvân ve kıymetleri râyikândır.⁸¹³

Yemâme; Taşm ile Cedîs ânun bilâdındandır bu⁸¹⁴ iki kabîle Yemâme'de meşhûrdur. Zerqâ'-i Yemâme didikleri 'avratun şehridir. Ânun hikayeti diyâr-ı 'Arabda meşhûrdur. Ve kıssası dillerde dahî mezkûrdur.⁸¹⁵ Cedîs kabîlesi ândan ziyâdedir. Ve lâkin Taşm kabîlesinde bir Melek tağı Cebbâr bâğı vâridi. Gâyet zâlim idi. Ol vakt ki Cüzeyme 'Irâk'da pâdşâh oldu. Ol iki kabîleye Taşm kabîlesinden⁸¹⁶

⁸⁰² N. nice oldugin

⁸⁰³ N. 'acâyibdir

⁸⁰⁴ E. nüshasında, "etnim" denilerek kenara eklenmiştir.

⁸⁰⁵ *... * N. nüshasında yok.

⁸⁰⁶ P. ve ol yerde korkunç bir kurtcuğuzlar gezerler

⁸⁰⁷ P. kurtcuğuzlar gezerler

⁸⁰⁸ P. "hayli" yok.

⁸⁰⁹ P. ol yıl gâzâ iderler

⁸¹⁰ N. ve P. 'acâyibin biridir ve deryâda

⁸¹¹ P. şöylekim

⁸¹² N. ve P. meyvesi

⁸¹³ N. kıymeti râyikândır P. kıymeti râyikân olur

⁸¹⁴ N. ve bu

⁸¹⁵ N. ve kıssası mezkûrdur P. kıssası dillerde dahî mezkûrdur

⁸¹⁶ N. halkından

birini emîr dikmişdi⁸¹⁷ adına ‘Amilik dirlerdi. Gâyet bî-dîn idi. Hattâ yasâk itmişdi ki Cedîs kabîlesinden her kim ki kız çıkarub ere virmelü olsa ol kızı⁸¹⁸ evvel âna götürürlerdi *bekâretin ol zâyil iderdi ândan güvegüye iletürlerdi.*⁸¹⁹ Kimün ne câni vâridi ki kızı âna elletmeden ere vereydi. (51-b) Bu Tasm halkı âna mu’âvin olurlardı. Halk ânun zulmünden⁸²⁰ ‘âciz kalmışlardı. Ne ideceğin bilmezlerdi. Bunun üzerine nice yıl geçdi. Belâsın çekerlerdi. Meğer Cedîs tâ’ifesinün⁸²¹ içinde bir nâmdâr gayretlu pehlivân vâridi.⁸²² Adına Esved bin ‘Affân dirlerdi. Ve ânun hüsnâ bir kız karındâşı⁸²³ varidi. İsmine Su’âd-ı Mübdi’â dirlerdi. Bıkr idi.⁸²⁴

MESNEVÎ⁸²⁵

Âna dirlerdi Su’âd-i Mübdi’â
Hüsni irmişdi kemâl-i merbe’â
Kesnedîde misli u enderyemen
Hemçinân mânendi u ender hoten
Kâmeti serv u kaşı kıble numâ
Saçları ve’l-leyl yüzü ve’z-zuhâ
Hem sabâhatde idi gâyet o kız
Gün yüzünü görmeye iverdi tiz
Yoğidi ânın nazîri ol zaman
Her gören derdi budur hûri-i cinân
Söylese dürler dökerdi hâsılı
Mantîkile mat iderdi bülbülü

Velhâsil⁸²⁶ ‘ammî⁸²⁷ oğlanlarından birine ol kızı verdiler.⁸²⁸ Vaktâ ki leyle-i zifâf oldı kızı ‘Amelika alub gitdiler. Pes ol cebbâr zâlim bekâretin izâle idüb ‘âdet

⁸¹⁷ N. emir kılmışdı ki

⁸¹⁸ P. ere vire ol kızı

⁸¹⁹ *...* N. nüshasında yok.

⁸²⁰ N. zulmü içinden

⁸²¹ P. Tâ’ife-i Cedîs’de

⁸²² N. pehlivân er

⁸²³ N. kardeşi

⁸²⁴ P. “bıkr idi” yok.

⁸²⁵ P. “Mesnevî” yok.

⁸²⁶ P. “velhâsil” yok.

⁸²⁷ P. ve ibli

⁸²⁸ N. verdiler idi P. verdilerdi

üzre yine⁸²⁹ erine gönderdi. Pes kız ol mel'ûnun yanından çıkub gitdikde kanı libâsına bulaşub akardı. Kız dahî bakub gördü ki Cedîs kavminin ekâbiri umûr-ı velîme husûsın müşâvere iderler. Zirâ ol zâlimin 'âdet-i bâtilası ile idi ki kaçan ol kabîlenin kızlarına bu kabahati iderdi. Ertesi gününde yine ânlarla konukluk teklîf iderdi. İhânetlerinde fevka'l-hadd mübâlaga iderdi. Pes kız ol hâl ile kavminden yana varub aralarına girdüğü gibi gömleğin yakâsından eteğine varınca yırttı. Çünkü beni nâ-meşrû' çâk itdiler. Bu dahî böyle⁸³⁰ çâk olsun diyüb karnın ve sev'esin açub rüsvânlık hâlin bunlara keşfeyledi dahî serzenişler kılub eytdi.⁸³¹

NAZM

Dünyada var mı Cedîs'den hiç ezel
Bundan akbah bize olur mı 'amel
Hic buna râzî olur mı er olân
Nice sabr ider bu işe ner olân (52-a)
Ol dahî nefsinde hem mahzûn ola
İş bu işden mevt âna ahsen ola
Dahî Esved ola kardâşım benüm
'Emmüm oğlu dahî yoldâşım benüm
Yoldâşına bu kabâhatler ola
Âşikâra bu fezâhatler ola

Pes karındâşı Esved ânı görüb bî-ihdiyâr ağladı. Ve nâr-ı ğayretle derûnun ladi. Ve kendü libâsın üzerinden çıkarub kız karındâşın⁸³² ördü. Nice idelüm deyüb var eve git didi.⁸³³ Su'âd eytdi, bu yüz karâsıyla kande gideyin⁸³⁴ meğer varub kendümü helâk ideyin didi.⁸³⁵ Ve cemâ'at içinde birkaç söz dahî söyleyüb Amelik nâm zâlimün katline karındâşın temâm kandırdı, hâlen ki ânda olan kavm⁸³⁶ cümle ânun hâlin görüb rüsvâyılığından⁸³⁷ ğâyet bî-huzûr oldılar. Ve lâkin ne ideceklerin

⁸²⁹ P. "yine" yok.

⁸³⁰ N. ve P. "böyle" yok.

⁸³¹ "N. eytdi, ve sâgına ve soluna nazar cyleyüb işidi P. bunlara eytdi, dahî serzenişler kılub eytdi

⁸³² N. kardâşım

⁸³³ P. var eve git dedi

⁸³⁴ P. gideyim

⁸³⁵ N. "didi" yok.

⁸³⁶ N. kandırub hâlen ânda olan P. kandırdı hâlen ânda kavm

⁸³⁷ P. rüsvâyılıktan

bilmeyüb sergerdân kalmışlardı.⁸³⁸ *Ve gayrı vilâyete dahî gidemezlerdi. Mahbûs gibi ol zâlimin elinde âciz kalmışlardı.*⁸³⁹ Pes kız dahî ol cemâ'at arasında bu şi'ri okuyub feryâd u figân idüb⁸⁴⁰ ânlara serzenişler eyledi.

TERCEME⁸⁴¹

Râzî mısız kızlara iş bu gazâ⁸⁴²
Size değil mi hakikat bu gazâ⁸⁴³
Kesret-i mûrdan ziyâde olasız
Her zemân iş bu belâda olasız
Kardeşun⁸⁴⁴ böyle temâm rüsvây ola
Bu kabâhat bize size vây ola
Râzî olur mı bu işe bir âhad
Birünüzden olmaya buna meded
Er olanlara bu iş olmaz revâ
Aranuzda ola dâyim bu belâ
Bilünüzde varise fahl-i nitâk
În ra'â hazâ gayûrun lâ yutâk
Kendüsin cins-i ricâl 'add itmesün
Hâne-i beytin dahî setr itmesün
Hânedede terkeb örünsün bâşına
Yaraşur ger vesme çekse kâşına
*Hem libâsı ola mânend-i zenân
Merd-i da'va itmesün ol kaltabân*⁸⁴⁵
*Ağlayub derdiyle ândan zârü zâr
Size değil mi didi bu 'âr 'âr*⁸⁴⁶

Pes kız⁸⁴⁷ bu vechile ta'n ve teşnî' idecek aralarından çıkarub âna turğurdular.⁸⁴⁸ *Kız dahî benzi kızarub*⁸⁴⁹ ve bunlardan istihyâ idüb varub bir yerde

⁸³⁸ N. bilmediler zâru kaldılar

⁸³⁹ *...* P. nüshasında yok.

⁸⁴⁰ N. "feryâd u figân idüb" yok. P. feryâd u figânlar idüb

⁸⁴¹ P. tercemesi budur

⁸⁴² P. 'azâ

⁸⁴³ P. 'azâ

⁸⁴⁴ P. kız kardeşun

⁸⁴⁵ *...* P. nüshasında yok.

⁸⁴⁶ *...* N. nüshasında yok. P. size değil mi didi bu âr u âr

turdi.⁸⁵⁰ Bunlardan dahî⁸⁵¹ ol yerden kalkub âhar yerde turdılar. Esved eytdi, ey kardâşlar ve ey yoldâşlar ve emmim oğulları bu zâlimi görürsüz (52-b) nice zulmler ider ve nice ârlanacak işler eyler.⁸⁵² Halka bu ettüğü zulmü kedi sıçana eylemez. Fikrünüz nedür, bu zulme⁸⁵³ râzı olub katlanır mısınız? Kızlarınıza⁸⁵⁴ ve kız karındâşlarınıza bu hakâretleri revâ görür misiz? Bunlar eytdi,⁸⁵⁵ ya sen ne fikr idersin ve nice ma'kûl görürsün didiler.⁸⁵⁶ Eytdi, ben didüğüm oldur ki bana mu'âvin olasuz ve hic muhâlefet itmeyesüz ve fikrinizi cümleten bir kimesnenin rey'i üzerine mukarrer kılub ittifâkunuz bir eyleyesiz. *Bu arasızdan def' ola ve ânun kabâhatinden kurtulasız.*⁸⁵⁷ Eytdiler, imdi ol bir kişi siz ol ve bizden⁸⁵⁸ sana her kız muhâlefet olmasun didiler.⁸⁵⁹ Eytdi imdi deve ve sığır ve koyunlarınızı getürüb bu sahrâda vâfir boğazlayasız. Ve âteşler yakub⁸⁶⁰ kazânlar kaynadasız. Ve hâtûnlarınız dahî ta'âm pişirmege meşgûl olalar. Ve siz dahî libâsınız altında kılıçlarınızı getürüb hâzır eyleyesiz. Ve bunların ziyâfet idecek yerleri heb kumluk idi. Ve 'Amilik zâlimin 'âdet-i⁸⁶¹ bâtılası bu idi ki bekâretin zâyil itdiği kızın velîsin ziyâfet mahallinde ardında turgururdu. Ânlara mübâlağa ihânet iderdî. Pes bunlar bu 'ahd ü peymânı mukarrer itdiler. Esved dahî kılıcın 'Amilik oturacak yerde kum içinde gizledi. Ve Cedîs kavmine dahî eytdi, siz dahî böyle idin. Ve 'Amilik meclise gelüb oturdukda hemân ki ta'âm yemeye meşgûl ola. Kılıcım ele alub boynun urarın. Siz dahî ardında turan kimesneleri⁸⁶² ben itdüğüm⁸⁶³ amân virmeyesüz.⁸⁶⁴ Bunlar cümleten sem'an ve tâ'aten didiler. Pes 'Amilik 'aleyhi mâ yestehik sabâh oldukda sekrânen kemâl-i ziyetle ziyâfete⁸⁶⁵ gelüb mesrûr olub oturdukda gördü ki bunda bir

⁸⁴⁷ N. Pes kız bunlara

⁸⁴⁸ P. çıkub anaru turdı

⁸⁴⁹ * ... * P. nüshasında yok.

⁸⁵⁰ P. oturdı

⁸⁵¹ N. ve P. bunlar dahî

⁸⁵² P. ider

⁸⁵³ P. buna

⁸⁵⁴ N. kızınıza

⁸⁵⁵ P. eytdiler

⁸⁵⁶ P. "didiler" yok.

⁸⁵⁷ * ... * N. nüshasında yok.

⁸⁵⁸ P. siz bizden

⁸⁵⁹ N. diycek

⁸⁶⁰ P. âteş yakub

⁸⁶¹ P. "âdet" yok.

⁸⁶² N. turduğunuz kimesne

⁸⁶³ N. ve P. itdüğüm gibi

⁸⁶⁴ N. amân virmeyüb boyunları urasız. P. amân virmeyüb bunlar cümleten

⁸⁶⁵ N. mahall-i ziyâfete

tertîb var ki ebedî görülmüş değil idi.⁸⁶⁶ Pes Esved'e şükr idüb beşâset⁸⁶⁷ gösterdi. Eyle olsa 'Amilik kavminden birisi ta'âma elini uzadıb eytdi. **Rabbi ekeltü temne'u'l-ekelât** deyüb sözün temâm etmedin Esved bahâdır kılıc çeküb 'Amilik'in boynuna bir kılıc ile urdu ki⁸⁶⁸ başı önüne düşdi (53-a) ve her kimse kim⁸⁶⁹ ânlardan ziyâfete hâzır olub oturmışlardı bir yerde katl olunub ta'âm ile gelen kâblar ve pîşgerler cümlesi kan ile toldı.⁸⁷⁰ Eydürler ol bir sâ'at içinde Tasm kabîlesinden seksen bin âdemden ziyâde katl olundu. Tasm'dan bir kişi kalmadı. İllâ meğer ki ol ziyâfete gelmemiş ola. Ândan sonra Cedîsler Tasm kabîlesinde⁸⁷¹ bâkî kalanlara kılıc koyub kırdılar. Evlâdın esîr ve mâl u rızkın yagma eylediler. Ânlardan birisi kurtulub Yemen Sultânı Hestân'e varub bu hâli bildirdi. Ve ândan istigâse taleb⁸⁷² etdi. Bu Hestâne⁸⁷³ ulu pâdşâhdı böyle itdüklerine kakıyub ve leşker çıkub Yemâme üzerine seğırttim saldı. Cedîs kabîlesine üç gün kalıcak bir kişi Hestâne eytdi. Benim ânda bir kız karındâşım vardır. Adına Zerkâ'-ı Yemâme dirler. Gözleri şöyle göreğindir ki üç günlük yoldan⁸⁷⁴ bir rivâyetde bir fersah yerden bir nesneyi⁸⁷⁵ görüb haber virmek câyizdir. Ne idüğün cümle seçerdi. Şimdi ânda varmağa bu denlü menzil kaldı. Buyur bu leşkerüne ellerine birer budâklu ağac alub yürüsünler ki kız karındâşım⁸⁷⁶ ânı görüb, leşker idüğün bilmeye ânlar gâfilken⁸⁷⁷ varavuz didi. Pes Hestân buyurdi. Her kişi eline yaprâklı budâklu birer ağac alub önlerine dutup yürüdiler. Bu tarafda⁸⁷⁸ Cedîs kavmi ihtiyâd iderlerdi. Pes ol hâtûna eytdiler, bir yüksek yere çıkub *dört yana bak gör. Üzerimize kimse gelür mü?⁸⁷⁹ Pes Yemâme bir yüksek yere çıkub*⁸⁸⁰ bakdı. Üç günlük yoldan ol leşkeri gördi. Eytdi,⁸⁸¹ Yemen tarafından bir ulu cemâ'at geliyorur. Yürüyüşleri âdeme benzer. Evet sırf mişedir âdem görünmez didi. Ol halk ânun sözüne i'timâd itmediler. Yârendâşı yine çıkub bakdı. Eytdi, ol ağaclar yine

⁸⁶⁶ N. ve P. ebedî bu vechile görmüş değildir

⁸⁶⁷ N. ve P. tamâm-ı beşâset

⁸⁶⁸ N. boynuna öyle bir kılıc urdu ki P. öyle urdu ki

⁸⁶⁹ N. ki P. kim

⁸⁷⁰ N. kanla cümle toldı

⁸⁷¹ N. kabîlesinden

⁸⁷² N. ve P. "bî-taleb" yok.

⁸⁷³ N. Hestân

⁸⁷⁴ N. yolda

⁸⁷⁵ N. nesne

⁸⁷⁶ N. kardâşım

⁸⁷⁷ N. gâfil iken

⁸⁷⁸ N. ve P. tarafdán

⁸⁷⁹ N. gelür mü dirler

⁸⁸⁰ *... * P. nüshasında yok.

⁸⁸¹ N. ve eytdi

yürüyüb gelür ve ardlarınca⁸⁸² bir kişi gelür elinde bir pâre sökünlü at dutar didi. Ve birisi dahî nağlin onarur didi. Eytdiler, nesne değildir. Gâfil oldılar. Yârendâşı Hestân sür'at idüb yetişdi. Yemâme halkını urdı. Erkeğini kırdı kalanın esîr eyledi. Ve Esved hemşîresiyle kaçub Tay kabîlesine varub halâs oldılar. (53-b) Bâkîsin kande buldıysa katl eyledi. Ve yerlerin yurdların yakub yıkub virân eyledi. Ve ol hâtûnun ki⁸⁸³ adına⁸⁸⁴ Yemâme ve lakabına Zerkâ'î'l-Yemâme dirlerdi. Ânı getirüb eytdi, ne sebebden gözlerin böyle görgendür. Eytdi, ömrümde⁸⁸⁵ bir gice sürmesüz yatmadım ândan sezerin didi. Hestân buyurdu gözlerin çıkardılar gördi ki gözlerinin⁸⁸⁶ sınırları ve tamarları tâ dimâga dek sürmeden kabkara olmuş. Bildiler ki ânun gözü böyle görgegen olduğu sürmenin hâssasından imiş.

Es-Sind; ulu iklimdir. Hind'ün garbîsinde bahrin kenarında vâki' olmuştur. İki bahşdır. Biri bahrin yanındadır. Âlân dirler ehl-i İslâm bu kısımda gâlibdir. Ve ânun meşhûr şehirlerinden **Mensûra**'dır. Tûli ve 'arzı bir⁸⁸⁷ mîldir. Halkı bî-nihâye ve rızkı bî-gâyedir. Ve beyne'n-nâs mütevâdil olan akçalarının vezni⁸⁸⁸ beş dirhemdir. Hurmadan ve şeker kâmışından gayri nesne olmaz. Bir nev'⁸⁸⁹ elmâsı olur. Ol dahî gâyet ekşidir.⁸⁹⁰ Ve gâyet issi yerdir. Mensûre didüklerinin sebebi oldur ki Hulefâ-i Benî Abbâs'dan Ebû Ca'fer el-Mansûr dört pâre şehir yapmışdır. Dört yıldır mukâbelesinde dahî eydürler ki bu dört pâre şehir harâb olmaz. İllâ dünya harâb olmasıyla olur. Biri Mansûre ve Bagdâd ve Mesîsiyye Şâm denizi kurbundadır. Ve biri Râfika Arz-ı Cezîrededir.

El-Mûliyân; ve yuğâlû lehâ El-Mültân. Bilâd-ı Hind'in mucâviridir. Mensûre kadrinedir. Beytü'z-Zeheb diyü tesmiye olunur. Zîrâ Muhammed bin Yûsuf el-Haccâc bir ev içinde kırk kantâr altûn buldı. Dahî üç yüz otuz batmân behâr buldı. Ve ânun bir ulu sanemi vardır. Hind u Sind halkı âna gelüb ta'zîm iderler dahî ânun etrâfında olan vilâyet halkı âna varub hac idüb ânda çok mâl sadaka iderler. Ve ol

⁸⁸² N. gelür ardlarınca P. geliyor ve ardlarınca

⁸⁸³ P. "ki" yok.

⁸⁸⁴ N. ... katl idüb ve yerin yurdun yakub virân eyledi. Ol hâtûnun adına

⁸⁸⁵ N. böyle görgendür didi ben ömrümde

⁸⁸⁶ N. ve P. gözünün

⁸⁸⁷ N. birer

⁸⁸⁸ P. "vezni" yok.

⁸⁸⁹ N. ve bir nev'

⁸⁹⁰ N. gâyet ekşi P. gâyet ekşi ve

sanem envâ' cevâhirlere⁸⁹¹ bezenmiştir. Ve ânun hizmetkârları var zu'm iderler ki iki yüz bin yıldır ki âna 'ibâdet iderler. Ve ol sanemin gözleri kıymetlü iki cevherdendir ki ânun bahâsı (54-a) olmaz ve kapısı üzerinde⁸⁹² altûndan envâ' cevâhirlere⁸⁹³ bezenmiş bir tâc var.

El-Hind; arz-ı vâsi' dir. Ve gâyet ulu memleketdir. Berrde ve bahrde ve cenûbde ve şimâlde iştimâli var. Ve ânun [yeri]⁸⁹⁴ Zenc mülkine ulâşıktır. Mihrâc memleketidir. Ve Hind ehlinin 'âdetindedir ki kırk yaşına varmayınca pâdşâh olmaga lâyük olmaz. Ve pâdşâhları ebeden halka çıkub görünmez. Ve Vilâyet-i Hind memâlik-i kesîredir.⁸⁹⁵ Ve ândan ba'zına⁸⁹⁶ **El-Mânkîr Ve Lihuluz** dinülür.

Memleketü'l-Kunûc; arz-ı vâsi'a ve memleket-i 'azîmedir. Ve bunların putları var. Atâdan oğullarına mîrâs değer, zu'm iderler ki ol puta iki bin iki yüz yıldır 'ibâdet iderler⁸⁹⁷ ve pâdşâhı 'azîm'ül-mülk kesîrü'l-cünûd ve kesîrü'l-füyûldur.⁸⁹⁸ Ya'nî filleri çokdur. Ânun katında olan fil çokluğu mülûk-i 'arzdand bir pâdşâh katında yokdur. Eydürler tavîlesinde bin fil vardır. Ânlardan yüz 'aded filleri⁸⁹⁹ kâğıd gibi beyâzdır. Ve ol fillerin ba'zı yigirmi beş karış yüceliği var. Ve eydürler ânun fillerinden biri öldi bir dişin çıkarub vezn itdiler kırk batman çekdi.

Ve memâlik-i Hind'den **Memleketü Kımar** dirler⁹⁰⁰ bu dahî ulu memleketdür. Ve gâyet vâsi' dir. Ve 'Ûd-ı Kımar'ı âna nisbet olunur.

Ve Minhâ Memleketü Zammûr ve bu zikr olunduğundan ğayrı on iki memleket var ki her biri beyân u 'ayân olunsa⁹⁰¹ kitâb tatvîl olur.

⁸⁹¹ N. cevâhir ile

⁸⁹² N. ve P. kapu üzerine

⁸⁹³ N. cevâhir ile

⁸⁹⁴ N. ve P.

⁸⁹⁵ N. Vilâyet-i Hind ve pâdşâhları ulu pâdşâhlardır P. mâl-i kesîredir

⁸⁹⁶ N. "ve ândan ba'zına" yok.

⁸⁹⁷ N. ve P. "'ibâdet iderler" yok.

⁸⁹⁸ N. kesîrü'l-fuyûl

⁸⁹⁹ N. ve P. fil

⁹⁰⁰ N. ve P. Kımar'dür

⁹⁰¹ N. ve P. beyân olunsa

تمت الجنوبية ونشرع إن شاء الله في ذكر الجهة الشمالية وبلادها مع عجائبها⁹⁰²

Akşây-ı Mağrib'den ol tarafda vâki' olan bilâdın evveli Arzu'l-Firenc'dir. Ânlr ümem-i azîmedir. Nihâyeti yokdur. Gâyet çoklukdur. Endülüs cezâyirinin ekseri ânların tasarrufundadır. Ânlrın Bahr-i Rûm'da cezâyir-i azîmesi var. Meşhûrdur. Cevber ve Sıkaliyye ve Kıbrıs ve Cezîre-i Akritaş ve Keşmîl ve Cezîre-i Hazrâ gibi ve bunlardan gayrı çok cezîreleri var.

Ve **Ammâ Sıkaliyye**, ol medînetü'z-zemân misâfirler ânun tafsîlinde ve evsâf-ı medâyihinde memleketin⁹⁰³ vüs'atinde ve ekâbirlerinin kudret ve kuvvetlerinde ittifâk itmişlerdir. Ve bu cezîrede yüz otuz pâre şehir var kurâdan ve ziyâ'dan gayrı. Ve zemân-ı evvelde (54-b) ehl-i İslâm'ın tasarrufunda imiş. 'Ulemâdan ânda nice ehl-i tasnîf ve hükemâdan nice sâhib-i te'lîf gelüb sonra Efirenc galebe idüb istilâ itmeğın cebren ve kahren⁹⁰⁴ ellerinden alınub hikayet-i tavîlesi var.⁹⁰⁵

Ve **ânun meşhûr şehirlerinden Belzem'dir**⁹⁰⁶ bu ânların ya'nî Efirenc'in ulu şehri⁹⁰⁷ ve leşkerinün beğlik âhûrî ve askerinin turâğı garbî cânibinden⁹⁰⁸ deryânın sâhilindedir. Binâsı gâyet latîf ve muhkemdir. İki kât kal'adır. İki bölükdür. Ammâ kasabası üçdür. Orta kasabasında yüce kasırları ve 'âlî binâları ve hammâmları ve hânları ve bülend menâzili ve ma'bedleri ve çârşuları var.⁹⁰⁹ Ve ol ikisinde dahî 'âlî köşkleri ve bülend binâları ve hammâmları ve kârbânsaraylar ve sokâkları var. Ve ânun bir ulu câmi'i vardır ki ânda 'acâyib u garâyib san'atla ve esnâf-ı tesâvîr ile ve tezâvîkle yapılmışdır ki lisân ânun hüsn-i beyânından ve kemâl-i vasfından⁹¹⁰ 'âciz ve kâsırdır. Ve'l-hâsıl Kurtuba Câmi'inden sonra bundan ahsen ve latîf olmaz. Ve hisâr-ı beccesi başka bir şehirdir. Her cânibinden manzara ve maksûrası var. Ve ânda bir kadîm şehir var. **Hâlısa** demekle meşhûrdur. Pâdşâhları

⁹⁰² "Güney bölgesinin anlatıldığı bölümler tamamlandı. Şimdi inşallah Kuzey bölgesinin beldelerini ve acayıplıklarını açıklayacağız."

⁹⁰³ P. evsâfında memleketinin

⁹⁰⁴ P. "kahren" yok.

⁹⁰⁵ P. vardır

⁹⁰⁶ N. ve P. "dir" yok.

⁹⁰⁷ N. ve P. şehirdi

⁹⁰⁸ N. ve P. cânibindedir

⁹⁰⁹ P. vardır

⁹¹⁰ N. vasfında

ânda sâkindir. Her cânibden akarsuları ve çeşmeleri ve latîf bostanları⁹¹¹ ve teferrücgâhları var. Ve şehirden hâric bir ırmağı var. Ve⁹¹² üzerinde çok değirmenleri var.

Ve ânun şehirlerinden **Müstenhî**'dir.⁹¹³ Bu dahî 'azîm şehirdir. Ve tâğlarında bir ulu ma'deni var. Demür çıkarurlar ve ândan sâyir iklîme⁹¹⁴ alub giderler.

Ve ânun bir şehri **Tarmir**'dir bu dahî⁹¹⁵ latîf şehirdir. Köşklere çok ve teferrücgâhları vâfirdir. Ve ânda bir ulu tâğ vardır. Tûru'l-Âyât denilür.⁹¹⁶ Altûn ma'deni var.

Ve şehirlerinden biri **Tarmin**'dir. Şehr-i 'azîmdir.⁹¹⁷ Etrâf-ı 'âlemden berr u bahrden tâ'ife-i tüccar ânda eksük değildir. Ve deryânun etrâfin ihâta itmişdir.⁹¹⁸ İçine girecek ancak bir yeri vardır. Gayrı yolu yoktur.

Masrikavsâ; bu dahî ucuzluk yönünden şehirlerin ma'rûfu ve meşhûrudur. (55-a) Diyârı vâsi' ve etrâf u aktârı ma'mûrdur.

Tavablus; bu dahî kadîm şehirdir. Deryâ ânı çepeçevre ihâta itmişdir. Ve ânun bir köprüsü var, gâyet yüksektir. Ve ol deryânın ka'ından mercân çıkarurlar. Deryâ dibinde ağac gibi biter ve bir köprüsü dahî var ki binâsı gâyet latîfdir. Uzunluğu üç yüz zirâ' ve 'arzı yigirmi zirâ'dır.

Cezîre-i Kıbrıs; gâyet büyük cezîredir on altı günlük yoldur. Ve ol cezîrede çok şehirler ve ma'mûr köyler ve mezra'alar var⁹¹⁹ ve enhâr u eşcâr ve semârı bî-

⁹¹¹ N. latîf çeşmeleri ve zibâ bostanları

⁹¹² N. "ve" yok.

⁹¹³ P. "dir" yok.

⁹¹⁴ P. ekâlîme

⁹¹⁵ N. ve dahî

⁹¹⁶ P. dirler

⁹¹⁷ N. Tarmîn'dir 'azîm şehirdir, P. Tarmîn 'azîm şehirdir

⁹¹⁸ P. eylemişdir

⁹¹⁹ N. ve P. "var" yok.

nihâyedir. Ve Zâc-ı Kıbrısî didükleri ândan gelür. Sâyir vilâyetde ânun misli yokdur. Ve koyun ve sığır ve sâyir mevâşî Firengistân şehirlerine kifâyet idecek⁹²⁰ denlü var.

Ve Firengistân'ın meşhûr şehirlerinden İfrense'dür ki, ol gâyet 'azîm şehirdir. Endülüs cezîresi ile mücâvirdir. Firengistân'ın⁹²¹ Rûmiyyesi gibidir ve pâdşâhlarının makarri ve mahall-i mecma'ı ve emürlerinde mürâca'at idecekleri yerdir. Çok halkı vardır ki⁹²² hisâba gelmez ve kıyâsa sığmaz.

Arzü'l-Celâlika; bu şehir Endülüs şehrinin şimâliyesinde vâki' olmuştur. Arz-ı vâsia'dır. Ve bî-nihâye halkı var ki hisâba gelmez. Ma'mûr köyleri ve halkının tabî'atları cehl ve hamâkat üzerinedir. Ve 'âdetlerindedir ki, pâk libâs giymezler. İllâ kirlü ve paslu giyerler. Ve libâsların üzerlerinden esküyüb çürümeyince eydi yumazlar. Ve 'icâzetsüz birinin evlerine⁹²³ girmek 'âdetleridir. Ve dînlerinde gâyet mühmellerdir.

أولئك كالأنعام بل هم أضل⁹²⁴

muktezâsınca mâsaddak tâ'ifedir.

Arzü'l-Bâşkırd; bilâdü'l-Almân'dır ve **Bilâdü'l-Frence** arz-ı vâsi'adır. Ve çok şehirleri ve ulu ma'mûr köyleri ve bilâd-ı kesîresi ve cibâl-i şâhikası ve hissîn-i kal'ası var. Ve ucuzluk ve bereket üzeredir. Ve beytü'l-mâl yanlarında mahfûzdur. Erleri 'avratları ândan mîrâs yerler.

Arzü'l-Kerc; Halîc-i Kõnstantiniyye alınduğı yerün mücâviridir. Şimâl tarafına uzanub gitmiştirdir ve⁹²⁵ arz-ı vâsi'adır. Çok şehirleri ve vâfir kasabaları ve cibâl-i şâhikası⁹²⁶ ve kılâ'-ı men'ası var. Ve yerleri gâyet ucuzluk ve bereket

⁹²⁰ N. eyleyecek

⁹²¹ N. ve dahî Firengistân'ın

⁹²² P. "ki" yok.

⁹²³ N. ve P. evine

⁹²⁴

⁹²⁵ N. ve P. "ve" yok.

⁹²⁶ P. şâhidesi

üzerindedir.⁹²⁷ Ve beytü'l-mâl bunların yanında dahî mahfuzdur. (55-b) Ricâl ve nisâya ândan mîrâs virirler.

Arzu'r-Rûm; Aktâr ve etrâfi vâsi' iklimdir. Diyârı çokdur, ma'mûr şehirleri ve köyleri ve mezra'aları ve eşcâr ve simârı bî-nihâyedir. Ve ucuzluğu ve berekâtı ve hayrâtı bî-gâyedir. Ve ekser-i vilâyet-i Rûm Bahr-i Kõstantîniyye cânibine vâki' olmuştur. Bilâd-ı Ermen tarafından on bir bahşdır. Ânun birine Harbiyye dirler ki, beş pâre kal'ası var. Ve bir bahşına 'Usâd dirler, üç pâre hisârı var. Ve birine Arastak dirler, on kal'ası var. Ve birine Eftîn dirler, dört pâre⁹²⁸ hisârı var. Ve birine Herestûn dirler dört pâre hisârı⁹²⁹ var. Ve birine Baqlân dirler, on altı⁹³⁰ pâre hisârı var. Ve birine Haldîye dirler, altı pâre hisârı var. [Ve birine Mebluğa dirler on pâre kal'ası var.]⁹³¹ Ve birine Fenâdık dirler, ya'nî Venedik dirler, on sekiz pâre hisârı var. Bu cümle yetmiş altı hisârdır. Ve Bilâd-ı Rûm'un yüz 'aded cezîresi vardır. Cümlesi deryâ içindedir. Küllîsi ma'mûrdur.

Ve Arz-ı Rûm'un meşhûr şehirlerinden Kõstantîniyye'dir. Müsellesetü's-şekldir. İki cânibi deryâya⁹³² ve bir tarafı berrdir ki, Bâbü'z-Zeheb didükleri kapu ândadır. Kõstantîniyye'nin tûli⁹³³ tokuz mîldir. Ve muhkem kal'adır. Yüceliği yigirmi zirâ'dır. *Ve bir divar dahî ânı ihâta eylemiştir ki, fasıldırlar. Ve ânun yüceliği on zirâ'dır.*⁹³⁴ Ve zemân-ı evvelde ma'mûr iken yüz 'aded kapusu varmış. Büyük kapusuna Bâbü's-Samet dinür. Altûnla müzehheb ve⁹³⁵ nakş imiş. Ammâ el'ân on sekiz kapusu var dirler. Ve ânda kasr vardır ki, dünya 'acâyibinden biri oldur.⁹³⁶ Ol kasrın⁹³⁷ yer altından dehliz gibi bir sokâğı vardır. İki suffe arâsından yolu vardır.⁹³⁸ Bakırdan 'acâyib san'atlarla insân sûretinde ve dahî at sûretinde⁹³⁹ ve

⁹²⁷ N. üzerine

⁹²⁸ N. ve P. "pâre" yok.

⁹²⁹ N. ve P. kal'ası

⁹³⁰ N. on pâre

⁹³¹ N.

⁹³² P. deryâ

⁹³³ P. uzunluğu

⁹³⁴ * ... * P. nüshasında yok.

⁹³⁵ P. "ve" yok.

⁹³⁶ P. ki

⁹³⁷ N. kasırda

⁹³⁸ P. var

⁹³⁹ N. ve P. "sûretinde" yok.

fil ve yırtıcı cânıvarlar şeklinde eyleneştir. Ve bundan ğayrı envâ' sûretde çokdur. Ve bu kasr eşkâl-i mevzû'anın ekberi ve ahsenidir. Ve ânun çevresinde zurûb-ı 'acâyibden nesnelere var, 'akıllar hayrân (56-a) olur. Ve bundan ğayrı ânda bir minâre vardır ki, zemân-ı evvelde üstâdlar⁹⁴⁰ ânı demürle ve kurşunla bir 'acîb vaz' eylemişlerdir. Kaçan yel esse dört cânibe meyl eyler.⁹⁴¹ Ve ânda bakırdan bir minâre vardır, yek pâredir kapusu yokdur. Ve mâristâna karîb bir minâre dahî vardır. Saru pirinçle kaplanmışdır. Ğâyet muhkem san'atla eyleneştir. İstânbûl'ı⁹⁴² binâ iden Kostañtin'in kabri ânun üzerindedir. Ve kabri üzerinde bakırdan bir at sûreti var. Kostañtin şekli üzerine bir şahs eyleneştir, süvârdır. Ve ol bakırdan atın ayaklarını kurşunla berkitmişlerdir. Ve ol bakırdan at üzerinde olan sûretin sâğ eli hevâya kalkub bârmâkların açub Bilâd-ı İslâm tarafına işâret eyler. Ve sol elinde bir top tutar böyle olduğı âna işâretidir ki cemî' dünyayı bir top gibi elime getürdüm sonucu eli boş gitdim demekdir. Ve bu minâre deryâdan bir çok günlük yoldan görünür. Ve berden bir günlük yoldan görünür. Ve ba'zılar eydür ânun eli böyle olduğı tılsımdır. Kendü olduğı yerden 'adüvvini men' eyler. Ve beyâz mermerden bir minâre dahî⁹⁴³ vardır ki, yukarusundan aşğâya varınca cümle sûretdür. Ve tarabüzenleri cümle yer⁹⁴⁴ bakırdandır. Ve eydürler ânda bir tılsım vardır. Kaçan ânun üzerine bir âdem çıkısa sâwir ekâlîmin şehirlerin görebilir. Ve ânda bir kantara vardır. Ya'nî bir kemer köprü vardır⁹⁴⁵ dünya 'acâyibinden biri budur dirler. Ve ânun vüs'ati hadd-i vasfdan hâricdir. Ve ânı bir kimse vasf itmeli olsa hadd-i tekzîbe yetişür. Ve ânun üzerinde nakuşdan şol denli nesnelere var ki, hisâba gelmez ve kıyâsa sığmaz.

Rûmiyyetü'l-Kübrâ; bu dahî Kostañtiniyye gibi vüs'atde tokuz mîldir ve ulu şehirdir. Ve ânun iki kat hisârı var. Muhkem tâşdan binâ olunmuşdur. Yüceliğı kırk zirâ'dır. Ve 'arzı on bir zirâ'dır. İçerü hisârın ihâta eyleneştir.⁹⁴⁶ Ve irtifâ'ı yetmiş iki zirâ'dır. Ammâ hâric hisârın 'arzı sekiz zirâ'dır. Ve yüceliğı kırk zirâ'dır. Ve ânda saru pirinçden direkler var ve bu direklerin başları dökme bakırdır.⁹⁴⁷ Ve bu

⁹⁴⁰ N. ve P. üstâdları

⁹⁴¹ P. meyl ider

⁹⁴² P. İslâmbol'u

⁹⁴³ P. "dahî" yok.

⁹⁴⁴ P. bir

⁹⁴⁵ N. ki

⁹⁴⁶ P. itmışdir.

⁹⁴⁷ P. bakırdandır.

şehrin ortasında bir ırmâk gelür ve bu nehrin iki cânibi aşğâsı cümle bakırdan kerpîc gibi tahtalar döşenmiştir. Ve bu şehrin dâhilinde bir ‘azîm kenîse vardır. Uzunluğu üç yüz zirâ’dır. *Ve irtifâ’ı dahî gezilmek üç yüz zirâ’dır.*⁹⁴⁸ (56-b) Ve kûşeleri külliye saru ve bakırdan dökülmüştür. Ve çevresi cümle saru pirinçle kaplanmıştır. Ve Rûmiyye’de bin iki yüz kilisâ vardır. Ve çârşuları cümle beyâz mermerle ve gök renk⁹⁴⁹ ruhâmîle⁹⁵⁰ döşenmiştir. Ve bin hammâmı ve bin hânı vardır. Ve bundan gayrı kilisâ vardır⁹⁵¹ Beytül-Makdis hey’eti üzerine yapılmıştır. Ve bir mezbehi vardır ki zâhiri yeşil zümrüd ile murassa’dır. Ve bu mezbeh üzerinde altûndan bir sûret vardır ki zirâ’-ı reşâşî ile yedi buçuk zirâ’dır. Ve ol sûretin gözleri kızıl yâkûtdandır. Ve bu kenîsenin yüz kapusu vardır. On kapusunun üstü altûn tahtalarla kaplanmıştır. Bâkîleri saru pirinçtedir. Ve ânda pâdşâhlarının bir kasrı vardır ki⁹⁵² Bâne dirler. Bir ulu zîbâ kasrıdır ki⁹⁵³ yeryüzünde seyâhat idenler ittifâk etmişler ki⁹⁵⁴ ânun misli binâ olunmamıştır. Ve Rûmiyye’nin evsâf-ı muhassenâtı beyândan kâsırdır. Ve etrâfında çok şehirler var.

Kişmîr; bu dahî ulu şehirdir. Binâda ve güzellikte Rûmiyye’ye benzer. Eydürler ki, Ashâb-ı Kehf’in şehridir. Ammâ Ashâb-ı Kehf bir mağâra içindedir. Bir köydür. ‘Amûriyye ile Ribakiyye mâbeynidir. Bir yüce tâğdır. Yüceliği bir zirâ’dır.⁹⁵⁵ Ve ol tâğın tâşrasından nerdebân gibi yolu var.⁹⁵⁶ Ânlara varınca sarb yoldur. Ve ol tâğın kal’asında⁹⁵⁷ bir mağâra vardır. Kuyuya benzer. Ol mağâranun kapusundan aşğâ üç yüz adım mikdarı inülür. Ba’de bir rûşinâlığa nihâyet bulur. Bir kubbedir. Direkler⁹⁵⁸ üzerinde yapılmıştır. Ve tâş içinde kazılmıştır.⁹⁵⁹ Ve oyulmuş nice evler var. Ve her birinin⁹⁶⁰ ‘atebesi âdem boyunca var. Üzerinde tâşdan bir kapusu var.⁹⁶¹ Ashâb-ı Kehf rahimehumullâh ânun içindedir. Yedi kimesnedirler.⁹⁶²

⁹⁴⁸ * ... * P. nüshasında yok.

⁹⁴⁹ P. “gök” yok.

⁹⁵⁰ N. de “ile” bağlacı daima kelimededen ayrı yazılmaktadır.

⁹⁵¹ N. ve P. külisâsı vardır ki,

⁹⁵² N. “ki” yok.

⁹⁵³ N. “ki” yok.

⁹⁵⁴ N. itdiler ki

⁹⁵⁵ N. ve P. tâğdadır yüceliği bin zirâ’ var

⁹⁵⁶ P. vardır

⁹⁵⁷ N. ve P. ve tâğın kal’asında

⁹⁵⁸ P. kubbe direkler ...

⁹⁵⁹ N. ve P. kazılmış

⁹⁶⁰ N. ve birinin

⁹⁶¹ P. var

İsticâ' idüb uyumuşlardır. Ve bedenleri sabrila⁹⁶³ kâfur ile tılâlenmişdir. Ve ayakları ucunda kelbcaguz halka olub yatur⁹⁶⁴ başını kuyruğuna götürmüşdür.⁹⁶⁵ Ve ol itcügüzün bedeni heb çürümüşdür. Nesnesi kalmamışdır.⁹⁶⁶ İllâ bâşı sökünüleri ve onurgası kalmışdır.⁹⁶⁷ Endülüs halkı zu'm eylediler ki⁹⁶⁸ Lûş şehrinde şehîd olanlardır didiler. Ba'zı sikât eytdi,⁹⁶⁹ (57-a) ol Aşhâb-ı Kehf kavmini tahkîk ben gördüm. Ve itcügüzlerin dahî mağâra içinde gördüm ol mağâra⁹⁷⁰ ki 'Amûriyye ile Ribakiyye arasındadır. Târîh-i nebevînin beş yüz onuncu yılı idi.

El-Kırım; ulu şehirdir. Ânun hisârı ve mesâcid ve hânları⁹⁷¹ ve hammâmları var. Tatâr memleketünün 'arsasıdır. Ve ânun çevresinde ma'mûr vilâyeti var. Ve gıdaları lahm ve semek ve 'asel ve lebendir. Ve evlerinin binâları ekser ağacdandır. Ve zemân-ı sâbıkda ol şehirde tâ'ûn-ı 'azîm⁹⁷² olmuş. Şöyle ki⁹⁷³ cenâzelerin defn eylemeğe mecâl olmayub bir ev içinde kâc âdem varise cümlesi kırılmışlar⁹⁷⁴ kimi çürümüş ve kimi kadîd olub şekl ve hey'eti üzre kalmış. Ve latîf kâşî medreseler ve câmi'ler ve hânlar harâb olmuş yatur.⁹⁷⁵ Ve zikr olunan medâris ve cevâmi'in kapuları üzere altûn ve lâciverd hatla⁹⁷⁶ felân hânın⁹⁷⁷ ve felân kimesnenin âsârıdır diyû yazılmış gûyâ böyle de olmuş. Ve târîh-i nebevînin yedi yüz altmış altısında mâh-ı zi'l-hiccenin yigirmi tokuzuncu gününde ki, yevmü'l-erbe'a idi.⁹⁷⁸ Tâtâr'dan yâğı 'asker gelüb halkın kırub ve mâl ve rızkın yağma kılub⁹⁷⁹ bir mertebede hisâret-i

⁹⁶² N. yedi kimesnedir

⁹⁶³ N. ve sabır ile ve

⁹⁶⁴ N. ve P. yatub ruhân ile

⁹⁶⁵ N. ve P. götürmüş

⁹⁶⁶ N. çürümüş nesnesi kalmamış, P. çürümüşdür nesnesi kalmamışdır

⁹⁶⁷ N. kalmış

⁹⁶⁸ N. iderler ki

⁹⁶⁹ N. eytdiler

⁹⁷⁰ N. mağâra içinde ki, P. "gördüm ol mağâra" yok.

⁹⁷¹ P. hâneleri

⁹⁷² P. 'azîm tâ'ûn

⁹⁷³ N. "ki" yok.

⁹⁷⁴ P. cenâzelerin defn itmeğe mecâlleri olmamış bir ev içinde ne kadar âdem varise cümlesi kırılmışdır.

⁹⁷⁵ N. hânlar şöyle harâb olmuş, P. hânlar cümlesi harâb olmuş

⁹⁷⁶ P. lâciverd ile alâ hatla

⁹⁷⁷ N. falân hânın hayrı

⁹⁷⁸ N. "ki yevmü'l-erbe'a idi" yok.

⁹⁷⁹ N. idüb P. eyleyüb

kübrâ⁹⁸⁰ ve beliyye-i 'uzmâ olmuştur ki lisânla takrîr ve benânla tahrîr olması⁹⁸¹ mümkün değildir. Nitekim Hak Te'âlâ Kur'ân-ı 'Azîminde zikr ider⁹⁸²

وإن من قرية إلا نحن مهلكوها قبل يوم القيامة أو معذبوها عذابا شديدا كان ذلك في الكتاب مسطورا⁹⁸³

Ya'nî hiçbir köy yoktur ki illâ ki biz ânları⁹⁸⁴ helâk ideriz. Kıyâmet günü kopmazdan evvel⁹⁸⁵ ya ânlarla katı 'azâb ideriz. Ol hükm levh-i mahfûzda yazılmıştır. Tebdîl ve tağyîr olmaz.

Ve emmâ ale'l-Bahri'l-Kabesî; Bilâd-i Rûm'dan ulu şehirlerdir. Târâbûzân⁹⁸⁶ ve Cevriyye ve Kâniyya ve Kâmâniyyetü's-Sevdâ gibi. Böyle didüklerinin sebebi budur ki, zîrâ ânda bir tâğın deresi içine bir ırmâk girer. Zülâle benzer latîf beyâz sudur ve yine ândan bir siyâh tütün çıkar.⁹⁸⁷ Ammâ Kâmâniyyetü'l-Beyzâ, ki âna Matlûka dirlir. Ve Mâtarhâ ve Rûsiyye ve'l- Adriyasi ve Kâlasbîn bunlar küllî ulu şehirlerdir.⁹⁸⁸ Bilâd-ı Rûm kavâ'idi üzerine (57-b) ve Adriyasi ile Hısn-ı Ziyâd arasında bir ulu ağac vardır ki kimse bilmez ne ağacıdır. Ve ismi nedir. Ammâ göz gibi yemişi olur. Kış ile yirler, 'asel gibi tatludur.

Arzu's-Sekâlibe; nâhiye-i şimâlde bir vâsi' memleketdir. Çok şehirleri ve köyleri ve mezra'aları var. Ve yanlarında bir deryâ vardır. Suyu tatludur. Ğarb tarafından maşrık cânibine⁹⁸⁹ akar bir ırmâk dahî Bulğâr tarafından gelür. Bunların deryâsında tuz olmaz. Zîrâ şemsden be'iddir. *Ve suyu mâlih değildir. Ve ol deryâ kurbunda*⁹⁹⁰ şehirleri ve sarb hisârı vardır.⁹⁹¹

⁹⁸⁰ N. ki yevmü'l-erbe'a idi

⁹⁸¹ N. tahrîr olmaz

⁹⁸² N. Kur'ân-ı 'Azîm'de zikr idüb, P. Kur'ân-ı 'Azîm'de zikr ider

⁹⁸³ "Kıyamet gününden önce ortadan kaldırmayacağımız veya çetin azaba uğratmayacağımız bir şehir yoktur. Bu, Kitab'da yazılıdır." Bkz. İsrâ (17), 58.

⁹⁸⁴ N. yoktur ki illâ biz ânları, P. yoktur illâ ki biz ânları

⁹⁸⁵ N. ve P. kıyâmet gününden evvel

⁹⁸⁶ N. Târâbûzân gibi

⁹⁸⁷ N. ve yine ânda tütün gibi siyâh çıkar

⁹⁸⁸ N. şehirdir

⁹⁸⁹ P. tarafına

⁹⁹⁰ *...* N. nüshasında yok.

⁹⁹¹ N. hisârları vardır, P. hisârı var.

Ve⁹⁹² Arzu'l-Cenûb; bu dahî arz-ı vâsi'adır. Ve çok şehirleri var.⁹⁹³ Memleketleri Koştantin'in garbîsinde vâki' olmuştur. Rûm deryâsı üzerindedir.⁹⁹⁴ Ve ânun meşhûr şehirlerinden Ceneve'dir. Muhkem şehirdir. Hisârı var ve kapuları demürdendir. Ve çokluk halkı vardır ki hisâba gelmez.

Arzû'l-Benâdıkâ; iklim-i 'azîm.⁹⁹⁵ Ve ânun büyük şehrine⁹⁹⁶ Bendeқыyye dirler ki, Venedik'dir. Rûm deryâsının halîci nihâyet bulduğu yerdir. Ol halîcin uzunluğu yedi yüz mîldir. Şimâl tarafında Ceneve'ye karîbdir. Ânunla Ceneve ortası karadan sekiz günlük yoldur. Ammâ deryâyyla bunların mâbeyni uzaktır. İki aylık yoldan ziyâdedir. Ve Frenk milletinde olan pâdşâhlarının makarrı ve meskenidir. İsmi Pâpa'dır. Endülüs şimâlîsindedir. Ve şehirleri külliyyen Venedik halîci tarafında vâki' olmuştur. Çok şehirleri⁹⁹⁷ ve ma'mûr köyleri ve latîf üzüm ve incirleri olur.⁹⁹⁸

Arz-ı Bercân; bu dahî ulu vâsi' memleketdir. Ve ânda mercân olur. Ve halkı gâyet çoktur. Azgun ve tâ'î kavmdir. Kalbleri kâsî ve kendüleri 'âsî tâ'îfedür. Şimâl tarafında gâyet ırakda olurlar.

El-Bâbü'l-Ebvâb; Arz-ı Fars'ın şimâl tarafındadır. Ammâ bâbı Nûşirvân yapmıştır. Bahr-i Harez kenarında. Ânda bostanları ve latîf meyveleri olur. Bahr-i Harez iskelesidir. Ve ânda bir zencir çekilmiştir. Vakitsuz ânda ne girerler ve ne çıkarlar. *Gâyetle yasâkları vardır. Ğayrı yerler gibi degildir.*⁹⁹⁹ (58-a)

Fi'l-Ekâlîmi'l-Müte'addideti'l-Mechûleti Ammâ'l-Ebvâb;¹⁰⁰⁰ bir tâğın yarıklı dereleridir. Tevârîh-i kadîmede bu tâğa Cebelü'l-Feth dirler ve ol tâğda çok hisârlar var. Birine Bâb-ı Sol ve birine Bâbü'l-Alân ve birine Bâbü's-Sâyirân ve birine Bâbü'l-Erka ve birine Bâb-ı Sancati ve birine Sâhibü's-Serîr dirler. Ve Bâb-ı

⁹⁹² N. ve P. "ve" yok.

⁹⁹³ N. "var" yok.

⁹⁹⁴ N. üzerinde

⁹⁹⁵ N. ve P. 'azîmdir

⁹⁹⁶ N. şehirlerine

⁹⁹⁷ P. ve

⁹⁹⁸ P. üzümü ve inciri olur.

⁹⁹⁹ *... * N. nüshasında yok.

¹⁰⁰⁰ N. Emme'l-Ebvâb Fi'l-ekâlîm ... P. Fasl fi ekâlîmü'l- ...

Ḳaplânşâh ve Bâb-ı Kârvân¹⁰⁰¹ ve Bâb-ı İrânşâh ve Bâb-ı Leyânşâh ve mezkûr Cebel-i Feth 'azîm tâğdır. Ebu'l-Hasanü'l-Basrî el-Mes'ûdî zu'm eyledi ki, ol tâğda üç yüz pâre şehir var. Her şehir halkının dilini¹⁰⁰² bir âhar şehir halkı bilmez. Ve bu Cebel-i Feth'de memâlik-i kesîre var. Memleket-i Şîrvânşâh gâyet vâsi' memleketdir. İklîmler, ma'mûr şehirler ve köyler ve mezra'alar var.¹⁰⁰³ Ve bî-nihâye halkı var. Kâfîrlerdir, cebbârîlerdir. Bir kimesneye mutî' değîllerdir. Ve Memleket-i Lâbedânşâh ve Memleket-i Mûkâniyye ve Memleket-i Dûdâniyye ve bunun halkı 'âlem halkının yaramaz rağıdır. Memleket-i Taberistân ve Memleket-i Ceydân ve Memleket-i 'Atîk ve Memleket-i Zenguvân ve Memleket-i Cendeh eydürler ki, bu memleketün on iki bin karyesi var ve Memleket-i Alân ve Memleket-i Ancâr ve Memleket-i Cevziyye ve Memleket-i Şafhâ. Bunlar dahî tâ'îler ve cebbârîlerdir. Bir kimesneye mutî' ve münkâd değîllerdir. Ve Memleketü'z-Zâriye ve Memleket-i Şekkî bunlar münferiddir. Ya'nî ânlardan munfasıldır. Ol tâğın âharında başka bir kavmdır. Ve Memleketü's-Şa'âliyun ve Memleket-i Keşk, eydürler bu memleketün ehli gibi şekli latîf ve hey'eti zarîf olmaz. Ve işidilmiş dahî değîldir. Ânlar fevka'l-hadd letâfet ve sabahatle ma'rûfdur.¹⁰⁰⁴ Ve 'avratları kemâl-i mehâsinile mevsûflardır. Bunlar letâfet yönünden nisânın ekmeli ve melâhat yönünden ânların ecmeli ve müzâca'a cihetinden ânların atyebi ve muvâka'a tarafından ehabbidür. Zâyidü'l-vasf, lezzet-i 'azîme ve muhabbet-i 'amîme ki, ânlarda mevcûddur. Sâyir ahlâk-ı hasenesi dahî memdûh ve mahmûddur. Kemâl-i hüsnle dünya 'avratlarından mümtâz ve her cihetle müstâgnî ve bî-niyâzlardır. Ve erleri yüz yaşına varsalar¹⁰⁰⁵ nefislerinde henüz kuvveti ve vikâ'da tamâm-ı kudretleri var. (58-b) Ve hâtûnlarına cimâ' itdüklerinde buldukları lezzet ve safâdan tâ cimâ'dan munfasıl olunca dünyayı bi'l-külliye ferâmûş iderler. Ve 'avratları dahî heftâd ve heştâd sâle varsalar henüz letâfet-i cemâlleri ve melâhat ve sabahatleri kemâkân.¹⁰⁰⁶ Ve ra'nâ ve zîbalıkları

¹⁰⁰¹ N. ve P. Bâb-ı Kârbân

¹⁰⁰² N. "dilini" yok.

¹⁰⁰³ P. ... şehirleri ve köyleri ve mezra'aları var.

¹⁰⁰⁴ N. ma'rûf

¹⁰⁰⁵ P. varsa

¹⁰⁰⁶ N. kemâkândır

gonçe-i hândân gibidür.¹⁰⁰⁷ Gûyâ yigirmi yaşında bir duhtere veyâhûd¹⁰⁰⁸ bir rûşen
ahterdir. Yâ Fettâh yâ Rezzâk fesûbhâne'l-Kâdirü'l-Hallâk.¹⁰⁰⁹

NAZM

Neler halk eylemiş Hallâk-ı 'âlem
Ne hoş zîbâ olurmuş ânda âdem
Neden bunlar katı mahbûb olubdur
Nedendir böyle hem mergûb olubdur¹⁰¹⁰
Hevâsından midur yâhûd yerinden
Dişisinden midir yâhûd erinden
Neden olmuş bulara vasf-ı mergûb
Nasîb olmuş neden yâ şekl-i mahbûb¹⁰¹¹
Mesâbihile ol yerler tolubdur
Nücûmile diyeydîn zeyn olubdur
Sanasın her biri bedr-i âya benzer
Ya cennet içregi hûr-i âya benzer¹⁰¹²
Nazar kılsun diyeydin her nigâra
Şeref virmiş cemâliyle diyâra
Zehî devlet oların hemserîne
Melek gire demâ dem pesterîne¹⁰¹³
*Zehî kâdir zehî hallâk-ı 'âlem
Yaradur böyle zîbâ cism-i âdem*¹⁰¹⁴

Ve Memleket-i Seb'a dahî vâsi' iklimdir.¹⁰¹⁵ Ve çok şehirleri var. Ve
Memleket-i İrem'de dahî çok 'acâyibler ve bî-nihâye garâyibler var. Ol cümleden
biri budur ki ol memleketde bir tâg vardır ki semâyla¹⁰¹⁶ hem'inân veya kûh-i

¹⁰⁰⁷ N. ve P. gonçe gibi hândandır

¹⁰⁰⁸ P. "ve" yok.

¹⁰⁰⁹ P. fesûbhâne'l-kâdir

¹⁰¹⁰ N. neden bunlar dahî mergûb olubdur

¹⁰¹¹ N. nasîb olmuş olan şekl-i mahbûb

¹⁰¹² N. ya cennet içre hem hûr-âya benzer

¹⁰¹³ P. pesterine

¹⁰¹⁴ *... * N. nüshasında yok.

¹⁰¹⁵ N. vâsi' iklim

¹⁰¹⁶ N. semâ ile

demâvend ile iktirân itmişdir. Bunun mâbeyninde el âyâsı gibi bir latîf sahrâ ve dilküşâ fezâ var. Medârı yüz mîl denlü var.¹⁰¹⁷ Ve bu sahrânın ortasında gûyâ peykârile tâşdan oyulmuş bir dâyire var hasf olmuş.¹⁰¹⁸ Şöyle kim çevresi kıyâsen elli mîl var ola. Ve bunun medârı gûyâ tâşdan binâ olunmuş¹⁰¹⁹ bir divârdır. Ve ka'rı dahî takrîben elli mîl var ola. Ve etrâf-ı muhîbü'l-manzar ve mahall-i havf ve hatardır. Bir vechile ânun aşgâsına inmek mümkün değildir. Gice oldukda etrâf-ı muhtelifede âteşler görünür. Ve gönderde öyle zemânı oldukda hûb endâm ve latîfü'l-ecsâm (59-a) âdemler görünür. Ve be'îdü'l-ka'r olmağın bârmâk inceliği gibi ırmâklar görünür. Ve bu suların nihâyet kande varub nihâyet bulduğun kimse bilmez.¹⁰²⁰ Ve dört ayaklu zübâb denlü görünür.¹⁰²¹ Ve kimse bilmez ki bunlar benî âdem midir ve gayri midür? Ve bunun hakîkatin ve keyfiyetin Allâh Te'âlâ'dan gayrı kimse bilmez.¹⁰²² Bunlar halkıyla ve tavarıyla mı yer geçmiştir. Ve ânların cihet-i¹⁰²³ me'âşî nedir. Ve bu dâyirenin üzerinde dâyimü'z-zemân dumân ve buhâr eksük değildir.¹⁰²⁴ Ve bu dâyirenin ardında giçerek hasefe dahî¹⁰²⁵ vardır. İnün derin değildir. İçinde mişeler vardır. Ve ânda maymunların bir nev'i var. İnsân gibi münsibâtü'l-kâmât iki ayak üzre yürürler. Lâkin bedenleri maymundur ve maymun gibi kıllıdır.¹⁰²⁶ Ammâ gâyet fehîm ve zekî olurlar. Ve ol maymunlardan biri ele girse ânun pâdşâhına armağân alub giderler. Ânı getürene tamâm ri'âyetler idüb in'âmı ider¹⁰²⁷ hâssiyyetinden ötürü zekâveti oldur kim ol maymun pâdşâhın başı ucunda elinde dâyim bıçak tutar.¹⁰²⁸ Gice gündüz ol hizmedden hâlî değildir. Ve dahî pâdşâha şübhelü ta'âm getürseler ol ta'âmdan biraz maymun önüne korlar. Eğer yerse pâdşâh dahî elin ta'âma sunar. Ammâ şöyle ki maymun ol ta'âmdan yemeye¹⁰²⁹ bilürler kim ol ta'âm şübhelüdür. Pâdşâh dahî ol ta'âmı yemez. Ve buna müşâbeh livâ-i Hersek'de Lüpeşka¹⁰³⁰ nâm kal'a kurbunda bir hasefe vardır.

¹⁰¹⁷ N. ola

¹⁰¹⁸ P. bu sahrâ ortasında gûyâ peykârile tâşdan oyulmuş hasf olmuş bir dâyire var

¹⁰¹⁹ P. olunmuşdur

¹⁰²⁰ N. nihâyet bulur

¹⁰²¹ N. dört ayaklıları, P. dört ayaklılar zübâb gibi görünür

¹⁰²² P. benî âdem midür ya gayri midür? Bunun hakîkatin ve keyfiyetin kimse bilmez

¹⁰²³ P. cehti

¹⁰²⁴ P. olmaz

¹⁰²⁵ N. ve P. "dahî" yok.

¹⁰²⁶ P. lâkin bedenleri maymundur ve kıllıdır

¹⁰²⁷ N. in'âm iderler

¹⁰²⁸ P. dutar

¹⁰²⁹ N. yicek olursa

¹⁰³⁰ P. Lüşeka

Mevlânâ Hasan Efendi ki, sâbiken Mostâr kâzısı idi. Ve ândan ğayrı kimesneler dahî hikayet itdiler ki¹⁰³¹ ol hasefenin ka'rı kıyâsen bir mîl var ola. Üç tarafı divâr gibi yâlin tâş ve bir tarafı obruklamışdır. Ve bu hasefenin ka'ında bir su var. Katrâna benzer siyâhdır. Ka'rını kimse bilmez. Ve âna yakın gelüb değme kimesne nazar idemez. Meğer ânun kenarında olan ağaca eliyle¹⁰³² yapışub nazar idebile. Rivâyet iderler bir âhû ol hasefeye bir tarîk ile düşmüş ki, yine gerü¹⁰³³ çıkmaga imkân olmamış. Meğer ânun kurbunda olan kal'a erenlerinden bir kac kimesneler şikâra çıkdıkda ol yere gelicek ânlardan birisi ol hasefeye nazar eyler¹⁰³⁴ ol âhûyı görür. Ve ol vartadan ânı halâs eylemeğe niyet idüb ikdâm ider.¹⁰³⁵ Yoldâşlarına eydür, gelün bana mu'âvenet idün ola ki ol bî-çâreyi ândan halâs ideriz diyü ittifâk¹⁰³⁶ hayli urganlar cem' idüb ve uclarını birbirine muhkem iderler. Ândan ol (59-b) ipün ucunu bir ağaca berkiderler. Ve bir ucunu eline alub ol burulmuş yerden yâp yâp¹⁰³⁷ aşgâ inüb ol âhûcuğu hezâr zahmetle ândan halâs idüb azâd ider. Velâkin kendûsi ol siyâh su içinde muhib cânavarlar¹⁰³⁸ ve üzerinde kılları var. Korkunc nesne gördüğünden 'azîm dehşet hâsıl idüb ândan hastalanub bir iki günden sonra fevt olur. İlâ rahmetillâhi Te'âlâ. Ve istiskâ zemânında bârâna muhtâc olsalar ol ubrik yerden tâş yuvalarlar. Ol kadem bir 'azîm gürler ve zâhir olur. Şöyle kim ra'd savtına benzer. Dahî ol kişi sür'at idüb mekânına varmadın eyle yağmur yagar ki, 'âlemi bir sâ'atde seyl eyler. Ve ol hasefenin sebebin söylerler.¹⁰³⁹ Zemânla ânun yerinde bir kal'a varimiş. Bir kişi¹⁰⁴⁰ mahremiyle fi'l-i münker itmiş. Ol dem¹⁰⁴¹ kakhâr pâdşâh 'azze şânühü ol kal'ayı hasefe idüb katrâna benzer dibinden ol siyâh su zâhir oldı diyü rivâyet iderler.¹⁰⁴² Ve eydürler mağrib bilâdının mâbeyninde dört nev' kavm vardır. Ânların birisi ğâyet cenk ehli ve kuvvetlülerdir. Ve her¹⁰⁴³ ümmetin begleri ve re'îsleri var. Bunlara Muşkî ve Mec'ûd ve Yahtâk ve Ebû Cûde dirler. Ve rivâyet

¹⁰³¹ P. "ki" yok.

¹⁰³² P. "eliyle" yok.

¹⁰³³ P. "gerü" yok.

¹⁰³⁴ P. idüb

¹⁰³⁵ P. halâs eylemeğe ikdâm ider

¹⁰³⁶ N. ittifâk idüb

¹⁰³⁷ N. yâb yâb

¹⁰³⁸ N. bir muhib cânavar, P. muhib cânavar

¹⁰³⁹ N. söylediler

¹⁰⁴⁰ N. "bir kişi" yok.

¹⁰⁴¹ P. "ol dem" yok.

¹⁰⁴² N. el mihenü ale'r-râvî

¹⁰⁴³ N. her bir

iderler, vaktâ ki bu şehirler feth oldu. Kubâd-ı Beylekânî ve Berde'a ve Selâbetrî binâ itdi. Ve Nûşîrvân'ın oğlu Sâbrân ve Gergere ve'l-Bâbî ve'l-ebvâbî bu dört pâre şehri yaptı. Ve Cebel-i Feth ebvâbî¹⁰⁴⁴ üzerine taşradan üç yüz altmış kasr binâ itdi.¹⁰⁴⁵ Arz-ı Gavran kurbundadır.

Arzu'r-Rûs; Rûs vilâyeti vâsî'u'l-aktâr 'âmîretü'd-diyârdır. Lâkin 'imâretleri birbirinden munfasıldır. Ve şehirlerinin mâbeyni hayli mesafedir. Ve gâyet çokluk halkdır. Ve pâdşâhlardan¹⁰⁴⁶ birine itâ'atleri yokdur. Ve şerâyi'den birinin üzerinde değillerdir. Ve memleketlerinde altûn ma'deni gâyet çokdur. Şöyle bir garîb¹⁰⁴⁷ ya misâfir yerlerine dâhil olsa amân virmeyüb fi'l-hâl katl iderler. Ve altûn çokluğu şâyi' olduğun¹⁰⁴⁸ istemezler. Ve memleketlerinin çevresi tâglardır. Ve bu tâglardan¹⁰⁴⁹ ferâvân çeşmeler çıkub akarlar.¹⁰⁵⁰ Ve bu sular cem' olub Buṭûhî demekle meşhûr ve ma'rûf¹⁰⁵¹ bir büyücek denize (60-a) koyulur. Ve ol denizin ortasında bir ulu tâg vardır. Ânda vu'ûl-ı kesîre ya'nî tâg keçileri var. Ve teber dahî ânda bî-nihâyedir. Ve ol tâgın çevresinden Deyânûs nâm ırmâk çıkar. Ve Rûs memleketinin ğarbîsi Derâmûş cezîresidir. Ve bu cezîrede kadîmü'z-zemândan berü çok ağaclar var ki çevresi yigirmi âdem kolların açub kucaklasalar ihâta idemeyelerdi. Ve ol kavm kendü evlerinde ulu âteşler yakarlar. Ânunçün ki¹⁰⁵² güneş ziyâsî ânlardan be'îd olduğundan ötürü. Ve bu cezîrede bir kavm vardır ki âdemi zâddan vahşed iderler. Âdemi göricek kaçarlar. Ve bu tâ'ifenin başları omuzlarına mülâsıkdır. Boyunları yokdur. Gâyet büyük¹⁰⁵³ yoğun ağacların için oyub kendülerine ve tavarlarına sığınacak mekân idünürler. Evleri bu vechiledir. Ve yicekleri bellûtdur. Ve ânda bir cins hayvân olur ki Beyreşî dirler gâyet çokdur. Rûs dahî üç tâ'ifedir. Bir cinsine Kerkebâne ve bir cinsine Atlâk dirler.¹⁰⁵⁴ Ve şehirlerine Talvâ dirler. Ve bir tâ'ifesine dahî Eznî dirler ki şehirleridir. İsmiyle zikr olunur.

¹⁰⁴⁴ P. "ebvâbî" yok.

¹⁰⁴⁵ P. binâ yaptı.

¹⁰⁴⁶ N. ve dahî pâdşâhlarından

¹⁰⁴⁷ N. şöyle ki bir garîb ve ...

¹⁰⁴⁸ N. olduğun

¹⁰⁴⁹ N. "ve bu tâglardan" yok.

¹⁰⁵⁰ P. akar

¹⁰⁵¹ N. ve P. demekle ma'rûf bir ...

¹⁰⁵² N. ve P. "ki" yok.

¹⁰⁵³ N. "büyük" yok.

¹⁰⁵⁴ N. ve P. birine Kerbâne ve birine Atlake dirler.

Arzu't-Tergîş; uzûni ziyâde ve 'arzı bî-nihâye memleketdür. Ta sedd-i Ye'cûc'e ve Me'cûc'e varub tayanur. Ol memleketden¹⁰⁵⁵ sincâb ve sammûr getirürler ve misk ve kaplân derisin dahî getirüb satarlar.

Arzu'l-Harez¹⁰⁵⁶; bu dahî arz-ı vâsi'adır. Ve hisâba gelmez ve kıyâsa sığmaz halkı vardır.¹⁰⁵⁷ Ve ânun meşhûr ve ma'rûf şehirlerinden **Semender**'dir ki hûb zîbâ şehirdir. Kadîmü'z-zemân gâyet 'azîm şehir imiş. Ve bâgları bî-nihâye imiş. Tâ'ife-i Rûs gelüb gâh gâh istîlâ itmeğin harâb olmuşdur.¹⁰⁵⁸ Ve bu şehrin nihâyeti a'mâl-i sâhibü's-serîr¹⁰⁵⁹ didüklerine vech-i tesmiye budur ki zîrâ bu şehrin pâdşâhı altûndan murassa' bir serîr itdürüb envâ' cevâhîrle müzeyyen itdürmüşdi. Görenler hayrân olurdu. Ve ol serîr yigirmi yılda işlenmiş idi. Vaktâ ki Rûm halkı şehirlerine müstevlî olduysa hâliyen ol serîr yine el'ân bâkîdir. Âhar yere nakl olunmadı.

Etel¹⁰⁶⁰; ulu şehirdir ma'mûrdur. Evlerinin ekseri harigâvâtdır. Ya'nî (60-b) keçe evlülüdür. Ve tavarlarıyla ve esbâblarıyla latîf yerlere¹⁰⁶¹ göçerler. Ve bu şehir üç bahşdır. Bilâd-ı Türk'ün yukarı cânibinden bir ulu nehr gelür. Nehr-i Etel dirler. Ve bu ırmâkdan bir bölüğü dahî Yentaş¹⁰⁶² deryâsına koyulur ki ol deryâ Rûs denizidir. Karadeniz dirler. Ve bu nehr-i 'azîmden yetmiş beş bahş ırmâklar¹⁰⁶³ münşe'ab olur. Ve ol nevâhî beglerinden birinin yanında 'ulûfelü 'asker yokdur. Belki Harez'den gayrı.

Betrâs¹⁰⁶⁴; on beş günlük yok uzunluğu memleketdir. Ve bunun halkı dahî göçer keçe evlülüdür. Ve Betrâs ırmâğı Tegargâr vilâyetinden gelür. Ve ol nehrin üzerinde çok şehirler ve ma'mûr köyler var. Ve Bilâd-ı Betrâs'dan siyâh dîlkü kürkleri gelür. Âna Betrâsî dirler. **İmâm-ı Mes'ûdî** eytdi; ol siyâh kürklerden birinin

¹⁰⁵⁵ N. ve ol memleketden latîf sincâb, P. ol memleketden latîf ...

¹⁰⁵⁶ Hazer olmalıdır. Bkz. İbnü'l-Verdî, a.g.e., s. 97.

¹⁰⁵⁷ P. var

¹⁰⁵⁸ N. itmişler

¹⁰⁵⁹ N. sâhibü's-serîrdir ki gâyet ulu şehirlerdir, P. sâhib-i serîr didükleri ...

¹⁰⁶⁰ Bkz. İbnü'l-Verdî, a.g.e., s. 97'de Esel şeklinde yazılmıştır.

¹⁰⁶¹ N. esbâb ile latîf yerde, P. esbâbıyla latîf yerlere

¹⁰⁶² N. ve P. nüshalarında Yentaş ismi daima Neytâş şeklinde zikredilmektedir..

¹⁰⁶³ N. ırmâkdan ziyâde

¹⁰⁶⁴ Burtas olmalıdır. Mes'ûdî, Müruc el-Zeheb, Nşr. Barbier de Meynard, Paris, 1861-1874, s. 83.

Bkz. İbnü'l-Verdî, a.g.e., s. 97.

kıymeti yüz dinâra olur. Ve Arz-ı Hârez'de bir tâğ vardır. Bâtre dirler. Cenûbdan şimâl tarafına mümted olmuşdur. Ve ol tâğda husûle karîb ve işlenmesi âsân gümüş ve kalây ma'deni var. Ve Bahr-i Hârez'in taraf-ı şarkisinde ma'mûr yokdur.

Arzû'l-Bulgâr; 'arz-ı vâsi'adır. Bulgâr'da ve Rûs'da kış zemânı olduğunda sâ'at¹⁰⁶⁵ üç buçuk olur. **Cavlâkî** eytdi, ânların vilâyetinde bunu ben müşâhede itdüm. Ol yerde nehârın sâ'at-i zemâniyyesi dört vakt nemâz kılacak denlüdür. Her nemâz birbirinin 'akabince ol dahî kısa rek'atlarla ve ikâmet ve tesbîh ile bi-gayrı tatvîl velâ temhîl. Ve bundan ma'lûm oldu ki ol tâ'ife yatsu nemâzın kılmazlar imiş. Zîrâ dört vakt nemâz salât-ı magribde nihâyet bulur. Hemân ahşâm nemâzı kılındığı gibi fecr tulû' ider. Eyle olsa ¹⁰⁶⁶ *ومن لم يجد وقتا لم يجب* diyü mütûnen ba'zı getürdigi buna işâretdir.¹⁰⁶⁷ Hakikat-i hâl¹⁰⁶⁸ vakt (61-a) bulunmayacak salât-ı 'işâyile vitr kılınmaz.¹⁰⁶⁹ Ve bu vilâyetin ma'mûresi Rûm memleketine mülâsıktır. Ve ânlar ümem-i 'azîmedir. Ve şehirlerinin ismi Bulgâr'dır. Gâyet 'azîm şehirdir. Şöyle ki bunu vasf iden hadd-ı tekzîbe iletir.¹⁰⁷⁰ Ya'nî kimse inanmaz olur.¹⁰⁷¹

Arzû'l-Garne¹⁰⁷²; Arzû'l-Edkes bilâdının garbisinde vâki' olmuşdur. Arz-ı vâsi'adır. Şimâl ve şark ve garb tarafından ma'mûr memleketdir. Ve¹⁰⁷³ bunun gâyet sarb tâğları var. Ve üzerinde hisârları var. Ve Mer'ân didükleri tâğdan bir nehr gelir. Ol ırmâkda çok teber bulunur. Ve tâşları içinde lâciverd dahî bulunur. Ve mîşelerinde toprakile karışmış teber bulunur. Ve dilkûler var. Rengi altûna benzer. Begleri ve pâdşâhları ânların derüsünden latîf kürkler iderler. Ve ol vilâyetden hâriç memlekete çıkarmazlar. Gâyet yasâkları vardır. Şöyle ki ol derülerden hafiyeten çıkardukların tuysalar¹⁰⁷⁴ kendüsin katl ve mâlın girift iderler.

¹⁰⁶⁵ N. sâ'at-ı nehâr, P. leyl-i sâ'at

¹⁰⁶⁶ Vakit bulamayan kimse için (namaz) vacip değildir.

¹⁰⁶⁷ P. ... diyü ba'zı delil getürdigi buna işâretdir

¹⁰⁶⁸ N. ve P. "hakikat-i hâl" yok.

¹⁰⁶⁹ P. nüshasında hâmişe şöyle bir not düşülmüştür. "Bu mesele Şerhu'l-Kenz'de vakitler bölümünde Fetâvây-ı Hindî'den naklen geçmektedir."

¹⁰⁷⁰ N. varır

¹⁰⁷¹ P. "olur" yok.

¹⁰⁷² Arzu'l-Guziyye olmalıdır. Bkz. İbnü'l-Verdî, a.g.e., s. 98.

¹⁰⁷³ P. "ve" yok.

¹⁰⁷⁴ N. bilseler, P. duysalar

Arzü'l-Edkes; bunun kavmi Türk'den bir sınıftır. Yüzleri yassı, başları büyük, gözleri küçük, bedenleri ziyâde kıllu tâ'ifedir. Ve yerleri tûlen ve 'arzan vâsi' memleketdir. Ve Ğarne'nün şarkîyesinde vâki' olmuştur. Ğâyet ucuzluk memleketdir. Tavarları bî-nihâye ve leben ve aselleri¹⁰⁷⁵ hod bî-ğâyedir. Hattâ bir kişi bir koyun boğazlasa yiycek kimse bulmaz. Ve ekser yedükleri at etidir. Ve içtikleri yunt südüdür. Âna kıımız dirler. Ve bu memleketin taraf-ı cenûbîsinde Tihâme Denizi'dir. Büyücek denizdir. Çevresi yüz elli mîldir. Ve suyu Ğâyet yeşildir. Ve kokısı itîdir. Velâkin Ğâyet tatludur, tuzlu deĝildir. Ve ol denüzde bir nev' balık olur. Büyük ve yassı ve alâcadır. Şöyle ki üzerinde her türlü renk var. Kaçan bu balık seyyâdın dâmına¹⁰⁷⁶ düşse fi'l-hâl âna cimâ' tekâzası olur.¹⁰⁷⁷ Âleti münteşir olub kâyim olur. Bu hâl ândan zâyil olmaz. Hattâ a'zâsına fütûr gelüb ol şevkden tuzâĝın elinden bıragub balık dahî kurtulub gider. Zabta mecâli kalmaz. Ve ol vilâyetin halkı eyle zu'm eylerler ki¹⁰⁷⁸ (61-b) bir kişi ol balıktan yese 'amelden kalmış kocalar ve Ğâyet pîrler iftizâz-ı bekârete kâdir olur. Ol balığın kuvveti¹⁰⁷⁹ hâssiyetinden ve ba'zılar bu balığı ele götürüb dahî kurudub ma'cûna katar.¹⁰⁸⁰ Takviyeti ziyâde olur. Ve bu denizin ortasında *cezîre gibi bir yer vardır. Ânun ortasında*¹⁰⁸¹ bir kuyu vardır ki ka'rını kimse bilmez. Şöyle 'amîk¹⁰⁸² bu cümleyle bir zerre suyu yok. Hikmet-i 'acîbe ki, deryâ çevresini ihâta itmiş ola yine suyu olmaya. Ve ol cezîrede bir nehr-i 'azîm var. Üç çeşmeden gelüb cem' olur. Ve ol bilâdın ehli ve oĝlancıklarıyla¹⁰⁸³ ol suya varırlar. Ve bâlig olmadık oĝlancukların ol suya yaturub yaykarlar. Pes ol suya girenlere emrâzdan bir maraz 'ârız olmaz. İllâ maraz-ı mevt. Kaçan ânlardan bir kişi hasta olsa fevt olacağın bilürler. Bu nesne ânlara tecrübe ile ma'lûm olmuştur. Ve kaçan hastaya ol sudan içürseler yedi günden sonra eser-i sıhhat zâhir olur. Ve bir kişi ol suyla bâşın yusa ol yılda bâş agrısın görmeye. Ve bu nehrin hâssiyeti husûsunda kelimât vardır ki hattâ niçe nesne zikr itdiler. Ândan sükût lâzım geldi. Ammâ Hak Te'âlâ'nın 'azze şânühu Hazretinin kudret-i 'azîmesi her şeye sâlih ve hâzikedir. Ve bu denizin şarkî tarafında bir tâĝ var. Cebel-i Cerâd

¹⁰⁷⁵ N. asel

¹⁰⁷⁶ P. tamına

¹⁰⁷⁷ N. olur ki

¹⁰⁷⁸ P. iderler ki

¹⁰⁷⁹ N. kuvvet

¹⁰⁸⁰ N. ve P. katarlar

¹⁰⁸¹ *...* P. nüshasında yok.

¹⁰⁸² N. ve P. 'amîkdir.

¹⁰⁸³ P. oĝlancıklarla

dirler. Gâyet yüce tâğdır. Bu vechin mine'l-vücûh su'ûdi mümkün değildir. Zîrâ emles divâra benzer. Şöyle kâyimdir. Ve ol tâğın esfelinde bir büyük kapu var. Ânun içerisinde bir vâsi' ev var. Ve ol evden tâğın altından içerüsüne yol var. Ve ândan tâşdan kesilmiş nerdübân var. *Ol tâğın yukarısına varub çıkar, bir şehre yetişüb nihâyet bulur. Ve bu*¹⁰⁸⁴ Tâğın¹⁰⁸⁵ başında olan şehrin orta yerinde bir akâr çeşme var. Ândan içerler ve bâkî suyla¹⁰⁸⁶ yaykanurlar. (62-a) Yine ol çeşmenin suyu ol şehrin divârı dibinde varub bir kuyuya girer, kimse bilmez kande gider. Ve müstekarri kandedir. Ve Arz-ı Edkes'ün şimâlîsinde bir tâğ vardır. Cebel-i Mergân dirler. Uzunluğu maşrıktan mağrib cânibine gitmiştir. On sekiz günlük merhaledir. Ve ol tâğın orta yerinde değirmi bir yüce kubbe vardır. Ve yine ânun çâk devesinde bir berke var. Ânu yüzmeğe bir âhad kâdir olmaz¹⁰⁸⁷ ne insândan ve ne hayvândan. Zîrâ fi'l-hâl gark olub gâyib olur. Ve ol berkenin mukâbelesinde ol tâğın esfelinde bir mağâra var ki 'azîm heybetlü âvâz işidilür. Ve bir vakt yine sâkin olur her bâr ki, ol mağâraya insân ya hayvân tekaddüm itse ırmâk görünmez olub gâyib olur. Eydürler bu mağâradan bir kavî yel çıkub bulduğun yine içine çeker.¹⁰⁸⁸ **Kitâbu'l-'acâyib sâhibi** hikayet ider ki, bu mağâranın ba'zı ahvâlin şöyle zikr itdiler ki¹⁰⁸⁹ hattâ ki, ândan sükût evlâ ve ahrâdir. Zîrâ 'akl kabûl itmez. Velâkin biz şehâdet ideriz ki, Allâh Te'âlâ celle ve 'alâ her şeye kâdirdir.¹⁰⁹⁰

¹⁰⁹¹ كما جاء في القرآن العظيم، "أن الله على كل شيء قدير و أن الله قد أحاط بكل شيء علماً"

Arz-ı Sahrât; arz-ı vâsi'adır. Ve ânda Ercîgâ dirler bir tâğ vardır. Ânda bakır ma'deni var. Ehl-i san'atdan bin neferden¹⁰⁹² kimesneler vardır.¹⁰⁹³ Her nev' nesne işlenür. Ve ol yerin denizinde dürlü dürlü renklü kıymetlü tâşlar ele girür.

¹⁰⁸⁴ *...* P. nüshasında yok.

¹⁰⁸⁵ N. tâğ, P. ol tâğın

¹⁰⁸⁶ P. "bâkî suyla" yok.

¹⁰⁸⁷ P. değildir.

¹⁰⁸⁸ P. çeker dirler.

¹⁰⁸⁹ P. "ki" yok.

¹⁰⁹⁰ P. kâdir olub

¹⁰⁹¹ Kur'ân-ı Azîm'de buyrulduğu üzere: "Allah her şeye kâdirdir ve Allah ilmi ile her şeyi kuşatmıştır." Bkz. Talâk (65), 12.

¹⁰⁹² N. ve P. ziyâde

¹⁰⁹³ P. var.

Arz-ı Hırhır¹⁰⁹⁴; bu dahî Tegargar'a¹⁰⁹⁵ muttasıldır. Çîn deryâsı yanından maşrıktan¹⁰⁹⁶ şimâle ittisâli var. Arz-ı vâsi'adır. Suları çokdur ve gâyet ucuzluk yerdir. Ve Çîn serhaddinden âna bir nehr-i 'azîm gelür. Ve ol suyun üzerinde değirmenler var. Ve ânda her nev' balıklar olur. Ve¹⁰⁹⁷ satrûn dirler bir cins balık olur ki, gâyet mukavvîdir. Şöyle kim sekankûr ol hâssiyyetinde âna mukâvim ile mu'âdil olmaz. Ve ânun kılçığı yokdur. Ve ânun kurbunda yâkût cezîresi var. Ve ânda zehrînak ve kattâl yılânlar olur. *Ve ol cezîreyi¹⁰⁹⁸ bir sarb tâg kuşâtmışdır ki, üzerine gâyet zahmetle çıkılır.*¹⁰⁹⁹ Ve ol (62-b) cezîrede yâkût tâşları olur.¹¹⁰⁰ Pes ol nâhiye halkı ânun tahsîlinde hîle iderler. Ya'nî tavar boğazlayub henüz¹¹⁰¹ eti sıcâk iken pâre pâre idüb ol cezîreye ol et pârelerin yüksek yerden atarlar. Bu et pâreleri varub yâkût pârelerine tokunub yapuşur kalur.¹¹⁰² Pes ol yerde büyük kuşlar var. Ol et pârelerin kaparlar dahî bir yere¹¹⁰³ konub yemeğe başladıkları yeri gözedüb ararlar.¹¹⁰⁴ Mukadder olduğu denlü yâkût pârelerin bulurlar. Ve bu tâ'ife ölülerin âteşe yakârlar.

Arzû'l-Kimyâkine;¹¹⁰⁵ Arz-ı Tegargar'un şimâlisinde vâki' olmuşdur. Ümem-i 'azîmedir ve yerleri vâsi'dir. Ma'mûr köyleri ve latîf yerleri var. Gâyet ucuzluk yerdir¹¹⁰⁶ ve 'azîm sahrâ ve beyâbândır. Ve muhkem kal'ası var.¹¹⁰⁷ Ve suları kuyudur. Ve Kimyâkine deryâsı cûşa geldükde ânun sâhilinde teber bulunur. Ol kavm teberi cem' idüb zîbak ile mülgame iderler. Ve zevb idüb¹¹⁰⁸ sığır tezeğine dökerler. Latîf müzeyyen olur.* Ve Kimyâkine pâdşâhı bu teberden hâsıl olanın oşrin

¹⁰⁹⁴ Hızhîz olmalıdır. (Kırgızlar) Bkz. İbnü'l-Verdî, a.g.e., s.100. Hudûd el-Âlem, s. 62.

¹⁰⁹⁵ N. Arz-ı Tegargar'a

¹⁰⁹⁶ P. maşrıktan

¹⁰⁹⁷ P. "ve" yok.

¹⁰⁹⁸ N. cezîre

¹⁰⁹⁹ *...* P. nüshasında yok. Onun yerine; ve ol cezîreyi yılânlar almışdır kimse varamaz . N. çıkılır ve ol cezîreye ol yılânlardan kimse varamaz.

¹¹⁰⁰ N. Ve ol yerde yâkût tâşları dahî olur.

¹¹⁰¹ P. "henüz" yok.

¹¹⁰² N. kendüde yapışub kalur.

¹¹⁰³ N. yerde

¹¹⁰⁴ P. et ararlar.

¹¹⁰⁵ N. nüshasında Kimyâkine ismi daima Kimyakiyye şeklinde zikredilmektedir. P. bu kısım yok. Ancak ileriki satırlarda daima Kimyakiyye olarak yazılmaktadır.

¹¹⁰⁶ N. ucuzlukdur.

¹¹⁰⁷ P. vardır.

¹¹⁰⁸ P. iderler.

alır. Bâkîsin sâhibine virür.*¹¹⁰⁹ Ve Kimyâkine halkı harîr giyerler Ve âfitâba taparlar.

Arzü'l-Tahliyye¹¹¹⁰; arz-ı vâsi'adır. Ve muhkem kal'ası var. Bir yüce tâğ başında vâki' olmuştur. Ve bir su ol kal'ayı dört tarafından kuşatmıştır. Ve ânlar çokluk tâ'ifedir ki, hisâba gelmez.

Arzü'l-Harliyye¹¹¹¹; Bilâd-ı Tibet şimâlindedir. Ve Bilâd-ı Tegârgâr'un garbîsidir. Tûlen ve 'arzan memleket-i vâsi'adır. Ve ânda tâ'ife-i Türk'den ümem-i 'azîme var. Ve ulu şehirlerine Hâkân dirler. Gâyet muhkem kal'ası var. Ve ol kal'anın demürden on iki kâpusu vardır.

Arzü'l-Müntine; tûlen ve 'arzan on iki günlük yoldur. Halkı¹¹¹² şöyle uzanub gitmiştir. Gövdeleri tûylüdür ve libâs giymezler.¹¹¹³ Şöyle üryân yürürler. Behâyim sıfatında bir kavmdir. Suları dahî berrlerine benzer, çirkin. Ve halkı hırçın,¹¹¹⁴ hevâsı vahîm ve yerleri cehîmdir. Arz-ı harâbenin garbîindedir. Ve yerlerin ekser Ye'cûc ve Me'cûc harâb itmüştür.¹¹¹⁵ Zemân-ı evvelde iken¹¹¹⁶ *ba'dehû İskender Zülkarneyn ânların tepelerine varub ol diyârı muhkem sedd binâ itmekle ol diyârın ahâlîsi Ye'cûc ve Me'cûc'ün serverlerinden halâs oldılar.*¹¹¹⁷

NAZM (63-a)

İçine bir kişi olursa sâlik
'Aceb olmaz eğer olursa hâlik
Vehâmet üzeredir dâyim hevâsı
Velatelgu bi eydîn fi'l-mehâlik
Değil hâlî vebâdan ol ekâlîm

¹¹⁰⁹ *...* P. nüshasında yok.

¹¹¹⁰ Bkz. İbnü'l-Verdî, a.g.e., s. 101'de Halhıye'dir.

¹¹¹¹ Bkz. İbnü'l-Verdî, a.g.e., s. 101'de Hazlıciye'dir..

¹¹¹² N. "halkı" yok. P. ve halkı

¹¹¹³ N. gövdeleri siyâh ve libâs giymezler, P. gövdeleri siyâh ve libâsları yok üryân yürürler.

¹¹¹⁴ P. çirkin

¹¹¹⁵ P. zemân-ı evvelde ekser... harâb idüb yakmıştır.

¹¹¹⁶ P. "iken" yok.

¹¹¹⁷ *...* N.ve P. nüshalarında yok.

Düşürme kendüzünü fi'l-me'ârik¹¹¹⁸

Olursa tâşları lâ'1 u cevâhir

Türâbı ger ola cümle sebâ'ik¹¹¹⁹

Sakın itme tevattün ânda kardâş

Olursa yoldâşın ânda melâ'ik¹¹²⁰

Arz-ı Ye'cûc Ve Me'cûc; şol tâğ kim ânları ihâta eylemişdir. Âdına Kırân dirlir. Bir tâğdır kim, cemî'¹¹²¹ cihâmı kâyimdir. Bir âhad âna su'ûd idemez ve dâyimü'z-zemân ol tâğın ortasında kâr eksik değildir. 'Atîk ile cedîd buluşur. Dâyimü'd-dehre gitmek yokdur. Bahr-i Zulumât'dan ma'mûrenün âharına değin vâki' olan benî âdem ol cibâlin zirvesine çıkmaga imkân yokdur. Ol tâğın mâverâsın görmek isteyen zahmet-i ihtiyâd idüb olur.¹¹²² Velâkin gerü¹¹²³ dönme katı müşkildir. Bînden birisi sâlim rücû' itmez. Rivâyet iderler bir kişi ol tâğın üzerine hezâr zahmet ve meşakkatile çıkmış ve bîn belâ ile indikde haber virdi ki, ol tâğın ardında büyük yılânlar gördüm. Ve ba'zı yerinde ziyâde âteşler var. Feemmâ aslın bilmedüm ki, nedir? Eydürler bu Ye'cûc ve Me'cûc tâ'ifesi iki¹¹²⁴ bedbaht müfsid karındâşlar imiş. Bu ikisinden tevâlüd ve tenâsül olmagla bu hadde yetişdi ki, bunlar dört yüz bölükdür. Ve ânlardan birisi |mürd|¹¹²⁵ olmaz tâ kendü sulbünden cenk ve silâha kâdir bîn nefer görmeyince. Ve * bunlar üç sınıftır.*¹¹²⁶ Bunların bir sınıfı gâyet boylu uzunlardır.¹¹²⁷ Şöyle ki kâmetleri yüz yigirmi zirâ'dır. Ve bir sınıfının dahî kezâlik tûl ve 'arzı berâber yüz yigirmi zirâ' kâmetleri var. Ve bu sınıf şöyle kuvvetlüdür. Bunlara tâğ ve demür mâni' olmaz. Ağaçları köküyle yerinden koparmağa kâdirlerdir. Ve bir sınıfının kâmetleri bir zirâ'dır ve kulakları büyükdür. Berrin altına döşenür.¹¹²⁸ Ve birisiyle örtünür ve bunlar eğer filî ve ger hınzîri ve ger vahşî cânavarlardan her kankısın¹¹²⁹ bulurlarsa tutub yerler. (63-b) Ve bunların

¹¹¹⁸ N. me'âlik

¹¹¹⁹ P. sebâ'ik

¹¹²⁰ P. melâ'ik

¹¹²¹ P. "cemî' " yok.

¹¹²² N. ider çıka olur. P. idüb çıksa olur.

¹¹²³ N. "gerü" yok.

¹¹²⁴ N. ve P. şakı

¹¹²⁵ N.

¹¹²⁶ *... * P. nüshasında yok.

¹¹²⁷ P. uzundur.

¹¹²⁸ P. döşedür.

¹¹²⁹ P. kangısın

tırnakları yırtıcı kûşların veya sibâ'ın pençesi gibidir.¹¹³⁰ Ve ânların dişleri sibâ' azusu gibidir. Bir nesneyi¹¹³¹ yedikleri vakt kuvvetle yedükleri sedd ardından işidülür. Aç¹¹³² kurt kemükleri pâreledüğü gibi his olunur. Ve yüzleri gâyet istidâret üzeredir, ya'nî değirmidir. Ve üzerlerinde kılları zegab gibidir. Ve levnleri ak¹¹³³ ve kıızıdır. Ve sözleri sıklık gibidir. Ve aralarında zinâ fâhişdir. Ve şehirleri yemişlü ve agacludur¹¹³⁴ ve suları çok ve tavarları bî-nihâye ve ucuzluk.¹¹³⁵ İskender Zülkarneyn ânlara vâsıl olmadın bunların ahvâlin görenler ve bilenler gelüb haber virdiler. Pes bunlar bilâdın nice yerlerin harâb idüb hâlî kıldılar. Ve 'ibâdullâhdan nice ulu kimesneleri helâk eylediler. Ve bunların kurbunda olan ümem ânların fesâdından ve şekâvetlerinden rencide olub kabâyil-i kesîre İskender'e gelüb şikâyet itdiler. Ve kendülerle ânların ortasında sedd-i kavî ve hacir-i melî iltimâs kıldılar. Pes İskender bunların arasına sedd çeküb bunlar sedden hâric kaldılar.¹¹³⁶ Ve memleketleri bunların fesâdından emîn oldular.¹¹³⁷ Ve bu sedden hâric kalan ekâlîm bunlardır; el-Harlıhiyye ve'l-Bessîd, ve'l-Harhıriyye, ve't-Tegargariyye, ve'l-Kimyâkiyye, ve'l-Câhânimiyye,¹¹³⁸ ve'l-Edkeş, ve't-Türkeş, ve'l-Hânşâh, ve'l-Celîh, ve'l-Garne,¹¹³⁹ ve'l-Bulgâr ve bunlardan gayrı ümem-i 'azîme vardır ki, zikr olunsa bi-gayr-ı fâ'ide kitâb tatvîl olur. Pes ol müfsidler üzerine sedd çekdi. Eydürler seddin 'arzı elli zirâ'dır. Ve yerden yukarı irtifâ'ı iki yüz zirâ'dır. Ve uzunluğu bir fersahdır ki, üç mîldir. Ba'zılar eytdi seddün mâbeyni yüz fersahdır. Bu emr-i be'iddir. Evvelki kavî esahdır. **Hikayet olunur ki,** Hulefâ-i Benî Abbâsiyye'den emîrül-mü'minîn el-Vâsık Billâh bir gece vâkı'ada görür ki sedd yıkılıb Ye'cûc ve Me'cûc hurûc itmiş. Pes bu vâkı'adan 'azîm havf idüb Sellâm-ı Tercümân'ı¹¹⁴⁰ da'vet itdü ki çok dil bilürdü. Hattâ eydürler kırk dil bilürdü. Pes bunu sedd cânibine göndermek diledi. Tâ kim seddi mu'âyene görüb sahîh haber getüre. Ve ol seddün keyfiyet-i hâlinden ve sıfatından ve cemî' nesnesinden gelüb bildüre. (64-a) Pes Sellâm-ı Tercümân dahî yarâk görüb gıtdi. İki yıl dört aydan sonra gelüb haber virdüğü halife cânibinden

¹¹³⁰ N. "ve" yok. P. ve bunların rızıkları yırtıcı kuşların veya sibâ'ın pençesi gibidir. Bunlar

¹¹³¹ N. nesne

¹¹³² N. ac

¹¹³³ N. ag

¹¹³⁴ N. agaclu ...

¹¹³⁵ N. ve P. ucuzlukdur.

¹¹³⁶ N. bunlardan hâric kıldılar

¹¹³⁷ P. oldu

¹¹³⁸ N. Câcânimiyye

¹¹³⁹ N. Gar

¹¹⁴⁰ N.ve P. Süleymân-ı Tercümân

sâhibü's-serîre vâsil olub emîrû'l-mü'minîn mektubun göricek ta'zîm ve tebcîl ve tekrîm itdüğün ve ânunla deliller gönderüb sedd tarafına varub gidüb ve Seharat vilâyetinin haddine girüb bir uzun uzak yere girdiler ki râyihası çirkin on günlük yol imiş bu Arz-ı Müntine'yi kat' iderken kendilerle bir kokusu hûb bir terkîb götürmüşlerdi.¹¹⁴¹ Gâh gâh kokularlardı ki ol çirkin râyiha dimâğlarına ve kalblerine zarar virmesün için eydürler imiş. Pes bunlar ol bed râyihalu yerleri giçüb bir harâb yerlere varırlar ki nebât ve hayvân ve nev'-i insândan bir nesne yok. Pes bir ay mikdarı bu arz-ı hâliyede gidüb 'âkıbet su kurbunda¹¹⁴² tâğ üzerinde bir kal'aya çıkduk. Ve ol kal'anın halkı 'Arabî ve Fârisî tekellüm iderler ve ânun yanında bir ulu şehir var. Pâdşâhlarının ismine Hâkân-ı Edkeş dirler. Pes ol pâdşâh bizüm hâlimizdem su'âl eyledi. Biz dahî haber virdük ki ehl-i¹¹⁴³ İslâm halîfesi emîrû'l-mü'minîn bizi gönderdi ki mu'âyenen seddi¹¹⁴⁴ görmek için ve ânun sıfatın nice görürsek halîfeye eyle haber vireyüz. Pes hâkân işidüb¹¹⁴⁵ buna te'accüb itdi. Ve sözüümüze yavlak¹¹⁴⁶ 'acebledi. Ve emîrû'l-mü'minîn ne kimesnedir? Ve kankı¹¹⁴⁷ vilâyetin halîfesidir? Ve aktâr-ı arzının kangı cânibinde olur? Biz dahî bir yer beyân itdük. Pes halîfe bizi hoş görüb¹¹⁴⁸ ta'zîm ve tekrîm itdükden sonra bizümle deliller koşdı. Ve sedd dahî bizden iki fersah yer imiş. Çünkü¹¹⁴⁹ gitdük¹¹⁵⁰ iki büyük tâğın ortasında bir 'azîm kapuya ermişdik ki 'arız yüz elli zirâ' *ve ol kapunun iki tarafında olan suları var her 'izâdenin 'arız elli zirâ'*¹¹⁵¹ ve irtifâ'ı yüz elli zirâ'dır. Ve ânun üzerinde bir 'âlî kubbe var. Ve ol kubbe fevkinde¹¹⁵² demürden iki şerefe var. Her şerefenün uclarını boynuz gibi sivri itmişler. Ve birbirine kavuşmuş ve ol kapunun iki kanâdı var. Ve her mızrağın 'arız elli zirâ'dır.¹¹⁵³ Ve kalınlığı beş zirâ'dır. Ve kapunun kanâtları tâğın berâberliğine gidüb dervendle müstevî olmuş ve kapu üzerinde demürden bir 'azîm kilid urulmuş uzunluğu yedi zirâ' ve kalınlığı

¹¹⁴¹ P. terkîb bile götürmüşlerdi

¹¹⁴² N. sedd kurbunda, P. bir su kurbunda

¹¹⁴³ P. "ehl" yok.

¹¹⁴⁴ P. sizi

¹¹⁴⁵ N. "işidüb" yok.

¹¹⁴⁶ P. "yavlak" yok.

¹¹⁴⁷ N. ve P. kangı

¹¹⁴⁸ N. görüb bihâd

¹¹⁴⁹ N. "çünkü" yerine "ba'de"

¹¹⁵⁰ N. gitdük tâ kim

¹¹⁵¹ *...* N. nüshasında yok.

¹¹⁵² N. ve P. "ve ol kubbe" yok. P. ve ânun fevkinde

¹¹⁵³ N. "dır" yok.

birçok zirâ'dır. (64-b) |Ve kilidin yerden irtifâ'ı kırk zirâ'dır.|¹¹⁵⁴ Ve kapunun rezesi beş zirâ'dır. Kilidden beş zirâ' ziyâde idi. Ve miftâhı ol rezede asılmış idi. Uzunluğu birçok zirâ'dır. Ve miftâhın on iki sinni vâridi. Ve kapunun 'atebe-i süflîsi on zirâ' yerden yüksek idi. *Ve uzunluğu yüz zirâ' idi.*¹¹⁵⁵ Ve 'izâdetinün'¹¹⁵⁶ altında olan iki ucu demür içine baturulmuşdu.¹¹⁵⁷ Ve bu zirâ' didüğümüz zirâ'-ı reşâşyledür. Ve bu kal'anın re'îsi her cum'a günü 'azîm cemâ'atle ol kapuya gelüb ellerinde merzebânları¹¹⁵⁸ var. Ya'nî demürden bozdoğanlarla kapuya ururlar. Şöyle kim¹¹⁵⁹ güm güm öter. *Ve bu daki, kapu ardından Ye'cûc ve Me'cûc işidürler. Ve bilirler kim, kapunun hâfızları ve hârisleri var.*¹¹⁶⁰ Ve bunlar kapuyı¹¹⁶¹ dak itdükde kulakların kapuya götürüb ururlar. Pes bunlar dahî kapu ardından ra'd âvâzı gibi bir 'azîm gümledi ve gürüldü işidürler. Ve bu seddin kurbunda bir hacere var. Uzunluğu on zirâ' ve arzı dahî kezâlik ve bundan gayrı kapunun iki cânibinde iki hisâr var her birinin uzunluğu yüz zirâ' var. *Ve bu iki hisârın ortasında suyu*¹¹⁶² tatlu bir çeşme var. Ve bu iki kal'anın yerinde İskender ol seddi binâ itdükde âlât-ı binâdan ve esbâb-ı levâzımdan bâkî kalan demür çölmekler ve demürden miğrafeler bî-nihâye yığılmış turur.¹¹⁶³ Ve bu çölmeklerin yerden yüksek kürsiler üzerinde konulmuş ve her çölmeğin büyüklüğü sâbûncıların kazgânı¹¹⁶⁴ denlü vâridi. Ve 'amelden kalmış demürler ya kerpîclerden¹¹⁶⁵ bî-nihâye paslanmış ve birbirine yapışmış yer üzre kalmış yatur¹¹⁶⁶ her kerpîc¹¹⁶⁷ uzunluğu yüz zirâ' ve kalınlığı iki kârîşdır. Ve 'arzı buçuk zirâ'dır. Ve ol kapu¹¹⁶⁸ üzerinde olan kilid ve halka¹¹⁶⁹ gûyâ üstâd elinden bugün çıkmışdır aslâ paslanmamış tağyîr olmamış. Meğer gûyâ¹¹⁷⁰ üstâd ânı dehn-i

¹¹⁵⁴ N.

¹¹⁵⁵ * ... * P. nüshasında yok.

¹¹⁵⁶ P. 'izâdenün

¹¹⁵⁷ N. idi

¹¹⁵⁸ P. mezrebân

¹¹⁵⁹ N. ki

¹¹⁶⁰ * ... * P. nüshasında yok.

¹¹⁶¹ P. ve bu daki kapusın

¹¹⁶² N. iki hisâr ... * ... * P. nüshasında yok. P.'de ve ânda

¹¹⁶³ P. durur

¹¹⁶⁴ N. ve P. kazanı

¹¹⁶⁵ N. ve P. demür kerpîclerden

¹¹⁶⁶ N. yer üzre yatur

¹¹⁶⁷ N. kerpîcin

¹¹⁶⁸ N. ve ol kapu

¹¹⁶⁹ N. galka

¹¹⁷⁰ N. ve P. "meğer gûyâ" yok.

hikmetle eyle¹¹⁷¹ yağlamışdır ki kıyâmete dek her kız pâsılanmaz ve tegayyür gelmez.¹¹⁷² **Sellâm-ı Tercümân** eydür, ânlardan su'âl eyledüm bunlardan hic¹¹⁷³ birini gördüz mü? Ânlar eytdi, bir vaktde bunların birkaç kimesnesi kapu üzerinde¹¹⁷⁴ olan şerefeler üzerine çıkmışlardı nâgâh bir kavî (65-a) yel esüb bunlardan üç kimesneyi¹¹⁷⁵ bu cânibe bıraktı. Ve ânların sıfatını bir bir beyân eylediler. Niteki yukarıda zıkr itdük. Pes Sellâm-ı Tercümân bunların sıfatını ve ahvâllerini işitdüğü üzre bi't-temâm kitâba yazub emîrû'l-mü'minîn **El-Vâsık Billâh** cânibine rucû' itdükde bunlarınla vedâ'laşub gitdi. Geldükde mâ-vaka'ayı bir bir beyân ve a'yân itdi.¹¹⁷⁶ **Ve ba'zı ulemâ eytdi, rahimehullâh Ye'cûc ve Me'cûc** ejderhâlarla rızıklanurlar. Meselâ bir yerde bir ejderhâ zâhir ve bâhir olsa¹¹⁷⁷ Hak sübhânehu ve Te'âlâ emr ider fi'l-hâl âsumândan¹¹⁷⁸ bir bulut gelüb bu ejderhâyı yeryüzünden kapar ve dahî hevâya çıkarur. Şöyle ki âdem gözünden görünmez ola. Ye'cûc ve Me'cûc memleketine bıragur. Bunlar dahî gıdâ idinürler. Her yıl yaz zemânı oldukda zuhûr iden ejderhâları¹¹⁷⁹ böyle iderler. Gayrı mevsimde olmaz. Şöyle ki zemânlarında gıdâları eklenüb ejder etlimeye¹¹⁸⁰ cem' olub istikâya çıkarlar. Benî âdem yağmur talebine istikâya çıktıkları gibi. Pes Hak sübhânehu ve Te'âlâ mahlûkâtının rızkın virmekde Rezzâk ve kefildir. Tazarru'ların kabûl ve rızıkların viricidir.¹¹⁸¹ Mahrûm itmez. **Kitâbü'l-'Acâyib Sâhibi eytdi, rahimehullâh Ye'cûc ve Me'cûc** şehirlerinde bir nehr var. Müshir dirler. Ka'rını kimse bilmez gâyet 'amîkdir. Ve bunların arasında cenk oldukda esîr itdüklerin yüksek yerden getirüb ol suya atarlar. Pes ol suyun iki cânibi gâyet sarb ve yüksek yalın tâşlardır. Ve ol tâşlarda yer yer hayli¹¹⁸² mağâralar vardır.¹¹⁸³ Ânda 'azîm kuşlar yuva ve mekân¹¹⁸⁴ idinmişlerdir. Pes ol suya atdıkları kimesneleri suya düşürmedin ve yere dokunmadın

¹¹⁷¹ P. "eyle" yok.

¹¹⁷² P. tagyîr olmaz

¹¹⁷³ N. "hic" yok.

¹¹⁷⁴ P. tâ kubbe kapu üzerinde

¹¹⁷⁵ N. kimesnesin

¹¹⁷⁶ N. vedâ'laşdı bir bir beyân itdi, P. vedâ'laşub geldükde bir bir beyân itdi

¹¹⁷⁷ N. bir ejderhâ zâhir olsa, P. bir ejderhâ olsa

¹¹⁷⁸ N. ve P. "fi'l-hâl âsumândan" yok.

¹¹⁷⁹ N. zemânları oldukda ejderhâları, P. zemânı oldukda ejderhâları ...

¹¹⁸⁰ N. ... ejder eylemeye, P. gıdâları etlemese cem' ...

¹¹⁸¹ N. ve P. 'utâ idicidir

¹¹⁸² P. "hayli" yok.

¹¹⁸³ N. vardır ki

¹¹⁸⁴ N. ve P. "ve mekân" yok.

pervâsız idüb kaparlar. Dahî mekânları olduğu mağâraya iletüb yerler.¹¹⁸⁵ Ve rivâyet iderler, ânların ba'zı vâdîlerinde 'azîm âteşler yanar. Ve ânun hikmetün Allâh Te'âlâ'dan¹¹⁸⁶ gayrı kimse bilmez ki¹¹⁸⁷ nedir. Ve bunların mâverâsında nesne yoktur, illâ Bahr-i Muhît vallâhu a'lem.¹¹⁸⁸

Bundan sonra bihârın ve halîcilerin ve cezâyirin ve ânlarda vâki' olan 'acâyibin ve Hak Te'âlâ 'ibret için halk itdüği garâyibin zikrine şurû' iderüz inşâallâhu Te'âlâ ve hüsn-i tevfihi.¹¹⁸⁹ (65-b)

FASL Fİ'L-MUHÎT VE 'ACÂYİBİH

Şöyle bil gil ki,¹¹⁹⁰ Bahr-i Muhît Bahr-i A'zamdır. Şöyle ki sâyir bihârın maddesidir. Ya'nî aslıdır. Gerek muttasıl gerek munfasıl olsun eyle olsa Bahr-i A'zam'ın sâhili yoktur. Ve ka'rını dahî¹¹⁹¹ Allâh Te'âlâ'dan gayrı kimse bilmez. Ve şol denizler ki yeryüzündedir iki halîcdir. Ya'nî iki arktır¹¹⁹² ki, Bahr-i Muhît'den alınmıştır. Ve İblîs 'aleyhi'l-la'nenün 'arşı Bahr-i Muhît'dedir. Ve Bahr-i A'zam'da şehirler vardır ki¹¹⁹³ su üzerinde gemi gibi gâh yukarı gâh aşgâ yürür batmaz. Ve bu şehirlerde cinler olur ve arzdan rub'ı- harâbın mukâbelesinde ânda kal'alar var ve kasırlar var.¹¹⁹⁴ Ve bunlar deryâ yüzünde gâh zâhir olur ve gâh gâyib olur.¹¹⁹⁵ Ve ânda 'acâyib sûretler ve garâyib eşkâller görünür. Ba'de zemân gâyib olub su içine batub gider.¹¹⁹⁶ Ve ânda üç sanem vardır ki Ebrehe-i Zü'l-Menârü'l-Humeyrâ vaz' eylemiştir. Deryâ yüzündedir. Ânun biri yeşildir. Eliyle işâret ider ki, gemi ile bu mahalle gelen kimesneye ilerüye yol yoktur. Ve ikinci sanem kıızıdır ke-ennehü kendü nefesine hitâb ider ki bir kişi gemiyle bu yere gelse bundan dönsün ilerüye geçmesün dir. Ve¹¹⁹⁷ üçüncü sanem beyâzdır ke-ennehü işâret ider.¹¹⁹⁸ Bu yerden

¹¹⁸⁵ N. ... iletüb yerler, P. ... mekânlarına iletürler ki ol mağâralardır ânda yerler

¹¹⁸⁶ P. Allâh'dan

¹¹⁸⁷ N. "ki" yok.

¹¹⁸⁸ P. ... mâverâsında Bahr-i Muhît'den gayrı nesne yoktur vallâhu a'lem bi's-sevâb

¹¹⁸⁹ P. "ve hüsn-i tevfihi" yok.

¹¹⁹⁰ P. kim

¹¹⁹¹ P. "dahî" yok.

¹¹⁹² P. ırmâktır

¹¹⁹³ N. var ki

¹¹⁹⁴ N. "ve kasırlar var" yok.

¹¹⁹⁵ N. "olur" yok.

¹¹⁹⁶ N. ve P. yine su içinde batub gâyib olur

¹¹⁹⁷ N. ve P. "ve" yok.

ilerüye tecâvüz iden helâk olur. Ve bu sanemin sadrında miskle yazılmış ki bunu Ebrehe Zülmenâr¹¹⁹⁹ vaz' eylemiştir. Âfitâba tapanlar âna yakın olsun için. Ve bu bahrde mercân ağacı biter. Yerde biten¹²⁰⁰ ağaclar gibi ve bu deryâda Cezâyir-i meskûne var ve arz-ı hâliyeden¹²⁰¹ şol kadar vardır ki Allâh Te'âlâ'dan¹²⁰² gayrı kimse bilmez. Ebu'r-Reyhân Harizmî eydür. Şol Muhît ki, mağribde ve Endülüs bilâdının¹²⁰³ sâhilidir. Âna Bahr-i Muzlim dirler (66-a) kimse âna sülûk idemez. Ancak ânun kenarına yakın yerlerden geçüb giderler ki,¹²⁰⁴ ândan bir halîc ayrılıb çıkar¹²⁰⁵ âna Yentaş dirler. Ve Tarâbzon¹²⁰⁶ halîci dinilür ki ol Kırım deryâsıdır ki Konstantiniyye kal'ası boğâzdan geçüb ândan varub¹²⁰⁷ Bahr-i Şâm'a koyulur. Yine ândan Arz-ı Sekâlibe berâberi şimâl cânibine mümted olur. Ve ândan yine bir halîc çıkub Sekâlibe şimâline mümted olur ki, Venedik ânun nihâyetindedir. Ve kaçan diyâr-ı İslâm şehirlerinde¹²⁰⁸ yakın yerlerine vâsıl olub yine ândan maşrık tarafına dönüb gider. Ammâ maşrık sâhili ile Arz-ı Türk mâbeyni cibâl-i mechûle ve harâb gayrı rub'ı meskûnedir.¹²⁰⁹ Yine Bahr-i Muhît'den halîclerin ulusu ayrılır ki âna Halîc-i Fâris dirler ve bu halîc-i a'zam her memleketin ve her iklimin berâberiyle zikr olunur. Gerçi deryâ birdir. Velâkin ne iklimin mukâbelesinde vâki' olduysa, ânunla yâd olunur. Pes imdi bu halîcin evveli Vilâyet-i Şîn mukâbilidir.¹²¹⁰ Âna Bahr-i Şîn dirler. Ândan Bahr-i Tibet dirler. Arz-ı Tibet'e muhâzî olduğundan ötürü. Ândan Bahr-i Hind dirler. Âna berâber olduğundan ötürü. Ândan Bahr-i Sind,¹²¹¹ ândan Bahr-i Fâris dirler. Yine bu bahr-i mezkûrun aslından iki ulu halîc dahî çıkar. Ânun birisine Bahr-i Mekrân¹²¹² ve Huzistân ve 'Abbâdân ki halîc-i şarkînin şimâlîsidir. Ve ikincisine bahr-i Zenc¹²¹³ ve Habeşe ve Sekâletü'z-Zehab ve's-Serîr

¹¹⁹⁸ P. ... eliyle deryâya işâret ider

¹¹⁹⁹ N. Zülmenâd

¹²⁰⁰ P. yatan

¹²⁰¹ N. meskûneden ve hâliyeden, P. meskûne var ve hâliyeden

¹²⁰² P. Allâh'dan

¹²⁰³ N. vilâyetinin

¹²⁰⁴ P. ... yakın yerlerde yürürler

¹²⁰⁵ N. ve P. "ki" yok.

¹²⁰⁶ N. Tarâbzon'da

¹²⁰⁷ N. "ândan" yok.

¹²⁰⁸ P. şehirlerinin

¹²⁰⁹ N. gayr-i meskûn yerlerdir, P. gayr-i meskûnedir

¹²¹⁰ P. mukâbelesidir

¹²¹¹ P. Sind dirler

¹²¹² N. Mekremân

¹²¹³ P. Zenc dirler

ve'l- Kulzüm ve Bilâd-ı Sûdân'dır.¹²¹⁴ Hattâ bilâd-ı Mısır'a ve 'Abbâdan'a dek nihâyet bulur ki, taraf-ı cenûbun garbîsinde vâki' olan halîcdir. Pes imdî bu bahr ya'nî halîc-i şarkî cümleten cezâyir-i 'âmireden ve harâbdan ve cezâyir-i meskûneden ve mu'atteden hisâbın ve 'adedin Allâh Te'âlâ'dan gayrı kimse bilmez. Eyle olsa her bahri alâ haddihi ve ale't-tertib beyân eylese ve zikrin inşâallâh Te'âlâ ve bihi'l-avn.

Ammâ El-Bahrü'l-Evvel bu halîc-i şarkîden ki¹²¹⁵ evvel Bahr-i Çîn'dir. Ve Bahr-i Tibet ve Bahr-i Hind ve Bahr-i Sind'dir. Bâlâda¹²¹⁶ zikr olunduğu üzere. Ânunçün ki bu halîcin evveli Çîn'dir. Ândan sonra Tibet, ândan Hind, ândan Sind'dir. Diyâr-ı Yemen cenûbîsindedir. Ândan tûlen Bâb-ı Mendüb'de nihâyet bulur ki ânun mesafe yönünden uzunluğu Bahr-i Muhî't'in şarkîsinden Bâb-ı Mendüb'e gelince ki garbdedir (66-b) dört bin fersahdır. Yine bu Bahr-i Çîn'den Halîc-i Ahzar münşe'ab olur ki, ol Bahr-i Fâris'dir. Ve Eyle ve Mekrân ve Kirmân'dır. Hattâ 'Abbâdan'a ve Eyle'ye dek müntehî olur. Ândan cenûb tarafına dönüb bilâd-ı bahrin ve Yemâme cânibine geçüb 'Ammân'a ve Arzu's-Sahrâ ve Yemen'e muttasıl olub varub¹²¹⁷ Bahr-i Hind'e ulaşır. Ve bu bahrin tûli dört yüz fersahdır. Ve bu Çîn denizinden Kulzüm halîci münşe'ab olur. Ve bunun mebde'i mukaddemen zikr olunan Bâb-ı Mendüb'dendir. Hâliyen zikr itdüğümüz Bahr-i Hind'de nihâyet bulur. Mağribin cihet-i şimâlisine azacık geçer. Ândan garbîsine ulaşub Tihâme ve Hicâz ve Medyen'e¹²¹⁸ ve Eyle ve Fârâb'a varır. Ândan Medîne-i Kulzüm'e varub nihâyet bulur. Ve ânunla mensûb olunur. Yine ândan taraf-ı cenûbe dönüb Sa'îd vilâyetine ve Mülk-i Cûna ve 'Aydâba ve Sevâkin cezîresine dek¹²¹⁹ Zeyla'a ve Bahr-i Becce bilâdından Habeşe memleketine dek gider. Dahî¹²²⁰ Bahr-i Hind'e varub ulaşır. Ve bu denizin uzunluğu bin dört yüz mîldir.

¹²¹⁴ N. Sûdân

¹²¹⁵ P. "ki" yok.

¹²¹⁶ N. ve P. yukarıda

¹²¹⁷ N. ve P. varur

¹²¹⁸ P. Hicâz'a ve Medîne'ye

¹²¹⁹ P. cezîreye dek

¹²²⁰ P. ve dahî

Ammâ¹²²¹ **Bahrü's-Sânî** ki ol halîc-i ğarbîdir ki,¹²²² Bahr-i Muhît'in ğarbîsinden alınmışdır ki, Bahr-i Muzlim dahî dirlir. Ki ol 'Arab ve Şâm ve Bilâd-ı Rûm'un denizidir. Ve ânun mebdî'i İklîm-i Râbî'a'dandır. Ânda âna Bahrü'z-Zuĳâĳ dirlir. Zîrâ ol Zuĳâĳ'ın aralıĳı on sekiz mîldir. Pes maşrık tarafına geĳüb Bilâd-ı Berber'e dahî Aĳşâ-yı Maĳrib şimâlisine ândan¹²²³ ğarb-ı evsata dahî Arz-ı Afriĳiyye'ye ve Vâdi-i Remle'ye ve Arz-ı Berĳa ve Arz-ı Lukya ve Merâĳiyye¹²²⁴ ve İskenderiyye ve Arz-ı Filistîn¹²²⁵ şimâline dahî sâyir bilâd-ı Şâm'ın sâhiline dahî ucu Süveydiyye'ye dek nihâyet bulur. Ki bu bahrin âharı ândadır. Yine ândan Maĳrib cânibine dönüb varur. Halîc-i Ķoştantîniyye'ye ulaşır. Cezîre-i Belînus ve Keşmîl Erdenet cezîresine muttasıl olur. Ândan Halîc-i Bendîĳiyye'ye çıkub Arz-ı Macar-ı Şıĳılıyye'ye ândan Rûmiyye bilâdına ve ve bilâd-ı Sûs'a ve Serĳas'a ve Ezyûn'a ândan Yûnân tâĳları cânibine tolaşub Endülüs cenûbîsinin şarkîsine geĳer, ibtidâ itdüĳi yere varur. Ve bu bahrin uzunluĳu bin yüz altmış (67-a) altı fersahdır. Dahî bu bahr-i şimâlden¹²²⁶ iki halîc çıkar. Biri Bendekîyye halîcidir. Ve bunun ibtidâsı bilâd-ı Rûm'dan Ķalyuriyye¹²²⁷ bilâdının şarkîsinde Erdenet şehri yanından ândan şimâl tarafına giĳüb Sebte sâhili kurbundan giĳer. Ândan maĳrib tarafına *Benâdîĳa sâhiline giĳüb dâr-ı kilâye nihâyet bulur. Ândan yine maşrık tarafına dönüb*¹²²⁸ dahî Cervasiyye bilâdî üzerinden ve'l-Masiyye'ye varub Bahr-i Şâmî'ye ulaşır.¹²²⁹ Bahr-i Yentaş ibtidâsı olduĳu yere dek nihâyet bulur. Ve bu deryânın uzunluĳu bin yüz mîldir.

El-Halîcû'l-Ahmer, bunun mebdî'i Bahr-i Şâmî'dendir. Ve bunun 'arzı bir boĳazdır kim¹²³⁰ mâbeyni ok erişcek yerdir. Ândan varub Ķoştantîniyye'de muttasıl olur. Pes ol mahalde deryânın 'arzı altı mîldir. Ândan şimâl tarafına giĳüb Yentaş deryâsına kavuşur. Ol Yentaş didüĳümüz Karadeniz demekle ma'rûfdur. Ândan Tarabûzan'da sevâhiline ve Arz-ı Lâne'ye varub bu halîcin ucu ânda nihâyet bulur.

¹²²¹ N. "ammâ" yok.

¹²²² P. "ki" yok.

¹²²³ N. ândan gayrı

¹²²⁴ N. "ve Merakiyye" yok.

¹²²⁵ N. Arz-ı Kostantiniyye

¹²²⁶ P. dahî bu şimâlden

¹²²⁷ P. Kalyadiyya

¹²²⁸ *...* P. nüshasında yok. P. ... maĳrib tarafına dolanub

¹²²⁹ P. Bahr-i Şâm'a ulaşır. Ândan yine maşrık tarafına Benâdîĳa sâhili geĳüb Bahr-i Neytaş ...

¹²³⁰ N. ve P. ki

Yine ândan dönüb¹²³¹ Rûs bilâdına Bercân arzına muttasıl olur. Bu şöyle gide gide varub Koştantiniyye halîci ağzına müntehî olub ulaşur. Yine Makdûniyye şarkîsine geçüb ibtidâsı olan mevzi'a varur kavuşur. Ve arz-ı Türk'le ânun sâhili mâbeyni arz-ı mehûle ve cibâl-i mechûledir. Ve Yentaş deryâsına Bahr-i Kırım dahî¹²³² dirler. İbtidâsından intihâsına dek bin üç yüz mîldir.¹²³³ Vallâhü a'lem bi-mekâdirihi.

Ve Bahr-i Cürcân ve'd-Deylem ki, ol Bahr-i Harez'dir ki kendüden yerinde bir denizdir. Bihâr-ı mezkûrenün hiç birine ittisâli yokdur. Ânun içine enhâr-ı kesîre ve miyâh-ı kebîre girür. Ve dâyimü'l-cereyân cedâvil ve 'uyûn akar. **Cavlâkî** zikr eyledi, bu Bahr-i Harez be'îdü'l-ka'r ve şedîd'ül-va'rdır. Hatta eydürler ânun içine bir tâş ilkâ eyleseler ebeden makarr bulmaz illâ arz-ı süflîden giçüb çâk Bahr-i Muhît'e ulaşır. Ve yer altından Bahr-i Yentaş'a ya'nî Karadeniz'e yolu varub kavuşur.¹²³⁴ Ve bu deryâya magrib tarafından Âzerbeycân bilâdı ulaşır. Ve cihet-i cenûbdan Bilâd-ı Taberistân'a ulaşır.¹²³⁵ Ve maşrık cânibinden Arz-ı Gazne'ye ve şimâl tarafından Arz-ı Harez'e muttasıldır. Ve bu deryânın tûli bin mîldir. Ve Arzı Bercân nâhiyesinden Nehr-i Eyle'ye dek altı yüz elli mîldir. **(67-b)** Ve bu denizin her birinde cezâyir-i bî-nihâye¹²³⁶ ve ümem-i bî-gâye vardır ki hisâba gelmez ve kıyâsa sığmaz, hadd ü adden Allâh Te'âlâ'dan gayrı kimse bilmez. Velâkin biz ânı beyân idelüm ki nâsın 'ilmi âna irişmiş ola ve halkın ba'zı görmüş ola.

* بعون الله تعالى والله الموفق المستعان *¹²³⁷

FASL FÎ BAHRİ'Z-ZULME VE HÜVE'L-BAHRİ'L-MUHÎTÜ'L-GARBÎ

Ve bu deryâya Bahr-i Muzlim dirler. Ânınçün 'havfi bî-şimârdır.¹²³⁸ Ve ortasından gitmek gâyet düşvârdır. Mahlûk-ı insândan bir kimse kâdir değildir ki

¹²³¹ P. tönüb

¹²³² N. ve P. "dahî" yok.

¹²³³ P. üç yüz mîldir

¹²³⁴ P. yolu var varub kavuşur

¹²³⁵ N. kavuşur

¹²³⁶ P. nihâyedir

¹²³⁷ *...* N. nüshasında yok.

¹²³⁸ P. Ânınçün bî-havf bî-şimâr

ânun orta yerinden gidebile. Velâkin kenarından gidebilir. Ol dahî havfla. Zîrâ ânun mevci cibâl-i şâhika ve tilâl-i fâyika¹²³⁹ gibidir. Zulmeti şedîd ve râyihası gâyet mezîbdir. *Ve içinde mevzî cânavarların nihâyeti yokdur. İnsâna ve gemiye havâle olucudur.*¹²⁴⁰ Ve bu deryânın mâverâsında ne olduğun Allâh Te'âlâ'dan gayrı kimse bilmez. Ve hakikat üzerine insânın âna vukûfi yokdur. Ve bu deryânın sâhilinde 'anber-i eşhed didüklerinin gâyet iyüsi bulunur. Ve 'anber bir büyük balıktır ki 'anber ânun revsidir. Niteki kitâbın aşğâsında menâfi'-i hacerde gelse gerek. Ve ânun kenarında haceri büht ele girür. Şeffâz¹²⁴¹ beyâz tâşdır. Bir kimse ânı kendüde getirse halâyık âna kemâl-i ta'zîm ve tekrîm iderler. Ve selâtin ve mülûk yânına varsa hâceti revâ ola.¹²⁴² Ve sözün isğâ iderler. Ve düşmânlarının dili ânun üzerine baglu ola.¹²⁴³ Ve bundan gayrı ol deryânın sâhilinde envâ' renk tâşlar ele girür. Ânun sâhilinde olan vilâyet halkı ânun kıymetinde mühâsede¹²⁴⁴ iderler. Ya'nî bende olan tâş senün tâşından hûbdur¹²⁴⁵ ve kıymetlüdür diyü bahs iderler. Ve mîrâslarına dahî dâhil olur.¹²⁴⁶ Ve 'azîm hâssiyesün zikr iderler. Ve bu deryâdan ma'mûr ve harâb cezîrelerin hisâbın Allâh Te'âlâ'dan gayrı kimse bilmez. Ve tâ'ife-i tüccar ânun ba'zı cezîrelerinden yigirmi yedi cezîresine vâsıl olmuştur. Ol cezâyirden bunlardır ki zikr olunur:

Cezîretü'l-Furs¹²⁴⁷, iki cezîredir. Hâlidetân dirler ânda tâşdan iki sanem yapılmıştır. Her sanemin uzunluğu yüz zira'dır. Ve yine her sanemin üzerinde bakırdan bir sûret vardır. Eliyle ardına işâret eyler ki bundan rücû' it ki bunun (68-a) mâverâsında nesne yokdur. Ve bu iki sanemi Tebâ'ya'dan Zü'l-Menâri'l-Hümeyrî vaz' eylemiştir ki Zülkarneyn'dir. Kur'ân-ı 'Azîm'de zikr olunan Zülkarneyn değildir.

Cezîretü's-Se'âlî, bunda dahî muhkem binâ olunmuş bir sanem vardır. Ânun üzerine çıkmak mümkün değildir. Bunu dahî Zülkarneyn-i mezkûr binâ eylemiştir.

¹²³⁹ P. fâhika

¹²⁴⁰ *...* P. nüshasında yok. "Allah Teâlâ'nun yardımıyla. Başarıya ulaştıran ve yardım eden O'dur."

¹²⁴¹ N. ve P. Şekkâf

¹²⁴² N. olur

¹²⁴³ N. olur

¹²⁴⁴ N. kıymetinden

¹²⁴⁵ P. hûb

¹²⁴⁶ P. ve mîrâslarına dahî dâhil olur

¹²⁴⁷ Bkz. İbnü'l-Verdî, a.g.e., s. 101'de Cezîretü'l-'Us şeklindedir.

Ve bu cezîrede ânı vaz' iden üstâd ânda fevt olmuştur. Ve ânun kabri beyâz mermerle ve renk-âmiz ve zücâcile¹²⁴⁸ gâyet hûb yapılmıştır ki görenler hayrân olur ve bu cezîrede muhibb ve korkunc cânavarlar vardır ki ânı istimâ' iden herkiz intifâd ve i'timâd itmez¹²⁴⁹ ândan sükût evlâ ve ahrâdır.

Cezîretü'n-Nisvân¹²⁵⁰ bu dahî ulu cezîredir. Ânun halkı 'avratlar gibidir. Velâkin dişlerinin azuları uzun ağzından tâşra turur. Ve gözleri berk-i hâtıf gibi ve ayakları yanmış agâç gibi siyâhdır. Ve sözleri fehm olunmaz ve ânların yanında erleri ve 'avratları bellü değildir. İllâ zeker ve ferc ile. Ve libâsları agâç yaprâğı¹²⁵¹ ve deryâda olan cânavarları avlayub yerler gıdâları budur.

Cezîretü'l-Haserât¹²⁵² bir vâsi' cezîredir. Ânun içinde yüce tâğlar var. Ve ol tâğın sefehinde buğdây enlü halkı var. Boyları kısa sakâlları uzun dizlerine iner. Ve yüzleri yassı ve kulakları büyük yiyecekleri nebâtât¹²⁵³ yerden koparub yerler. Ânunla geçinirler. Ve suyu tatlu bir giçerek ırmâkları var.

Cezîretü'l-Gavr¹²⁵⁴ tûli ve 'arzı vâsi' cezîredir. Otu ve nebâtâtı çokdur. Ve yemiş agâçları vâfirdir. Ve meyvesi mütekâsirdir.

Cezîretü'l-Müteskîn¹²⁵⁵ Ejderhâ Cezîresi demekle ma'rûfdur. Gâyet vâsi' cezîredir. Eşcâr ve enhâr ve simârı bî-nihâyedir. Ve ânun bir şehri var. Ânda bir 'azîm ejderhâ zâhir olmuştu. İskender¹²⁵⁶ katl itdi. Az kaldı kim ol cezîre halkı ândan helâk olalar.¹²⁵⁷ Ve ol cezîrede sâkin olan eğer insân ve eğer hayvândır¹²⁵⁸ İskender'e gelüb feryâd itdiler. Ânun hikayeti¹²⁵⁹ böyledir ki İskender ol cezîreye yakın gelicek ândan şikâyet itdiler. Yerümüzde bir ejderhâ zâhir oldu. Tavarımızı ve dahî

¹²⁴⁸ P. rücâcla

¹²⁴⁹ N. herkiz i'timâd itmez

¹²⁵⁰ N. "cezîretü'n-Nisvân" yok. P. Cezîretü'l-Haserât

¹²⁵¹ P. yaprâğı gibi

¹²⁵² P. ...?..

¹²⁵³ P. nebâtâtdır.

¹²⁵⁴ P. Cezîretü'l-Hamrât . İbnü'l-Verdî, a.g.e., s. 111'de Cezîretü'l-'Ur olarak yazılmıştır.

¹²⁵⁵ P. Cezîretü'l Müteskin. İbnü'l-Verdî, a.g.e., s. 111'de Müteskin'dir.

¹²⁵⁶ P. İskender Zülkarneyn

¹²⁵⁷ P. az kaldı kim ol cezîreyi harâb ve halkı helâk ide

¹²⁵⁸ N. hayvân

¹²⁵⁹ N. hikayet

oğlancıklarımızı ve her ne ki bulduysa külliyyen telef eyledi.¹²⁶⁰ Ve halkın yollarını kesdi ve biz ânun şerrinden her gün havf üzerindeyiz. Ve ânun çâresin bilmezüz ve yerümüzü koyub âhar vilâyete dahî¹²⁶¹ gitmeğe kudretümüz yokdur dedüler. Ve ânunçün hergün iki büyük öküz hâzır eyleriz gîdâsı oldur. Bu öküzleri bir yerde şöyle koruz siyâh bulut gibi gelüb yudar.¹²⁶² Dahî varub gider. (68-b) *Gözleri var berk-i hâtif gibi yıldırır. Ve agzından ve burnundan tütünler çıkar*.¹²⁶³ Pes İskender bunu işidüb ol cezîreye vardıkda emr eyledi ki, iki öküz getürüb bogazlıyalar. Ve derilerin yüzüb zift u kibrît ve zernîh ve kirec ve nefî ve zîbâk ile toldurub¹²⁶⁴ ve ol deryâlar¹²⁶⁵ içinde birkaç ucları sivri çengeller dahî kodılar.¹²⁶⁶ Ve bunu eyledüb¹²⁶⁷ ejderhânın¹²⁶⁸ mekân-ı ma'hûdunda kodılar. Pes ejderhâ¹²⁶⁹ irtesi gün gelüb 'âdeti üzre öküz zann idüb ol derileri yutdı dahî gitdi.¹²⁷⁰ Eyle olsa ânun içinde olan ol eczâ-i nâriyye tutuşub gâyet ıztırab virdi. Ve ol demür ucu sivri çengeller¹²⁷¹ dahî içinde yüregın delüb ve zîbâk dahî gövdesine sirâyet idüb helâk oldı.¹²⁷² Pes halk ertesi gün müntezir oldular ki yine çıkagele gelicek varub gördüler ki ölmüş yatur.¹²⁷³ Köprünün kemeri gibi agzın açmış. Pes ol cezîre halkı gâyet sevindiler. Ve İskender'in fikr-i sâyibin beğenüb Hak Te'âlâ'ya 'azîm şükürler itdiler. Ve İskender'e hedâyâ-yı 'acîbe ve tuhfe-i garîbe getürdiler. Ol cümleden biri budur ki mi'râc dirler bir 'acîb¹²⁷⁴ cânubar getürdiler. Sûretde tavşana benzer rengi saru bâşında bir siyâh boynuzu var ne denlü yırtıcı cânavarlar ve hayvânât-ı vahşî varise ânı göricek cümlesi ândan kaçarlar. Bunların birisi âna mukâvim olımazlar.¹²⁷⁵

¹²⁶⁰ N. tavarımızı ve oğlancıklarımızı ve her ne ki bulduysa külliyyen telef eyledi P. tavarımızı oğlanlarımızı ve her ne ki bulduysa külliyyen telef itdi

¹²⁶¹ P. "dahî" yok.

¹²⁶² P. ... bulut gibi yudar

¹²⁶³ *...* P. nüshasında yok.

¹²⁶⁴ P. zîbâk toldurub

¹²⁶⁵ N. deryâ

¹²⁶⁶ N. ve P. kodı

¹²⁶⁷ P. götürüb

¹²⁶⁸ N. ve P. ejderin

¹²⁶⁹ N. ejder

¹²⁷⁰ P. yutub gitdi

¹²⁷¹ N. ve ol demür dahî P. ve ol demür çengeller ...

¹²⁷² N. olmuş

¹²⁷³ N. ... oldular ki gelüb varub gördüler ki ölmüş yatur P. ... varub gördüler ki ölmüş yatur ...

¹²⁷⁴ P. 'acîb ve garîb

¹²⁷⁵ N. olımaz

Cezîre-i Velhân, büyük cezîredir, çok halkı var. Velâkin yüzleri hayvânâta benzer. Deryâyaya talup devâb-ı bahriyyeden her ne bulurlarsa çıkarub yerler.

Cezîretü'l-İhvâni's-Sâhirîn ya'nî iki sâhir kardâş cezîresidir. Birünün âdı Şerhâm ve ol birinin âdı Şebrâm idi. Ânlar bu cezîrede olurlardı gelüb giden bâzîrgânların yolların urub çok ziyân iderlerdi. Pes Hak Te'âlâ bunları bir sâlih 'âbid kişünün du'âsıyla tâş eyledi. Deryânın içinde dikülüb tururlar. Bunlar getdüğünden sonra cezîre-i mezbûre¹²⁷⁶ ma'mûr oldu. Ve yollar açılıb bâzîrgânlar gelüb gider oldılar.

Cezîretü't-Tuyûr, eydürler ol cezîrede bir nev' kûşlar olur (69-a) kartal şeklinde burunları kızıl¹²⁷⁷ ve pençeleri var. Deniz cânavarların¹²⁷⁸ şikâr iderler. Ve¹²⁷⁹ ol cezîrede incire benzer yemiş olur. Ânı yemek her dürlü zehirlü nesnelere nâfi'dir. Cavlâkî hikayet itdi, Frenk pâdşâhlarından birine bu tuyûrun¹²⁸⁰ haberin virdiler. Pes ol cezîreye gemiyle âdemler gönderdi ki, ol yemişden ve ol kûşlardan avlayub getüreler. Zîrâ ol kûşların kânı ve odı ve sâyir a'zâsının menâfi'in ve havâssın bulurdu. Pes ol meyveden ve kûşlardan ele getürdiler. Velâkin gemileri gelürken cümlesi¹²⁸¹ şikest oldu. İçinde olan halk dahî cümle helâk oldılar. Nesne götürmediler.

Cezîretü's-Şâsilîl, 'azîm vâsi' cezîredir. Tûlen on beş günlük ve 'arzan on günlük yoldur. Ve bu cezîrede 'azîm üç şehir vardır. Cümlesi ma'mûrdur. Bâzîrgânlar ânda varub tavar ve koyun ve kıymetlü tâşlar alurlar. Ve halkı gâyet şerîr ve müfsiddir. Şebkî tâ'ifedir. Hattâ bunların ekseri fânî oldu. Ânlardan az kimse kalmışdır. Pes bilâd-ı Rûm ânlara müstevlî olub yerlerin ellerinden alub kendüler sâkin oldular.

¹²⁷⁶ P. cezîre-i Vemhân

¹²⁷⁷ P. kızıl ve büyük

¹²⁷⁸ N. cânavarın

¹²⁷⁹ N. "ve" yok.

¹²⁸⁰ P. tuyûr

¹²⁸¹ N. ve P. cümlesi deryâda...

Cezîre-i Lâne¹²⁸²; bu dahî ulu cezîredir. Ve bu cezîrede 'od agacı şol denlü çokdur ki, sâyir vilâyetde odun agacı nice ise eyledir.¹²⁸³ Velâkin ânda 'od agacının râyihası ve i'tibârı yokdur. Tâ ol vilâyet yerden çıkarub âhar vilâyete gitmeyince râyiha virmez. Ol zemânda ma'mûr idi. Velâkin şimdi harâbdır. Ve ânda ulu yılânlar çokdur.¹²⁸⁴ Ânların kesretiyle ol yerler harâb olmuştur.

Cezîre-i Tûriyye¹²⁸⁵; bu cezîrede ağaçlar ve akarsular var. Velâkin hâlîdir. Ve ol diyârda muhtelifü'l-eşkâl korkunc sûretlü manzarı çirkin büyük hayvânlar var. Ve rivâyet iderler ol deryâda gâyet 'azîm balık olur ki bâşı gâyet büyük tâg gibidir. Bir müddetden sonra kuyrugun çıkar ve eydürler bâşıyla kuyrugunun mâbeyni dört aylık yoldur. Fesübhânallâhü'l-kâdirü'l-¹²⁸⁶ hallâk.

Bahrî's-Sîn ve Cezâyire ve mâ bihâ mine'l-'Acâyib ve'l-Garâyib; bu deryânın birkaç ismi vardır. Bahrü's-Sayf ve Bahrü'l-Herkend ve Bahr-i Şakçı. Bu Çîn denizi Bahr-i Muhî't'e muttasıldır. Şark tarafından yeryüzünde¹²⁸⁷ bundan ulu deniz yokdur. Meğer Bahr-i Muhî't kesîrü'l-embvâc şedîdü'l-ıztırâb gâyet amîkdir. Ve bu deryâyâ¹²⁸⁸ ziyâde ve noksân¹²⁸⁹ olur. Ve bu deryâ sâkin olduğuna istidlâl iderler ki ak kûşlar deryâ yüzünde cem' olan çörçöb üzerinde yumurdayub yavrusun çıkarmaga başlar. Ve bu kuşçağızlar dâyim böyle iderler. Ol vilâyet (69-b) halkının bu nesne ma'lûmlarıdır. Ammâ deryânın heyecanın bundan istidlâl iderler ki bir gün evvel deryâda olan balıklar cümle su yüzüne gelür. Dahî deryâyâ girmekden havf iderler. Ve bu deryâda dürriyetini kıymetlü incü çıkarurlar ki behâda âna kıymet olmaz. Ve bu deryânın içinde şol denlü cezâyir vardır ki 'adedin ve hisâbın Allâh Te'âlâ'dan gayrı kimse bilmez¹²⁹⁰ illâ ânların ba'zına bâzîrgânlar varmağın meşhûr ve ma'rûf olmuştur.¹²⁹¹ Rivâyet iderler bu deryâda on iki bin ma'mûr cezîre vardır ki halk ânda sâkin olmuşlardır. Ve ândan gayrı üç yüz cezîre vardır ki ânda nice beğler

¹²⁸² İbnü'l-Verdî, a.g.e., s. 112'de Lâka şeklindedir.

¹²⁸³ P. odun agacı gibi i'tibârı yokdur.

¹²⁸⁴ N. gâyet çokdur.

¹²⁸⁵ İbnü'l-Verdî, a.g.e., s. 112'de Suriyye olarak geçmektedir.

¹²⁸⁶ N. fesübhâne kâdirü'l....

¹²⁸⁷ N. "yeryüzünde" yok.

¹²⁸⁸ N. deryâ

¹²⁸⁹ P. ne ziyâde ve ne noksan

¹²⁹⁰ N. hisâbın Allâh bilir

¹²⁹¹ N. varmağın meşhûr olmuşlardı, P. varmag ile meşhûr olmuşlardır

ve ulular olurlar.¹²⁹² Ve bu deryânın ba'zı cezîresinde altûn biter. Ve Hak Te'âlâ'nın 'azze şânühu hikmeti budur ki¹²⁹³ ba'zı senede ziyâde olur ve ba'zı senede¹²⁹⁴ eksük olur. Sene-i cedîdede nebâtât olduğu gibi.

Ve¹²⁹⁵ bu deryânın ba'zı cezâyirinden **Cezîre-i Zânc** gâyet büyük cezîre-i müstemildir. Çîn hududının âharında ve bilâd-ı Hind'ün aksâsındadır. Ma'mûr cezîredir. Ve ucuzlukdur. Harâbesi yokdur. Bâzîrgânlar ol cezîreye 'azm itdüklerinde me'kûlât¹²⁹⁶ ve meşrûbâtdan kat'an nesne getirmezler zîrâ yollarında her nesne râyikândır. Ve her menzilde mihmân hânesi vardır. Ve bu cezîre tûlen ve 'arzan yüz fersah vardır. **Muhammed bin Zekeriyâ** eytdi, bu cezîrenin beğine Mîhrâc dirler. Bunun cebâyeti üç yüz batman altûna satılır. Ve her batmanı altı yüz dirhemdir. Bu takdîrce¹²⁹⁷ her gün yüz yigirmi beş bin miskâl altûn hâsıl olur. Ba'zı zemânda dahî ziyâde olur. Ve ol cezîrenin pâdşâhı bu altûndan kerpîciler¹²⁹⁸ itdürüb dahî deryâ içine ilkâ ider. Ânların hazînesi bu vechiledir. Ne kimse alır ve ne uğurlar. **Fakîh** eytdi, bu cezîrenün kavmi âdem oğlanuna müşâbihdir. Velâkin halkları mugâyerdîr ve sözleri muhâlifdir¹²⁹⁹ ve söyledikleri anlanmaz. Ve ânda ağaçlar var. Ânun halkı agacdan agaca kûş gibi¹³⁰⁰ uçarlar. Bu 'aceb-i hikmet ve sırr-ı kudretidir. Ve ol cezîrede bir nev' vahşî kediler olur. Kızıl ve ak alacası olur. Ve eti ekşi olur. Ve ânda bir cânavar var. Zübâd dirler. Kediye benzer ve ânların¹³⁰¹ koltuklarında gâyet a'lı gâliye misk olur. İki üç ayda mütevellid olur.¹³⁰² Çıkarurlar. Ve ânda bir tâg var. Nisâb dirler. Meşhûrdur, gâyet büyük¹³⁰³ yılânları olur. Şöyle ki fili yudar. Dahî varub (70-a) bir büyük ağaca sarılır. Fîlin kemükleri içinde pâre pâre olur. Şöyle ki ka'ka'ası¹³⁰⁴ ırâk yerde işidülür. Ve ol tâgda susağrı gibi maymûnlar olur. Ve ba'zı koyun denlü ve bu maymûnların ba'zı kâğıd gibi beyâzdır.¹³⁰⁵ Ve ba'zının arkası

¹²⁹² N. olub dururlar, P. olur

¹²⁹³ P. ve 'amme nevâlehu

¹²⁹⁴ N. yılda

¹²⁹⁵ P. "ve" yok.

¹²⁹⁶ N. me'kûlâtından

¹²⁹⁷ N. Pes bu takdîrce

¹²⁹⁸ N. kerpîc

¹²⁹⁹ N. ve P. mugâyerdîr ve sözleri muhâlif

¹³⁰⁰ N. "gibi" yok.

¹³⁰¹ N. ânun

¹³⁰² P. olub

¹³⁰³ P. ve ânda Nisâb dirler bir tâg var ânun gâyet büyük ...

¹³⁰⁴ N. ka'ka'a

¹³⁰⁵ N. akdır

beyâz ve karnı siyâhdır. Ve bunun aksince dahî olur. Ve ba'zı külliyyen siyâh olur. Ve ol cezîrede kızıl ve sarı ve yeşil tûtiler çok olur. Ve halkla söyleşürler. Her ne dürlü dil ki işideler tekellüm iderler. Ve ânda insân sûretinde halk kimi beyâz ve kimi siyâh ve ba'zı sarı ve yeşil yerler¹³⁰⁶ ve içerler ve söylerler. Velâkin sözleri anlanmaz ve bunların kanâtları var uçarlar. Fesühâne'l-kâdirü'l-hallâk. İbn Sayrafî hikayet ider ki, cezâyir-i Zenc'in ba'zında oldum. Ve ânda kızıl ve ak ve siyâh ve sarı ve gök renk çok gül gördüm. Ve nice nev' dahî vâridi. Pes bir destmâl içine bu gök renk güllerden vâfir koydum. Vaktâ ki götürmek istedüm şunu gördüm ki bu destmâl içinde bir âteş peydâ olub cem' olunan gülleri cümleten yakdı. Velâkin destmâl yanmadı buna gâyet te'accüb itdim. Pes ol kavmden bu hâli su'âl itdim. Eytdiler, bu güllerin hâssa ve menâfi'-i garîbesi vardır. Feemmâ taşraya çıkarması mümkün değildir. Ve bu cezîrede kâfûr ağacı olur. Gâyet büyük ağac olur. Şöyle ki yüz nefer âdem sâyesinde turmak câyızdır. Ve bu cezîrede bir kavm olur. Mahzûmîn demekle ma'rûflardır. Burunların delüb ve ol delükde halkası var.¹³⁰⁷ Ve ol halkaya zencir ucun geçirmişlerdir. Kaçan bunların üzerlerine¹³⁰⁸ bir düşmân gelse bu tâ'ife silâhlanub düşmâna karşı varduklarında her âdem bu tâ'ifenin zencirine yapuşub düşmâna¹³⁰⁹ bunları eyledürler. Eğer mâbeynleri salâh¹³¹⁰ olursa bunları imsâk iderler. Ve illâ muhârebe ve mücâdele mukarrer olursa zencirlerin boyunlarına dolayub¹³¹¹ bunları düşmâna karşı saluvirirler. Bunlar birkizden düşmâna amân virmeyüb fi'l-hâl pâymâl iderler. Ve mukâbeleye geldikleri vakt arslanlar¹³¹² gibi pâre pâre idüb yerler. Ve bunlara karşı kimse turamaz. Gâyet dilâver kimselerdir.

Cezîre-i Esvâ¹³¹³ tûlen ve 'arzan büyük cezîredir. Hevâsı latîf ve halkı zarîf ve türâbı hoşidi ve ma'mûr şehirleri ve köyleri var. Ve bu cezîrenin uzunluğu yedi yüz fersah.¹³¹⁴ İbn Fakîh eytdi, bu cezîrede 'acâyib çok.¹³¹⁵ (70-b) Biri budur ki, erleri ve 'avratları cümlesi 'uryân yürürler. Bedenlerinin üzerinde uzun kılları olur ki,

¹³⁰⁶ P. yeşil yiyib içerler

¹³⁰⁷ N. "var" yok.

¹³⁰⁸ N. üzerine

¹³⁰⁹ N. düşmâna karşı

¹³¹⁰ N. ve P. sulh

¹³¹¹ P. alub

¹³¹² P. gelenleri tutub arslanlar

¹³¹³ İbnü'l-Verdî, a.g.e., s.114'de Cezîretü'l-Râmi'dir.

¹³¹⁴ N. fersahdı P. fersahdır

¹³¹⁵ P. çokdur.

'ayıbların setr iderler.¹³¹⁶ Ve yiyecekleri meyvedir. Ve halkdan vahşet idüb güller içinde biten ağaclar arasına ve ormana¹³¹⁷ varub gizlenürler. Boyları kısadır. Her birinin kâmeti dört karışdır. Ve kılları¹³¹⁸ kıızıdır. Bunları¹³¹⁹ kimse yetişmek mümkün değildir. Gâyet yügerekliüdür. Ve bu cezîrenin sâhilinde bir tâ'ife olur ki, deryâda yüzüb segirdir gemiye yetişirler. Ve 'anber getirüb demür ile istibdâl iderler. Ve demürü ağızlarına alub dahî yüzüb cezîrelerinden yana dönüb giderler. Kimse bilmez ki, bu demür ile ne iderler? **Cebhâni hikayet eyledi ki**, bu cezîrede gergened¹³²⁰ didükleri cânavar olur. Cimâra benzer, gâyet kuvvetliüdür. Ve bâşı üzerinde eğri boynuzu var. Ânun menâfi'i çokdur. Pâdsâhlar için ol boynuzdan bıçak sapun idüb dahî ta'âm üzerine koyub tutarlar. Eğer ta'âmda zehr olursa ol boynuz dirilmeğe¹³²¹ başlar. Ândan ma'lûm olur ki, ol ta'âm şübhelüdür. Ve ânun boynuzundan kıymetlü kuşâklar iderler. Şöyle ki bir kuşâk dört bin dinâra dahî ziyâdeye değer.¹³²² Ve bu kuşâklar ekser Çîn şehirlerinde işlenür.¹³²³ Ve bu gergened didüğümüz hayvânın boynu deve gibidir. Ve bu cezîrede su sığıruları olur. Velâkin kuyrukları yok. Ve dahî ol cezîrede kâfur ve bekam ve hayzerân vâfir olur. Ve bu hayzerânın kökü yılân sokduğuna 'azîm nâfi'dir. Ve ânda 'itrin envâ'ı var. Ve me'âdin-i kesîre dahî var işlenür.

Cezîretü'r-Ruh, bu cezîre ânunla ma'rûf ve meşhûrdur. Ve ruh 'azîmü'l-hilkat mühevvilü'l-heybet bir kuşdur. Çîn cezîrelerinde olur. Hattâ eydürler ki¹³²⁴ bir kanâdının uzunluğu on bin kulâcdır. Bunu **Hâfîzü'l-Cevzi**¹³²⁵ kitâbında zikr eyledi. Eydür magrib diyârından bir kişi Çîn seferün idüb hayli zemân ânda turub 'acâyibin görüb hikayet eylerdi. Ve kendüsünde¹³²⁶ ruh didüğümüz kuşun yavrusu rişinin kasabası vâridi. Hâlen ki ol yavru henüz yumurda içinde iken dahî vücûda gelmemiş idi.¹³²⁷ Ol kasabada nice kırba su alurdi. Nâss buna gâyet te'accüb iderlerdi. Ve bu

¹³¹⁶ N. ve P. ider.

¹³¹⁷ N. ağaclar ve ormanlar içine P. ağaclar ve ormanlara

¹³¹⁸ P. üzerlerinde kılları

¹³¹⁹ P. segirtnegeyle eyle kimse...

¹³²⁰ P. nüshasında bu hayvanın ismi gergedan olarak geçiyor.

¹³²¹ P. tirilmeğe

¹³²² P. olur.

¹³²³ P. ve bu kuşâklar ekser şehirlerinde olur ve işlenür.

¹³²⁴ N. heybet

¹³²⁵ N. Hâfîz bin el-Cevzî

¹³²⁶ N. ve P. kendü ile

¹³²⁷ P. olmamış iken

kişiy e çok seyâhat (71-a) itdüğünden ötürü ‘Abdurrahmân es-Sînî dirlerdi. ‘Acâyib hikayetler iderdi. Eydür¹³²⁸ Çîn deryâsında bir def’a giderken mevc bizi bir ‘azîm cezîreye bıraktı. Pes gemide olan halk taşra gelüb odun ve su almağçün¹³²⁹ perâkende olmuşlardı.¹³³⁰ Ve bunların balta ve ip ve kırbaları vâridi. Ve bunlar cezîrede seyr iderken ırâk yerde ışılar¹³³¹ yıldız berrâk bir ak kubbe gördüler. İrtifâ‘da yüz zirâ‘ denlü vâridi. Bu ne ola diyü ândan yana varub gördüler meğer ol ruh ddidükleri kûşun¹³³² yumurdası imiş. Pes ânı kimi balta ile ve kimi¹³³³ tâşla döge döge pâreleyüb içinde yavrusı bir depe gibi idi. Ve kanâdının birisine yapuşub çekildüklerinde¹³³⁴ dibinden çıkub kanâdından ayrıldı ki, henüz ol yavrunun hilkati kemâl bulmamışdı. Bunlar dahî ol yavrunun etinden bir mikdar kesüb aldılar ve rişinin¹³³⁵ dibinde olan kasabayı kesdiler dahî gitdiler. Makâmlarına gelüb ol eti pişürüb yiyenlerden¹³³⁶ ak sakâllu pîrler vâridi. Vaktâ ki sabah oldu. Gördüler kim pîrlerin sakâlları¹³³⁷ siyâh olmuş ve kuvvetleri yerine gelmiş. Ândan sonra sakâlları her giz ağarmak vâki‘ olmadı. Ba‘zılar eydür kaynatdıkları eti¹³³⁸ bir ağacla karışdırmışlar idi. Ki ol ağaca şecerü‘ş-şebâb ya‘nî yiğitlik ağacı dirlerdi. Sakâlları siyâh olduğu ândan imiş. Vaktâ ki gün togdu halk dahî gemi içinde idiler. Kavî rüzgar ile gemileri giderken nâgâh ruh gelüb yumurdası şikest ve yavrusu ölmüş göricek bunlardan anlayub hevâ yüzünden¹³³⁹ ‘azîm sehâb gibi zâhir olub ve ayaklarının pençesinde iki büyük tâş vâridi. Vaktâ ki bir gemi berâberine geldi. Hevâdan ol tâşları bunların üzerlerine salıverdi.¹³⁴⁰ Eyle olsa gemi gâyet serî‘ gitdüğü ecilden¹³⁴¹ tâşın nüzûlünden sebkat eylemeğın¹³⁴² tâş dahî inüb deryâya düşdü. Şöyle kim,¹³⁴³ bir ‘azîm gürüldü vâki‘ oldu. Bir ‘aybdan cümlemiz rehâ olduk. Bir zemân sonra gözlerimiz açub aklımız başımıza geldüğün gördük ki, cümlemiz sıhhat ve

¹³²⁸ N. bunu iderdi.

¹³²⁹ N. almak için

¹³³⁰ P. olmuşlar

¹³³¹ P. sıralar

¹³³² N. tayrun

¹³³³ N. ... balta ile ve tâşla

¹³³⁴ N. çekdiklerinde

¹³³⁵ P. derisinin

¹³³⁶ P. yiyenler

¹³³⁷ N. ... oldu pîrlerin sakâlı...

¹³³⁸ P. vaktarı

¹³³⁹ N. yüzünde

¹³⁴⁰ N. salıverib

¹³⁴¹ N. giderdi.

¹³⁴² N. itdi. P. eyledi.

¹³⁴³ N. ândan

selâmet üzere olub ve gemi dahî bu vartadan selâmetle halâs olduğundan Hak Te'âlâ'ya delîm şükürler itdük.¹³⁴⁴ | Ve minha Cezîretü'l- Gurûd |¹³⁴⁵ Ulu cezîredir. Sulu ve¹³⁴⁶ ormanlı yerdir. Ve bu cezîrede çok maymûnlar var. Ve bunların beğleri var. Âna mutî' ve münkâdlerdir. Aslâ muhâlefetleri yokdur. Beğlerin boyunları üzerinde götürürler. Bunların arasında 'adâletle hüküm ider¹³⁴⁷ birine zulm itdürmez. Benî âdemden bir kimesne gemiyle oldukları yere varsa sıcrayub yüzün yırtarlar. Ve tâşla urub recm idüb (71-b) envâ' azâbla öldürürler. Ol cezîre ehli hayle idüb ânları şikâr iderler. Dahî ziyâde bahâyâ satarlar. Ve ehl-i Yemen ânlara rağbet idüb kullanurlar. Ânlar dahî 'abd-i memlûkî gibi hizmet idüb hıfz ve hisâretde gâyet zekâ üzerinedir. Ol sebebden rağbet ve i'tibâr iderler. | Cezîretü'l-Beymân |¹³⁴⁸ Ma'mûr büyük şehri var. Ve kavmi gâyet şecî' ve dilâverlerdir. Ve darb ve harb işleridür.¹³⁴⁹ Ve ânların 'âdetleri budur içlerinde¹³⁵⁰ birisi avlanmak dilese varub bâş getürmeyince âna kız virmezler. Şöyle ki varub bâş getüre ol takdîrce kızı kılıcıyla alır. İki bâş getürse iki kız¹³⁵¹ virürler. Üç bâş getürse üç kız alır.¹³⁵² Ve bilcümle ne denlü bâş getürse ol denlü 'avrat alır. Pes bunların arasında şecî' ve dilâverlik ile¹³⁵³ 'azîz ve mükerrem olub âna hürmet iderler. Ve heybetlü görünür. Ve ol cezîrede bekam ağacı ve hayzerân ve şeker kâmişî çok olur ki vasfa gelmez ve halâvetde mânendi olmaz. Ve gâyet lezîz suları var. Ve envâ' meyvesi olur.

Cezîretü'l-Vâk El-Vâk¹³⁵⁴ ulu cezîredir. Ve bu cezîrede hadden ziyâde altûn olur. Hattâ kilâbının zencirleri ve tavarlarının yularları cümle altûndur. Ve 'âlî kasırlar *ve latîf evler ve zîbâ binâlar*¹³⁵⁵ gâyet muhkem ve hikmet üzerine yaparlar. Ve ol cezîrede bir kavm olur. Bedenleri 'üryân yüzleri beyâz ve zîbâ endâm olurlar. Ağaçlar ve ormanlar içine gizlenüb¹³⁵⁶ halkı şikâr idüb yerler. Ve ol cezîrede bir

¹³⁴⁴ P. nüshasında; hele şükür Hüdâ'ya selâmetle halâs olduk ve Hak Te'âlâ hazretlerine delîm şükürler itdük

¹³⁴⁵ Bu kısım üç nüshada da boş bırakılmıştır. İbnü'l-Verdî, a.g.e., s. 116'dan ilave edilmiştir.

¹³⁴⁶ N. "ve" yok.

¹³⁴⁷ P. iderler

¹³⁴⁸ Her üç nüshada da burası boş bırakılmıştır. İbnü'l-Verdî, a.g.e., s. 116'dan ilave edilmiştir.

¹³⁴⁹ P. ve işleri zarb ve harbdır

¹³⁵⁰ N. içlerinden

¹³⁵¹ N. 'avrat

¹³⁵² N. üç getürse üç alır P. ... üç kız alır

¹³⁵³ N. dilâverliğine

¹³⁵⁴ N. Cezîretü'l-Vâkvâk

¹³⁵⁵ *... * P. nüshasında yok.

¹³⁵⁶ N. ağaçlar arasına ve orman içine gizlenürler P. ağaçlar arasına ve ormanlar arasına gizlenüb

âğac¹³⁵⁷ olur. Yüz zirâ' miktarı uzun olur. Kalkan gibi yassı jenkârî yaprâğı olur. Ve ol yaprakların âdem başı gibi başı olur. Ve gözleri ve kulakları var. Kaçan yel esse budakları eğilüb baldırına iner. Birbirine dokundukda hemân vâk vâk âvâzı kopar.

Ve bu cezîrenin mâverâsı **Cezîretü'l-Butân'** dır.¹³⁵⁸ Bu cezîrenün kavmi boyu uzun ve gürbüz dilâver ve yüzleri hûb tâ'ifedir. Velâkin siyâhlardır. Saçları birbirine karışmışdır. Ve ayakları dıraz ve bedenleri tevânâdır.¹³⁵⁹ Feemmâ rediyyü'l-ahlâk ve sû'u'l-ağrâk kavmdir.¹³⁶⁰ Kendüleri çirkin ve huyları hırçın kimesnelerdir. Ve bu cezîre Zenc'e muttasıldır. (72-a) Ve bu cezîreye kimse¹³⁶¹ gitmelü olsa yıldızla giderler. Ve bu deryâda bin yedi yüz ma'mûr cezîre vardır. Ve bu cezîrede altûn bî-hadd ü bî-kıyâsdır.¹³⁶² Ve bu cezîrenin pâdşâhı bir 'avratdır. Âdına Demhere dirler. Üzerinde altûnla dokunmuş hullesi var. Ve ayağında altûndan başmağı ve sırmayla¹³⁶³ paşmağı var. Ve bu cezîrede kendüden gayrı altûn paşmak¹³⁶⁴ kimse giymez. Yasâk itmişdir. Kimse altûn paşmak giydüğün görse amân virmeyüb¹³⁶⁵ öldürür. Ve yâhûd ayâğın keser¹³⁶⁶ ve bir yere gitmelü olsa kulları ve leşkeri ile kendüsi file süvâr olub hûb-rûy ve hoş-bûy câriyelerle ve tabl ve nefir ile gider. Ve bu melike olduğu cezîre Enbûye dirler.¹³⁶⁷ Ve bu cezîre ehli san'atlarında gâyet hâzık ve mâhirlerdir. Ve cüllâhları gönleli yeni eteğiyle bir pâreden tokurlar.¹³⁶⁸ Ve giçerek tahtalardan büyük gemiler yaparlar ve âğacdan evler iderler. Su üzerinde gemi gibi yürür batmaz. Cavlâkî¹³⁶⁹ naklitdi. Ve¹³⁷⁰ emmâ 'Îsâ bin Mübârek es-Seyrâfî böyle zikr itdi. Ol melike olduğu cezîreye ben vardım. Ve ol melikeyi gördüm. Bir altûn serîr üzerinde 'üryân olub oturur. Başında altun taç ve önünde dört bin kız oğlan¹³⁷¹

¹³⁵⁷ P. ağaçlar

¹³⁵⁸ P. Cezîretü'l-Tebân İbnü'l-Verdî, a.g.c., s. 116'da Benât şeklinde yazılmıştır..

¹³⁵⁹ N. tırazdır

¹³⁶⁰ P. sûru'l-a'rak kavmdir

¹³⁶¹ N. "kimse" yok.

¹³⁶² P. ve bu cezîrede bî-hadd u bî-kıyâs altûn var.

¹³⁶³ N. ve P. sırmayla işlenmiş

¹³⁶⁴ P. başmak

¹³⁶⁵ P. kimse altûn başmak giyse amân virmeyüb ...

¹³⁶⁶ P. "Veyâhûd ayâğın keser" yok.

¹³⁶⁷ P. ... cezîreye Ebnuye dirler

¹³⁶⁸ P. ve cüllâhları gömleği eteğiyle ve yeniyle bir pâreden tokurlar

¹³⁶⁹ N. Cavlâkî bunı ...

¹³⁷⁰ N. "ve" yok.

¹³⁷¹ P. kız oğlan kız

câriyeler saf bağlamış turur. Her biri ânların¹³⁷² gûyâ bir peridir. Ve bunlar Mecûs mezhebi üzerinedir. Başları açık yürürler. Başları üzerine nesne komazlar. Bu¹³⁷³ câriyelerin her birinin bâşlarında saçlarına dakılmış¹³⁷⁴ ‘âcdan sedefle mükellef ve müzeyyen tarâkları var. Ba‘zının bâşında bir tarak kiminde iki ve kiminde üç dört ve ba‘zında altı yedi tarâk ve kiminde on dahî olur.¹³⁷⁵ Ve bu melikenün çok cebâyâtı ya‘nî çok gelür hâsılı var. Fukarâ ve mesâkîne in‘âm ve ihsânlar ider. Ve ziynetleri vedâ’dır. Ya‘nî ak boncuktur. Deryâdan çıkar. İrisi ve hurdası olur. Ve bu boncuğı alub yine hazînelerinde hıfz iderler. Ve bu cezîrede bir ulu ağac olur uzunluğı yüz zirâ‘ mikdarı olur. Ve ânun meyvesi hemân ‘avrat sûreti gibidir. Bedeni ve gözleri ve eli ve ayağı ve sacları ve ferci var. Sûretde hûb ve manzarları mergûbdur. Büyük tağârcuğa benzer. Gılâf içinden tedrîcle çıkub ol ağacın budâkları üzerinde saçlarından asılıb güneş tokunub yel esdükde vâk vâk diyû âvâz ider¹³⁷⁶ çağırır. Pes bunlar ol ağacda kemâlîn buluncak yere düşüb ölür. (72-b) Ve bu cezîrenin ehli bunların âvâzlarını fehm iderler. Ve ândan fal dutunurlar.¹³⁷⁷ Kitâb-ı Havâle’de eydür bu ağaclarda hâsıl olan ‘avratlar içinde kadd ve kâmetde ve kemâl-i sabahatde¹³⁷⁸ ve melâhatde ba‘zılar olur ki sacları uzun ve sûretleri ahsen ve tavırları yumuşak ve mülâyim ve bedenlerinin râyihası latîf olur. Kaçan ağacdan yere düşseler bir gün ya dahî ziyâde sağ olurlar. Ve ânları yere düşürmedin asıldığı yerden saçın kesüb ol cezîre kavmi ânlara cimâ‘ itmek vâki‘ olur. Ve ânda bir lezzet-i ‘azîme bulurlar ki dünyada olan ‘avratlarda bulunmaz. Ve dahî¹³⁷⁹ her kız olmaz. Ve bu cezîrenin toprağı gâyet pâkdır ve râyihası hûbdur. Ve ol cezîrenin akarsuları var şekerden tatluraktır. Ve bu cezîrede benî âdem olmaz çok filler olur. Ve ol fillerden ba‘zının boyu on bir zirâ‘ olur. Ve tuyûrun envâ‘ı bulunur. Ve ol cezîrenin mâverâsın Allâh’dan gayrı kimse bilmez. Ve bu cezâyirin ba‘zından katrana benzer siyâh seyl gelüb deryâya girdüğü yerde balıkları yakub cümlesi suyun yüzüne gelür. Ve buna benzer Rûm ilinde Kalkandelen deresinde bir zemân ‘azîm seyl gelüb kaçanı derbendinde akan suya karışdıkdâ balıkların helâk itmişidi. Şöyle ki suyun

¹³⁷² P. ânların her biri

¹³⁷³ N. ve bu ...

¹³⁷⁴ P. dakınmış

¹³⁷⁵ P. on tarâk olur

¹³⁷⁶ P. idüb

¹³⁷⁷ P. tutunurlar

¹³⁷⁸ N. kemâl ve sabahatde

¹³⁷⁹ N. “dahî” yok.

kenarında bî-hadd ü bî-kıyâs kırılmış¹³⁸⁰ balıklar dökülmüşdü. Bir nice gün tuyûra ve cânavarlara ğıda oldular. El-hikmetü li'llâhi Te'âlâ ve tekaddes.

Cezire-i Câlûs; bu cezîre halkı vahşîlerdir. Adamı tutub yerler. Bunların ne pâdşâhları ve ne dîn ve âyînleri var.¹³⁸¹ Yedükleri muz ve nârcîl ya'nî Hindistân kozı ve şekerâmışı çok olur.¹³⁸² Ve bu cezîrede bir tâg var. Topragı yumuşak bir adaya benzer. Ekseri teberdir. Âteşe bıraksan altûn çıkar.

Ve Cezîretü'l-Müvecce;¹³⁸³ 'azîm cezîredir. Ve nice beğleri var. Ve halkı beyâz ve ba'zı saruşın ve kulakları yarıkdır. Çîn ehli gibi. Ve ânlar denizden çıkan atlara binerler. Ve ol cezîrede misk cânavarı ve zîbâd ya'nî kediye benzer bir cânavardır. Koltuklarında¹³⁸⁴ ğaliya misk hâsıl olur. Ve 'avratları ecemelü'n-nisâ' ve ahsenü'l-likâdır.

NAZM (73-a)

Ânun hâtûnları ğâyetde zîbâ
Libâsı cümlemin zer befte dîbâ
Olur manzarları ğâyet mahbûb
Hem ahlâkı dahî matlûb ve mergûb
Peri çehre mehi tâbâna benzer
Diyeydin haşeki sultâna benzer
*Yürüse her biri servi revândır*¹³⁸⁵
Sanasın her biri şâh-ı cihândır¹³⁸⁶
*Letâfetde diyeydin cisme cândır
Tarâvetde kamu verd-i cinândır*¹³⁸⁷
Nazarla cân u diller seyyâd iderler¹³⁸⁸
Kemend-i zülfün atub kayd iderler¹³⁸⁹

¹³⁸⁰ P. "kırılmış" yok.

¹³⁸¹ P. ...ve ne dînleri var.

¹³⁸² N. ... dahî olur. P. ...şekerâmışı olur.

¹³⁸³ P. Cezîretü'l- Muha

¹³⁸⁴ N. kulaklarında

¹³⁸⁵ *...* N. nüshasında yok.

¹³⁸⁶ N. Sanasın her biri bir pâre cândır

¹³⁸⁷ *...* N. nüshasında yok.

¹³⁸⁸ N. Nazarda âdemîyi sayd ederler

Oların rahmi olur hem müdevver
Gümüſden hokka gibi hem musavver
Bunların mevzî'i olmaz müſeffak
Olur lezzetde sân ſehd ü mürevvak
Bunların lezzeti olmaz nisâda
Meğer havrâda olursa ziyâde
Boyu uzun ayagi¹³⁹⁰ üzre turâger
Sürünür saçlar yere berâber
Kamer gibi hicâb itmez bunlar hic
Yüzünde zülfü olmuş pîc ber pîc
Yüzü açık yürür zülfü perîſân
Yaraſmaz ebr içinde mâh-i tâbân
Oların tab'ı olur hem mülâyim
Bulursun zevkine ol gil mülâzim

Cezîretü's-Sehhâb ulu cezîredir. Ânınçün Cezîretü's-Sehhâb dirlir. Zîrâ bu cezîrenin üzerinde dâima bir ak bulut turub hevâ yüzüne gitdükde bu sehhâbın içinde incecik bir uzun dil zâhir olur. Dahî gemiler üzerine berâber gelicek bir katı yel kopar. Hattâ deryâya ulaşur. Deryâ hemân sâ'at¹³⁹¹ dem kaynar çölmek gibi cûſe gelüb ıztırâb idir. Züb'a-i hâyile gibi eğer gemiye mukâbil olursa fi'l-hâl yudar.¹³⁹² Nâ-bedîd idir. Ve bu cezîrede toprak depecikler var. Kaçan¹³⁹³ ânun toprağın âteſe koysalar sâfi gümüſ olub akar, sebîke olur. Sübhânellâhu'l-kâdir li-hikmetihi.¹³⁹⁴

***Cezîre-i Helâti**¹³⁹⁵ gâyet büyük cezîredir. Kutr yönünden evsa'ı ve 'imâret cihetinden a'zamıdır. Bunun 'arzı maſrıkdan mağribe çekilmiſdir. Ve ol cezîrenin evleri ve köſkleri cümle ağacdandır. Ve su üzerinde yel değirmenleri itmiſlerdir, devr idir. Ve ol cezîrede latîf rîyihalu nesnelir var. Ve muz ve pirinc ve nârcîl ya'nî Hindistîn kozı ve ſeker kîmiſi çokdur. Ve înda altûn ma'deni ve ak filler ve gergened

¹³⁸⁹ N. ſükr-i güftâd ile hem bend eydürler.

¹³⁹⁰ N. ve P. ayak

¹³⁹¹ P. "sâ'at" yok.

¹³⁹² P. yudub

¹³⁹³ N. "kaçan" yok.

¹³⁹⁴ P. ... hikmetihi ve 'azametihi

¹³⁹⁵ P. Cezîre-i Lahâtî İbnü'l-Verdî, a.g.e., s. 119'da Helâi'dir.

didükleri cânavar olur. Ve ânun pâdşâhının şevket-i ‘azîmesi ve mevkeb-i cesîmesi var. Ve çok ‘askere kudreti var. Ve ‘acîb filler ve latîf atlar var binerler.

Cezîretü’l-Kamer, tûlen ve ‘arzan büyük cezîredir. Uzunluğu maşrıktan dört aylık yoldur. Ve pâdşâhları olduğu şehre Lân dirler. Gâyet bolluk ve ucuzluk yerlerdir. Eşcâr ve semârı ve ‘uyûn ve enhârı ve ğıyâzı ya’nî orman gibi mişesi ve nârcîli ve şeker kâmışı vâfirdir. Ve bu cezîrede bir nev’ latîf (73-b) siyâb işlerler ki dünyada nezîri olmaz. Harîr ve dibâcek aslâ letâfeti ve kıymeti yokdur. Ve ânda bir nev’ mûnekkâş harîr işlenür ki, letâfetden gözler kamaşur ve ‘akıllar hayrân kalur. Pâdşâhları ânu harîr-i besât üzerine döşerler.¹³⁹⁶ Ve ağaçların için oyub ândan yek pâre gemiler iderler. Her geminin uzunluğu zirâ’-ı reşâşi ile altmış zirâ’dır. İki yüz mukâbili olur. Ve bu cins gemilere ânda sūfeynât dirler. Ba’zılar hikayet eyledi ki, ânda agacdan bir sini gördüm ki üzerinde yüz elli âdem ta’âm yerlerdi. Yekpâre mikdar idi. Ve bu şehir pâdşâhının hizmetinde ehl ve tâ’ifeden kimse durmaz.¹³⁹⁷ İllâ muhannesler¹³⁹⁸ ‘avratlar gibi siyâb-ı harîre giyerler. Ve ‘avratlar gibi kendüzin düzerler. Ve bunlara tenibane dirler. Ve ricâli ‘avratlar gibi tezevvüc iderler. Kendüzin pâdşâhlarına hizmet iderler gice oluncak ezvâcına gelürler kimse mu’âraza itmezler*.¹³⁹⁹

Cezîretü’s-Se’alât¹⁴⁰⁰ ulu cezîredir. Gâyet çirkin halkı ve hırçın halkı¹⁴⁰¹ kavmdir. *Sûretleri kabîh ve sîretleri ğalîz tâ’ifedir. Bilinmez ki bunlar ne kavmdir.*¹⁴⁰² Ba’zı tâ’ife zu’m eyledi ki bunlar şeyâtîndir. İns ile cinden mütevellid olmuşdur. Benî âdemden illerine girdüklerin amân virmeyüb yerler.

Cezîretü’t-Timsah, bu cezîre kavminin kilâb gibi azu dişleri var. Lâkin bedenleri insân gibi¹⁴⁰³ pâdşâhları ve beğleri var. İtâ’at iderler, muhâlefetleri yokdur.

¹³⁹⁶ P. döşedirler.

¹³⁹⁷ P. turmaz

¹³⁹⁸ P. muhânes

¹³⁹⁹ *...* N. nüshasında yok.

¹⁴⁰⁰ İbnü’l-Verdî, a.g.e., s. 120’de Se’ali olarak yazılmıştır.

¹⁴⁰¹ N. halkı

¹⁴⁰² *...* P. nüshasında yok.

¹⁴⁰³ N. ve P. gibidir

Cezîre-i Etvarân, büyük cezîredir. Ve ânda maymûnların envâ'ı var. Ba'zı himâr denlü olur. Ve gergened didükleri cânavar ânda çokdur. Hikayet olunur ki¹⁴⁰⁴ İskender gemilerle ânda vardıkda ânun kurbunda bir cezîreye erüşdi ki ol cezîrenün kavmi var¹⁴⁰⁵ bedenleri insân ve yüzleri yırtıcı cânavar gibi. Vaktâ ki âna yakın geldi gözlerinden gâyib oldular. Kande gitdüklerin kimse bilmedi.

Cezîretü'n-Nisâ ulu cezîredir. Aralarında ebeden ricâl yok cümlesi dışıdır. Ânda bir nev' yel eser ândan hâmile¹⁴⁰⁶ olub yine kız toğururlar. Ba'zılar eytdi. Ol cezîrenin bir yerinde bir ağac olur ol ağacın yemişinden yerler hâmile olurlar. Fesübhânallâhü'l-'azîm (74-a) zükûrile mukârenet olmadın tevâlüd ve tenâsül olduğu emr-i 'acîb ve fi'l-i garîbirdir.

إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ¹⁴⁰⁷ وَانَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ¹⁴⁰⁸

Ve ol cezîrede 'uruk-ı hayzerân gibi altûn olur. Ve topragi cümle altûndur. Velâkin ânda olan 'avratların âna iltifâtı¹⁴⁰⁹ yokdur. Rivâyet olundu sevk-i ilâhî ile bir kişi ol cezîreye varmak vâki' oldı. Ol¹⁴¹⁰ 'avratlar ânı öldürmek istediler. Pes bir 'avrat âna merhamet idüb¹⁴¹¹ gizledi. Dahî ânı kimse görmedin bir tahta üzerine bindürüb deryâya salıvirdi. Mecv-i deryâ bunu hareket ide ide Bilâd-ı Sîn kenarlarından bir şehre bıraktı. Pes ol kişi çıkub pâdşâhına buluşdukda Cezîretü'n-Nisâ'yı ve ânda gördüğü altûnı ve kesretini¹⁴¹² haber virdi. Pâdşâhın kalbine altûn tama'ı gâlib olmağla âna tedârik görür. Nice 'asker ve gemiler hazırlayub yâd-u yarâkla ve âlât u esbâbile bu kişiyi serdâr idüb ol cezîrenün gâret ve yağmasına gönderdi. Ve bunlar çünki gemilerle deryâya revâne oldılar nice rüzgar deryâyı geşt ü güzâr eylediler kat'an cezîre-i mezbûreden nâm u nişân bulmayub âkıbet 'âciz ü sergerdân olmağın me'yûs ü mahrûm mekânlarına 'avdet eylediler.¹⁴¹³

¹⁴⁰⁴ N. eydürler P. eydür

¹⁴⁰⁵ N. ve P. anda bir tâ'ife var

¹⁴⁰⁶ P. nüshasında hâmile kelimesi hâmil şeklinde yazılmış.

¹⁴⁰⁷ "Şüphesiz ki bu Allah için çok kolaydır." Bkz. Hacc (22), 70.

¹⁴⁰⁸ "Muhakkak ki O her şeye kâdirdir." Bkz. Hacc (22), 6.

¹⁴⁰⁹ N. ve P. iltifât

¹⁴¹⁰ N. "ol" yok.

¹⁴¹¹ N. ve P. idüb ânı ...

¹⁴¹² N. ... altûnün kesretinden, P. altûnı gümüşü ve kesretini

¹⁴¹³ N. ve P. Pes pâdşâh bir gemi tonadub ve levâzımın görüb nice âdemlerle bu kişiye koşub virdi. Pes ânlar deryâda nice zemân gezüb yürüdüler. Kat'â bir nesneye rast gelmediler. Ahar nümîd olub döndüler. (Esat Efendi nüshasında da böyle yazılmış. Ancak üzeri çizilerek yan tarafa üstteki şekilde düzeltme yapılmış.)

Cezîre-i Serendib, 'azîm cezîredir. Ve ânda bir tâg vardır ki¹⁴¹⁴ Âdem 'aleyhi's-selâm yeryüzüne hübü't itdü'kte ânun üzerine nüzûl itmişdir. Ol tâga Rahbûn dirler. El'ân ol tâg üzerinde Âdem nebînin 'aleyhi's-selâm mübârek kademinin eseri var.¹⁴¹⁵ Ve ol kadem eserinin üzerinde nûrıyla durur ki gözler kamaşur. Ve ol tâgın esfelinde kıymetli nefis tâşlar bulunur. Ve ol bahrden dürr-i yetîm incüler çıkar. Ve ândan incü ve yâkût ve sebnâdic¹⁴¹⁶ ve elmâs ve levz ve latîf râyihalu nesnelere envâ'ı ândan alub âhar vilâyete daşınur.¹⁴¹⁷ Ve bir iki aylık yoldan bağçeler¹⁴¹⁸ ve mîşeler arasından¹⁴¹⁹ şöyle giderler. Ve bu cezîre pâdşâhının bir sanemi var altûndan ve cevâhir ile bezenmişdir.¹⁴²⁰ Etrâf beğlerinin yanında bunun mânendi bulunmaz zîrâ cevâhirin her nev'i ânun cibâyetinde olur. Ve çıkardıkları cevâhirin¹⁴²¹ humsını âna iledüb teslîm iderler. 'Irâk-ı 'Acem'den ve Fâris'den dahî rivâyet iderler ki bu cezâyirde ak kubbeler ve meskenler vardır.¹⁴²² Irak yerden âdem¹⁴²³ gözüne görünür yakın gelicek yine irak olur. Hattâ ândan me'yûs olub gider. Ve bu bahrin 'acâyibinden biri budur ki kaçan bu deryânın mevci ziyâde olsa deryâda siyâh bedenlü kimseler zâhir olur. Uzunluğu bir zirâ'dır. (74-b) Gûyâ Habeş evlâdıdır. Gemiler üzerine zahmet çekmedin âsân vechile çıkarlar. Velâkin kimesneyi¹⁴²⁴ rencîde itmezler. Bunların hurûcî ve zuhûrî rîh-i 'âsîf¹⁴²⁵ hurûcuna delâlet ider. Ânlara hub denilür. Ve hikayet olundu ki ol deryâda nûrdan uçar kûşlar olur. Bir kimse âna nazar eylemeğe kâdir değildir. Ânınçün ki görenün¹⁴²⁶ gözü kamaşur. Kurs-ı şems gibi gözi tirelendürür. Ve bu nev' kûşlar kaçan yukarı kalksalar yel sâkin olub deryânın mevci dahî def' olur. Bu hâl selâmete delîldir. Ândan¹⁴²⁷ ol kûşlar nâ-bedîd olurlar kimse bilmez ki kande giderler. Ve nice olur.¹⁴²⁸ Fesübhânel-kâdirü'l-hallâk. Ve ol deryânın ba'zı 'acâyibinden biri budur ki

¹⁴¹⁴ P. "ki" yok.

¹⁴¹⁵ P. vardır

¹⁴¹⁶ P. senbâdic

¹⁴¹⁷ P. taşınur

¹⁴¹⁸ P. bakçeler

¹⁴¹⁹ N. ortasından

¹⁴²⁰ P. ... pâdşâhının altûndan ve cevâhir ile bezenmiş bir sanemi var

¹⁴²¹ N. altûnun ve cevâhirin

¹⁴²² N. var

¹⁴²³ P. âdemin

¹⁴²⁴ P. kimseyi

¹⁴²⁵ N. ve bunların hurûcî ve zuhûrî rîh-i kasîf ... P. bunların zuhûrî rîh-i kasîf ...

¹⁴²⁶ N. âdemin

¹⁴²⁷ N. ândan sonra

¹⁴²⁸ N. ve P. oldılar

ol deryâda bir kûş var. Harşene dirler. *Meselâ gügercinden büyükdür. Bu kûş kaçan uça bir gayri küçücük kûş dahî ânun götü dibinde uçar. Ânun adına Kerker dirler. Agzın açub turur. Bu Harşene terslendiği gibi ardınca uçar. Kerker kuşcağızı yudar dahî ânı gıdâ idünür. Ve ânun bundan gayrı kuvveti yokdur. Ve hikmet budur ki Harşene kuşu gice ile terslenmek ihtimâli değildir. Illâ gündüzde uçarken.*¹⁴²⁹ Bu dahî ânun 'acâyibindendir. Ol deryâda¹⁴³⁰ misk cânavarı olur. Her¹⁴³¹ vakt-ı ma'lûmda deryâdan çıkar. Pes ânı avlıyub boğazlarlar. Ve ânun göbeğinde misk¹⁴³² bulunur. Ve bu misk envâ'ının iyüsüdür. Velâkin yerinde ve şehrinde râyihası olmaz. Tâ ol memleketin serhaddinden geçmeyince râyiha virmez. Ne denlü irâk yere alub gitseler râyihası kavî olur. Bir dahî ol cezîrede bir dâbbe vardır. Melekât dirler. Çok bâşı var. Muhtelif yüzleri ve azu dişleri var mukavves.¹⁴³³ Ve bu cümle ile¹⁴³⁴ kanâdı var. Deniz cânavarların şikâr idüb yer. Ve bu cânavarı avlayub dahî harîr ile ziyet idüb¹⁴³⁵ pâdşâhları seyre çıkardıkları zemânda temâşâ için önünce yadarlar. Ve ol deryâda bir balık vardır ki beş yüz zirâ'dan ziyâdedir. Vak Vâk Cezîresi'nde bulunur. Kaçan kanâtların açsa büyük tâg gibidir. Gemi halkı ândan ziyâde havf iderler. Pes ânı gördükde haykırub¹⁴³⁶ çağırurlar. Ve tabl ve nefir çalarlar. Hattâ ol âvâzdan ürküb kaçub gider. Ve dahî büyük kablubağalar olur ki kırk zirâ' mikdarı olur. Her biri (75-a) büyük yumurda yumurdlar. Ve ânun arkasında olan kemük dîbl-i fâhirdir. Yemen halkı ânun arkasında olan kâbın büyük çanaklar yerine kullanurlar. Ve büyük kerseneler iderler. Libâsların ve gönleklerin ânun içinde yaykarlar. Ve bir balık dahî var ki seylân dirler. Deryâdan kara yerde iki gün şöyle yatur, hattâ ölünce turur.¹⁴³⁷ Ammâ kaçan çölmeğe koysalar eğer çölmek ağzı örtülü olursa pişer. Eğer açık olursa çölmekden uçar gider gizlenür. Ve kande gitdüğün kimse bilmez. Ve bu deryâda sertân-ı 'azîm ya'nî yengeç olur. Gâyet büyük kalkan denlü olur.¹⁴³⁸ Sudan

¹⁴²⁹ *... * N. ve P. nüshalarında aşağıdaki şekildedir:

"... gügercinden büyükdür. Bu kûş kaçan uça bir gayri kûş dahî ânun ardınca uçar. Âna Kerker dirler. Agzın açub umar ki Harşene terslenüb azgına düşe dahî ânı gıdâ idüne. Ve ânun bundan gayrı kuvveti yokdur. Ve Harşene gice ile terslenmez illâ gündüz uçarken." (Esat Efendi nüshasında da böyle yazılmasına rağmen üzeri çizilerek yan tarafa yukarıdaki şekilde yazılmıştır.)

¹⁴³⁰ N. ve P. beriyede

¹⁴³¹ N. her yılda

¹⁴³² N. kan gibi misk ...

¹⁴³³ N. çok bâşı ve ... P. çok bâşı vardır. Muhtelif yüzleri var ve mukavves azu dişleri var.

¹⁴³⁴ N. bu vechile

¹⁴³⁵ N. cyleyüb

¹⁴³⁶ P. çığırub

¹⁴³⁷ N. ve P. durur

¹⁴³⁸ N. ... ya'nî büyük yengeç olur kalkan denlü olur P. ... ya'nî yengeç olur gâyet büyük kalkan gibi

çıkıldıkda sür'atle hareket ider. Velâkin sudan çıkacak bir mikdar eylenürse¹⁴³⁹ fi'l-hâl tâş olur. Ve bir balık dahî vardır lâtim dirler. Yüzü hınzıra benzer.¹⁴⁴⁰ Ve arkasında pullar yerinde olur.¹⁴⁴¹ Bir tabaka et ve bir tabaka şahmdır. Ve ol yer halkı ânu yerler eti gâyet lezîz olduğundan ötürü ve ol deryâda büyük yılânlar vardır. Çıkub fili bulcak yudar. Dahî kendüsin bir agaca yâhûd büyük tâşa sarub dahî karnı içinde¹⁴⁴² filin kemüklerin kütür kütür kırar. Şöyle ki çaturdısı kemüklerinin irak yerden işidülür. Ve ânda bir balık dahî olur Hubeyr dirler. Başından göğsüne dek kalkan gibidir. Çok gözleri var. Her tarafa bakub görür. Bâkî gövdesi yılân gibi uzundur. Otuz zirâ' mikdarı var ve çok ayakları dahî var. Ve göğsünden kuyrugunun ucuna varınca bıçku gibi dişleri var. Her dişi bir karış denlüdür. Poladı demür gibi keser. Gemiye tokunsa iki pâre ider.¹⁴⁴³ Dahî bir nesneye urşa kılıc gibi ikiye biçer. Ve her neye ki ugrasa helâk ider. Bu balığa Karış dirler. Deryâda bundan mü'zî ve ziyânkâr cânavar yokdur. Gemiciler ândan ziyâde havf iderler.

Ve fi hâze'l-bahr eyzan ed-dürrü devr, ya'nî bu deryâda girdab vardır. Kaçan ânun içine gemi düşse ândan necât bulmaz. Ba'zı tüccar hikayet eyledi ki, bu deryâda sefer eylemiş idik. Bizümle tüccardan ba'zı tâ'ife var idi. Giderken ittifâk bir kavî rüzgar çıkub ziyâde fırtına oldu. Maksadımızdan¹⁴⁴⁴ gemi döndürüb girdab içine düşürdü ve geminin re'isi bir a'mâ pîr kişi idi. Velâkin ziyâsında gâyet hâzik üstâd idi. Ve kendüsiyle gemide vâfir hadden ziyâde ipler getürmüş idi.¹⁴⁴⁵ Ve gemi içinde olan halk âna dâyim eydürlerdi (75-b) ki bu ipler eğer bâzîrgânlar olsa icâresinden hayli fâyide olurdu.¹⁴⁴⁶ Ve girdaba düşmedin her kiz re'is-i a'mâyaya sorardı ki,¹⁴⁴⁷ karşuda hic nesne görür.müsüz? Eydürlerdi, yok nesne görmeziz dirlerdi. Dâyimâ bu a'mâ re'is böyle su'âl iderdi. Hattâ bir vakt gemide olan halk eytdiler, su yüzünde siyâh kûşlar görürüz didükleri gibi re'is hemândem çağırub feryâd itdi. Dahî yüzühe tapanca urmağa başladı ve eytdi, vallâhi helâk olduk bir çâre ve derman yokdur. Biz

¹⁴³⁹ P. eylenüb

¹⁴⁴⁰ N. bu hınzıra benzer

¹⁴⁴¹ P. "olur" yok.

¹⁴⁴² P. tâşa sarub kuvvet eyler, karnı içinde

¹⁴⁴³ P. iki eyler

¹⁴⁴⁴ N. dahî maksadımızdan

¹⁴⁴⁵ N. "hadden ziyâde" yok. P. ve kendüsiyle bile gemi içinde ipleri vardı. Zirâ vâfir ipler götürmüşdü.

¹⁴⁴⁶ P. ki bu ipler yerine eğer bâzîrgânlar olsa icâresinden bu nice mâl hâsıl olurdu. N. ...olsa yerinde icâresinden hayli fâyideler olurdu

¹⁴⁴⁷ N. ve girdaba düşmedin re'isi a'mâ her vakt sorardı ki ... P. ...hâsıl olurdu ândan re'is eytdi.

ânun sebebin sorduk.¹⁴⁴⁸ Eytdi, inşâallâh bir lâhzadan sonra mu'âyene görürsüz didi. Fi'l-hakîka¹⁴⁴⁹ iki sâ'at mikdarı olmadı illâki girdaba¹⁴⁵⁰ düşdük. Şol nesneyi ki, biz irâkdan görüb¹⁴⁵¹ siyâh kûşlar zann iderdük. Ol hod girdaba düşmüş gemiler imiş. Halkı içinde heb kırılmış helâk olmuş.¹⁴⁵² Pes mütehayyir ve sergerdân¹⁴⁵³ olduk ve halâs olmakdan ümîdimiz kesdük. Ve hayâtımızdan el yuduk. Re'is-i a'mâ eytdi, ey derig cümlemiz helâk olduk.¹⁴⁵⁴ Bunlar eytdi, ya bize bu girdabdan¹⁴⁵⁵ halâs olub sâhil-i necâta çıkmğa çâre ve derman var mıdır?¹⁴⁵⁶ Re'is-i a'mâ¹⁴⁵⁷ eytdi, ben bir hîle ideyim şol şartla eğer mâlınızın nısfın bana virürsenüz didi¹⁴⁵⁸ cümlesi tav'an ve ragbeten eytdiler ölümden hayât yeğdir.

*BEYT

Bul ki, dir meziyyetin cân u bâşı köskötürü

Benümle korkun efendi cihânı köskötürü*¹⁴⁵⁹

Bu şarta râzî olduk. Hemân bize bir derman eyle dirlir.¹⁴⁶⁰ Pes pîr re'is iki büyük şişe çıkarub virdi.¹⁴⁶¹ İçleri toptolu şîr u gan idi. Ve eytdi bunları deryânın içine sarkıdun. Alub sarkıtdular. Pes bu şişelerin çevresine bî-hadd u bî-kıyâs balıklar cem' oldular.¹⁴⁶² Hisâbın Allâh Te'âlâ'dan gayrı kimse bilmez.¹⁴⁶³ Pes şeyh re'is emr eyledi ki,¹⁴⁶⁴ ol girdaba düşmüş gemilerde olan meyyitleri çıkarub her birin bir iple bağlayub deryâya atduk.¹⁴⁶⁵ Ve ol iplerin bir ucunu gemiye bağladık. Pes fi'l-hâl balıklar ol meyyitleri yutdılar. Ne denlü köçegüz varsa çağırın ve tabl ve nekkâra¹⁴⁶⁶ ve zabh ve iki tahtayı birbirine urun didi. Biz dahî didüğü gibi itdük. Hemândem ol

¹⁴⁴⁸ P. ben ânun sebebin sordum

¹⁴⁴⁹ N. ve P. "fi'l-hakîka" yok.

¹⁴⁵⁰ N. evvelâ ki dürdür içine

¹⁴⁵¹ P. "görüb" yok.

¹⁴⁵² N. ve P. "helâk olmuş" yok. P. ...cümle kırılmış.

¹⁴⁵³ N. ve P. "sergerdân" yok.

¹⁴⁵⁴ N. "ey derig.....olduk" yok. P. "ey derig" yok.

¹⁴⁵⁵ N. ve P. bundan

¹⁴⁵⁶ P. halâs olmğa çâre ve ...

¹⁴⁵⁷ P. re'is

¹⁴⁵⁸ N. dıcek

¹⁴⁵⁹ N. ve P. nüshalarında bu beyt yok.

¹⁴⁶⁰ P. didiler

¹⁴⁶¹ P. virdi.

¹⁴⁶² P. oldu.

¹⁴⁶³ N. bilmezdi.

¹⁴⁶⁴ N. ve P. "ki" yok.

¹⁴⁶⁵ P. atdılar

¹⁴⁶⁶ P. nigâra

balıklar ki, (76-a) iplerin ucu bogâzlarında idi. Bu feryâd u ka'ka'adan ürküb kaçdılar. Hemân şunu gördüm ki, gemi yerinden hareket idüb bir cânibe koyub gitdi. Bizi girdabdan çıkardı. Ba'de re'is çağırub eytdi, iplerin ucun kesün. Biz dahî kesdik Allâh Te'âlâ'nın fazlıyla helâk olmakdan halâs olduk. Pes re'is eytdi, siz beni ipleri götürdüğümüzde melâmêt iderdünüz. Şimdi gördünüz mi? Ol sizin halâsunuza nice¹⁴⁶⁷ sebep oldu. Pes Allâh Te'âlâ hazretine 'azîm şükürler itdük ve re'is dahî işin 'âkıbetin fikr idüb necâtımıza bâ'as olduğuna tahsîn itdik.¹⁴⁶⁸

Dahî Bahr-i Hind ki; bihârın a'zamı ve hayr yönünden evsa'ı ve hatr cihetinden ekseridir. Ve Bahr-i Muhît'e ânun ittisâli keyfiyetine bir âhadın 'ilmi yokdur, büyüklüğünden ve vüs'atinden ötürü. Ve bu Bahr-i Hind didüğümüz Bahr-i Ğarbî gibi değildir. Zîrâ Bahr-i Ğarbî'nin Bahr-i Muhît'e ittisâli zâhirdir. Ammâ bu Bahr-i Hind'den iki halîc münşe'ab olur. Ğâyet büyüğü Bahr-i Fâris'dir. Ândan sonra Bahr-i Kulzüm'dür. Pes imdi şimâl cânibine giden halîc Bahr-i Fâris'dir. Ve cenûb tarafına giden halîc Bahr-i Zenc'dir. **İbn Fakîh** eytdi, Bahr-i Fâris'den Bahr-i Hind'e muhâlifdir. Ve Bahr-i Hind'de çok cezîre var. Hattâ eydürler, yigirmi binden ziyâde cezîre vardır.¹⁴⁶⁹ Ve ol cezîrelerde şol denlü ümem-i muhtelifê vardır ki, Allâh'dan gayrı kimse bilmez. Ammâ şol cezîreler ki, halk âna erişmiş ve görmüş ola. Akallün mine'l kalildir.

İmdi ânun cezîrelerinden biri **Cezîre-i Kelle**'dir. Ulu cezîredir. Ve ânun eşcâr ve enhârı ve bir nev' simârı olur ki, yerler. Melik bin Hûsânetü'l-Hindî ânda sâkin olur. Ve ol cezîrede kalây ma'deni ve kâfûr ağacı vardır ki, söğüd ağacına benzer. Ğâyet büyük ağac olur. Şöyle ki, sâyesinde yüz âdem gölgelenmek mümkündür.¹⁴⁷⁰ Ve hayrdan ânda Ğâyet çokdur. Ve bu cezîrede şu denlü 'acâyib vardır ki, ânu vasf iden hadd-i tekzîbe varır.

Cezîre-i Câbe; ulu cezîredir. Ânda mûz ve nârcîl ve birinc¹⁴⁷¹ ve şeker kâmişinun Ğâyet a'lâsı var. Ve 'od ağacı dahî olur. Ve ol cezîrede¹⁴⁷² (76-b) bir

¹⁴⁶⁷ P. "nice" yok.

¹⁴⁶⁸ P. âferinler didük.

¹⁴⁶⁹ P. "cezîre" yok.

¹⁴⁷⁰ N. dahî ziyâde

¹⁴⁷¹ P. pirinc

kavm sâkin olur¹⁴⁷³ ki, yüzleri göğüslerinde ve bedenleri sâyir halk gibi. Ve ol cezîrede bir 'azîm tâg var gice olcak ulu âteş¹⁴⁷⁴ görünür. On beş fersah yerden müşâhade olunur. Ammâ gündüz olcak duhân görünür. Altı fersah yerden kimse âna gelmeğe kâdir olmaz. Şöyle ki, yakın gelmek istese yanub helâk olur. Ve ol şehir pâdşâhının ismi Becâye'dir. Altûn¹⁴⁷⁵ hulle giyer ve bâşında altûn tâc var. Dürr ü yâkût ve envâ' cevâhîrle bezenmişdir. Ve dirhem ve dinârın üzerinde kendü sûreti nakş olunmuşdur. Ve pâdşâhları putperestdir. Ve salâtları gînâ ve elhân¹⁴⁷⁶ ve tasfîk ya'nî el ayâsını birbirine urmaktır. Ve güzel hûb kızlar ve câriyeler cem' olub envâ' üslûbîle oynarlar. Ve ol put önünde raks ururlar.¹⁴⁷⁷ Ve ol cezîrede olan 'avratlarının güzel mahebûbe kızı olsa ânî latîf, fâhîr libâsîlar ile ve altûn cevâhîrle zeyn idüb ol küniseye eyledüb, tasadduk idüb hizmet için ol kızı vakf eyler. Ve raks ahvâlin bilen kimesnelere ta'lîm için teslîm iderler. Ol dahî raksın envâ' san'atın âna ta'lîm eyler ve bu cezîre pâdşâhının bundan gayrı çok cezîreye mâlikdir. Ol cümleden biri Cezîre-i Hezlic¹⁴⁷⁸ ve Cezîre-i Selâhiî ve Cezîre-i Mâyef'dir.

Feemmâ Cezîre-i Hezlic'de bir vâsî' hasefe vardır. Devri on mîldir. Ânun ka'rını kimse bilmez ve ânun karârına dahî kimsenin vukûfî yokdur. Ve bu hasefe dünyanın 'acâyibindendir.

Ammâ Cezîre-i Selâhiî'den sandal ve sünbül ve kâfûr getürürler. Misâfîrlar rivâyet iderler kim¹⁴⁷⁹ kâfûr olduğu cezîrede bir tâ'ife vardır. Âdemi şikâr idecek yerler ve kuhûfun alurlar. Kuhuf deyü bâş kökünden nîm kâseye dirler. Pes bu kavm kâfûru ol kuhûfa koyarlar. Ve latîf râyihalu nesnelere bile koyub evlerinde kendülerinin yanlarında asa korlar. Dahî âna taparlar. Ve kaçan bir işe 'azîmet idüb varmaga kasd itseler ol kuhûfa secde iderler. Ve âna hâcetin 'arz iderler. Pes (77-a) ânîlara haber virülür. Ol niyyet itdükleri¹⁴⁸⁰ iş hayr mıdır ya şer midir?¹⁴⁸¹ Ve bu

¹⁴⁷² N. ve P. ve ol cezîrede

¹⁴⁷³ P. olurlar

¹⁴⁷⁴ P. âteşler

¹⁴⁷⁵ N. altûndan

¹⁴⁷⁶ P. elhândır.

¹⁴⁷⁷ P. iderler.

¹⁴⁷⁸ İbnü'l-Verdî, a.g.e., s. 125'de Heric'dir.

¹⁴⁷⁹ P. "kim" yok.

¹⁴⁸⁰ N. itdüğü

¹⁴⁸¹ N. ve P. veya şer midir?

cezîrede bir çeşme vardır, yerden kaynar. Ve yine âna yakın bir delüğe girür. Pes ol su¹⁴⁸² yerden yukarı itüldiği vakt ol katralar ki yere düşer hemân sâ'at tâş olur. Velâkin ol katralar gicede siyâh olur. Ve gündüzde beyâz olur. Ve bu cezîrenin nihâyetinde bir hasefe dahî vardır. Bınâr gibi müdevverdir. Kıyâsen devri bir mîldir. Ândan¹⁴⁸³ gice olıcak âteş çıkar. Ve 'alevi yüz zirâ' mikdarı hevâya kalkar. Ve gündüz ol hasefeden duhân çıkar.

Cezîre-i Bertâ'il¹⁴⁸⁴, Cezâyir-i Zenc'den bu bir karyedir. Ânda bir tâ'ife olur ki yüzleri kalkan ve kılları at kuyruğu gibidir. Akâkirden karanfil ânda çok olur. Ve gergend didükleri cânavar dahî var. Tüccar tâ'ifesi kaçan bu cezîreye gelüb konsalar 'âdetleri budur. Getürdikleri metâ'ı ve kumâşları deryâ kenarında yığın yığın koyub kendüleri yine¹⁴⁸⁵ gemilerine giderler. Kaçan sabah olsa kodukları metâ' ve kumâşlarına gelüb görürler. Her kumâşın ve her metâ'ın berâberinde bir mikdar karanfil konulmuş bulur.¹⁴⁸⁶ Eğer kumâş sâhibi ol bey'a râzî olursa karanfili alub dönüb gemiye gider.¹⁴⁸⁷ Eğer râzî olmayacak olursa ikisin bile ânda koyub gider. İkinci gün görür ki karanfili bir mikdar ziyâde itmişler. Pes evvelki gibi râzî olursa karanfili alub gider. Ve illâ razı olmayacak olursa üçüncü sabah görür ki bir mikdar dahî ziyâde eylemişler. Bu üslûb üzre râzî olunca ziyâde eder.¹⁴⁸⁸ Ba'zı tüccar hikayet eyledi, bâzîrgânlardan birisi ol cezîreye sırren varub ol karanfil getüren tâ'ifeyi görür ki saruşun ve Tatâr sûretlü kulakları delinmiş ve üzerinde 'avrat saçı gibi kılları var. Vaktâ ki bu kişi ânları gördüyse gözlerinden gâyib oldular. Ândan sonra tâcirler ol cezîreye¹⁴⁸⁹ çok zemân gelüb gitdiler. Ayruk ânlar karanfil getürmediler. Sebebin bilmediler ki kendülerin gördüklerinden imiş. Ba'dehû nice yıldan sonra yine getürmeğe başladılar. 'Âdet-i kadîmeleri üzre¹⁴⁹⁰ oldılar. Ve bu karanfil hâssiyeti şöyledir ki¹⁴⁹¹ kaçan ânı¹⁴⁹² âdem tâze iken yese herkiz pîr olmaz. (77-b) Ve herem yetişmez eğer yüz yaşına girürse dahî. Ve bu kavmin libâsı lûf

¹⁴⁸² N. "su" yok.

¹⁴⁸³ P. "ândan" yok.

¹⁴⁸⁴ İbnü'l-Verdi, a.g.e., s. 125'de Bertâbil'dir.

¹⁴⁸⁵ N. ve P. koyub yine

¹⁴⁸⁶ N. bulurlar, P. bulunur

¹⁴⁸⁷ P. dönüb giderler

¹⁴⁸⁸ N. ederler

¹⁴⁸⁹ N. cezîrede

¹⁴⁹⁰ N. ve P. üzerine

¹⁴⁹¹ P. kim

¹⁴⁹² N. ve P. "ânı" yok.

didükleri otun yaprâgıdır. Ve yedikleri ânun yemişidir. Ve balık dahî yerler ve Hindistân kozı dahî olur. Ol dahî gıdâlarıdır. Ve ol cezîrede tâğlar var. Uzun gice ol tâğda tabl ve sunuc ve bûk ya'nî borı savtı gelür. Ve hoş latîf düdük ve ırlamak âvâzı gelür. Buna benzer 'acîb âvâzlar işidilür. Eydürler, Deccâl ol cezîrede mahbûsdur. Ba'zılar eytdi, ğayrı yerdedir. İnşâallâh mahallinde zikr iderüz.

Cezîret'ül-Kaşr, bir 'âlî kasrdır. Billûrdan beyâz ve şeffâf ve berrâkdir. Gemiyle deryâda ırâk yerden görünür. Kaçan gemi halkı ânı görseler birbirine selâmetle işâret virirler. Zenc'den bir tâ'ife rivâyet eylediler ki ğâyet yüce kasrdır. Velâkin içinde ne var idüĝin kimse bilmez. **Hikayet olundı** pâdşâhlardan ba'zı bu cezîreye vâsıl oldı¹⁴⁹³ ve kendü tevâbi'yle ve hâslarıyla varub gördi. Vaktâ ki âna yakın geldiler bunları, bir süstlik şöyle tutdu ki mafsallarında aslâ kuvvet kalmadı ve ğâyet uyku ğalebe eyledi. Bunlardan ba'zı bu hâleti görecek havf idüb tizcek dönüb gemiye girmekte isti'câl itdi, kurtıldı. Ve şunlar ki dönmeğe isti'câl itmediler, helâk oldular. Rivâyet itdiler, Zülkarneyn¹⁴⁹⁴ ashâbından bu cezîrenin ba'zın gördiler ki ânda bir kavm var. Başları kelb gibi¹⁴⁹⁵ ve ağızlarından taşra çıkmış azu dişleri var. Ve çıkub gemide olan halkla mukâtele ve muhârebe iderler. Ve bu cezîrede bir nûr-i sâti' gördüler.¹⁴⁹⁶ Meĝer bu nûr ol kasr-ı billûr imiş. Pes Zülkarneyn ol kasrdan yana varmak istedi ki göre.¹⁴⁹⁷ Behrâm feylesof-ı Hindî ândan men' eyledi. Ve eytdi, ey melikü'z-zemân bu sevdâdan¹⁴⁹⁸ vazgel. Be-dürüstî kim ki ol kasra varsa üzerine uyku ğalebe idüb bedeni uyuşmak ve a'zâsına fütûr gelür ki ândan çıkmaĝa kâdir olmaz. Dahî ol hâlile helâk olur gider. Ve dahî Behrâm-ı mezkûr zikr eyledi (78-a) ki ol cezîrede bir ağac var. Kaçan¹⁴⁹⁹ ânun yemişinden yeseler uyku ve süstlük ve beden uyuşmaklığı zâyil olur. Bu yemişin hâssiyyeti ânun tılsımın ibtâl ider.¹⁵⁰⁰ Ve kaçan gice olsa ol kasrın şerefelerinden çırâĝ gibi nûr zâhir olur. Sabaha deĝin ziyâ verir. Ve kaçan gündüz olsa soyunur nesne görünmez olur.

¹⁴⁹³ P. oldılar

¹⁴⁹⁴ P. İskender Zülkarneyn

¹⁴⁹⁵ N. ve P. "gibi" yok.

¹⁴⁹⁶ N. bir nev' ... P. bir nev' sâti' gördüler

¹⁴⁹⁷ N. diledi ki göre

¹⁴⁹⁸ N. ve P. bundan

¹⁴⁹⁹ N. "kaçan" yok.

¹⁵⁰⁰ N. def' ider, P. tılsımın ider

Cezîret'ül-Verd, Kâzî 'İyâz rahimehullâh Kitâb-ı Şifâ'da eydür, bu cezîrede kızıl güller olur.¹⁵⁰¹ Üzerlerinde¹⁵⁰² kudret-i ilâhiyye ile beyâz latîf hatla Lâ ilâhe illâllâh Muhammedün Resûlüllah yazılmış.¹⁵⁰³

El-Cezâyirü's-Selâse, Tuhfetü'l-Garâyib sâhibi eytdi, bu üç cezîre birbirine yakındır. Birinde ahşâmdan sabaha değin¹⁵⁰⁴ berk ve şimşek yazda ve kışda ale't-tevâlî¹⁵⁰⁵ eksük değildir. Ve ikinci cezîrede¹⁵⁰⁶ irteye dek¹⁵⁰⁷ katı yeller eser. Ve üçüncü cezîrede sabaha değin¹⁵⁰⁸ yağmur yağar. Dâyimü'z-zemân üçü dahî bu hâl üzredir. **Ve bir cezîre vardır**¹⁵⁰⁹ ânun halkınun bedenleri âdem ve bâşları devâbb gibi deryâya talub ne bulurlarsa çıkarub yerler.

Cezîre-i Şaydüne's-Sâhir, Saydûn bir sâhir pâdşâh idi ve bu cezîre tûlen ve 'arzan bir aylık yoldur. Ve ânda çok 'acâyib vardır. **Ol 'acâyibden** biri budur ki¹⁵¹⁰ ol cezîrenün ortasında bir 'azîm kasr var. Büyük direkler üzerinde mülevven mermerdir. Ve ânun meclisi altûndur. Ve cevâhir-i nefîse ile murassa'dır. Şöyle ki cümle ol cezîreye ziyâ virür. Ve eydürler, bu melik-i Saydûn sihirde mâhir idi. Cin âna mutî' olmuşdı. Mu'cizeye karîb a'mâl-i 'acîbe işlerdi. Ba'zı cin Hazret-i Süleymân'a 'aleyhi's-selâm bunun¹⁵¹¹ ahvâlin i'lâm eyledi. Pes Süleymân 'aleyhi's-selâm ânun üzerine 'askerle varub kendüni katl eyledi. Ve şehrin harâb eyledi. Ve ândan bir cemâ'at esir eyledi.

Ve ammâ 'acâyib-i hâze'l-bahri fekesîratün, ya'nî bu deryânın 'acâyibi.¹⁵¹² Ândan ba'zı budur ki ol deryâdan bir nev' balık çıkar. Cezîre-i Selâhit'e¹⁵¹³ varub agacları üzerine çıkub yemişlerin ağzıyla sürür. Ve meyvelerin yer. Ândan sarhoş

¹⁵⁰¹ N. ve P. nesne olur

¹⁵⁰² N. ve P. üzerinde

¹⁵⁰³ N. yazılmışdır

¹⁵⁰⁴ P. dek

¹⁵⁰⁵ N. ve P. "ale't-tevâlî" yok.

¹⁵⁰⁶ N. ve ol cezîrenin ikincisinde

¹⁵⁰⁷ P. irteye değin

¹⁵⁰⁸ N. ve üçüncü cezîrede ahşâmdan sabaha dek

¹⁵⁰⁹ P. ve bir cezîre dahî

¹⁵¹⁰ N. "ki" yok.

¹⁵¹¹ P. ânun

¹⁵¹² N. 'acâyibi çokdur, P. 'acâyibi ve garâyibi çokdur

¹⁵¹³ P. cezîre-i Melâhite

gibi düşer. Halk ânı tutarlar. **Ve minhâ semeketün hazrâ'ün** ya'nî ol deryâda bir yeşil balık var. Bâşî yılân bâşına benzer. Bir kimse ânun etin yese nice günler gönlü ta'âm arzu itmez olur. (78-b) **Ve ânun 'acâyibinden biri dahî budur** ki¹⁵¹⁴ müdevver bir balık olur. Kermâyî dirler. Arkasında altı dâne keskin direkler gibi¹⁵¹⁵ dikenleri var. Yukarusına kâyim olub turur. Deryâda bir balık âna mukâvim olmaz. İllâ ol 'umûr ile ânı helâk ider. **Ve bir balık dahî var.**¹⁵¹⁶ Bâbe dirler. Yüz zirâ' uzunluğu olur. **Ve arkasında sedef gibi muhkem nesnesi var.** Kaçan gemiye uğrasa urub iki pâre ider. **Ve etin çölmek içinde pişüreler cümleten yağ olur.** **Ve ol nevâhî tâ'ifesi ol yagla gemilerin yağlarlar.** Gayrı yağ yerine isti'mâl iderler. **Ve bir balık dahî var.** 'Umde dirler. İki kanâdı var. Hevâda kanâtların açar, yine düşürür. Dahî gemi üzerine hamle ider. Fi'l-hâl devirir. Gemi halkı kaçan bu balığı görseler tabl ve sanclar ve tahtaları birbirine kakub haykırırlar. Pes bu âvâza¹⁵¹⁷ ürküb kaçır gider. *Gemiye ândan bu tarikle halâs iderler.*¹⁵¹⁸

FASL FÎ BAHR-İ FÂRİS VEMÂ FÎHİ MİNE'L-CEZÂYİR VE'L- 'ACÂYİB

Bu fasl Bahr-i Fâris ve ânun içinde cezâyirden ve 'acâyibden olanın bildürür. **Ve bu**¹⁵¹⁹ **Bahr-i Fâris'e Bahr-i Ahzar dirler.** Bu Hind-i A'zam bahrinden bir şu'bedir. Bu bahr-i mübârekdir. Kesîrü'l-hayrât ve 'azîz-ül berekâtdır. Selâmeti dâyimdir. **Ve ânun üzerinde sâyir deryâya nisbet kalîlü'l-heyecan ve yesîrü'l-heyemândır.** **Ebû Abdullâh Şîni eytdi,** Hak sübhânehu ve Te'âlâ Bahr-i Fâris'i hayrât-ı kesîre ile ve berekât-ı 'azîze ile ve fevâyd-i 'acîbe ile ve taraf-ı garîbe ile mahsûs kılmışdır. **Ve berekâtından biri budur.** **Dürr-i yetim** ya'nî kıymetlü incüler çıkardıkları yerdir. Vakt olur ki bir dürr-i yetim çıkar ki kıymeti ve nezîri olmaz ve envâ' yekâvıt ve ahcâr-ı mülevvenenün me'âdini ânun cezâyirindedir. **Ve altûn ve gümüş ve demir ve bakır ve kalây ma'denleri ândadır.** **Ve sünbâdîc ve 'akîk ve envâ'**

¹⁵¹⁴ N. ... biri budur

¹⁵¹⁵ N. "gibi" yok. P. ... altı dâne direk gibi

¹⁵¹⁶ P. vardır

¹⁵¹⁷ N. ve P. âvâzdan

¹⁵¹⁸ * ...* N. ve P. nüshalarında yok.

¹⁵¹⁹ N. ve bu cezîre

tayb ve akâviyye ânda olur. Ve dahî ânun cezâyirinden¹⁵²⁰ **Keykâvus** ve **Keyhâlus** dirler iki cezâiredir.¹⁵²¹ Ânda çok halk var. Levni beyâzdir. Ve erleri ve ‘avratları ‘üryân birbirinden mestûr ve pinhân değıllerdir. ‘Avratlarının ba‘zı agac yaprâkları ile setr idünürler. Ve ta‘âmları tâze balık¹⁵²² ve nârcîl ve mûzdur. Ve mâlları demürdür. Bey‘ ve şîrâlar¹⁵²³ hadîd iledir. (79-a) Velâkin altûnla ziynetlenürler. Tüccar tâ’ifesi ânlara geldükde hadîd verüb ‘anber alurlar. Ve dahî bu bahrde bir cezîre *vardır. **Kâmus** dirler. Ve bu cezîre*¹⁵²⁴ kumuyla ve tâğlarıyla, cehâtile¹⁵²⁵ ve meskenleriyle cümleten bu cezîre¹⁵²⁶ altı ay gâyib olur ve altı ay zâhir olur. Misâfirlerden ba‘zı zikr eyledi, bir kerre deryâ cûşa geldi. Nâgâh gördüler bâşı ve sakâlî ak bir pîr kişi zâhir oldı. Üzerinde yeşil cübbesi var¹⁵²⁷ deryâ ortasından çıkub gitdükde eydürdü¹⁵²⁸

سبحان من دبر الأمور وقدر المقدور وعلم ما في الصدور وأجم البحر بقدرته أن يفور سيروا بين الشمال

والشرق¹⁵²⁹ حتى تنتوا الى جبال الطرق واسلكوا وسط ذلك تنجوا إن شاء الله من المهالك ففعلوا ذلك

فسلموا وتحققوا إنه الحضر و علموا¹⁵³⁰

Bundan fehm olundu ki ol misâfir deryâda furtunaya vâki‘ olmuşlar imiş. Hak Te‘âlâ ‘azze ve şânühu cânibinden bunlara delil olub şarkla şimâl ortasına giden deyü işâret eylemiş. Ve yülküz¹⁵³¹ tâğlar arasına varub nihâyet bulur. İnşâallâhü Te‘âlâ mehâlikden necât bulursız. Pes bunlar Hızır nebî didüğü gibi idüb dahî selâmete çıkdılar. Ve tahkîk bildüler ki ol Hızır nebî imiş ‘aleyhi’s-selâm bunları işâret itmiş. Pes bunlar ol vartadan halâs olub bir cezîreye vâsıl oldular ki halkının

¹⁵²⁰ N. cezâyirinde

¹⁵²¹ N. ve P. Keykâvus ve Keyhâlus’dur

¹⁵²² P. balıkdır

¹⁵²³ N. ve nârcîl ve mûz ve mâlları demürdür. Bey‘ ve şîrâları, P. ve nârcîl ve mûzdur ve bey‘ ve şîrâları

¹⁵²⁴ *...* P. nüshasında yok.

¹⁵²⁵ P. cehâdile

¹⁵²⁶ N. ve P. “cümleten bu cezîre” yok.

¹⁵²⁷ N. ...cübbe var...P. cübbe var ve deryâ ...

¹⁵²⁸ P. eydür.

¹⁵²⁹ P. المشرق

¹⁵³⁰ İşleri çekip çeviren, olacakları takdir eden, kalplerde olanı bilen ve denizi kaynayıp fişkırmaktan alıkoyan Allah ne yücedir. Yoldaki tâğlara ulaşana dek kuzey ve doğu arasında yürüyün ve bunun ortasında bir yol izleyin. İnşallah felâketlerden kurtulun. Bunu yapın ki selâmete erin. Gerçekten de bilin ki o Hızır’dır.

¹⁵³¹ P. yalnız

yüzleri uzun ve sözleri mevzûn ellerinde altûn¹⁵³² ‘asâları var. Âna tayanurlar.¹⁵³³ Ve ânunla fal tutunurlar. Ve ol kavmin yedikleri bâdâmla kestânedir. Pes ânların yanında bir ay mikdarı turdular. Ve altûn ‘asâlardan vâfir aldılar. Ehl-i cezîre ânları almakdan¹⁵³⁴ men‘ itmediler. Dahî turub gitdiler. Ve bir muvâfık rüzgar ile Hızır nebî ‘aleyhi’s-selâm didüğü tarafa revâne oldılar. Dahî¹⁵³⁵ Hak Te‘âlâ’nın fazl ve keremiyle necât buldular.

Cezîre-i Tûberân,¹⁵³⁶ ucuzluk cezîredir. Zâtü’l-escâr ve’l-esmâr ve ‘uyûn ve enhârîla mevsûfdur. *Ve ol cezîrede bir tâ’ife var. Bedenleri âdem ve bâşları bir yırtıcı cânavar gibi.*¹⁵³⁷ Ve bu cezîrede bir ırmâk var. Suyu gâyet beyâzdir ve ol nehrin kenarında bir ulu agac var. Sâyesinde beş yüz âdem gölgelenmek mümkündür. Ve ol agac üzerinde her nev‘ meyve var. Ve her dürlü levnle ziyâ vericidir. Ve ânun her meyvesi¹⁵³⁸ baldan tatlu¹⁵³⁹ ve şekerden lezîzdir. Ve lezzetde¹⁵⁴⁰ birbirine benzemez. (79-b) Ve bu yemişler yagdan yumuşaktır.¹⁵⁴¹ Ve râyihası miskden hoşrâkdir.¹⁵⁴² Ve yaprâkları ibrişimden mülâyim rakdır.¹⁵⁴³ Ve bu secer-i mezkûr güneş siriyle¹⁵⁴⁴ büyür. Sabahdan zevâle dek yücelür. Ve kemâlin bulur. Ve zevâlden grûba dek yâp yâp aşga iner. Hattâ güneş gâyib olcak ol dahî yere girüb¹⁵⁴⁵ gâyib olur. Her gün bu vechiledir. Sübhâne’l-kâdiru bi-hikmetihi.¹⁵⁴⁶ Ve rivâyetdir ki,¹⁵⁴⁷ Zülkarneyn ashâbıyla bu cezîreye vâsıl oldular. Ve bu agacı görüb yemişinden vâfir alub ve yaprâklarından cem‘ idüb götürmek dilediklerinde hemândem şunu gördüler ki, gâyibden kamçıyla arkalarına muhkem urdular. Şöyle¹⁵⁴⁸ ağrıtdı, kamçının dokundüğün his iderlerdi. Velâkin kimesneyi¹⁵⁴⁹

¹⁵³² N. altûndan

¹⁵³³ N. dayanurlar

¹⁵³⁴ N. almakdan her gis

¹⁵³⁵ P. “dahî” yok.

¹⁵³⁶ P. Cezîre-i Tubyerân İbnü’l-Verdî, a.g.e., s. 130’da Tuyerân’dır.

¹⁵³⁷ *...* P. nüshasında yok.

¹⁵³⁸ P. yemişi

¹⁵³⁹ N. tatlıdur

¹⁵⁴⁰ N. lezzetleri

¹⁵⁴¹ P. yumuşak

¹⁵⁴² N. hoşrâk

¹⁵⁴³ N. mülâyimrâk

¹⁵⁴⁴ N. ve bu agac ... P. ve bu agac sir ile

¹⁵⁴⁵ N. “yere girüb” yok.

¹⁵⁴⁶ N. sübhâne’l-kâdiru’l-hallâk

¹⁵⁴⁷ N. “ki” yok.

¹⁵⁴⁸ N. şöyle ki

görmezlerdi. Ve zarb iden kim idüğün hic bilmezlerdi. Ve bir âvâz dahî işidilürdi ki, aldugunuzu yine yerine kon¹⁵⁵⁰ ve mekânına reddidün. Olmaya ki bundan nesne alub götüresiz. Pes nâçâr bunlar dahî her ne aldılarsa yine redd idüb dahî gemilerine girüb gitdiler. Ma'lûm oldur ki, tâ'ife-i cin ol şecerin¹⁵⁵¹ hâfızı ve hârisi imiş. Ve ol ağacın meyvesi ve yaprâğı hâric yere alub gitdiklerine rızâları yogmuş. Ol agacın 'azîm hâssası varımiş. Şâyi' olduğın dilemezlerimîş.¹⁵⁵²

| Cezîretü'l-İbâd |¹⁵⁵³; Bu dahî bir ulu cezîredir. Vaktâ ki¹⁵⁵⁴ İskender Zülkarneyn âna vardıkda ânda bir tâ'ife buldu ki, 'ibâdetullâh bunları gâyet za'îf ve nehîf eylemiş. Hattâ siyâh kömür gibi olmuşlardı. Pes İskender¹⁵⁵⁵ bunlara selâm verdi. Bunlar dahî ta'zîmle redd-i selâm itdiler. Pes Zülkarneyn bunlara su'âl itdi ki, ey kavm bu mekânda dirlüğünüz nicedir? Eytdiler, şol nesneyi ki, Allâh Te'âlâ bize nasîb ve rûzî eylemişdir.¹⁵⁵⁶ Balıktan ve nebâtâtdan ânı yerüz ve bu tatlu şudan içerüz. Ve Allâh Te'âlâ hazretine şükr idüb kanâ'at iderüz. İskender bunlara eytdi, sizi bir işe ya'nî bundan eyü bir dirlüceğe nakl ideyim mi? Ki bu olduğunuzdan dahî gökçek ola. Ve bundan ucuzluk ola. Bunlar eytdi, biz ânı neyleriz? Bizim yanımızda olan cezîrede cemî'¹⁵⁵⁷ 'âlem halkına ganî vircek denlü nesnelere var. Eğer âdem oğlanlarına kısmet olursa kifâyet iderdi. Ve kader-i hevâyiclerinden ziyâde gelürdü. İskender eytdi, (80-a) ol cezîre kandedir. Pes ânı bir vâdiye iletiler ki tûline ve 'arzına nihâyet yokdur. Yâdigâr kıymetlü incülerden ve gök ve saru yâkût-ı behremâniden¹⁵⁵⁸ ve zebercedden ve bilhoşdan ve envâ' ahcâr-ı nefiseden esnâf-ı cevâhirden şol denlü var ki akıllar hayrân ve görenler sergerdân olur. Ve ânı vasf itmeğe imkân yokdur. Ve kıymetine kimse kâdir olmaz. İskender vaktâ ki ânı gördü te'accüb idüb eytdi,

لا اله الا الله وسبحان من له الملك العظيم ويخلق الله ما لا تعلمه الخلائق¹⁵⁵⁹

¹⁵⁴⁹ N. kimse

¹⁵⁵⁰ N. "kon" yok.

¹⁵⁵¹ N. tâğın ve ol agacın, P. agacın.

¹⁵⁵² N. dilemez

¹⁵⁵³ Burası üç nüshada da boş bırakılmıştır. Ancak İbnü'l-Verdî, a.g.e., 130. sayfadan tamamlanmıştır.

¹⁵⁵⁴ N. ve P. "vaktâ ki" yok.

¹⁵⁵⁵ N. İskender Zülkarneyn

¹⁵⁵⁶ P. eylemişdir ki

¹⁵⁵⁷ P. "cemî' " yok.

¹⁵⁵⁸ N. saru behremâniden, P. saru ve yâkût ...

¹⁵⁵⁹ Allah'tan başka tanrı yoktur. Azametli mülkün Sahibi olan ne yücedir. Allah yaratılmışların bilmediği nice şeyler yaratır.

Ândan ol vâdînin kenarınca gitdiler. Hattâ bir hûb yere ve bir düz mekâna ve latîf sahrâya geldiler ki¹⁵⁶⁰ nihâyetine gözler irişmez¹⁵⁶¹ esnâf-ı eşcâr ve envâ'-ı simârile ve elvân-ı ezhârile ve ecnâs-ı envârile müzeyyen idi. Ve 'uyûn ve enhâr ve bostan-ı behîcû'l-manzar envâ'-ı ezhârile münevver idi. Ve ba'zı mahalde mecâlis-i sâyebân ve meâ'kîd-ı ihvân ve riyâz-ı hoş-nakş ve nesîm-i safâ-bahş bir makâm-ı zîbâ ve câygâh-ı dîlküşâdır ki ta'bir-i zebân ve tahrîr-i benân.¹⁵⁶² Ânun evsâf-ı cemîlesinde¹⁵⁶³ ve medârik-i 'ukûl san'at-ı 'acîbesinde sergerdân olur. Vaktâ ki Zülkarneyn bu makâm-ı zîbâyı ve sahn-ı dîlküşâyı gördi. Sübhânallâh deyüb bu vâdînin emrinde ziyâde te'accüb itdi. Dahî ol vâdîde olan esnâf-ı cevâhir-i nefîseye nazar idicek hayrân kaldı. Ve dahî İskender'e eytdiler, bunda gördüklerinin ba'zısının dünya pâdşâhlarında hiç gördün mü? İskender eytdi, bi-hakkı 'âlimü's-sirru ve'n-necvâ görmedim. Bunlar eytdi, bunun cümlesi elimizdedir.¹⁵⁶⁴ Velâkin biz bunların birine iltifât itmezüz. Ancak ânunla kanâ'at iderüz ki Hak Te'âlâ 'ibâdeti üzre bize takvîyet vire. Ve bir kimesne dünya arzûlarından Allâh için bir nesneyi terk eylese Hak Sübhânehu ve Te'âlâ âna ândan hayırlısun vire. İmdi bizi hâlimüze kon didiler. Erşedenâ'llâhü ve iyyâke diyüb vedâ'laştılar. Ve dahî eytdiler, bu vâdîde olan cevâhir-i nefîseden dilediğün kadar alub götür didiler. İskender kabûl itmedi.

Cezîret'ül-Hükemâ'¹⁵⁶⁵ bu cezîre-i 'azîmedir. İskender âna vardıkda bir tâ'ife gördü ki libâsları ağac yaprâğı ve evleri tâş içinde magâralar idi. Pes İskender¹⁵⁶⁶ hikmetinden nice su'âl eyledi, ânlar dahî¹⁵⁶⁷ ahsen cevabla ve latîf hitabla cevap virdiler. (80-b) Pes¹⁵⁶⁸ İskender ânlara eytdi, bizim katımızda hâcetiniz var mıdır? Eydünüz revâ idelim. Ânlar eytdi, dünyada muhallid olmağı dilerüz. İskender eytdi, bu kaçan olur. Bir kimesne kâdir olur mu ki enfâsından bir nefes ziyâde eyleye? Hâlde size nice müyesser olur. Ândan sonra hükemânın ulusu eytdi, bedenünüzün sıhhatin dileriz. Mâdâm ki diri olavuz emrâzdan birin görmeyevüz. İskender eytdi, buna dahî kâdir değülin yine bunlar eytdi, 'ömrümüzden

¹⁵⁶⁰ P. "ki" yok.

¹⁵⁶¹ N. irişmez ki

¹⁵⁶² P. beyân

¹⁵⁶³ N. cemîlesinde hayrân

¹⁵⁶⁴ N. ve P. önümüzdedir

¹⁵⁶⁵ P. Cezîretü'l-Hukemâ

¹⁵⁶⁶ N. İskender ânlara

¹⁵⁶⁷ N. "ânlar dahî" yok.

¹⁵⁶⁸ N. "pes" yok.

ne denlü bâki kalduğın bize bildir. İskender eytdi, ben kendü ömrümü¹⁵⁶⁹ bilmezsin sizin nice bilsem gerek. Pes bunlar eytdi, imdi bizi ko, biz bu nesnelere kâdir olandan dilerüz. Ve bizim hâlikımız bu diledüğümüzden¹⁵⁷⁰ uludur. Ve kâdirdir. Ve dahî İskenderin 'askeri çokluguna ve şevket u 'azîmetine nazar idüb te'accüb iderlerdi. Bunların ortasında bir pîr kişi var idi. Herkiz bâşın yukarı kaldırmadı. İskender âna eytdi, sana noldı ki halk nazar itdüğüne bakmazsın. Pîr eytdi, senden evvel bir pâdşâh gördüm idi. Beni te'accübe herkiz bırakmadı. Fekeyfe ki sana ve pâdşâhluğuna nazar eyleyim. İskender eytdi, ol kim idi. Pîr eytdi, bizüm bir pâdşâhımız varidi. Ve bir fakîr kimesne dahî varidi. İttifâk bu ikisi bir günde vefât itdüler. Pes bir müddet bunlardan gâyib oldum. Ba'de bir nice rüzgardan sonra gerü¹⁵⁷¹ geldüm. Çok cehd eyledim. Pâdşâhı ol miskînden bilem idi bilmedim. Pes İskender bunları terk idüb vedâ' eyleyüb¹⁵⁷² gitdi.

Ve emmâ 'acâyibü hâze'l-bahr, ammâ bu deryânın 'acâyibinden biri budur ki, sâhib-i Kitâb-ı 'Acâyibü'l-Ahbâr¹⁵⁷³ rivâyet ider. Eydür bu deryâda bir kûş vardır. Atâsına ve anâsına ikrâm idicidir. Kaçan atâsı ve anâsı pîr olub kıyâmdan ve hareketden 'âciz olsalar ânun yavruları cem' olub biri atâsını ve biri anâsını arkasına alub bir muhkem yerde korlar. Ve bunlara yuva yapub bunları suyla ve zâd ü zevâde¹⁵⁷⁴ ile gözedirler. Tâ ölünce böyle iderler. Şöyle ki¹⁵⁷⁵ yavruları kendülerden evvel ölcek olursa dahî¹⁵⁷⁶ gayrı yavrularının ikisi gelüb bunları gözedüb evvelki gibi ikrâm iderler. Dâyimü'z-zemân 'âdetleri budur. (81-a) Ve bunun nezîri 'aynü'l-'ikâb zikr olundugu yerde gelse gerek. Velâkin ânlar atâsını ve anâsını arkasına yüknenüb Arz-ı Hind'de bir tâğ depesinde bir çeşme suyuna batururlar. Ve dahî güneşe karşı korlar. Yünleri ve tüyleri cümle dökülüb yeni¹⁵⁷⁷ tüyler bitüb pîrliği ve za'fi gidüb¹⁵⁷⁸ kuvveti ve tâzeliği kemâkân gelür. Ve ol deryâda bir balık vardır.

¹⁵⁶⁹ N. rûhumu

¹⁵⁷⁰ N. dedüklerimizden

¹⁵⁷¹ N. "gerü" yok.

¹⁵⁷² N. vedâ'laşub, P. "vedâ eyleyüb" yok.

¹⁵⁷³ N. Kitâbü'l-'Acâyib

¹⁵⁷⁴ N. ve P. zevâde

¹⁵⁷⁵ N. "ki" yok.

¹⁵⁷⁶ P. "dahî" yok.

¹⁵⁷⁷ P. dökülür ve yeni

¹⁵⁷⁸ N. za'f gider, P. za'fliği gidüb

Defin dirler. Dört köşelü başı var.¹⁵⁷⁹ Eydürler ânun etinden cüzzâm yese ol zahmetden halâs olur.¹⁵⁸⁰ **Ve bir balık dahi vardır** [yüzü insâna benzer ve bedeni balık gibidir. Bir ay zâhir olur ve yine bir ay gâyib olur ve bir balık dahî var]¹⁵⁸¹ su üzerinde yürür. Kaçan bir balığı veya bir hayvânı¹⁵⁸² ağzın açmış görse fi'l-hâl azgına girüb için cümle yer helâk ider. Ve bir hayvân vardır.¹⁵⁸³ Sudan karuya çıkub yukarı bakub¹⁵⁸⁴ turur. Ağzından ve burnundan âteşler çıkar. Şöyle ki çevresinde olan otları ve ağaçları cümle yakub göyündürür. Kaçan halk ânun gibi yanmış nesne görseler bilürler kim ol hayvândan olmuşdur. Ve bir balık dahî vardır.¹⁵⁸⁵ Kanâtları var gice olcak deryâdan çıkub karaya varub otlar. Gün toğunca turur. Yine uçub deryâya düşer dâyima hâli böyledir. **Ve bu deryâda mu'atteb**¹⁵⁸⁶ var ki âna dürdür dirler.¹⁵⁸⁷ Ya'nî girdab kaçan gemiler âna vâki' olsa çevrilüb döner. Niçe zemânlar böyle devr ider. 'Âkıbet'¹⁵⁸⁸ içinde olan halk aclıktan helâk olur.¹⁵⁸⁹ Gemiler çürüyünce ebeden halâs olmak yokdur. **Ve girdab üç deryâdadır.** Biri bu denizde ve biri Bahr-i Çîn'de ve biri Bahr-i Hind'dedir. Vallâhü'l-a'lem.¹⁵⁹⁰

FASL FÎ BAHR-İ 'UMMÂN VE CEZÂYİRİHİ VE 'ACÂYİBİH

Ya'nî bunların 'acâyibin bildürür. İmdi ol Bahr-i 'Ummân Fâris deryâsından bir şu'bedir. Sâğında vâki' olmuşdur. Bu cezîrede 'acâyib çokdur. Ve garâyib bî-nihâyedir. İncü çıkdığı yerdir. Ve dürr-i yetîm ândan çıkar. Ve ol deryâda ma'mûr ve meskûn cezîreler çokdur. Ve ol cezîrelerden biri **Cezîre-i Hârik**'dir. 'Azîm cezîredir. Asıl incü çıkdığı yer budur. Ve incüyi çıkaran gâvvâslar bunda olurlar.

¹⁵⁷⁹ P. vardır

¹⁵⁸⁰ N. ve P. halâs ola

¹⁵⁸¹ N.

¹⁵⁸² N. kaçan balığı ya hayvânı

¹⁵⁸³ N. hayvân olur

¹⁵⁸⁴ N. "bakub" yok.

¹⁵⁸⁵ N. dahî olur

¹⁵⁸⁶ P. mu'attebe

¹⁵⁸⁷ N. "dirler" yok.

¹⁵⁸⁸ N. "âkıbet" yok.

¹⁵⁸⁹ N. olub

¹⁵⁹⁰ P. "vallâhü'l-a'lem" yok.

Cezîre-i Hâsek, Kays cezîresinin kurbıdır. Ve bu cezîrenin ehli harb ve zarb sâhibleridir.¹⁵⁹¹ Gâyet dilâver bahâdurlardur. Ve deryâda gâyet yüzücülerdir. (81-b) Hattâ ânlardan birisi nice gün deryâda¹⁵⁹² yüzmege kâdirdir. Ve deryâda kılıcla cenk iderler. Niteki karada iderler. **Hikayet-i 'acîbe**¹⁵⁹³ eydürler. Hind pâdşâhlarından ba'zı kendü¹⁵⁹⁴ akrânı olan pâdşâhlardan birine güzel mahbûbe câriyeler¹⁵⁹⁵ gönderdi. Vaktâ ki câriyeler gemiyle bu cezîreye çıktılar. Câriyeler dahî kendü maslahatlarına gemiden çıktıklarında cin bunları kapub nikâhlandılar. Bu kavm ânlardan hâsıl oldular.

Cezîre-i Saltâ¹⁵⁹⁶ ulu cezîredir. Ve ânda bir kavm var. Sözlere ve âvâzları mesafe-i be'ideden işidülür. Bir kimse ânda varub ânlar hitâb ider olsa ânlar dahî cevâb virirler. Hâlen şahısların görmezler. Eydürler bu tâ'ife mü'min cinlerdendir. Velâkin bir müsâfir ve bir garîb ânda varsa üç günlük zâd ü zevâde ile ânı gözedirler. Kaçan ândan vatanına 'azm itse gemiye bindürüb ânı vatanına¹⁵⁹⁷ ulaştırurlar. **Ve bir cezîre var.** Ânda bir ağacın bâdâm gibi yemişi olur. Ve ol denlüdür.¹⁵⁹⁸ Ve ânı kabıyla yerler. Lezzeti bâldan tatlıdır. Ve her dürlü zahmete devâdır. Ricâlden ve nisâdan ânı bir kimse yese tâzeliği ve yiğitliği¹⁵⁹⁹ ziyâde olur. Ve ebeden ayruk pîr olmaz. Ve bunmaz. Ve bu zikr olan yemişi pîr olan yese kuvveti gidüb sâcı ve sakâlî agardıysa dahî hemân¹⁶⁰⁰ fi'l-hâl yiğitliği 'avdet ider. Ve tâzelik bulur. Ve sâcı ve sakâlî siyâh olur. Rivâyet etdiler. Hind beğlerinden ba'zı bu ağacı getirüb yerlerinde dikdiler, yaprâklandı. Velâkin yemiş virmedi. Sâbıkda olan yere mahsûs imiş.

Cezîre-i Hesdelân.¹⁶⁰¹ Ânun kavmi sûret-i insânda şeyâtîne¹⁶⁰² benzer. Deve kûşuna benzer bir kûş üzerine binerler.¹⁶⁰³ Dahî âdemi tutub yerler. Kaçan gemi

¹⁵⁹¹ N. ve P. ehlidir

¹⁵⁹² N. deryâda" yok.

¹⁵⁹³ P. Hikayet-i 'acâyibe'den biri

¹⁵⁹⁴ N. kendüye

¹⁵⁹⁵ N. ve P. hediye

¹⁵⁹⁶ P. Cezîre-i Sabta

¹⁵⁹⁷ N. bindürüb vatanına ânı

¹⁵⁹⁸ P. "ve ol denlüdür" yok.

¹⁵⁹⁹ P. vakt-i yiğitliği

¹⁶⁰⁰ N. "hemân" yok.

¹⁶⁰¹ P. Cezîre-i Hedelân İbnü'l-Verdî, a.g.e., s. 135'de Ceiretü'l-Dehlân'dır.

¹⁶⁰² P. amnâ şeyâtîne

¹⁶⁰³ P. bir kûşa binerler

halkından ol cezîreye âdemlerden biri çıksa fi'l-hâl ânı tutub mekânlarına alub giderler. Ellerinden herkiz halâs olmak yokdur. Bir bir alub yerler. **Hikayet olundu** bir def'a muhâlif rüzgar bir gemiyi ol cezîreye bıraktı. Ve bunlar birbiriyle mukâtele idüb 'azîm cenk itdiler. Ve gereği gibi kîtâlde sabr itdiler. Vaktâ ki bunları gördülerse¹⁶⁰⁴ (82-a) ânlardan biri muhkem sayha idüb çağırdı. Ol sayhadan bunların 'aklı gidüb yüzleri üzre¹⁶⁰⁵ düşdüler. Pes bunları yüzleri üzerine sürüyüb mekânlarına getürdüklerinde ol gemi halkının içlerinden¹⁶⁰⁶ müstecâbü'd-da've bir sâlih kişi vâridi. Ânlr¹⁶⁰⁷ beddu'â itdi. Fi'l-hâl helâk oldular. Ve bunların mekân-ı ma'mûrelerine varub mâl u metâ'ından ve sâyir zehâyirden vâfir bulub alub gemilerine getürüb gitdiler.

Cezîretü's-Şarîf; bu bir cezîredir. Gemide olanlara âşikâre olurlar.¹⁶⁰⁸ Pes bunlar ânı göricek varalım deyü tâlib ve râğib olurlar.¹⁶⁰⁹ Her bâr ki, ol cezîreye karîb olalar¹⁶¹⁰ ol be'îd olur. Çok olur ki, nice günler çekinürler her giz varımazlar. Şöyle rivâyet iderler ki,¹⁶¹¹ ol cezîreye ebeden kimse varmış değildir. Lâkin ânda devâb ve hayvânât ve ba'zı eşhâs görürler.

Cezîre-i Fendec¹⁶¹²; bu cezîrede yeşil mermerden işlenmiş bir put vardır. Ve gözlerinin yâşı gice gündüz turmadan akar. Ve kaçan içine yel girse sıklık virüb öter. Misâfirler eydür, bu sanem ol tâ'ife üzerine aglar ve gözü yâşın döker kim,¹⁶¹³ Allâh'dan ğayrıya tapdıklarından ötürü.¹⁶¹⁴ Hikayet itdiler ki, beğlerden ba'zı ol saneme tapanlar üzerine 'asker çıkub ğazâ eyledi. Ve ânları kırıp helâk itdi. Ve bu sanemin kesrine nice kim,¹⁶¹⁵ sa'y itdi. Kâdir olmadı demür âletle¹⁶¹⁶ âna her giz

¹⁶⁰⁴ N. ve P. bunları böyle gördülerse

¹⁶⁰⁵ N. üzerine

¹⁶⁰⁶ N. içinde

¹⁶⁰⁷ N. ânlara

¹⁶⁰⁸ N. ve P. olur.

¹⁶⁰⁹ N. oldular.

¹⁶¹⁰ P. olurlar

¹⁶¹¹ P. "ki" yok.

¹⁶¹² İbnü'l-Verdî, a.g.e., s. 135'de Cezîretü'l-Kandec'dir.

¹⁶¹³ N. ki

¹⁶¹⁴ N. tapanlar

¹⁶¹⁵ N. ki

¹⁶¹⁶ N. ve P. âleti

te'sir itmedi. Ol kadar külünk ile urdılar külünk dönüb uranı helâk itdi. 'Âkıbet ferâgat idüb dönüb gitdiler.

Cezire-i Serendûse; büyük cezîredir. Ma'mûre ve meskûnedir. Enhâr¹⁶¹⁷ ve eşcârı ve envâ'-ı semârı var. Ve ânların katında altûn şol kadar bî-nihâyedir. Evlerinde olan kap kacakları heb altûndır. Ve çölmekleri ve kübleri¹⁶¹⁸ ve âlet ve silâhları ve kilâblarının tavakları ve zencirleri cümle altûndur. Ve bu cezîrenin pâdşâhı kendüye kasd ideni men' ider. Ve bu deryânın 'acâyibi çokdur. Ve 'anber-i hâlis bu deryânın dibinde biter penbe yeryüzünde bitdüğü gibi.¹⁶¹⁹ Pes kaçan deryâ cûşa gelüb ıstırâb itdükde koparub kenara bırağur. Vakt olur ki, büyük balık¹⁶²⁰ ânı yudar dahî ölür. Üçüncü gün oldukda ol balık deryâda¹⁶²¹ su yüzüne¹⁶²² gelüb gemi halkı ânı çengalleriyle kenara çeküb karnın yarar¹⁶²³ ve 'anberin çıkarub alurlar. (82-b) Melekân bir nev' balıktır. Kânûn-ı sâninin on üçüncü gününde¹⁶²⁴ deryâ yüzüne gelür. Ve bunun hurûcî furtınanın vukû'ına delâlet ider. Deryâ muztarib¹⁶²⁵ olur. Hattâ ânun ıztırâbı Bahr-i Fâris'e varub ulaşur. Heyecanı müşetted ve levni mükedder olur. Gemide olanlar ânı nişânlamışlardır bilürler. Ve minhâ el-Emşûr, bu bir balıktır ki, Başra'ya gelür. Yılın ol gününde yine¹⁶²⁶ zuhûr ider.¹⁶²⁷ Fesübhânallâhü'l-kâdir bi-hikmetihi.¹⁶²⁸ Ve el-Hırâf, bu dahî ancileyin bir balıktır. Vakti ânun vakti gibi ve inkitâ'ı ânun inkitâ'ı gibidir. Ve ânun 'acâyibindedir. Teneyyin dirler kösec'den şerlü ve ziyânkârdır. Uzunluğu hurma denlü olur. Gözleri kızıl kerîhü'l-manzar bir hayvândır. Söğüd merni gibi azuları var.¹⁶²⁹ Cemî' hayvânâta galebe ider ve¹⁶³⁰ kahr ider. Hatta kösec dahî ândan havf ider. Bir yeşil balık dahî olur. Bir zirâ'dan uzun olur. Büyük hortumu var, destere gibi tizdir. Karşusuna geleni ânunla urub helâk ider.

¹⁶¹⁷ N. enhâr

¹⁶¹⁸ N. cümle altûndandır.

¹⁶¹⁹ P. Ve 'anber-i hâlis bu deryânın dibinden çıkar. Deryânın dibinde penbe bitdiği gibi biter.

¹⁶²⁰ N. "balık" yok.

¹⁶²¹ N. ve P. "deryâda" yok.

¹⁶²² P. üzerine

¹⁶²³ N. ve P. yararlar.

¹⁶²⁴ N. ve P. günü

¹⁶²⁵ P. ıztırâb

¹⁶²⁶ N. vakt-i ma'lûmunda yine, P. yılın yine ol gününde

¹⁶²⁷ N. iki ay mikdarı turur yine munkatı' olur tâ gelecek yılın ol gününde yine zuhûr ider...

¹⁶²⁸ P. fesübhâne'l-kâdiri bi-hikmetihi

¹⁶²⁹ P. vardır.

¹⁶³⁰ N. ve P. galebe idüb

Ve bu deryâda bir giçerek dürdür dahî vardır. Kazvîni rahimehullâh hikayet eyledi, İsfehân'dan bir kişi ziyâde medyûn olub yerinden ve mekânından müfârat itmişdi. Ve bu deryâyâ tüccar tâ'ifesi ile girmişdi. İttifâk muhkem¹⁶³¹ kavî rüzgar bunları Fâris deryâsında dürdüre bıraktı.¹⁶³² Vaktâ ki âna düşdüler¹⁶³³ helâk olmasın mukarrer bildiler. Re'ise eytdiler, bizüm için necât ve halâsa hiç çâre ve derman var mıdır? Meded eyle dirler.¹⁶³⁴ Re'is eytdi, eğer sizden birünüz nefsin fedâ iderse halâs buluruz.¹⁶³⁵ Ol medyûn olan İsfehânî kendü nefsinde geçürdü ki,¹⁶³⁶ cümlemüz mevkıf-i helâkdayuz ben hod dirülüğümden geçdim bâri kendimi bunların yoluna fedâ kılayın didi. Ol gemide İsfehânîler çok idi.¹⁶³⁷ Bu kişi ânlar eytdi, eğer and içüb¹⁶³⁸ benim deynim ânda edâ itmeğe iltizâm idesünüz¹⁶³⁹ ki¹⁶⁴⁰ benüm zimmetimi dünyadan halâs kılasız. Ben dahî bu kûşca cânımı ve bâşımı sizin yolunuza fedâ eyleyim şol şartla ki ânda kalan oğlan uşagıma dahî ihsânınız derîğ buyurmayasız.¹⁶⁴¹ Pes bunlar cümle sem'an ve tâ'aten diyüb and içdiler ve şartından dahî ziyâde kodılar.¹⁶⁴² (83-a) Pes ol İsfehânî re'ise eytdi, bana ne buyurursun sözünü tutdım ve ben nefsimi sizün halâsınız için fedâ eyledim. Hemân siz halâs olun ben nice olursam olam. Ecelim gelirse yolunuzda¹⁶⁴³ ölem didi. Re'is eytdi, sana şunu emr iderim ki, bu bahrin sâhilinde üç gün üç gece ârâm itmedin¹⁶⁴⁴ iş bu tablı dökese şöyle ki, dökmeden¹⁶⁴⁵ hiç hâlî olmayasın. Eytdim, inşâallâh ne buyurursan eyle ideyin. Pes böyle olcak mümkün olduğu denlü bana sudan ve zehirden virdiler. İsfehânî eytdi, pes dahî tûzla ve suyla zâd ü zevâdeyi aldım.¹⁶⁴⁶ Beni cezîre cânibine götürüb kenarda kodılar. Ve ânlarunla esenleşüb tablı çalmağa başladım. Hemân şunu gördüm ki, deryâ harekete gelüb gemi girdabdan yürüdü.

¹⁶³¹ P. bir muhkem

¹⁶³² N. ya'nî girdaba

¹⁶³³ N. ya'nî girdaba düşdüler ve ...

¹⁶³⁴ N. "dirler" yok. P. didiler.

¹⁶³⁵ N. bularuz

¹⁶³⁶ P. kendü nefesine eydür

¹⁶³⁷ P. çoğidi.

¹⁶³⁸ N. eytdi, and içer misiz?

¹⁶³⁹ N. edâ idesiz

¹⁶⁴⁰ P. kim

¹⁶⁴¹ N. Ben dahî rûhumu sizün için fedâ eylim ve isâr idem ve ânda kalan oğlancuklaruma dahî iyölcek idesiz

¹⁶⁴² N. Pes bunlar cümle and içdiler ve bu şartdan ziyâde kodılar. P. ... E. nüshası ile aynı ancak "dahî" yok.

¹⁶⁴³ N. "yolunuzda" yok.

¹⁶⁴⁴ P. idesiz ve

¹⁶⁴⁵ P. iş bu tablı dökmeden hiç ...

¹⁶⁴⁶ N. pes ben dahî tuzla ve suyla zevâdemi aldım. P. pes ben dahî ve suyla zevâdeyi aldım

Hattâ şöyle gitdiler kim, derhâl gemiyle gözümden gâyib oldular.¹⁶⁴⁷ Pes ânlar halâs oldukda¹⁶⁴⁸ ben dahî ol cezîreye girüb gezdüm.¹⁶⁴⁹ Nâgâh bir ulu agac gördüm ve bu agacın ortası yassı. Vaktâ ki gece oldu bir gürüldü işitdüm ki, beni havfa bıraktı.¹⁶⁵⁰ Nâgâh gördüm gâyetde bir ulu kûş gelüb bu ağacın üstüne kondı.¹⁶⁵¹ Bu kez dahî ziyâde havf idüb gizlendüm.¹⁶⁵² Ol gice¹⁶⁵³ agac üzerinde giceledi. Çün sabah oldu silkünüb hemân pervârın açub uçub gitdi.¹⁶⁵⁴ Ol gün ânda kaldım çün girü ahşâm oldı.¹⁶⁵⁵ Mezkûr tayr-ı kebîr ‘âdeti üzre yine gelüb mezkûr agaca nüzûl idüb kondı.¹⁶⁵⁶ *Bu def’a gönlüm ve gözüm öğrendi ve özümden havfı sürüb cânım dinlendi.*¹⁶⁵⁷ Pes âna biraz yakınrak¹⁶⁵⁸ vardım bana ta‘arruz idüb aslâ ziyân değürmedi, deyeydin beni görmeze verdi ya’nî kat’an iltifât itmedi. Çünkim sabah oldı yine uçub gitdi.¹⁶⁵⁹ Vaktâ ki üçüncü gice oldu yine ol tayr-ı mübârek ‘âdeti üzre gırlanub gelüb ol agaca kondı.¹⁶⁶⁰ Bu kez cümleten havf-ı vahşeti gönlümden sıyrub¹⁶⁶¹ varub yanına oturdum. Tâ sabaha dek uyku gözüme gelmeyüb kendü halâsım fikrin itdüm. Çünküm sabah yine silkünüb uçmak kâsdına kanât açub uçmak istedi. Hemân ol bî-niyâza tevekkül idüb iki elimle iki ayâğın berk tutdum. Kûş dahî hemân pervâr idüb uçub gitdi. Şöyle kim irtifâ‘-ı nehâra dek hevâ yüzünde pervâz eyledi. Göz açub aşğa bakdım sudan gayrı asla nesne görmedüm.¹⁶⁶² (83-b) Az kaldı kim havfımdan kendümü aşğa pertâv idem. Yine çâr u nâçâr sabr eyledim. Bir zemân dahî gitdik çünküm yine aşğa bakdım.¹⁶⁶³ Meğer deryâ kenarına gelmişüz dahî onân

¹⁶⁴⁷ N. ben dahî ânları görürin . Hattâ şöyle gitdiler ki gemiler gözümden... P. Hattâ şöyle sür‘at ile gitdiler kim derhâl gözümden...

¹⁶⁴⁸ N. “Pes onlar halâs oldukda” yok.

¹⁶⁴⁹ P. girüb seyr iderek

¹⁶⁵⁰ N. vakt-i gece oldı ziyâde gürüldü işitdim. Ândan biraz havf itdüm.

¹⁶⁵¹ N. nâgâh gördüm hilfetde bir ulu... P. nâgâh gördüm gâyet büyük kûş

¹⁶⁵² N. ândan havf idüb gizlendüm.

¹⁶⁵³ P. ol ahşâm

¹⁶⁵⁴ N. çün sabah oldu bu kûş kanâtların silkünüb dahî uçub gitdi

¹⁶⁵⁵ N. vaktâ ki ahşâm oldı. P. ben dahî ol gün ...

¹⁶⁵⁶ N. tayr-ı ‘azîm yine gelüb mekânı olan agaca kondı.

¹⁶⁵⁷ *... * N. nüshasında yok.

¹⁶⁵⁸ P. Bu def’a gözüm ve gönlüm öğrendi. Ve özümden havfı giderib cânım dinlendi. Pes âna biraz yakınrak

¹⁶⁵⁹ N. pes âna yakın oldım bana yaramazlığıla ta‘arruz itmedi. Aslâ bana iltifât dahî itmedi. Sabah olıcak yine uçdı. P. pes âna biraz yakınrak vardım...çün sabah...

¹⁶⁶⁰ N. Vaktâ ki üçüncü gice oldı ol tayr-ı mübârek ‘âdeti üzerine gırlanub gelüb agaca kondukda

¹⁶⁶¹ P. giderüb

¹⁶⁶² N. kondukda bana ândan her giz havf-ı vahşet gelmedi. Kanâtların silkünce sabr itdüm hemân ki uçmak istedi. İki elümle iki ayakların muhkem tutdum. Benümle hevâyâ uçub gitdi. İrtifâ‘-ı nehâra dek gayrı. Aşğa bakdım sudan gayrı nesne görmedim.

¹⁶⁶³ N. az kaldı ki kendümü aşğa salıvirem. Mesûl-i zahmet ve şiddetden ki, kendümde vâridi. Yine bir zemân sabr eyledim. Nâgâh aşğa bakdım. P. az kaldı ki, kendümü havfımdan aşğa pertâv idem.

nazar iderim gördüm köyler ve imâretler var.¹⁶⁶⁴ Gâyetde şâd olub kendümden ümîd kesmiş iken bu kez kendüme geldüm. Allâh Te'âlâ'nın 'avn ve 'inâyeti yetişüb kûş dahî yere yakın uçmağa başladı.¹⁶⁶⁵ Allâh'a tevekkül eyleyüb¹⁶⁶⁶ hemân kendümi bir harmanda saman yığını üzerine saluvirdim. Hak Te'âlâ sakladı aslâ bir yerüme hatâ gelmedi.¹⁶⁶⁷ Ol köy halkı beni göricek çevre yanıma üşüşüb te'accüb itdüler. Ve ahvâl mâ fi'l-bâlımdan sorub min evvelihi ilâ âhirihi ben dahî sergüzeştimi ânlar beyân eyledim. Ânlar dahî beni esirgeyüb ta'zîmle evlerine alub gitdiler.¹⁶⁶⁸ Ve kudümümü fâl-ı mübârek bilüb beni bir hoş görüb tastamâm i'zâz ve ikrâm itdiler.¹⁶⁶⁹ Ve beğleri dahî gereği gibi ri'âyet ve himâyet idüb vâfir mâl ihsân eyledi. Ve bir nice gün ânlarınla bile oldum.¹⁶⁷⁰ Tâ şuna değin ki,¹⁶⁷¹ bir gün deryâ kenarına seyre çıkdım. Nâgâh gördüm girdabdan halâs olan yârenlerin gemiyle gelüb iskele urub çıkdılar. Vaktâ ki ânlar dahî beni gördüler. Şâd olub seğirdüb yanıma geldiler. Bundan nice düşdük deyü hâlimden su'âl eylediler.¹⁶⁷² Ben dahî hikayetimi ânlar beyân eyledim.¹⁶⁷³ Gâyet te'accüb itdiler. Ve ânlarınla vatanuma geldüm. Ve şart itdüklerinden dahî¹⁶⁷⁴ ziyâde mâl virüb ri'âyet itdiler.¹⁶⁷⁵ Sâlimen ve gânimen 'avratıma ve oğlancuklaruma geldüm.¹⁶⁷⁶

الحمد لله الذي نجانا من المهالك والنواب و أوصل الى وطننا بعد الشدة والمصائب¹⁶⁷⁷

¹⁶⁶⁴ N. meğer deryâ kenarında köyler ve imâretler var.

¹⁶⁶⁵ N. Pes gâyet şâd oldum. Nefsümde olan zahmet ve şiddet ki, vâridi cümle gitdi. Tayr-ı mübârek dahî yere yakın uçmağa başladı.

¹⁶⁶⁶ P. ben dahî Hazreti Rabbü'l-'âlemîne şükr idüb

¹⁶⁶⁷ N. hemâdem kendümi harmanda saman yığını üzerine saluvirdim. Hic bir yerime hatâ gelmedi. Kûş dahî uçub gitdi.

¹⁶⁶⁸ N. o köy halkı beni böyle göricek yanıma gelüb te'accüb idüb hâlimi sordular. Ve beni evlerine alub gitdiler.

¹⁶⁶⁹ P. fâl-ı mübârek görüb beni hoş görüb tamâm... N. ve dilümü bilir bir tercümân getürdiler. Kıssamı bir hikâye eyledim ve beni hoş görüb i'zâz ve ikrâm itdiler.

¹⁶⁷⁰ N. Ve beğleri bana biraz mâl dahî virdi ve ânların yanında nice gün ikâmet eyledüm.

¹⁶⁷¹ P. "ki" yok.

¹⁶⁷² N. Meğer bir gün deryâ kenarına seyre çıkdım idi. Nâgâh ben içinde olduğum gemi gelüb kenarda iskele urmuş gördüm. Vaktâ ki yoldâşlarım beni gördüler. Seğirdüb yanıma geldiler. Ve şâd olub hâlimden su'âl itdiler. P. ... bundan nice geldüm deyü hâlimden su'âl itdiler.

¹⁶⁷³ N. pes hikayetimi bunlara beyân eyledim

¹⁶⁷⁴ N. "dahî" kelimesi yok.

¹⁶⁷⁵ P. "ri'âyet itdiler" yerine "mâl virdiler"

¹⁶⁷⁶ N. sâlimen ve gânimen avdet eyledim. P. ... geldüm ve mülâkat oldum

¹⁶⁷⁷ "Bizi musibet ve felâketlerden kurtaran ve zorluk ve sıkıntılardan sonra vatanımıza ulaştıran Allah'a şükürler olsun."

FASL FÎ BAHRİ'L-KULZÜM VE CEZÂYİRİH VEMÂ BİHÎ VE BİHÂ MİNE'L-'ACÂYİB

Ya'nî Kuzüm Denizi'nde ve cezâyirinde vâki' olan 'acâyibin beyân ider. Bu Kuzüm Denizi Hind denizinden¹⁶⁷⁸ bir şu'bedir. Bilâd-ı Berber ve Habeşe'nün cenûbîsidir. Ve ânun şark cânibi sâhilinde bilâd-ı Magrib¹⁶⁷⁹ ve sâhil-i garbîsinde bilâd-ı Yemen'dir. Ve Kuzüm şol halîcdir ki Ka'be kurbunda Cidde nâm yerden Mısır'a karîb Tûr'a ve Süveys'e gelince nihâyet bulmuşdur. Ve Kuzüm didikleri sâhil halîcde bir şehrin ismidir. (84-a) Ve Fir'avn ol deryâda gark olmuşdur. Bahr-i Muzlimdir. Ve haşindir. Bâtınen ve zâhiren ol deryâda asla hayr yokdur. Ve bu bahrde çok cezîre vardır. Ekseri harâbdır. Ma'mûr değildir.

Ve ânun cezâyirinden Cezîre-i Tâzât'dır. Eyle nâm şehre yakındır. Ânda bir kavm olur. Benû Ecdâb dirler. Ânların ne zer'i ve ne zar'ı var. Ya'nî tavarı ve cihet-i me'âşları balıkdır. Ve evlerinde içecek tatlu suları dahî yokdur. Ve evleri eski gemi tahtalarındandır. Suyu ırâk yerden taşurlar. Ve gemiyle gelüb giden misâfirlerden etmek dilenürler. Ve ânların katında bir tâğ vardır. Ol tâğın safhında bir koltuk gibi eğri yer var. Kaçan âna yel tokunsa iki bölük olur. Dahî gemiye iki dere mukâbelesinde¹⁶⁸⁰ tokunur. Dahî bu iki bogâzın ortasında yel¹⁶⁸¹ tevzi' olur. Pes bu iki dereden muhâlif yel çıkub gemiyi devirüb gark ider. Gâlibâ ol mekâna gemiciler eğri limân dirler. Gâyet muhâlif yerdir. Düşvâr mahaldir. Gemi ândan selâmetle halâs olmak az vâki' olur. Gemiyle Cidde'ye giderken Yenbû'dan yukarıdur. İş bu kitâbı¹⁶⁸² tercüme iden hâdimü'l-'ulemâ Mahmûd el-fakîr kesîrû't-taksîr eydür, sene semân ve selâsîn ve tis'a miede¹⁶⁸³ sâhil-i Bahr-i Kuzüm'de kasaba-i Tûr'dan Cidde nâm mevzi'a müteveccih olduğumuzda eğri limân dedikleri mevzi'a gelicek muhâlif rüzgar vâki' oldu. Velâkin vilâyet-i Şirvân'dan müstecâbü'd-da've evliyâ-i kirâmdan Muhammed Gâzî nâm 'âlim ve fâzıl ve mürşid-i kamîl vâridi. Bî-şekk ol 'azîzin ve sâhib-i temyîzin du'âsı sebebi ile ol vartadan halâs olmak müyesser oldu ki gemide çâr yârimız idi. Velâkin bizden sonra Selânîk kurbunda Yenice nâm kasabadan Mûy

¹⁶⁷⁸ N. Hind deryâsından

¹⁶⁷⁹ N. ve P. bilâd-ı Magrib'dir

¹⁶⁸⁰ P. mukâbilinde

¹⁶⁸¹ N. "yel" yok.

¹⁶⁸² N. kitâb

¹⁶⁸³ P. tis'a miede

oglu Recep Çelebi nâm mütemevvil kimesnenin gemisi¹⁶⁸⁴ ol mahall-i vartaya gelicek cemî' halkıyla ġark olub âhar kendüsi birkaç kimesneyle deryâda bir tâş üzerinde kalub halâs oldılar. Sonra Cidde'ye gelecek (84-b) ġavvâs Arablar¹⁶⁸⁵ icâre ile varub ol mahalden esbâbın ve mâl u metâ'ın bî-kusur çıkardılar ve bu vartanın vukû'ına sebep bu idi ki Muhammed Gâzî¹⁶⁸⁶ yoldaşlarıyla mahrûse-i Mısır'dan Tûr nâm iskeleye götüricek bunları kendü gemisine idhâl idüb yine bilâhare bir tâcir bâzîrgânın ziyâde celb ve¹⁶⁸⁷ nef'ine tama' idüb ol 'azîzi yoldaşlarıyla gemiden çıkarub ol tâciri gemiye koydı. Ol 'azîz dahî çıkub deryâ kenarında ma'mûr ve hayrân ve zâr u sergerdân ahvâlinde 'âciz ve kâsır olub ilerüye gitmeġe âhar gemi yok. Ve yine Mısır'a gitmeġe kirâ yok. Bunların bu hâline ve 'aczine vâkıf oldum. Varub Cidde emîni olan Muhammed Çelebi hıdmetlerine söyledim. Ve bunların ahvâl-i 'aczin beyân eyledim. Allâh Te'âlâ ânılarından râzî olsun. Pes cân u dilden raġbet¹⁶⁸⁸ gösterüb ol 'azîzi yoldaşlarıyla gemisi içine alub kabul itdi. Ve gemide¹⁶⁸⁹ yâr u hemdemim ve Ka'be'ye varınca müsâhib ve hem-kademim idiler. Müsâhabetleriyle temâm müşerref olduk.

Cezîretü'l-Cessâse ki, ol bir dâbbedür ki ahbârı tecessüs idüb Deccâl'e irüşdürür. Temîmü'd-Dârî raziyallâhu anhü ashâb-ı Resûlullâh'dan idi. Bir gice kendü tamında yaturken cinler kapub alub gitmişler idi. Ve çok zemân ġâyib olub nice 'acâyibler görmüşdi. Meşhûr hikayet-i tavîledir. Ol eytdi, gemiyle bu deryâda idük. Bir muhâlif kavî rüzgar çıkub bizi bir cezîreye bıraktı. Ânda bir hayvân gördük. Ândan 'azîm vahşet ve âna eytdük,¹⁶⁹⁰ sen kimsin? Eytdi, bana Cessâse dirler. Pes eytdük, imdi bize¹⁶⁹¹ haber vir. Eytdi, eġer¹⁶⁹² haber istersenüz bu deyre varunuz ki ânda bir kişi var. Size müşevvikdür. Pes ol deyre varduk ve ânı gördük.¹⁶⁹³ Ve bize eytdi, bunda nice vâsıl oldunuz. Ben dahî bir bir haber virdim. Eytdi, bu Buhayre-i Taberiyye nicedir? Eytdim, *ortasında kaynar eytdi Nehallât-ı

¹⁶⁸⁴ N. "gemisi" yok.

¹⁶⁸⁵ N. ġavvâslar

¹⁶⁸⁶ N. bu idi ki müşârün ileyh Muhammed Gâzî

¹⁶⁸⁷ N. "ve" yok.

¹⁶⁸⁸ N. raġbetler

¹⁶⁸⁹ N. kabûl itdi ve gemide, P. kabûl kıldı gemide

¹⁶⁹⁰ N. ve P. vahşet itdük

¹⁶⁹¹ N. bize imdi

¹⁶⁹² N. "eġer" yok.

¹⁶⁹³ P. varub ol kişi gördük

‘Ammân nicedür? Eytdüm*¹⁶⁹⁴ ânun ehli hurmasın divşürür. Eytdi, ‘Ayn-ı Zugr¹⁶⁹⁵ nicedir? Eytdim, halk ândan içerler. Eytdi, eğer ğavr olsa ben bu yandan¹⁶⁹⁶ (85-a) necât ve bu kaydden halâs olurum.¹⁶⁹⁷ Cemî‘ yerleri ve depeleri ayâgım altına alırdım. İllâ Mekke ile Medîne¹⁶⁹⁸ değil. Ba‘zılar zu‘m eyledi ki İbn Sayyâd’dır ki¹⁶⁹⁹ Mekke’de olurdu. Her ne olsa Resûlullâh önünde söylerdi. Hic inkâr itmezdi. Sa‘îd oğlu eytdi, ben İbn Sayyâd’la Mekke’de müsâhabet eyledüm. Bana eytdi, ne ‘aceb tâ’ifeye yetüşdüm ki beni Deccâl zu‘m eylerler. Peygamber hazreti ‘aleyhi’s-selâm demedi mi ki ol deccal Yahûdî’dir? Ben hod İslâm’a geldim. Dahî Resûlullâh buyurdu ki ândan nesne toğmaz. Benden hod toğdı evlâdım oldu. Dahî Allâh Te‘âlâ Deccâl üzerine Mekke’yi¹⁷⁰⁰ ve Medîne’yi haram eylemişdir. Ben hod Medîne’de togdum ve Mekke’ye varub hac eyledim. Ândan sonra hazret-i Resûl ‘aleyhi’s-selâm âhar sözünde eytdi, Allâh hakkıçün ben ânı el’ân bilürüm ki kandedür. *Ve atâsın ve anâsın dahî bilürüm. Nâfi‘ ki İbn ‘Ömer hazretlerinin kuludur.*¹⁷⁰¹ Ol eytdi ki, İbn ‘Ömer razıyallâhü ‘anh Medîne sokâklarında giderken İbn Şayyâd’a buluşdı. Ve âna bir söz söyledi ki ânı ğazaba getürdi. Pes şöyle gazabından kabardı ki¹⁷⁰² yolu toldırdı. Ba‘de ezvâc-ı Resûlullâh’dan Hafsa’ya varub buluşdım. Ve haber¹⁷⁰³ âna irişmişdi. Allâh sana rahmet eylesün İbn Şayyâd’dan ne istersin bilmedüğimi ki¹⁷⁰⁴ Resûlullâh ‘aleyhi’s-selâm eytdi. Be-dürüstî Deccâl’i ğazaba götürücü nesne ânı Deccâllikten çıkarmaz didi.

Ve ammâ ‘acâyib-i hâze’l-bahr feminhâ ya’nî ânun ‘acâyibinden biri budur ki bu deryâda bir balık vardır ki iki yüz arşundan ziyâdedür. Kuyruğuyla gemiyi urur, gark ider.¹⁷⁰⁵ **Ve bir balık dahî vardır ki, bir zirâ¹⁷⁰⁶ denlüdür.** Bedeni balık ve yüzü ve bâşı baykûş gibidir. Bu kitâbı tercüme iden fakîr eydür. Tûr’dan Cidde’ye

¹⁶⁹⁴ *...* N. nüshasında yok.

¹⁶⁹⁵ P. Eytdi, Zugr

¹⁶⁹⁶ P. olursa bu bundan

¹⁶⁹⁷ P. halâs ve bu kaydan necât bulurdum

¹⁶⁹⁸ N. Medîne’nün

¹⁶⁹⁹ N. ol İbn Sayyâd’dır. P. eyledi ...

¹⁷⁰⁰ N. Mekke ve ...

¹⁷⁰¹ *...* P. nüshasında yok.

¹⁷⁰² P. kaydadı ki

¹⁷⁰³ P. ve bu haber

¹⁷⁰⁴ N. “ki” yok.

¹⁷⁰⁵ P. kuyruğuyla gemiyi urub gark ider ve bâşı baykûş gibidir

¹⁷⁰⁶ P. ve bir balık dahî vardır ki kâmetde bir zirâ’dır

giderken Bahr-i Kulzüm'de bu balığı¹⁷⁰⁷ gördüm. Ve gemide olan yoldâşlarım dahî gördüler. **Ve bir balık dahî var** uzunluğu yigirmi zirâ' olur. Ânun arkası latîf fâhir dîbdir. Gâlibâ beganun kabıdır ki ândan zekîr iderler. Barmaga¹⁷⁰⁸ halkalar iderler. Pes bu balık 'avrat gibi toğurur ve inek gibi emzürür. **Ve bir balık dahî var (85-b)** ki avlayub etini kurudurlar ve ânı dögerler. Pembe gibi yumuşak olur. Dahî ândan iplik eğirirler. Ve ândan latîf fâhir bez tokurlar ve kaftân iderler. Ve libâsa semkindirler. Ve bir balık dahî var sığır hilkatindedür, toğurur. Ve ânun gibi emzürür. Ve bir dahî var.¹⁷⁰⁹ 'Arzı uzunlugundan ziyâdedir. Elbehârûz dirler. Vezni bir kantâr olur. Ânun iki bâşı olur. Bir bâşı 'âdet üzre yerindedir.¹⁷¹⁰ Ve bir bâşı kuyruğundadır. Hançer dirler. **Ve bir balık dahî var.** Kırş dirler. Kilâbü'l-mârek¹⁷¹¹ bir nev'i'dir. Bahr-i Kulzüm'de olur. Ağzında yedi kat dişleri var.¹⁷¹² Ve büyüklüğü on kârış olur. Gâyet mûzî ve muzur cânavardır. Ve kimi kırk zirâ' olur. Ve kiminün ceryânına mâni' olub gark ider. Ve deryâda bir balık¹⁷¹³ âna mukâbele idemez. İllâki ol cümlesine gâlib olub helâk ider.¹⁷¹⁴ Deryâda olan cânavarlar cümlesi ândan havf ider.¹⁷¹⁵ Ve gemiye ta'arruz itdükde ânun halkı meş'ale yakub gösterecek berk-i hâtîf gibi kaçır gider. *Ayrık ânda karâr itmez olur.*¹⁷¹⁶

FASL FÎ BAHRİ'Z-ZENC

Ol¹⁷¹⁷ bi-'aynihi Hind Denizi'dir. Bilâd-ı Zenc taraf-ı cenûbîsidir. Süheyl yıldızının altındadır. Ve bu¹⁷¹⁸ deryâda sefer iden kimesneler kutb-ı cenûbî gözedüb gider. Zîrâ kutb-ı şimâli ve benâtü'n-na's dahî görünmez. Ve bu Bahr-i Hind Bahr-i Muhî't'e muttasıldır. Ve bu deryânın mevcî yüce tâğlar gibidir. Ve bunun sâyir deryâların gibi köpüğü olmaz. Ve bu deryâda çok cezîreler var. Ve ol cezîreler

¹⁷⁰⁷ P. bir balık

¹⁷⁰⁸ N. ve P. zekîr ve barmaga

¹⁷⁰⁹ P. ... yumuşak olur ve ândan iplik eğirdüb latîf fâhir bez tokurlar ve inek gibi emzürür. Ve bir balık dahî var.

¹⁷¹⁰ N. üzerinedir

¹⁷¹¹ P. kılâbü'l-mübârek

¹⁷¹² P. olur

¹⁷¹³ N. ve P. hayvân

¹⁷¹⁴ N. gâlib olur

¹⁷¹⁵ N. idüb korkar

¹⁷¹⁶ N. olub bir yere dahî gider *...* P. nüshasında yok.

¹⁷¹⁷ N. "ol" yok.

¹⁷¹⁸ N. "bu" yok.

zevâtü'l-eşcâra¹⁷¹⁹ ve'l-ğiyâzdür velâkin yemişleri olmaz. Abanos ve sandal ve sâc ve'l-kına gibi. Ve ânun sâhilinde 'anber olur. Halkı cem' iderler. Ve 'anberin her pâresi büyük depe gibi bulunur.

Ve ânun meşhûr cezîrelerinden **El-Cezîretü'l-Muhtariğa** ve bu cezîre gâyet be'iddür. Az kimse âna varır. Gâyet ırâk olduğundan ötürü. Ba'zı tüccar eytdi. Bu bahrde sefer itdim ve bu deryâda çok gezdim. Hattâ bu cezîreye ugradım. Gâyet çok halkı var. Ve ânda çok zemân turmak vâki' oldu. Halkıyla alışdum. Ve dillerin öğrendim. Tâ ki yılın ba'zı zemânı oldu. Gördüm bu halk cem' olub gicede yıldız nazar iderler. Ol yıldız ufukdan toğmuş idi. Ve bu halk ağlaşub ve yüzlerin tapancalayub birbiriyle vedâ'laşurlardı. Pes bunun sebebin sordum. Eytdiler, bu yıldız otuz yılda bir kerre togar hattâ bu yıldız ra's-i semte gelecek *dahî karâra mecâlimiz kalmaz gayrı yere nakl iderüz. Ve bundan firâr iderüz dediler. Pes*¹⁷²⁰ şunu gördüm ki bu halk esbâbın ve kumâşların ve esâs-ı beytin ne varsa (86-a) cümle¹⁷²¹ devşirüb ve içecek suların bile alub gemi içine koydılar. Yıldız dahî ra's-i semte geldikde ya'nî bâşları¹⁷²² berâber cümlesi gemiye binüb ben dahî ânlarınla gittüm ancak götürmeğe kâbil olmayanları nâçâr terk itdiler. Hattâ cezîreden bir müddet gâyib olduk. Ba'de zemân yine dönüb geldükde binâdan ve eşcârdan ne vârise cümlesin yanmış bulduk. Yine ancıleyin¹⁷²³ tecdîd-i binâyâ şurû' itdiler. Her otuz yılda bunlar ale'd-devâm böyle iderler. Ve gayrı yere intikâl dahî idemezler. Bu musîbete 'aceb mu'tâd itmışlerdir.¹⁷²⁴ Sübhânellâhü'l-'azîm.

Cezîretü'z-Zavzâ, Zence lâhıkdır. Ba'zı tüccar zikr eyledi ki, ânda bir şehir vardır.¹⁷²⁵ Beyâz tâşdan yapılmışdır. Ânda kimse sâkin olmaz illâ bu kadar var ki ânda¹⁷²⁶ bir galebe ve meş'ale ve gavgâ âvâzı işidülür. Halk ânda gemiyle varub sulanurlar. Gâyet leziz sudur¹⁷²⁷ ândan kâfür râyihası gelür. Ve ânun kurbunda bir

¹⁷¹⁹ P. zâtü'l-eşcâr

¹⁷²⁰ *...* N. ve P. nüshalarında yok.

¹⁷²¹ N. cümlesin

¹⁷²² N. bâşlarına

¹⁷²³ P. evvelkileyin

¹⁷²⁴ N. olmuşlardır

¹⁷²⁵ N. ve P. var

¹⁷²⁶ P. "ânda" yok.

¹⁷²⁷ N. gâyet yücedir ve gâyet lezîz suları var ve

tâg vardır. Gâyet¹⁷²⁸ yücedir. Gice olıcak ânda büyük âteş zâhir olur. Ve ânun çevresinde yılda bir kez 'azîm yılân görünür. Zenc pâdşâhları hîle idüb ol yılânı sayd iderler. Ve ânun derisinden döşek iderler. Sil zahmetine mübtelâ olan kimesne üzerinde oturmağa halâs olur. Sil didükleri maraz Türkçe âna ince ağrı dirler. Bâştan önüne inüb südde ve öksürük ider. El-'ıyâzü billâh sarb¹⁷²⁹ marazdır.

Ceziretü'l-'Ur bir çok cezîrelerdir. **Ya'kûb bin İshâk Es-Sirâc** hikayet eyledi ve eytdi, Rûmiyye halkından bana bir kişi didi ol deryâya sefer itdüm idi. Rüzgar bizi bu cezîreye çıkardı.¹⁷³⁰ Ve şehirlerine girdüm. Ve kavmini gördüm. Kâmetleri bir zirâ' ve bunlar ekseriyen yek çeşm. Pes bir bölük kavm benim çevreme gelüb beni¹⁷³¹ beglerine sordular. Pes pâdşâhları emr eyledi beni kafes içine haps itdiler. Ben dahî kafesi sıydum. Pes bundan el çeküb beni emîn kıldılar. Ve beni haps eylemekten ferâğat itdiler. Vaktâ ki ba'zı eyyâm oldu. Bunları gördüm ki cenk ve kîtâle yarâklanurlar. Bunun sebebin¹⁷³² bunlardan su'âl eyledim.¹⁷³³ Eytdiler, bizim bir düşmânımız var. Her yıl gelüb bizimle harb ve kîtâl iderler. Şimdi ânun zemânıdır. Bunu ol kişi dediği gibi anlamazın üzerimize bir büyük ğarânik¹⁷³⁴ kûşları geldi. Bunların yek çeşm oldukları¹⁷³⁵ ândan imiş. Cenk itdüklerinde (86-b) gözlerin çıkarırlar imiş.¹⁷³⁶ Pes kûşlar bunların üzerine hücum idüb çağrışub uşdılar. Ben dahî bunu gördüğüm gibi kuşâgımı berk bağladım.¹⁷³⁷ Ve elüme bir asâ alub üzerlerine yürüdüm. Ve ol kûşlar üzerine hamle eyledüm. Ve muhkem haykırub çağırdım. Ve ol kûşların bir bölüğün düşürdüm. Bunlar hemândem çağrışub dağıldılar. Bir sâ'atde ânları tagıtdım, kaçub gitdiler. Vaktâ ki ol cezîre ehli bundan bu ikdâmı ve cür'eti¹⁷³⁸ ve merdâneliği gördüler. Bana ikrâm ve ziyâde ta'zîm eylediler. Ve ânlarla bile olmagçün¹⁷³⁹ çok temennâ kıldılar.¹⁷⁴⁰ Kabûl itmedüm. Pes beni gereği gibi¹⁷⁴¹

¹⁷²⁸ N. bir tâg var bî-gâyet

¹⁷²⁹ N. gâyet sarb

¹⁷³⁰ N. bırakdı

¹⁷³¹ N. "beni" yok.

¹⁷³² P. ahvâlin

¹⁷³³ P. itdım

¹⁷³⁴ P. nüshasında hâmişe turna diye açıklama yapılmış.

¹⁷³⁵ N. idüğü

¹⁷³⁶ N. çıkarırlarmış

¹⁷³⁷ P. kuşâgımı indürüb gözlerime berk bağladım

¹⁷³⁸ N. "ve cür'eti" yok.

¹⁷³⁹ P. olmak için

¹⁷⁴⁰ N. olmagçün temennâ itdiler

¹⁷⁴¹ N. "gereği gibi" yok. P. bana gereği gibi

ri'âyet idüb ve mühimmâtı gerü virüb gemiye bindürüb esenleşdiler. Çıkub gitdüm. Aristetâlis eytdi, garânik kûşları bilâd-ı Horâsân'dan arz-ı Mısır'a gelür. Nîl taşıdığı yere dek gavr olan tâ'ife ânların yolları üzeredir. Kâmetleri bir zirâ'dır.

Cezîre-i Seksân¹⁷⁴² ulu cezîredir. Ânda bir kavm var, ayaklarının sükûnı yok. Âna kayış ayaklular dirler. **Nevrec bin İshâk**¹⁷⁴³ hikayet eyledi. Bir kişiye buluşdum yüzü cümle tırmanlanmış idi. Ândan su'al eyledüm.¹⁷⁴⁴ Eytdi, bir cemâ'atle Zenc deryâsında¹⁷⁴⁵ idüm. Rüzgar bizi Cezîre-i Seksân'a bıraktı. Şiddet-i rüzgardan çıkub gitmege kâdir olmadık. Pes bir kavm çıkageldi. Yüzleri kelb ve bedenleri âdem.¹⁷⁴⁶ Önümüzden ve ardımızdan sürüb¹⁷⁴⁷ bizi menzillerine götürdüler. Ânda vardığımızda âdem bâşunun kafâsın ve incüklerin ve ayakların gördük. Meğer bunlar merdûm-i hâr tâ'ife imiş. Pes bizi bıraka koydular. Ol ev içinde mizâcı za'îf ve nehîf bir âdem vâridi. Bize vâfir ta'âm getürdiler. Ve latîf yemişler önümüze kodılar¹⁷⁴⁸ Bize ol za'îf olan âdem eytdi, sizi bunlar beslerler tâ ki semüresiz her kanganz ki semürün amân virmeyüb bogazlayub¹⁷⁴⁹ yirler. Pes ben dahî yoldâşlarımdan yemeği az yer oldum. Ve yoldâşlarımdan her kangısı ki semirdi bir bir alub yediler. Hattâ ben yalnız ve ol za'îf âdem kaldı.¹⁷⁵⁰ Bana bir gün ol za'îf yoldâşım eytdi, bunların yakın zemânda bayrâmları olur. Bir yere gidüb üç gün eğlenürler. Ol vakitte eğer kurtulmaga kudretin vârise (87-a) hemân kaçub git. Ammâ beni görürsin harekete kâdir değilim.¹⁷⁵¹ Hemân kendüni gör. Eytdim, Allâh Te'âlâ 'avsın cennet itsün.¹⁷⁵² Pes çıkub gice eyle yürürdüm ve gündüz gizlenürdüm. Vaktâ ki bayrâmlarından döndüler. Ardımca gelüb çok aradılar. Hattâ nümîd olub döndüler. Pes ben dahî bunların talebinden halâs oldum. Bu cezîre içinde gice gündüz¹⁷⁵³ gezdüm. Pes bir yere geldim. Yemiş ağaçları var ve üzerleri¹⁷⁵⁴ meyvesi

¹⁷⁴² N. ve P. Cezîre-i Sansar. İbnü'l-Verdî, a.g.e., s. 143'de Seksân şeklindedir.

¹⁷⁴³ P. Nevrec bin İshâk

¹⁷⁴⁴ P. itdim

¹⁷⁴⁵ N. Zenc vilâyeti deryâsında

¹⁷⁴⁶ N. âdem gibi

¹⁷⁴⁷ N. "sürüb" yok.

¹⁷⁴⁸ N. ve latîf yemişler taşırılar

¹⁷⁴⁹ N. "bogazlayub" yok.

¹⁷⁵⁰ N. ol âdem ki hasta ve za'îf idi

¹⁷⁵¹ N. harekete mecâlim yok, kaçub kurtulmaga kâdir değilim

¹⁷⁵² P. vîrsün

¹⁷⁵³ N. ve bu cezîre içinde gice ve gündüz

¹⁷⁵⁴ N. üzerinde

vâridi. Ve bu ağaçların altında bir tâ'ife oturmuşdı.¹⁷⁵⁵ Sûretleri hûb, lâkin ayaklarının kemüği yok. Kayuş ayaklu didüklerü tâ'ife imiş. Ben ânların sözlerin fehm idemedüm. Ânlar dahî benim kelâmımı anlamazlar. Bir mikdar aralarında oturdum¹⁷⁵⁶ dahî ırâk bilmedim. İllâ ki ânlardan biri hemân arkam üzerine binüb ayaklarıyla beni muhkem toladı. Ve beni¹⁷⁵⁷ kaldırdı. Ben dahî turdum ve ândan halâs olmaklığa çok çalışdım ki üzerimden ânı bıragam kâdir olamadım. Keskin dırnakları vâridi. Muhâlefet itdükçe¹⁷⁵⁸ yüzümi tırmalamaga başladı. Ağaçlar arasında ânunla devr iderdüm. Ve koşa koşa dolanurdum. Eliyle yemiş¹⁷⁵⁹ koparub yerdı. Ve yoldâşlarına dahî¹⁷⁶⁰ verirdi. Ve ânlar bana gülerlerdi. Pes ben ol aralıkda ağaçlar arasında gezerken ittifâk ol ağaçların ucu gözüne tokundu. Hemân ayakların benden çözdı. Ben dahî boynumdan ânı yere çaldım. Dahî kaçub seyirttim. Hak Te'âlâ'nın keremiyle kurtuldum. Bu yüzümde tırmalanmış eser ândandır didi.

Ve¹⁷⁶¹ ammâ 'acâyibü hâze'l-bahr fe-kesîratün feminhâ el-münşâr ya'nî bu deryâda münşâr dirler bir balık vardır¹⁷⁶² büyük tâğ denlüdür. Bâşından kuyruğuna varınca destere gibi dişleri var.¹⁷⁶³ Her dişinin uzunluğu iki zirâ'dan artukdur. Ve bâşı yanında boynuzlar gibi iki¹⁷⁶⁴ uzun kemüği olur. Uzunluğu on zirâ'dan ziyâdedir.¹⁷⁶⁵ Bu iki boynuz gibi kemükleriyle su içinde sâğına ve soluna saldıkdâ ândan bir 'azîm gürüldü peydâ olub gemide olanlar heybet olurlar. Ve agzından ve burnundan seyl gibi suyu hevâ yüzüne fişkırub atar. Şöyle ki bir ok atımu denlü bu su hevâ yüzüne gider. Yine¹⁷⁶⁶ yukarudan gemü üzerine gelüb ince olursa gemiyi fi'l-hâl gark ider. Ve kaçan bu balık gemi altına gelse ol boynuzlarıyla şöyle urur ki fi'l-hâl iki pâre ider. (87-b) Gemide olan halk bunu kaçan görseler ağlaşub Hak Te'âlâ'ya tazarrû' idüb feryâd u figân¹⁷⁶⁷ iderler. Ve birbirleriyle

¹⁷⁵⁵ N. oturmuşlardı

¹⁷⁵⁶ N. oturmuşlardı

¹⁷⁵⁷ N. "beni" yok.

¹⁷⁵⁸ N. itdüğünce

¹⁷⁵⁹ N. ağacın yemişin

¹⁷⁶⁰ N. "dahî" yok. P. ve ol yoldâşlarına dahî

¹⁷⁶¹ N. "ve" yok.

¹⁷⁶² N. olur ki

¹⁷⁶³ N. ... varınca arkası anbus gibidir. Kemükden destere gibi dişleri var. P. dişleri vardır

¹⁷⁶⁴ P. "iki" yok.

¹⁷⁶⁵ P. on zirâ'dır belki daha ziyâde

¹⁷⁶⁶ P. eğer

¹⁷⁶⁷ N. feryâd u zârı

vedâ'laşurlar.¹⁷⁶⁸ Ve ânun havfindan salâtü'l-havf belki salâtü'l-mevt kılurlar. Ya'nî 'ömürlerinin salât-i âhiridir.¹⁷⁶⁹ E'âzetullâhü min beliyyetihi. **Semeketü'l-bâl** bu dahî bir balıktır. Uzunluğu dört yüz zirâ'dan beş yüz ve altı yüze vârinca büyüklüğü olur.¹⁷⁷⁰ Ba'zı evkâtta zâhir olur. Şöyle ki kanâdının ucu büyük gemi yelkeni denlü var.¹⁷⁷¹ Bâşın sudan çıkarub ve agzından suyu hevâ yüzüne¹⁷⁷² bir ok atımı denlü püskürüb atar. Gemide olanlar kaçan¹⁷⁷³ bu balığı anlasalar tavullar ve sanclar çalub ve katı âvâz ile çağrışurlar. Pes bu âvâzdan¹⁷⁷⁴ ürküb kaçub gider ve balıkları kuyruguyla ve¹⁷⁷⁵ kanâdıyla bir araya getürüb azğına koyar ve bu balık deryâda kaçan kim azğunluk idüb ve cânavarlara zarar irkürüb te'addî itse Hak Sübhânehü ve Te'âlâ Rahîm ve Ra'ûfdur. Bir âhaddan zulmü ve cevri revâ görmez. Pes ol vakt bir zirâ' denlü cânavarı âna musallat ider. Âdına Leşek dirler. Dahî gelüb bu balığın kulâğın muhkem¹⁷⁷⁶ yapuşub sıkır ki bir vech ile ândan halâsa çâre bulmaz. Dahî cânı acısından deryânın kağına varub gâyet ıztırâbından bâşını yere ve tâşa döge döge kendisün öldürüb helâk ider.¹⁷⁷⁷ Ândan sonra kulâğın salıverür. Ândan sonra bu balık cebel-i 'azîm gibi deryâ yüzüne çıkar.¹⁷⁷⁸ Dahî gemi halkı bunu kelâlîb ile çenkâller ile kenara çeküb¹⁷⁷⁹ karnın yararlar. Ve ânun içinden depe gibi anber çıkarırlar. Ve etini yerler. Bâzîrgânlar ve gemi halkı dikeninden ânı bilürler. Ve ol anberi¹⁷⁸⁰ bâzîrgânlara 'azîm bahâya satarlar. Kıymetinden fâ'idelenürler.

FASL FÎ BAHRİ'Ş-ŞÂM VE YÜSEMMÂ BAHRE'L-ĞARB VE BAHRE'L-KOSTANTİNIYYE

Bunun mahreci Bahr-i Muhtî'dendir. Taraf-ı şarkîsinden dahî Endülüs cânibinden geçer. Ba'dehu bilâd-ı cenûbe ve Sebte tarafına ve mağrib Trablusına dek

¹⁷⁶⁸ N. vedâ'laşub

¹⁷⁶⁹ N. aczidir

¹⁷⁷⁰ N. var

¹⁷⁷¹ N. büyük yelken denlü var, P. büyük gemi yelkeni gibidir

¹⁷⁷² N. "yüzüne" yok.

¹⁷⁷³ N. kaçan kim

¹⁷⁷⁴ P. âvâzlardan

¹⁷⁷⁵ N. "ve" yok.

¹⁷⁷⁶ N. eyle muhkem

¹⁷⁷⁷ N. kendüsün öldürür ... P. kendüsün helâk idüb öldürür

¹⁷⁷⁸ N. deryâdan çıkar

¹⁷⁷⁹ N. ... çenkâller ile ve ipler ile çeküb

¹⁷⁸⁰ N. anber

varur.¹⁷⁸¹ Ândan İskenderiyye'ye sevâhil-i (88-a) Şâm'a ve Antâlya'ya¹⁷⁸² dek gelüb tolanur.¹⁷⁸³ **Kitâb-ı Ahbâr-ı Mısır**'da¹⁷⁸⁴ zikr olunur. Ferâğına helâkenden sonra magribden Bahr-i Muḥîṭ'in şakkında Benî Dekûke dirler nice pâdşâhlar ve beğler vâridi. Pes Mağrib Bogâzı şak olundukda Bahr-i Muḥîṭ galebe eyleyüb memâlik-i 'azîmeyi ve bilâd-ı kesîreyi basub yerlerin harâb ve halkın helâk eyledi. Ve Şâm'a dek Bilâd-ı Rûm'a dek varub mümted oldu. Bilâd-ı Rûm'la Diyâr-ı Mısır ortası hâyil oldu. Ve ânun sâhilinün bir cânibinde Müslümânlar ve bir tarafında Nasârâ'dır. Mecma'u'l-Bahreyn ol mahaldir ki Bahr-i Rûm'la Bahr-i Mağrib cem' olmuşdur.¹⁷⁸⁵ Ve Mecma'u'l-Bahreyn'in 'arzı üç fersahdır. Ve uzunluğu yigirmi beş fersahdır. Deryânın ziyâde ve noksânı ândan ma'lûmdur. Her gün ve her gice dört kerre olur. İmdi ol Bahr-i Esved ki Bahr-i Mağrib'den gün togdugu vakt artar ve dahî Mecma'u'l-Bahreyn'e yetüşür, tâ varub Bahr-i Rûm'a girür ki Bahr-i Ahzar'dır.¹⁷⁸⁶ *Vakt-i zevâle dek böyle olur. Pes kaçan kim güneş vakt-i zevâlden ayrılrsa Bahr-i Esved eksülür. Dahî Bahr-i Ahzar'dan su varub âna dökülür. Güneş gurûba varınca şöyledür ve Bahr-i Esved dahî nıfs-ı leyle¹⁷⁸⁷ dek ziyâde olur. Dahî ândan Bahr-i Ahzar'a varub dökülür. Dahî artar.*¹⁷⁸⁸ 'Ale'd-devâm bu hâl üzredir. Kâh bundan âna kâh ândan buna gelüb temâdi ve te'âkub ider. Ve bu bahrde cezâyirden 'acâyib çok nesnelere¹⁷⁸⁹ var.

Ânun cezayirinden biri **Cezîre-i Endülüs**'dür ki¹⁷⁹⁰ bunun zikri yukarıda geçdi.

Ve **Cezîre-i Mecma'u'l-Bahreyn** ki ol cezîredir. Ânda muhkem tâşdan binâ olunmuş bir minâre vardır. Esâsı muhkemdir. Lâkin kâpusı yokdur. Ve demür dahî

¹⁷⁸¹ P. Trablusına varur

¹⁷⁸² N. ve P. Antâkiyye

¹⁷⁸³ N. dolanur

¹⁷⁸⁴ N. Mısır'a

¹⁷⁸⁵ N. ve P. Bahr-i Mağrib'dir

¹⁷⁸⁶ N. imdi ol Bahr-i Esved eksülür dahî Bahr-i Ahzar'dır. Su âna varub dökülür. Güneş garba varınca böyledir. Bahr-i Esved dahî nisfiyle dek ziyâde olur. Dahî ândan Bahr-i Ahzar'a varub dökülür. Dahî artar

P.; ... ve dahî Mecma'u'l-Bahreyn'e ... Bahr-i Rûm'a

¹⁷⁸⁷ P. nısfu'l-leyle

¹⁷⁸⁸ *...* N. nüshasında yok.

¹⁷⁸⁹ N. ve P. nesne

¹⁷⁹⁰ N. "ki" yok.

âna te'sîr itmez. Tâşının salâbetinden ötürü. Ve ânun yüceligi yüz zirâ'dan ziyâdedir. Ve bu minârenin üzerinde insân sûretinde bir sanem vardır. Ve üzerinde olan sevbi gûyâ altûndandır.¹⁷⁹¹ Ve sâğ elini Bahr-i Esved'den yana uzatmışdır. Ke-ennehu 'adüvv cânibine işâret ider.

Ve Cezîre-i Şakâlibe, ulu cezîredir. Frenkler âna Çiçiliyye dirler. Eşcâr u enhârı ve mezâri' ve etvârı gâyet hûbdur. Ve ânda bir tâğ var. Cebelü'l-Berekât dirler. Nehârda ândan duhân ve gicede nîrân görünür. Ve ol âteşden şerer çıkar. Ânlar tâ varub deryâ içine düşer. Dahî delüklü tâş olur. Her nesneye ki rast gele yakar. Deryâya düşcek batmaz¹⁷⁹² su üzerinde turur, kalur. Halk ânı alub hammâmlarda (88-b) ayak pâk itmekçün¹⁷⁹³ isti'mâl iderler. Âdına¹⁷⁹⁴ kefesenk dirler.

Cezire-i Akritâş, bu cezîre Bahr-i Rûm'dadır. Ânda altûn ma'deni var.

Cezîre-i Tûrâk¹⁷⁹⁵, bu cezîre¹⁷⁹⁶ dahî Rûm'dadır. Ol cezîrenün bir pâdşâhı vardır, bin 'avratı¹⁷⁹⁷ var. Velâkin evlâdı yokdur. Ve ol cezîrede bir ağacın yemişi olur. Kaçan ândan yeseler cimâ'da ol kudret kuvvet bulur ki kâbil-i vasf değildir. Hattâ ânlardan biri yüz kerre belki dahî ziyâde cimâ' itmeğe kâdir olur.

Cezîretü's-Seyyâre, bahrîler haber virdi ki bu cezîreyi nice kerre gördüler. Ânun eşcâr-ı kesîresi ve 'imâretleri ve tâğları var. Her bâr ki magrib tarafından yel esse maşrık tarafına gider. Yine maşrık cânibinden rüzgar olsa mağribden yana gider. Eydür ol cezîrenün¹⁷⁹⁸ tâşları gâyet hafıdır. Bir tâşın görsek sanursın bir kantârdır. Vezn eylesen ancak bir¹⁷⁹⁹ ritl vardır. Ve bu cezîreyi ba'zı Yahûdî zikr eyledi. Gemileri şikest olub bu cezîrede nice gün 'ikâmet itmişler. |Ve gîdâları balıktan

¹⁷⁹¹ P. altûndur

¹⁷⁹² N. banmaz

¹⁷⁹³ N. itmek için

¹⁷⁹⁴ N. "adına" yok.

¹⁷⁹⁵ İbnü'l-Verdî, a.g.e., s. 147'de Tavzâk'dır.

¹⁷⁹⁶ N. "cezîre" yok.

¹⁷⁹⁷ N. vardır ki dört bin 'avratı

¹⁷⁹⁸ N. ve ol cezîrenün

¹⁷⁹⁹ N. birer

ğayri yağdı, yine bu cezîreye varmışlar.¹⁸⁰⁰ |Tâşları ve depeleri ve sahrâ u fezâsı cümle altûndandır.¹⁸⁰¹ Pes bu altûndan bir zevrak toldurub getürmüşler. Dahî deryâda zevrak¹⁸⁰² henüz 'ırâk gitmedin devrilüb ğark oldu. Ânda olanlardan kimse halâs olmadı. İllâ yüzmeğe kâdir olan necât buldı.

Cezîre-i Kays¹⁸⁰³, Bahr-i Rûm'dadır. Ve ol cezîrede çok şehirler¹⁸⁰⁴ var. Ve ol denizden bir nev' balık çıkar. Bir nice gün turur¹⁸⁰⁵ yine ğâyib olur. Yine bir nev' zâhir olur. *Ol birkâç gün turur yine kesilür. Yine bir nev'-i âhar zâhir olur.*¹⁸⁰⁶ Bu üslûb üzere yılın âhirine deĝin üç yüz altmış nev' balık zâhir olur. Yıl tamâm olduktan sonra yine bâşından evvelki nev'i 'âdet üzre i'âdet ider. Her yıl böyledir.

Cezîretü'n-Nevm, bu cezîrede eşcâr u esmâr ve her nev' ezhâr var. Bir kimse bunlardan birin kokulasa fi'l-hâl hemândem¹⁸⁰⁷ nevm galebe idüb uyur kalur. Ğâyet hikmetdür.¹⁸⁰⁸

Cezîre-i Hâlita,¹⁸⁰⁹ Ebû Hâmid Endülûsî eytdi, ben bu cezîreyi gördüm. Ânda şol denlü çok koyun vardır ki hisâbın Allâh'dan ğayrı kimse bilmez. Çekirge gibi gezer otlar, halkdan ürkmez ve diledükleri¹⁸¹⁰ denlü alurlar. Ve dahî ol cezîrede eşcâr u esmâr (89-a) ve a'sâb var. Velâkin ins ve cândan bir âhad olmaz.¹⁸¹¹

Cezîretü'd-Deyr, deryâda gezenler¹⁸¹² hikayet eyledi ki¹⁸¹³ Koştantiniyye kurbunda deniz içinde bir deyr vardır. Nâ-bedîddir.¹⁸¹⁴ Yıldâ bir günde bu deyr

¹⁸⁰⁰ N.

¹⁸⁰¹ P. altûndur

¹⁸⁰² N. ol zevrak

¹⁸⁰³ İbnü'l-Verdî, a.g.e., s. 147'de Tenis'dir.

¹⁸⁰⁴ N. şehir

¹⁸⁰⁵ N. turub

¹⁸⁰⁶ *...* P. nüshasında yok.

¹⁸⁰⁷ N. ve P. hemân

¹⁸⁰⁸ P. hikmetdür kudretullâh

¹⁸⁰⁹ P. Cezîre-i Halis

¹⁸¹⁰ P. ve halk diledükleri

¹⁸¹¹ N. olmaz şöyle hâlidir

¹⁸¹² P. gezerken

¹⁸¹³ N. "ki" yok.

¹⁸¹⁴ P. nâ-bedîd bir deyr var

münkeşif olur. Ol nevâhî ehli ol günde ânı ziyâret idüb hac iderler. İkinci namâzı vaktine dek turur. Ândan su ziyâde olub yine örtülüb¹⁸¹⁵ nâ-bedfid olur.

Cezîretü'l-Kenîse,¹⁸¹⁶ **Ebû Hâmid El-Endülûsî** zikr eyledi. Eydür bu cezîrede Karadeniz kenarında bir tâğ vardır. Ânda tâşdan oyulmuş bir kenîse var.¹⁸¹⁷ Ve ânda bir 'azîm kubbe var. Ve ol kubbe üzerinde bir kargâ var. Uçar ve yine konar. Ve ol karga bu kubbe üzerinden hiç ayrılmaz. Dâyimâ üzerindedir. Ve bu kubbe mukâbelesinde bir mescid var. Müslümânlar gelüb ol mescidi ziyâret iderler. Eydürler ki, ol mescide bir kimse gelüb du'â itse makbûldür. Ve bu kenîse ehli üzerine şart-ı lâzım olmuşdur ki, müslümânlardan ol mescidi ziyâret idenleri ziyâfet eylemek kaçan bu mescidi ziyâret eylemek için âdemler gelseler ol kargâ bâşını ol kenîse delüğünden içerü sokub dahî ziyâret için gelenlerin 'adedince sayha idüb öter. Ziyâret iden bir kişi ise bir kerre öter. İki kişi ise iki kerre öter. On kişi olursa on kerre öter. Ebeden ziyâde ve noksân eylemez. Pes kenîse halkı anlar gelüb 'adedlerince ziyâfet iderler. Ve ol karganun me'kelî ve meşrebi kandandır, kimse bilmez. Ve bu kenîse Kenîsetü'l-Gurâb demekle meşhûrdur. **Ve min 'acâyibi hâze'n-nev'** nehrevândan **Ebu'l-Ferec Meâfâ bin Zekeriyâ Enîsü'l-Celis ve'l-Enîs**¹⁸¹⁸ kitâbında zikr eyledi ki Muhammed bin Müslim eydür Yahyâ bin Ektem rahimehullâh nâm kâziya vardım idi. Sâğ yanında bir kantara ya'nî¹⁸¹⁹ sahtiyân kablu¹⁸²⁰ bir seped vâridi. Bana eytdi, bu sepedi ac ben dahî açdım. İçinden bir nesne çıkdı.¹⁸²¹ Bâşî âdem gibi ve sînesi dahî insâna benzer. Velâkin göbeğinden aşğası¹⁸²² siyâh kuzgun gibi ve göğsünde iki yumrı nesne asılmış. Hemândem tekbîr ve tehlîl eyleyüb¹⁸²³ *âvâz verdi. Şöyle ki ândan tamâm havf idüb te'accüb itdüm.*¹⁸²⁴ Pes kâzî benüm havf itdügümü göricek¹⁸²⁵ gülmeğe başladı. Ve bu tayr-ı garîb ve şekli-

¹⁸¹⁵ N. örtülür

¹⁸¹⁶ P. Cezîretü'l Keniz

¹⁸¹⁷ P. vardır

¹⁸¹⁸ P. "ve'l-Enîs" yok.

¹⁸¹⁹ N. "ya'nî" yok.

¹⁸²⁰ N. kaplı

¹⁸²¹ P. ben dahî açdım bir nesne çıkdı ki

¹⁸²² P. ve aşğası

¹⁸²³ N. itdüm

¹⁸²⁴ *... * N. nüshasında yok. P. âvâz ider ...

¹⁸²⁵ N. "göricek" yok.

'acîb yüce savt ile çağırub ve lisân-ı fasîh ile kendüsi ta'rîf idüb¹⁸²⁶ bu ebyâtı okumağa başladı.

(89-b)

NAZM

أنا الزاغ ابو العجوة
انا ابن الليث واللبوءة
احب الراحة والريحان
والنشوة والقهوة
فلا عدوي بدي نخشى
ولا يحذر لي سطوة
ولي اشياء تستظرف
و¹⁸²⁷ يوم العرس والدعوة
فمنها سلعة في الظهر
و¹⁸²⁸ لا تسترها الغردة
واما السلعة الأخرى
كه¹⁸²⁹ لولا انها عروة
لما شك جميع الناس
ففيها انها ركوة¹⁸³⁰

¹⁸²⁶ N. idüb hemân ...

¹⁸²⁷ N. و yok.

¹⁸²⁸ N. و yok.

¹⁸²⁹ N. ve P. كه yok.

¹⁸³⁰ "Ben hurmanın babası ez-Zâg'ım / Oğluyum erkek ve dişi arslanın Rahatı ve reyhanı severim / Çakırkeyifliği ve kahveyi de Yoktur korkmam gereken düşman / Çekinmez benden kuvvetli olan

Ba'dehu zâğ zâğ zâğ deyüb çağırdı. Dahî uçub yine kamtara içine girdi. Kâzî Yahyâ'ya eytdüm, e'âzellâhü eyyühe'l-¹⁸³¹ kâzî bu nedür? Eytdi, gördüğün gibi ¹⁸³² Yemen pâdsâhî emîrû'l-mü'minîn tarafına gönderdi. Ve mektûbın dahî gösterdi. İçinde ânun hâlin i'lâm itmiş. Fesübhânellâhü'l-kâdiru'l-hallâk¹⁸³³ |ve min 'acâyibi hâze'l-bahr bu bahrin ba'zı 'acâyibinden biri budur ki Ebû Hâmid el-Endülûsî zikr eyledi. Vaktâ ki Rûm deryâsı ..?. diye çok şehirler münkeşif olub nice binâlar zâhir oldu ki kâbil-i vasf değildir. Zemân-ı kadîmde deryâ basub almışdı.¹⁸³⁴ Ve bu deryâda Yahûdî şeyhi dirler insân sûretinde bir hayvândır ki, sakâlî var beyâz ve bedeni kurbaga gibidir. Ve üzerinde tüyü sığır tüyüne benzer. Katır denlü olur. Sebt¹⁸³⁵ gicesi deryâdan çıkar, güneş gurûb idince turur. Kurbaga gibi sıçrar, gâyet yükrek olur. Kimse ânı yetişmez. Yekşenbe gicesi yine deryâya girür her hafta hâli böyledir. **Ve 'Abdurrahmân bin Hârûn el-Magribî hikayet ider bir vakt gemiye binüb bu deryâda¹⁸³⁶ bir yere vardık ki âna Raṭûn dirler. Ve bizümle Sakâlîbe'den bir oğlân vâridi ki kendüyle balık avlayıcak oltası vâridi. Pes ol oğlân oltasın deryâya bırakdı. Bir kârîş mikdarı balık tutıldı. Nazar eyledük bir kulâğının ardında Lâ ilâhe illallâh ve ol bir kulâğının ardında Muhammedü'r-Rasûlüllâh yazılmışdı.¹⁸³⁷ Tîlb dirler bir zirâ' mikdarı balıktır. Taşrada ne denlü turursa ölmez. Hemân turmadın ıztırâb idüb hareket ider. Eğer ânı pâre pâre itseler yine kemâkân ıztırâb ider. Eğer ânun bir pâresin od gözünün üzerine¹⁸³⁸ kosalar âteşden kendüsin¹⁸³⁹ eyle atar ki çok olur ki âdemin yüzüne tokunır. Eğer ânı pâre pâre idüb çölmeğe koysalar ve çölmeğin agzın bir nesne ile berkitseler kendüzin yine tâşra bırağur. Mâdâm ki nazc bulmaya hareketin terk itmez. Şöyle muhkem it canludur.¹⁸⁴⁰ **El-Bağl** bu dahî gâyet büyük balıktır.¹⁸⁴¹ (90-a) Ebû Hâmid el-Endülûsî eydür.¹⁸⁴² Ben bu balığı**

Zarif bulunan şeyler var bende / Dügün gününde ve davette
Sırtta taşınan mal bunlardandır / Ki güzel sesli kuş gizlenemez onda
Diğer mala gelince / Ki bir kulpu olmasaydı eğer
Düşmezdi şüpheye insanların hepsi / Onun bir su kabı olduğu konusunda"

¹⁸³¹ N. "eyyühel" yok.

¹⁸³² P. "gibi" yok.

¹⁸³³ N. fesübhâne'l-kâdiru'l-hallâk

¹⁸³⁴ E. ve P. nüshalarında yok. N. nüshasından alınmıştır.

¹⁸³⁵ N. ve P. sebt

¹⁸³⁶ N. ... hikayet ider ki bir vakt gemiye binüb deryâda ...

¹⁸³⁷ N. yazılmış idi P. yazılmış

¹⁸³⁸ N. gözü üzerine kosalar P. od içine kosalar

¹⁸³⁹ N. taşra kendüsin

¹⁸⁴⁰ N. şöyle muhkem cânuvardan

¹⁸⁴¹ N. el-Bağl didükleri .. P. el-Bağl bu dahî büyük balıktır

Mecma‘u‘l-Bahreyn‘de gördüm. ‘Azîm tâğ denlü vâridi. Ve bundan büyük bir balık Bahr-i¹⁸⁴³ Zulümât‘da buna mülâzemet idüb ardına düşmüş ânı kovardı. Bu bağı didüğümüz balık bundan kaçub giderken bunun cedd ü sa‘yın ve kendünün talebinde oldugun yakın bildüyse havfından bir muhkem sayha itti kim ândan heybetlü ve korkulu âvâz işidilmiş değildir. *Yakîn oldu ki ol şiddet-i savtdan yüreğimiz yarıla*¹⁸⁴⁴ deryâ dahî bunların hareketinden ıztırâb¹⁸⁴⁵ idüb ‘azîm mevc urdı. Hâsıl-ı kelâm gark olmakdan havf itdük. Pes bağı ardınca tâlib olan büyük balık ânı kovarken Mecma‘u‘l-Bahreyn‘den geçmek diledi. Büyüklüğünden murûr u ‘ubûra kâdir olmayub¹⁸⁴⁶ bogâzda¹⁸⁴⁷ kaldı, giçmedi. Me‘a-hâzâ Mecma‘u‘l-Bahreyn bogâzı üç fersah yer¹⁸⁴⁸ idi ki tokuz mîl olur. İmdi ânun büyüklüğünü bundan kıyâs eyle. Ve teâmül idüb¹⁸⁴⁹ ândan ‘ibret al. Fesübhâne‘l-kâdirü‘l-hallâk ve tekeffele li-mahlûkâtihi bi‘l-erzâk. **Hût-ı Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm, Ebû Hâmid el-Endülûsî** eytdi. Ben bu balığı gördüm. Sebte şehrinde ol balık nesli hût demekle ma‘rûf idi. Şol bir yân olmuş balıktır ki Mûsâ ile Yûşa‘ ‘aleyhüme’s-selâm Hızır nebî ‘aleyhi’s-selâm talebinde sefer eyledükleri vaktde ol balığı¹⁸⁵⁰ zâhire için götürmüşlerdi. Ol balığın tûlî bir zirâ‘ idi. Ve ‘arzı bir kârış idi. Bir tarafının kılçığı ve kemüğü ve ince derisi var. Ve bâşı nisfi bir gözüyledir. Nâkıs tarafın gören ândan istikrâh ider. Feemmâ nisf-ı âharı sahîh ve¹⁸⁵¹ latîfdir. Halk bu cins balığı avlayub teberrüken ulularına armagân diyü gönderirler.¹⁸⁵² Husûsen Yahûdîler. Ve bir balık var. Siyâh takıye gibidir. Ebû Hâmid el-Endülûsî eydür, ben bu balığı gördüm. Ve ânun içinde musârine benzer nesne var. Mezkûrun bâşı ve gözü yok ve odı sığır odına benzer. Ve siyâh mürekkeb gibi mürekkebi olur.¹⁸⁵³ Kaçan bunu avlasalar vâfir depredürler. Ve aşğa yukaru çok çalkarlar. Dahî ânun çevresi sudan kararur. Dûde gibi olur. Elünle kitâbet iderler. Mürekkebdan a‘lâ ve¹⁸⁵⁴ ahsen ve esbet ve esveddir. (90-b) Ve bir

¹⁸⁴² N. eytdi

¹⁸⁴³ N. “bahr” yok.

¹⁸⁴⁴ * ... * P. nüshasında yok.

¹⁸⁴⁵ N. ziyâde ıztırâb

¹⁸⁴⁶ P. murûra kâdir olmayub

¹⁸⁴⁷ P. “bogâzda” yok.

¹⁸⁴⁸ N. ve P. “yer” yok.

¹⁸⁴⁹ N. ve P. ... ve fikr idüb ...

¹⁸⁵⁰ P. eydükde ol balığı

¹⁸⁵¹ P. “ve” yok.

¹⁸⁵² P. armagân eylediler

¹⁸⁵³ P. sığır odına benzer siyâh mürekkebe benzer

¹⁸⁵⁴ N. ve P. “a‘lâ ve” yok.

balık dahî vardır, hıttâf dirler. Arkasında iki kanâdı var. Sudan çıkub diledüğü kadar uçar. Yine deryâya düşer. Bu kitâbı tercüme iden fakîr kesîrû't-taksîr eydür. Ben bu balığı gördüm.¹⁸⁵⁵ Bahr-i Şâm'da bir alây deryâdan çıkub uçdılar, yine deryâya düşdiler. Ve uçdukda sâga ve sola hic meyl itmezler. Tüy gibi togru uçarlar. Velâkin gügercin gibi katı uçar. Kanâtları ve kendüsi muymûla benzer. Ve bu balığın birin avlayub ve kurusun Anadolu'da Atâliya hisârı kapusunda asmışlardı. Şöyle asılmış¹⁸⁵⁶ turur. **Ve bir balık dahî var** menâre dirler. Sudan çıkub kıçı üzerine oturur. Menâre gibi turur. Dahî kendüsin gemi üzerine urub gark ider.¹⁸⁵⁷ Gemi halkı kaçan bu balığı görseler tavullar ve borular çalub¹⁸⁵⁸ ve top ve tüfenk atarlar. Korkar kaçır gider.¹⁸⁵⁹ **Ve bir büyük balık dahî var.** Kaçan su eksilse balçık üzerinde altı sâ'at mikdarı yatur, kalur. Turmadan ıztırâb ider. Ândan münselih olub ya'nî derisinden soyulur. Ve koltuğu altında iki kanâdı zâhir olub kalkub uçar gider. Varub âhar deryâya düşer. Bu 'aceb-i hikmet-i ğarîbedir. Ve kâne'llâhu alâ külli şey'in kadîr.

FASL FÎ BAHRİ'L-HAREZ¹⁸⁶⁰ VE HÜVE¹⁸⁶¹ BAHRİ'L-ETRÂK

Bu deryâ¹⁸⁶² şimâl tarafındadır. Bu deryânın şarkîsinde Cürçân ve Taberistân'dır. Ve şimâlîsinde Bilâdü'l-Harez'dir. Ve ğarbîsinde Alân Kınık tâğlarıdır. Ve cenûbîsinde İncîl¹⁸⁶³ ve Deylem'dir. Ve bu deryânın vüs'ati bî-nihâye ve ka'rı bî-ğâyedir. Bihârdan birine ittisâli yokdur. Bahr-i Haţarnâk ve mevki'-i helâk¹⁸⁶⁴ ve sa'bü'l-meslek ve mahall-i mehlekdir. Kesîrû'l-emvâc ve şedîdü'l-heyvâcdır. Her giz ziyâde ve noksânı olmaz. Yerinde kendüden 'azîm deryâdır. Ve ânda cevâhir ve le'âlîden hergiz yokdur. Ve nehr-i İtil ki Rûs ve Bulğâr ve hadd-i Ye'cüc ve Me'cüc'den gelür. Bir nehr-i 'azîmdir ki bahr-i (91-a) mezkûre mensûb oldukda yetmiş beş bahş olub girür. **Semerķandî** kitâbında zikr eyledi ki,

¹⁸⁵⁵ N. ben bu balığı Bahr-i Şâm'da gördüm

¹⁸⁵⁶ N. "asılmış" yok.

¹⁸⁵⁷ N. gark ider ve ehlini helâk ider P. urub gemiyi gark ider

¹⁸⁵⁸ N. çalurlar

¹⁸⁵⁹ N. pes kor kaçır gider. P. kor kaçır gider

¹⁸⁶⁰ Hazar olmalıdır. Bkz. İbnü'l-Verdî, a.g.e., s. 151.

¹⁸⁶¹ N. "hüve" yok.

¹⁸⁶² N. ve bu deryâ

¹⁸⁶³ İbnü'l-Verdî, a.g.e., s. 152'de el-Cebel'dir.

¹⁸⁶⁴ P. helâkdir

Zülkarneyn murâd idindi. Bu deryânın sâhilin bile pes bir gemi tonadub¹⁸⁶⁵ ve çok zâhire koyub gönderdi. Bir yıl temâm deryâda yürüdüler. Şöyle ki, ânun sâhilinden haber getürelir. Mümkün olmadı. Sudan ve gökyüzünden gayrı nesne görmediler. Âhirü'l-emr me'yûs olub¹⁸⁶⁶ dönmek istediler. Yine ânlardan ba'zı eytdi, bir ay dahî¹⁸⁶⁷ gidelüm. Ola ki, bir haber ile rücû' iderüz. Nâgâh bir gemi göründü yânına vardılar gördüler kim içinde mahlûk¹⁸⁶⁸ var. Bunlar¹⁸⁶⁹ birbiriyle buluşdılar. Velâkin birbirin¹⁸⁷⁰ sözlerin fehm idemediler. 'Âkıbet¹⁸⁷¹ Zülkarneyn halkı gemiden ânlara bir 'avrat virdiler. Ve ol gemiden birer âdem aldılar. Dahî dönüb gelüb İskender'e haber virdiler. Pes İskender ol er âdemi everüb bir 'avrat virdi.¹⁸⁷² Ânlardan bir oğlân vücûda geldi. Söze geldükde babasının¹⁸⁷³ ve anâsının dilin anladı. Pes oğlâna eytdiler, babana su'âl eyle, kandansın ve kandan geldin? Pes oğlân su'âl idicek eytdi. Bu cânibden geldim. Âna didiler hic ol tarafda hic pâdşâh var mıdır? Eytdi, ne'am bu pâdşâhdan 'azîm bir pâdşâh vardır. Yine âna sordılar. Deryâda ne denlü zemân oldunuz. Eytdi, iki yıl iki ay yürüdük. Bu müddetde ancak sizin halkınıza rast geldik. Ve eydürler, bu deryânın devrü bin beş yüz fersahdır. Ve uzunluğu sekiz yüz fersahdır. Ve 'arzı altı yüz fersahdır. Hadd-i zâtında müdevverü's-şekldir. Nihâyet uzunluğu¹⁸⁷⁴ biraz ziyâdedür.¹⁸⁷⁵ Ve bu deryâda 'acâyib çokdur. Ve ol cümleden biri budur;

NAZM

Bu deryâda çû var dürlü 'acâyib
Ve lî bu cümleden budur garâyib
Sellâm-ı Tercümân'dan bir hikayet
Ebû Hâmid kılur ândan rivâyet
Harez¹⁸⁷⁶ şâhına gönderdi halîfe

¹⁸⁶⁵ N. donadub

¹⁸⁶⁶ N. pes me'yus olub

¹⁸⁶⁷ P. "dahî" yok.

¹⁸⁶⁸ N. ve P. halk

¹⁸⁶⁹ N. ve P. "bunlar" yok.

¹⁸⁷⁰ N. "birbirin" yok.

¹⁸⁷¹ P. âhar

¹⁸⁷² P. ol âdeme bir 'avrat virüb everdi

¹⁸⁷³ N. atâsının

¹⁸⁷⁴ N. ve P. müdevverü's-şekl, uzunluğu

¹⁸⁷⁵ N. ve P. biraz artucakdır

¹⁸⁷⁶ N. nüshasında Hazer şeklinde yazılıyor.

Ri'âyet idüben itdi vazîfe
Didi çünküm irişdim ol diyâra
Mülâkî oldum ânda şehriyâra
Harez şâhı beni hoş gördi gâyet
Dahî her vechile itdi ri'âyet
Nice günler ikâmet itdim ânda
Vatan tutmuş idim bir ulu hânda
Gönül arzulayıb¹⁸⁷⁷ şehrin medârın
Teferrüc eyledim deryâ kenarın
Tutulmuş bir balık sankim¹⁸⁷⁸ minare
Kelâlîb ile çekdiler kenara
Kenar-ı bahrde çün yatdı balık
Neler halk eylemiş gör imdi Hâlık
Hemândem balığın göğsi kabardı
Dahî her cânibe cümle atardı
Kulâkdan çıkdı bir kız mâha benzer
Güzellikde o bint-i şâha benzer
Sâcı ve'l-leyl yüzü ve'z-zuhâdır (91-b)
Kaşı mihrâb u hem kible nümâdır
Boyı serv âvâzı gâyet vefâda
Hem incü dişleri benzer sefâda
Balıktan çıkdı ve urdı yüzünü
İşitmedi veli kimse sözünü
Sâcın yolmağa başladı nigârın
Kılub feryâdı ve arturdu zârın¹⁸⁷⁹
Göbekden dizine dek perdesi var
Sanasın ince bezden perdesi var
Veli bu sûtresi ser cümle etden
Döğünüb düşdi oldu iş bû letden

¹⁸⁷⁷ N. arzu idüb

¹⁸⁷⁸ N. "kim" yok.

¹⁸⁷⁹ N. Hemân feryâd idü ve ben kıldı zârın
P. Kılub feryâd arturdu zârın

Güzel heykel idi gâyet o mehrû
Hayâtına sebep olmuş idi sû
Makarrı olmuş idi gûş-i mâhî
Sanasın burc-ı âbide çü mâhî
Ânunçün çıkdı gûşenden o peyker
Eğer karnında olsa ol musavver
Dehânından çıkardı ol gül endâm
Veli a'zâsı olmazdı ânun tâm
Balık gibi sudan çıkdı vu öldü
Hemândem gül 'izârı gitdi, soldu
Nazar kıl ne ola bu hikmetullâh
Teemmül kıl nola bu kudretullâh
'Aceb hikmet 'aceb kudret 'aceb hâl
İşit bunı ve ândan ibreti âl

Bu deryânun 'acâyibinden biri dahî budur ki tenin ya'nî ejderhâdır. **Hikayet olunur ki**, bu deryânın içinden bir ulu ejderhâ çıkar. Siyâh buluda benzer. Halâyık ânı karşı görürlermiş. Pes bu hayvân deryâ içinde olan hayvânâtı incidüb zarar ve gezend¹⁸⁸⁰ itdükde Hak Sübhânehu ve Te'âlâ bir bulut gönderir bunı deryânun içinden çıkarub götürür. Ye'cüc ve Me'cüc vilâyetine atar. Ânlara gîdâ olur. Ve bu hayvân siyâh yılân sıfatındadır. Ânun kuyruğı büyük binâlardan bir nesneye ugramaz. İllâ ki ânı yıkar¹⁸⁸¹ ve yakar. Ve ağaçları kırar. Ba'zı zemânda nefes virüb otları ve agâçları cümleten yakar ve yandurur. **Ve hicretün tokuz yüz kırkıncı yılında Kâsım Çelebi merhûm hikayet ider ki**,¹⁸⁸² Direme nâm kasabada hâcede okurdum. Ol vaktde iki ejderhâyı göğe çekdiler. Görüb hâceme gelüb diyüvirdim. Mektebden taşra gelüb temâşâ itdi. Ve nice kimseler dahî alâniyen müşâhede itdiler. Evvel çekilen ejder büyük idi. Ammâ sonra çekdikleri gâyet yâvuz mütemerrid idi. Gök yüzüne gide gide görünmez oldu. Hâcem eytdi, ejderhâlardır¹⁸⁸³ ferîştehler göğe çekdiler. **Hikayet olundu**, vaktâ ki İskender Zülkarneyn binâ-yı sedden fâriğ oldıysa

¹⁸⁸⁰ N. ve P. "ve gezend" yok.

¹⁸⁸¹ P. ugrasa ânı yıkar

¹⁸⁸² N. eyledi ki

¹⁸⁸³ N. ejdehâlardır

'azîm mesrûr olub emr itdi. Bir serîr getürdiler üzerine çıkub Hak Te'âlâ hazretine 'azze şânühü hamd ve senâ idüb eytdi.

(92-a)

يا رب الارباب ومسهل الصعاب أنت اهتمني لسد هذا المكان صونا للبلاد وراحة للعباد¹⁸⁸⁴ ووقعا

لهذا العدو المطبوع على الفساد فأحسن لي للمثوبة يوم الميعاد ورد غربتي وأحسن أوبتي¹⁸⁸⁵

Ba'de secde eyledi ve secdesin tatvîl itdi. Ândan sonra serîr üzerine çıkub arkası üzerine yatubistirâhat itdi. Ve eytdi, el'ân Harez'in satvetinden ve Etrâk'ın mukâsâtından râhat oldum. Dahî biraz ıırgandı ve düşünde gördü ki deryâdan bir nesne çıktı. Uzunluğu ve büyüklüğü gök kenarların tutdı. 'Azîm siyâh bulut gibi yukaru kalkdı. Ve günün ziyâsı sedd oldı. Ve İskender'in 'askeri bunu müşâhade idüb cenke ve kîtâle mübâderet idüb tîr ve kemânlarına yapışdılar. Ve ziyâde çağrışdılar. Pes İskender bu gâvğâdan uyandı ve eytdi ki, size noldu ve eydüğünüz nedir? Eytdiler, üşde görürsin. Eytdi, silâhınızı giderün ve ıztırâbdan vaz gelün. Hak Te'âlâ 'azze şânühü kendü irâdetün bana ilhâm eylemedi mi? Ve beni ehlimden gurbete bırakduğı ve mevlüdümünden ayırdığı 'ibâdın mesâlihi için değil midir? İmdi halkı silâhdan men' idün didi. Pes ol deryâdan zuhûr iden nesne dahî sedd cânibine varub irtifâ' buldı. Hattâ sedd-i 'azîmden bir ok atımı yukaru kalkdı. Ândan sonra eytdi, ey melik ben bu bahrin sâkinlerindenem. Benüm mekânım iş bu deryâdır. Tahkîk bu mekân yedi. def'a sedd olduğın görüb dururın ve ol pâdşâhların zemânı senün zemânın gibi ve sûreti senün sûretin gibi ve ismi senün ismin gibi idi.¹⁸⁸⁶ Bu derbendi sedd itdi. Müebbedlikle Hak Sübhânehu ve Te'âlâ senün mu'înin olsun. Ve sevâbını ulu eylesin. Ve gurbetini redditsün.¹⁸⁸⁷ Bundan rücû'un ahsen itsün. Sen 'âlî himmetsin. Fe-ente zâlikel hümâm ve 'aleyke minallâh es-selâm diyüb gözden gâyib oldı ve kande gitdüğün kimse bilmedi. Bundan sonra İskender ol yerden vatanına rücû' idüb sâlimen ve gânimen mekânına vâsıl oldı. İmdi bihârın ve cezâyirin ve ânda olan 'acâyibin ve garâyibin âhir-i kelâmı bundan hatm oldı. Bundan sonra meşhûr ve ma'rûf olan enhârın ahvâlin beyân idelüm.

¹⁸⁸⁴ N. "راحة للعباد" yok.

¹⁸⁸⁵ Ey Rablerin Rabbi, zorlukları kolaylaştırın! Memleketin korunması, halkın rahatı ve kötü tabiatlı düşmanın uzak durması için bu yere sed yapmamı bana sen ilham ettin. Kıyamet günü bana güzel bir ecir ver, gurbetimi sona erdir ve güzellikle dönmemi sağla.

¹⁸⁸⁶ N. ve P. "idi" yok.

¹⁸⁸⁷ P. redd eylesin

HÂTİMETÜ'L-KİTÂB

Nesâyihla kitâb çûn oldı âhir¹⁸⁸⁸
Nefâyisle derûni oldı fâhir¹⁸⁸⁹
Mâh-ı zilhiccede çûn âhir oldı¹⁸⁹⁰
Mübârek 'ıydle hem fâhir oldı¹⁸⁹¹
Bu lafz u gevher u silk cevâhir
Ki heştâd¹⁸⁹² olmışdı sinnim âhir
Behâr-ı ömrün irmişdi şitâsı
Sefîd olmışdı saçumun karâsı
Depem agârmışdı sanki bûz tâğ
Ki pîr olub temâm gitmişdi çâğ
Ki cidd itdim kitâb-ı dil-küşâya
Ki her biri seyri benzer bir sarâya¹⁸⁹³
Zuhûruna kitâbın gûşiş itdim
Derûni dilden¹⁸⁹⁴ âna cûşiş itdim
Zuhûra geldi gaybden bir¹⁸⁹⁵ risâle
Bi-hamdillâh ki, irişdi kemâle
Temâma add ola ânun kusûrı
Eger çi nice yerde var 'usûrı¹⁸⁹⁶
Dilâdım ehl-i diller tûta¹⁸⁹⁷ ma'zûr¹⁸⁹⁸
Çû düşdi kimi nazm ve kimi mensûr
Safâ bahş ola her meclis okunsa
Mahall-i sâmi'a dürri dokunsa
Ümîzem¹⁸⁹⁹ bu durur ehl-i sa'âdet

¹⁸⁸⁸ N. âhir oldı
¹⁸⁸⁹ N. fâhir oldı
¹⁸⁹⁰ N. oldı âhir
¹⁸⁹¹ N. oldı fâhir
¹⁸⁹² N. Heştâd, P. şitâd
¹⁸⁹³ P. Ki her birisi benzer bir sarâya
¹⁸⁹⁴ P. derûn u dilden
¹⁸⁹⁵ P. bu
¹⁸⁹⁶ P. gusûrı
¹⁸⁹⁷ P. dûtâ
¹⁸⁹⁸ N. Umâram ehl-insâf tûta ma'zûr

Kabûl idüb bunı hoş göre gâyet
Hüdâ'ya mühdünün kadrınca olur
Ne kadrum var şebek kadrınca¹⁹⁰⁰ olur
Du'âdan gayrı yokdur size lâyık
Huzûr-ı hizmete¹⁹⁰¹ ola muvâfık
'Înâyet eyledi Mahmûd'a Mevlâ
Bu tasnî'le¹⁹⁰² ismi ola ihyâ¹⁹⁰³
Temennâ olan ihsân ve 'atâdur
Okuyân dinleyenden bir du'adır
Budur 'âlemde maksûd u murâdı
Du'ây-ı hayrile yâd ola âdı
Budur ancak hemân rûhun gîdâsı
Ki hasta kalbimin¹⁹⁰⁴ oldur devâsı
Beni her kim du'âyla ide yâd
Dü 'âlemde ânun rûhı ola şâd

¹⁸⁹⁹ P. ümîdem

¹⁹⁰⁰ N. veznince

¹⁹⁰¹ N. ve P. hizmete

¹⁹⁰² N. ve P. tasnîf

¹⁹⁰³ N. Du'âcıyım du'âdır armagânım
Du'âdan gayrı zikr itenez dehânım
Elümizden geleni eyledik biz
Size lâyık ne ise ide size siz
'Înâyet eyledi Mahmûd'a Mevlâ
Bu tasnîfile ismi ola ihyâ

¹⁹⁰⁴ P. kalbin

SONUÇ

Hâtib Hatib Mahmud er-Rumî ve onun en ma'ruf eseri *Harîdetü'l-'Acâyib ve Ferîdetü'l-Garâyib Tercümesi* hakkında yaptığımız bu çalışma sonunda elde ettiğimiz bilgileri üç ana bölüm halinde toplamak mümkündür;

1. Osmanlıların coğrafya ile münasebetleri daha çok edebi ve nakli bir mahiyet arz eden, yarı efsanevi tarzda yazılmış serbest '*Acâibü'l-Mahlukât* tercümeleriyle başlamıştır. Osmanlı coğrafyasının ilk kitabı sayılabilecek en eski eser olan Ali bin Abdurrahman'ın '*Acâibü'l-Mahlukât*'ı ile başlayan bu gelenek XVIII. yüzyıl ortalarına kadar devam etmiş ve bu süreçte 12'den fazla '*Acâibü'l-Mahlukât* tercümesi meydana getirilmiştir. Bu tercümeler Zekeriyya el-Kazvinî'nin '*Acâibü'l-Mahlukât*'ı ile İbnü'l-Verdî'nin *Harîdetü'l-'Acaib* adlı kitaplarının serbest tercümelerine, diğer İslam coğrafyacılarının eserlerinden bazı bilgilerin ve mütercimlerin kendi zamanlarına ait coğrafi malumatın ilavesiyle meydana getirilmişlerdir. Mufassal bir tarzda hazırlanan bu tercümelerin yanında aynen tercümeler ile özet halinde yapılmış tercümeler de ortaya konmuştur. XVIII. Yüzyıla kadar devam eden İslam coğrafya kitaplarının tercüme faaliyetlerinde İbn Havkal, Harezmi gibi gerçek anlamda coğrafya alimlerinin kitapları yerine, kozmografya türünde, daha çok efsanevî bilgileri ihtiva eden eserler tercüme edilmiş ve bu tercüme faaliyetleri XVIII. yüzyıldan sonra yerini batı kaynaklı coğrafya eserlerine bırakmıştır.

2. *Tercemetü Harîdeti'l-'Acâyib ve Ferîdeti'l-Garâyib* adlı eser Osmanlılarda müspet ilimlere ilginin azaldığı, ancak artan fetih hareketlerine bağlı olarak coğrafya alanında ilmî faaliyetlerin hız kazandığı XVI. yüzyılda yukarıda ifade ettiğimiz çerçevede kaleme alınmıştır. Bazı kaynaklarda H. 870 tarihinde veya II. Murad devrinde yazıldığı ifade edilmekle beraber, Hâce Hatib Mahmud er-Rumî'nin bu kitabı Yavuz Sultan Selim'in torunu, Mora valisi İskender Paşa-zade Osman Şah'a sunması kitabın Kanuni devrinde yazıldığını göstermektedir. Nitekim kitabın muhtevası incelendiğinde mütercimın 1563 senesinin Zilhicce ayında kitabını tamamladığı tespit edilmiş ve bu hususta verilen diğer tarihler dayanaksız kalarak çürütülmüştür. Hâce Hatib Mahmud, İbnü'l-Verdî'nin söz konusu eserini mufassal bir şekilde tercüme etmiş, başka kaynaklardan elde ettiği bilgiler, gemicilerden

dinlediği haberler ve kendi müşahadeleri ile derleme bir eser meydana getirmiştir. Ayrıca İbnü'l-Verdî'nin kitabında fikhi konuların ele alındığı bölümleri çıkarmak, hikayeler, şiirler ve seyahat hatıralarını eklemek suretiyle orijinal eserden uzaklaşmıştır. Kitap Divan Edebiyatının en parlak dönemini yaşadığı XVI. yüzyılda kaleme alınmasına rağmen son derece açık sade ve güzel bir Türkçe ile yazılmıştır. Tertip ve metodik anlamda kötü bir tablo ortaya koyan kitapta hakikat ile hayal, tarih ile efsane iç içe girmiştir. Ancak bu özellikler benzer türdeki kitapların hepsinde rastlanan unsurlardır. Bununla birlikte tarih-coğrafya, dil ve edebiyat alanında faydalı bilgiler de barındırmaktadır.

3. *Haridetü'l-'Acâyib Tercümesi* hakkında kaynaklarda çok kısa da olsa bilgi bulunmasına rağmen yazarı tamamen meçhul kalmıştır. Hayatı ve faaliyetleri ile ilgili neredeyse hiçbir bilgiye rastlanmayan mütercim tarih şahsiyeti hususunda da önemli tezatlarla karşılaşmaktadır. Değişik isimlerle iki ayrı yüzyıla tarihlenen kitabın mütercimi olarak da farklı isimler zikredilmiştir. Hâce Hatib'in tarihi kimliğini aydınlatmaya büyük gayret sarfettiğimiz bu çalışmada kaynaklardaki bilgileri ve kitabında kendisiyle ilgili küçük anekdotları tahlil etmek suretiyle bu hususta yeni bir takım verilere ulaştık. Tezimizde ayrıntılarıyla açıkladığımız bu veriler sonunda elde ettiğimiz sonuçlar şunlardır;

a. Yazarın adı kaynaklarda Hâce Hatib Mahmud er-Rumî ile Mahmud bin Muhammed Dilşad-i Şirvanî olarak geçmekte ve bazı kaynaklarda XV., bazı kaynaklarda ise XVI. yüzyıla tarihlenmektedir. Kaynaklar incelendiğinde farklı yüzyıllarda yaşamış iki ayrı müellifin karıştırıldığı izlenimi uyanmaktaysa da, eserleri ve söz konusu kitabında kendisiyle ilgili verdiği bilgiler dikkatle incelendiğinde bu iki müellifi birleştiren bir çok ortak noktaya karşılaşılmaktadır. Nitekim yaptığımız araştırmalar bizi bu iki müellifin aynı kişi olduğu sonucuna götürmüştür.

b. Yazar *Tercemetü Harideti'l-'Acâyib ve Ferîdeti'l Garâyib* adlı kitabını H. 970 senesinde 70-80 yaşlarında iken tamamladığına göre 1483-1493 yıllarında doğmuş, XVI. yüzyılın 60-70'li yıllarında ise vefat etmiş olmalıdır.

c. Mahmud er-Rumî ve Mahmud Şirvanî adlarından yazarın doğum yerini tespit etmek zorlaşmakla beraber incelemelerimiz sonunda bizde Hâce Hatib Mahmud'un Şirvan'da doğmuş ve Anadolu'ya göç ettikten sonra Rumî olarak

anılmış olabileceği kanaati hasıl oldu. Şiirlerinde işlediği gurbet teması, seyahat hatıralarında bahsettiği Şirvanlı dostları gibi daha önce ayrıntılı izah ettiğimiz bir takım ipuçları bizi, O'nun Şirvanlı olduğu ancak Mevlana Celaleddin Rumî gibi Anadolu'ya geldikten sonra Rumî olarak tanındığı sonucuna ulaştırmıştır. Şirvan'dan kırılgın ayrıldığı ve eserlerini Anadolu'da kaleme aldığı da dikkate alındığında bu izah tarzı imkansız görünmemektedir.

d. Hâce Hatib Mahmud'un eserleri, iki farklı isimle kaydedildiğinden ve kimliği de meçhul kaldığından kaynaklarda dağınık halde yer almaktadır. Mütercimimizin en bilinen eseri, üzerinde çalıştığımız *Tercemetü Harideti'l-'Acâyib ve Ferîdeti'l-Garâyib*'dir. Bunun dışında tarih-coğrafya alanında tercüme-derleme çalışması niteliğinde benzer özellikler taşıyan iki eseri daha tespit edilmiştir. Bunlar *Mesâlikü'l-Memâlik Tercümesi* ile *El-Bidâye ve'n-Nihaye Tercümesi*'dir. Ayrıca *İbret-nüma* adında 6 yapraklık bir risalesi ile Muhammed el-Karabağî'nin *Câlibü'-Sürûr ve Sâlibü'l-Gurûr* adlı kitabı ihtisar ettiği *Letâifü'l-İşarât* adlı eseri de kaynaklara geçmiştir. Bunların dışında ise *Muhtasar Tib*, *Kemal-nâme*, *Ravzatü'l-İtr fi't-Tıp* ve *Tuhfe-i Murâdi fi Esnâfi'l-Cevâhir* adında dört kitabı daha vardır.

Bu çalışma ile Osmanlıların coğrafya alanındaki ilmî faaliyetlerinin önemli bir yekününü oluşturan tercüme-derleme eserlerine tam bir örnek teşkil eden *Harîdeti'l-'Acâyib ve Ferîdeti'l-Garâyib Tercümesi* tahlil edilmiştir. Böylece bu kitap nezdinde benzer türde kaleme alınmış diğer eserlerin yazılış amacı, metodu, genel özellikleri tanıtılmış ve daha da önemlisi Osmanlı coğrafyacılığındaki yeri tespit edilmiştir. Hiç kuşkusuz bu ve benzer türde hazırlanmış eserler ilmî kıymet açısından *Kitab-ı Bahriyye* veya *Cihan-nüma* mesâbesinde değildir. Ancak Osmanlı coğrafyacılığının giderek ciddiyet ve çeşitlilik kazandığı süreçte bir geçiş çalışmaları niteliği taşımaları açısından önemli ve sayılarının hayli fazla olması nedeniyle de kenara itilmesi mümkün olmayan eserlerdir. Hâce Hatib ise, benzer türde ve değişik alanlarda sekiz kitap kaleme almış bir Osmanlı müellifi olmasının yanı sıra Anadolu ile Orta Asya arasındaki kültür köprüsünün bir temsilcisi olması bakımından dikkat çekicidir. Bu nedenle Osmanlılarda ilmî faaliyetler hakkında yapılacak olan yeni çalışmalar, hem bu iki coğrafya alanındaki kültür ve fikir alışverişinin karanlıkta kalmış temsilcilerini gün yüzüne çıkaracak, hem de siyasi ve askeri zaferleri ile üç

kıtaya yayılmış bir imparatorluğu 600 yıl ayakta tutan amilleri' artaya koymaya hizmet edecektir.

BİBLİYOGRAFYA

Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Yazma Kitaplar Katoloğu (1309-1907), Hzl. Ali Berberoğlu, Konya, 1992.

İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Yazmaları Katologları, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, 1962.

Koyunoğlu Müze ve Kütüphanesi Yazma Eserler Katoloğu, Mehmet Eminoğlu, Kültür Müd. Yay. 1997.

Kültür Bakanlığı, Kütüphaneler Genel Müd. Türkiye Yazmaları Toplu Katoloğu, Kültür-Turizm Bakanlığı, Ankara, 1979.

Manisa Kitaplığı Tarih-Coğrafya Yazmaları Kataloğu, Türkçe Tarihler, Hzl. İsmet Parmaksızoğlu İstanbul, 1952.

Türkiye Kütüphaneleri İslami Tıp Yazmaları Katoloğu (Arapça-Türkçe-Farsça), Hzl. Ramazan Şeşen-Cemil Akpınar-Cevad İzgi, İRCİCA, İstanbul, 1984.

Adivar, A. Adnan; **Osmanlı Türklerinde İlim**, İstanbul, 1970.

Ahmad, S. Maqbul; "Coğrafya", **DİA**, VIII.

Ağarı, Murat; **İslam Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar**, İstanbul 2002.

Ak, Mahmut; "Coğrafya-Osmanlılar Dönemi", **DİA**, VIII.

Akbayar, Nuri; **Osmanlı Yer Adları Sözlüğü**, İstanbul, 2001.

Akyol, İ. Hakkı; "Coğrafya", **İ.A.**, MEB, III.

Alper, Ömer Mahir; "Karabağı", **DİA**, XXIV.

Asrar, Ahmet; **Kanuni Devrinde Osmanlıların Dini Siyaseti ve İslâm Âlemi**, Büyük Kitaplık, İstanbul, 1972.

Aydın, Cengiz – Aydın, Gülseren; "Batlamyus", **DİA.**, V.

Babinger, Franz; **Osmanlı Tarih Yazmaları ve Eserleri**, Çev. Coşkun Üçok, Ankara, 1992.

Bayram, Mikail; "Bir Osmanlı Seyyahı Hâce Hatib Mahmud ve Seyahatü'l-Kübra ve Müfredâtü'l-Etıbbâ Adlı Eseri", **Uluslararası Kuruluşunun 700. yıldönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi Bildirileri**, Konya, 2000.

Bilge, Mustafa; "İbnü'l-Verdi", **DİA.**, XX.

Brockelman, C.; **Geschichte der Arabischen Litteratur II**, Leyden-Brill, 1937-1949.

Bursalı Mehmet Tahir; **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul, 1933-1942, III.

Bursalı Mehmet Tahir Efendi; **Osmanlı Müellifleri III**, Meral Yayınları, İstanbul, 1975.

Çelebi, Muharrem; “Cevâlîki Mevhub bin Ahmed”, **DİA**, VII.

Dağlı, Yücel; “Evliya Çelebi, Hayatı ve Seyahatnamesi”, **Osmanlı**, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, VIII.

Demir, Remzi; “Tarih-i Hind-i Garbî’de Hint Okyanusu, Kızıldeniz ve Süveyş Kanalı ile İlgili Düşünceler”, **Osmanlı**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, VIII.

Ebu Hâmid el-Endülüsî el-Gırnatî; **le Tuhfatü’l-Albâb**, Hzl. Gabriel Ferrand, Septtembre 1925.

Evliya Çelebi; **Seyahat-name**, sadeleştiren T. Temelkuran, N. Aktaş, c. I-X, İstanbul, 1986.

Ezdemir, Mehmet; “Ebu Hamid el-Gırnatî”, **DİA**, X.

Fahuri, Mahmud; **Harîdetü’l-‘Acâib ve Ferîdetü’l-Garâib**, Beyrut-Lübnan, 1991.

Goodrich, Thomas; “Osmanlı-Amerika Araştırmaları: XVI. Yüzyıla Ait Tarih-i Hind-i Garbi Adlı Eserin Kaynakları ile İlgili Bir Araştırma”, Terc. Hüseyin G. Yurdaydın, **Belleten**, TTK, XLIX/195, 1986.

Gökbilgin, M. Tayyib; “Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış”, **İÜ, Edeb. Fak. Yay.**, No: 2272, İstanbul, 1977.

Gökyay, Orhan Şaik; “Katip Çelebi; Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri”, **Katip Çelebi**, Ankara, 1985.

Gümüşçü, Osman; “Osmanlılar’da Coğrafya Biliminin Doğuşu ve Gelişimi”, **Osmanlı**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, VIII.

Günaltay, Şemseddin; **İslamda Tarih ve Müverrihler**, Evkaf-ı İslamiyye Matbası, İstanbul, 1342.

Hudûd el-Âlem, Terc. V. Minorsky, London, 1937.

İbn Fazlan; **Seyahatname**, Nşr. Ramazan Şeşen, İstanbul, 1995.

İbnü'l Esir, İzzeddin Ali bin Muhammed; **el-Lübâb fi Tehzîb el-Ensâb**, Beyrut, 1980.

İhsanoğlu, Ekmeleddin -Şeşen, Ramazan ve Komisyon; **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi I**, İstanbul, 2000.

İnan, Afet; **Piri Reis’in Hayatı ve Eserleri**, Ankara, 1974.

Kandemir, M. Yaşar; “Kadı ilyas”, **DİA**, XXIV.

Kâtip Çelebi; **Keşfu’z-Zünun**, Hzl. R. Bilge , Ş. Yaltkaya, Maarif Yay., İstanbul, 1941.

Kaya, Mahmut; “Aristo”, **DİA**, III.

Kutluer, İlhan; “Belhî, Ebu Zeyd”, **DİA**, IV.

Lombart, Maurice; **İslamın Altın Çağı, İlk Zafer Yıllarında İslam, Türkçesi**, Nezih Uzel, İstanbul, 2002.

Mantran,Robert; “XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu ve Asya Ticareti”, Çev. Zeki Arıkan, **Belleten**, sayı: 201, Aralık , 1987, TTK., Ankara, 1988.

Mes’udî; **Murûc el-Zeheb**, nşr. Barbier de Meynard, Paris, 1861-1874.

Özbaran, Salih; “Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu”, **Tarih Dergisi**, sayı: XXXI, Mart,1977, İstanbul, 1978.

Özey, Ramazan; **Osmanlı Devletinde Coğrafya ve Öğretimi**, Yeni Türkiye Yayınları, VIII.

Öztuna, Yılmaz; **Büyük Türkiye Tarihi**, III, İstanbul, 1977.

.....; “Kanunî’nin Türk ve Dünya Tarihindeki Yeri”, **Kanunî Armağanı**, TTK., VII. Seri, sayı 55, Ankara, 1970.

.....; **Kanuni Sultan Süleyman**, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1049, Ankara, 1989.

Parmaksızoğlu, İsmet; “Nâsiruddin Tûsî”, **Türk Ansiklopedisi**, MEB., c. XXV, Ankara.

Pitchher, Donald Edgar; **Osmanlı İmparatorluğunun Tarihsel Coğrafyası**, Çev. Baha Tırnakçı, İstanbul, 1959.

Salahuddin el-Müneccid; “Arapça Yazmaların Neşir Kaideleri”, Çev. Mehmet Hatipoğlu, **AÜİFD**, XIV, 1966.

Seydi Ali Reis; **Mir’atü’l-Memâlik**, Hzl. Mehmet Kiremit, Ankara, 1999.

Şehsuvaroğlu, Bedî; “Kanuni Devrinde Yazılmış ve Şimdiye Kadar Bilinmeyen Bir Coğrafya Kitabı”, **Kanuni Armağanı**, Ankara, 1970.

Şerifov, Kemandar; “Mahmud Şirvanî”, **Tarih, Filolojiya ve İlahiyat Meseleleri Dergisi**, Bakü, 1999.

Şeşen, Ramazan; “Osmanlılarda Coğrafya”, **Osmanlı**, Editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, VIII.

.....; **İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, Ankara, 2001.

.....; **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İsar Yayınları, İstanbul, 1998.

Türkay, Cevdet; **İstanbul Kütüphanelerinde Osmanlılar Devrine Ait Türkçe- Arapça-Farsça Yazma ve Basma Coğrafya Eserleri Bibliyografyası**, Ankara, 1958.

.....; **Osmanlı Türklerinde Coğrafya**, Maarif Basımevi, İstanbul, 1959.

Uluçay, Çağatay; “Kanunî Sultan Süleyman ve Ailesi ile İlgili Bazı Notlar ve Vesikalar”, **Kanunî Armağanı**, TTK., Ankara, 1970.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; “Kanuni Sultan Süleyman’ın Vezir-i Âzamı Makbul ve Maktul İbrahim Paşa Padişah Damadı Değildi”, **Belleten**, 29, Ankara, 1965.

.....; **Osmanlı Tarihi**, II, Ankara, 1947.

Yakub el-Hamevî; **Mu’cemü’l-Büldân**, Beyrut.

Ya’kubi; **Ülkeler Kitabı**, Çev. Murat Ağar, İstanbul, 2002.

Yavuz, Yusuf Şevki – Avcı, Casim; "İbnü'l-Cezvî", **DİA**, XX.

Yüce, Nuri; "Zemahşerî", **İA**, MEB, c. XIII.

Yücel, Yaşar – Sevim, Ali; **Türkiye Tarihi**, TTK, II, Ankara, 1991.

Zirikli, Hayreddin; **El-A'lam**, Beyrut, 1980, c. VII.

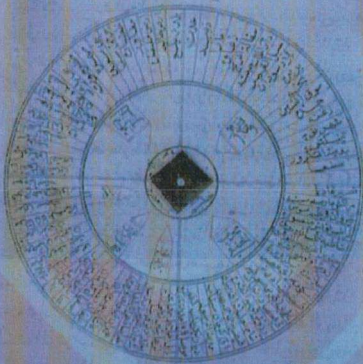
و قدیم مصر بکلینک التونا و کشتن و جواهر و آوایی و آلات نقاشی دین و هنرهای عجیبه دین
 و تصاویر غریبه دین و تیرین شول قدر و آره الله نفاک دین غیره بکجه بلن و آنوک
 مشهور شهر لرین الفسطاط و اول عظیم شهر در و فسطاط دیکه و وجه حسیه بود که
 زراع و بن العاص فی فتح ایدوب بر مدت اقامت ایلدولک اول برده فسطاط بن یعنی
 حیمه سن قورزی و قنکه خیمه سن دین شورک دیلدولک ایلدولک اول حیمه نوزک دپه سنلا
 بر کوهین یو یاپوب اندا یوزد لاکوب یا قود بس پروردی اول حیمه بی حاله اوزرو قوریل
 اول کوه حیمه تشریش اولسون دیو اول چادری یوز مدبلر تاکم یوزوسین بسلیوب
 او چور مینجه کیمسه انجمنسون دیزی ان کچون که بزوم دآرموز کلن کیمسه
 سنی اعروز امان اوزرو اولسون و اند عمر بن العاص بنا ائتدوکی جامع شریفک
 یزید بر کلیسا و آرد ایدیکه رومیلر مخصوص ایدی یسن انی یفور جامعی بنا ائتدولک
 صحابه کن برجاعت اندا حاضر اولدی و فسطاطک شرقی خراب در و قدیم
 شهر امین حصار ی و صوقاقلری و اولری و حاملری و اریمن حتی روایت
 ایدلر در یوز حای و اریمن یدی و فسطاطک بر طرفی روضه دیکه معروف
 جزیره و آبی نل صوب اطراف دن احاطه ایلشد و اند لطیف تقسیم کاکلر
 و خوب مقاصف یعنی اوین یری و زیبا صفا بخش کوشلر و عالی ذلک اولر
 و طائف اویستانلور و اول جزیره یه شیدی دار حقیق اش دیلر و بعضی ایاند
 مصر بکلری اند کیلردن کور ایدلر و اند سون قلعه وار الکا ایلد
 و مقیاش اند در و آنوک جوز سوطاش و کوجله حکم یا ایلشد و ایلچو حوضی کوی
 حوت یا ایلشد ایلچو سنی و ایلچو در فایضی وار کاسی اوز ایلشد و اول
 حوضک ایلچو سنی پایه لورر ایلچند انلر بیاض مرمر دن یا ایلشدر و اول حوضک
 اورتا سندن بر سندن بزرک نصیب اولمشد حوضک کناز لیه یقار و برابر در و
 اندون اغاج حوضک برا و چندین برا و صبه اول دیرک اوزر دن کوب اول مرمر
 دیرک ایدگشدر و آبی بر کشتن لورر و اول دیرک اون سکر ذراع اوزر تقسیم

اولوب دینه هر دایمی برین یی نشان اولمشد و اول حوضک دندن فاسح یا اوزور نیل بزرک زیاد
 اولدی اول تا اولردن حوضک ایکنه اولان حوضک فاسح اولدی و اول حوضک فاسح اولدی و اول حوضک فاسح اولدی
 ام و اورد هر کدن و هر ساعت کا نظر اولدی بیلور کیم بل حوضک فاسح اولدی و اول حوضک فاسح اولدی
 در سونا فاسح اولدی اول حوضک فاسح اولدی و اول حوضک فاسح اولدی و اول حوضک فاسح اولدی
 دینی که نیل شهری قن حدر

رومین
 نیل صوبی نام

أقول كما رأيت الإسم لك كما وثقته عليه . ويا جبري مني برا ولا كنهه وأردت
أكتبه القامة ببرك روم كما قرى اقطار ارضه دل كلوبك في حج ابيك طواف
ابزون و طرفه في سنن اتماما بل كنهه الحين ذكره عيسى عليه السلام ان حبس
اولو عتدي . وذلك كقوله ارحم الراحمين . وكتاب شرق في سنن مسجد اقصي و زيادة
الذين ذكروا والطين و عظيم با يوقدوا الابل و اندلن . جامع قرطبة و في مسجد
اقصى لنا و زلتني ابي يوزق كاح ذكره . وعرضي يوزحان ذكره . والوك اوردنا من علم
برقه وان ذكرنا كما صخر قبه سي و ينلونه . و ايدزلر قرطبة جامعك منى مسجد اقصي
سقتون بيوك ذكره . اما مسجد اقصي ك صخر جامع قرطبة ك صخره ك زيادة ذكره . و يورد
اسالك قوتن برا كوك عظيم كنهه . و اردن . و عيسى يغير انا سي من بيك قري انا ك ذكره
حمايه و سكه معروف ذكره . و انا برطاع و اردن جبل الزيتون ببرك و اول الطامات
فأورد دكلى كنهه قري . و اذ ك عيسى عليه السلام انى الله تعالى اذ نيله احيا ايشد
و انوك صاع جانين جبل الزيتون و دكلى بر قور برده . و عاوردك قبره قري ارجا
شمري دده . و اردن برا و لوكنيه و انا . و صبح و كبر تدن برا يرمق صو حنوب
سوم و كبرنيه قار شور . و عامود الولا قومتك شهر اردن ذكره . و بيت المقدس ك
جنوب سنن . صبحون نام بر كنهه و انا . و فله به انا ذكره . و ايدزلر ك عيسى عليه السلام
انك اولدو عنى ما بيننا و انا . و انا اولك شهره . و حوار يون اليه يلكم شهره . و ايدزلر
اول ما بين بينى سنن اول كنهه . و باقى ذكره غايت حكم بنا و انا . و خندق و طرقت
بكر من كنهه سي در بين سلوان ديدكلى . و اول خندق ذكره . و عيسى عليه السلام
برض برا على كوز انا من انا بينا ايشد . و خندق دكلى مكان انا يقين دكلى

• وما وجد في الراسي من دعاء الله في الدنيا عشر مرة
 • كل يوم وعلى الأقدام بارك على النبي صلى الله عليه وآله وسلم
 • بارك وعصمته على رأسه وعلى آل إبراهيم بيانه في كتابي
 • مثال الكعبة ما رسمه

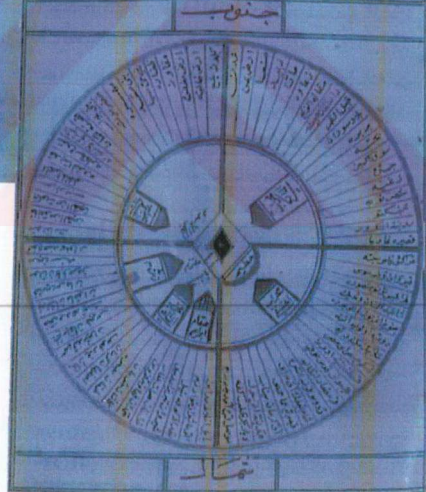

• يترى في ورثه وسنويته رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم
 • ما دون حبه في وقت بركه ورسول الله صلى الله عليه وآله وسلم
 • آله ورسوله وأقرب أولاده غائبه لطف شهره ما كان قديمه

PERTEVNIYAL NÜSHASINDA

KABE-i MÜKERREME KROKİSİ

• جداره على الجدران • عزيريه دعا فله قان • ألفا تسعين وشلو ذره • أو فوجون تسعة
 • الأربعة على الجدران • وعلى الجدران • بارك على النبي صلى الله عليه وآله وسلم
 • وعلى آل بيته • كاصليت وسكتت • ورسول الله صلى الله عليه وآله وسلم
 • إبراهيم ورسول الله صلى الله عليه وآله وسلم • أو فسق مسنون أو الذي مشا الكعبة

NURUOSMANIYE NÜSHASINDA

KABE-i MÜKERREME KROKİSİ

NURUOSMANİYE NÜSHASINDA YER OLAN DÜNYA HARİTASI

